

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN VE TÜRK-İSLAM TOPLUMLARINDA
KÖLELİK**

SALİH KERİM TÜYSÜZ

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Dilber USUL
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Erhan YOSKA
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇOŞKUN

KASTAMONU-2025

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Salih Kerim TÜYSÜZ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN VE TÜRK-İSLAM TOPLULUKLARINDA KÖLELİK

SALİH KERİM TÜYSÜZ

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ DİLBER USUL

Bu tez çalışması, insanlık tarihi boyunca farklı medeniyetlerde, dinlerde ve kültürel yapılarda yer bulan kölelik kurumunu tarihsel, sosyolojik, hukuki ve dini açılardan ele almaktadır. Köleliğin ilk örneklerinden başlayarak Mezopotamya, Antik Mısır, Asya toplumları, Antik Yunan ve Roma medeniyetleri gibi çeşitli uygarlıklardaki uygulamaları incelenmiş; köleliğin ekonomik, sosyal ve siyasi sistemler üzerindeki etkisi çok yönlü bir biçimde analiz edilmiştir. Ayrıca semavî dinlerin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet) kölelik konusundaki yaklaşımları mukayeseli olarak değerlendirilmiş, kutsal metinler ve dinî uygulamalar üzerinden kölelik anlayışının zaman içerisindeki dönüşümü ortaya konulmuştur. Orta çağ Hristiyan toplumlarında ve Roma hukuk sisteminde kölelerin statüsü, kullanım alanları, hakları ve maruz kaldıkları ihlaller detaylandırılmış; kadın ve çocuk kölelerin karşılaştığı cinsiyet temelli sömürüye özel bir vurgu yapılmıştır. Köle ticareti, pazarları ve hukuki düzenlemelerle birlikte köle ayaklanmaları da sosyo-politik bağlamda değerlendirilmiştir. İslam öncesi ve sonrası Türk toplumlarında köleliğin yapısı, Gulam sistemi ve köle azadı uygulamaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, kölelik kurumunu yalnızca tarihsel bir olgu olarak değil; aynı zamanda insan hakları, özgürlük ve adalet gibi kavramlar ışığında sorgulamak ve modern dünyadaki etkilerine dair farkındalık oluşturmaktır. Tez, çok katmanlı yapısı sayesinde köleliğe ilişkin kapsamlı bir literatür sunmakta ve disiplinler arası bir perspektif geliştirmektedir.

ANAHTAR KELİMELE: Köle, Köle Ticareti, Gulam, Orta Çağ, Roma Hukuku

Temmuz 2025, 226 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

SLAVERY IN MEDIEVAL CHRISTIAN AND TURKIC-ISLAMIC SOCIETIES

SALİH KERİM TÜYSÜZ

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE

DEPARTMENT OF HISTORY

SUPERVISOR: ASSIST. PROF. DR. DİLBER USUL

This thesis examines the institution of slavery, which has existed throughout human history in various civilizations, religions, and cultural structures, from historical, sociological, legal, and religious perspectives. Beginning with the earliest examples of slavery, the study explores its practices in different civilizations such as Mesopotamia, Ancient Egypt, Asian societies, Ancient Greece, and the Roman Empire. The economic, social, and political impacts of slavery have been analyzed in a multidimensional manner. In addition, the attitudes of the Abrahamic religions (Judaism, Christianity, and Islam) toward slavery have been comparatively evaluated, and the transformation of the understanding of slavery over time has been revealed through sacred texts and religious practices. The status, functions, rights, and violations suffered by slaves in Medieval Christian societies and under Roman law are examined in detail, with a particular emphasis on gender-based exploitation of women and child slaves. Slave trade, markets, and legal regulations, as well as slave revolts, are evaluated within their socio-political context. The structure of slavery in pre-Islamic and post-Islamic Turkic societies is addressed within the framework of the Gulam system and manumission practices. The aim of this study is to question the institution of slavery not only as a historical phenomenon but also in the context of concepts such as human rights, freedom, and justice, and to raise awareness of its effects on the modern world. With its multi-layered structure, the thesis offers a comprehensive body of literature on slavery and develops an interdisciplinary perspective.

KEYWORDS: Slave, Slavery, Ghulam, Medieval, Roman Law

July 2025, 226 Page

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans öğrenim sürecim, akademik bilgiyle donanmanın ötesinde, kişisel gelişimime ve hayata bakış açıma katkı sağlayan değerli bir yolculuk oldu. Bu sürecin en önemli aşamalarından biri olan tez çalışmam boyunca yanımda olan ve desteğini her zaman hissettiren değerli insanlara teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Öncelikle, hayatım boyunca her koşulda yanımda olan, fedakârlıklarıyla bugünlere gelmemde en büyük paya sahip sevgili aileme en derin şükranlarımı sunarım. Onların koşulsuz sevgisi, sabrı, anlayışı ve manevi desteği, bu süreci sağlıklı bir şekilde tamamlamamı mümkün kılmıştır. Zor zamanlarımda güç bulduğum, her başarımda en az benim kadar sevinen ailemin varlığı, bu çalışmanın en büyük motivasyon kaynaklarından biri olmuştur.

Tez çalışmamın her aşamasında bilgi birikimiyle rehberlik eden, akademik desteğini ve kıymetli katkılarını esirgemeyen çok değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Dilber USUL'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisinin yönlendirmeleri, yapıcı eleştirileri ve titiz yaklaşımı, bu tezin bilimsel bir zeminde şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Sabırlı tutumu, yol gösterici tavsiyesi ve her zaman ulaşılabilir olması, bu süreci daha verimli ve öğretici hale getirmiştir.

Destekleriyle bana güç veren tüm bu değerli kişilerin katkıları, bu tezin ortaya çıkmasında ve akademik yolculuğumun şekillenmesinde daima hatırlayacağım bir yer tutacaktır.

Salih Kerim TÜYSÜZ

Kastamonu, 2025

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. KÖLELİK KAVRAMININ TARİHİ ARKA PLANI.....	3
2.1 Köle Terimi	3
2.2 Kölelik	5
2.2.1 Kölelik Düşüncesinin Ortaya Çıkışı	5
2.3 Batı’da Kölelik	6
2.3.1 Köleliği Oluşturan Etkenler	7
2.3.2 Kölelerin Görevleri	9
2.3.3 Kölelerin Durumları.....	10
2.3.4 Kölelik Kurumu	10
2.4 Kölelik Sistemi	11
2.4.1 Köle Ticareti	12
2.5 Asya’da Kölelik.....	13
2.6 Mezopotamya’da Kölelik	14
2.7 Semavî Dinlerde Kölelik	16
2.7.1 Yahudilik	17
2.7.1.1 Tevrat	17
2.7.2 Hristiyanlık/İsevilik	19
2.7.2.1 İncil	19
2.8 İslamiyet	21
2.8.1 İslam İnancında Kölelik.....	22
2.8.1.1 Kur’an-ı Kerim.....	23
2.8.2 Muhammed Peygamberin Kölelik Anlayışı	25
2.8.2.1 Mevaililik	27
2.8.2.2 Kadın köle ve cariyeler	27
2.8.3 Hulefa-İ Raşidin (Dört Halife) Dönemi.....	28
2.8.3.1 Halife Ebu Bekir Dönemi (632-634)	29
2.8.3.2 Halife Ömer Dönemi (634-644).....	29
2.8.3.3 Halife Osman Dönemi (644-656).....	31
2.8.3.4 Halife Ali Dönemi (656-661).....	32
2.8.4 Hulafa-i Raşidin Sonrası Kölelik.....	32
2.8.4.1 Emeviler (661-750)	33
2.8.4.1.1 Emeviler Döneminde Türkler	34
2.8.4.2 Abbasiler (M.S. 750-1256/8)	34
2.8.4.2.1 Abbasiler Döneminde Türkler	35
3. ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN DÜNYASINDA KÖLELİK	37
3.1 Sosyal Hayatta Kölelik	37

3.1.1	Köle Edinme Şekilleri.....	38
3.1.1.1	Savaşlar	39
3.1.1.2	Korsanlık	40
3.1.1.3	Haydutluk	40
3.1.1.4	Sonradan köle olanlar	41
3.1.1.4.1	Mahkeme kararı ile kölelik	41
3.1.1.4.2	Borçlanma ile kölelik	43
3.1.1.5	Efendilerin evinde doğan çocuklar	44
3.1.1.6	Terk edilen ve kimliği olmayan köle çocuklar	45
3.1.2	Kölelerin Kullanım Alanları	46
3.1.2.1	Günlük hayatta	47
3.1.2.1.1	Evde	48
3.1.2.2	Tarımda	50
3.1.2.3	Çiftlikte	51
3.1.2.4	Hayvancılıkta	52
3.1.2.5	Madende	53
3.1.2.6	Eğlencede	53
3.1.2.6.1	Gladyatörler	54
3.1.2.6.2	Hamam	56
3.2	Devlet İdaresinde Kölelik	56
3.2.1	Kamu Hizmetinde Çalışan Köleler	56
3.2.1.1	Özel sektörde	58
3.2.2	Vasıflı Köleler	58
3.2.2.1	Entelektüel köleler	59
3.2.2.2	Filozof köleler	60
3.2.2.3	Hekim köleler	60
3.2.2.4	Eğitilmiş köleler	61
3.2.2.5	Güvenlik hizmetinde çalışan köleler	62
3.2.2.6	Tapınak köleleri	62
3.2.2.7	Haberci köleler	63
3.2.2.8	Hadımlı köleler	63
3.3	Orduda Kölelik	63
3.4	Ticarette Kölelik	64
3.4.1	Ticaret Merkezleri	67
3.4.2	Köle Pazarları	68
3.4.3	Kölelerin Özellikleri	68
3.4.3.1	Kadınlar	69
3.4.3.2	Çocuklar	69
3.4.4	Köle Satışları	70
3.4.5	Kölelerin Giyim-Kuşamları	70
3.5	Roma Hukuku	71
3.5.1	Roma Hukuku'nda Kölelik	72
3.5.1.1	Suç ve Ceza	73
3.5.1.2	İşkence	74
3.5.2	Roma Hukuku'nu Esas Alan Milletler	75
3.5.2.1	Ostrogot ve Vizigot Hukuku'nda kölelik	76
3.5.2.2	Bizans hukuku'nda kölelik	77
3.5.2.2.1	Ceza	78
3.5.2.3	Germen hukuku'nda kölelik	78

3.5.2.4	Frank hukuku'nda kölelik	79
3.5.2.5	Anglo-Sakson hukuku'nda kölelik.....	80
3.6	Köle Hakları	80
3.6.1	Özgürlüklerini Elde Etme Hakkı	81
3.6.2	Mal Edinme Hakkı.....	82
3.6.2.1	Peculium hakkı.....	82
3.6.3	Eğitim Hakkı.....	85
3.6.4	Aile Kurma Hakkı.....	85
3.7	Kadın Köleler	87
3.7.1	Çocuk Köleler	87
3.7.2	Köle İstismarı.....	89
3.7.3	Fahişe Köleler	90
3.8	Köle Ayaklanmaları.....	91
3.8.1	Sosyal Sebepler	92
3.8.2	İdarî Sebepler.....	93
3.8.3	Adlî Sebepler	93
3.8.4	Ekonomik Sebepler.....	94
3.8.5	Çalışma Şartları.....	95
3.8.6	Dinî	96
3.8.7	Köle Ayaklanmalarına Karşı Alınan Ön Tedbirler.....	98
3.9	Önemli Köle Ayaklanmaları.....	99
3.9.1	Pön Savaşları (M.Ö. II).....	99
3.9.2	Attika Laurium Maden İsyanı	100
3.9.3	Birinci Sicilya Köle Savaşı (MÖ 135–132).....	101
3.9.4	İkinci Sicilya Köle Savaşı (M.Ö. 104-100)	102
3.9.5	Üçüncü Köle Savaşı (Spartaküs Savaşı) (M.Ö. 73-71)	103
3.9.6	Nika Ayaklanması.....	104
3.9.7	Köle Ayaklanmalarının Sonuçları	105
3.10	Kölelerin Azad Edilmesi	107
3.10.1	Manumissio Vindicta (Değnekle Azat Etme).....	110
3.10.2	Manumissio Testamento (Vasiyetname ile Azat).....	111
3.10.3	Manumissio Censu (Sayım ile Azat)	113
3.10.4	Manumissio in Ecclesia (Kilisede Azat Etme)	114
3.10.5	Manumissio Inter Amicos (Dostlar Arasında Azat Etme).....	115
3.10.6	Manumissio Per Epistulam (Mektup Yoluyla Azat).....	116
3.10.7	Manumissio per Mensam (Masa Yoluyla Özgür Bırakma).....	117
3.10.8	Diğer Sona Erme Şekilleri	118
3.10.9	Azatlı Edilenlerin Hukuki Durumu.....	119
3.10.10	Azatlı ve Patron İlişkisi.....	120
3.11	Serflik Sistemi	123
4.	TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE KÖLELİK.....	126
4.1	Türklerde Kölelik Anlayışı.....	129
4.1.1	Sosyal Hayat	130
4.1.2	Ekonomik Hayat	131
4.2	Türk Devletlerinde Kölelik.....	131
4.2.1	Hunlar (M.Ö. 220-M.S. 553)	131
4.2.2	Tobalar	133
4.2.3	Gök Türkler (552-744).....	134
4.2.4	Uygurlar (744/5-840)	137

4.3	İslamiyet Sonrası Türklerde Kölelik	140
4.3.1	Samaniler (819-999)	142
4.3.2	Karahanlılar (840-1212)	142
4.3.3	Gazneliler (963-1186)	144
4.3.4	Büyük Selçuklular (1037-1157)	145
4.3.4.1	Abbasî Dönemi Selçuklular	145
4.3.5	Memlükler (1250-1517)	147
4.3.6	Türkiye Selçukluları (1075-1308)	150
4.3.7	Diğer Türk Beylikleri	151
4.3.8	Osmanlı (1299-1922)	151
4.3.8.1	Harem	153
4.4	İslamiyet Sonrası Türklerde Kölelik Anlayışı	154
4.4.1	Siyasî ve İdarî Hayat	155
4.4.2	Sosyal Hayat	156
4.4.2.1	Kadın köleler (cariyeler)	157
4.4.3	Ekonomik Hayat	159
4.4.4	Askerî Hayat	160
4.4.5	Hukukî Hayat	161
4.4.6	Eğitim Hayatı	162
4.5	Köle Edinme Yolları	163
4.5.1	Savaşlar	163
4.5.2	Kaçırma	164
4.5.3	Hediye	164
4.6	Haçlı Seferlerinin Türk-İslam Dünyasında Kölelik Kurumu Üzerindeki Etkisi	164
4.7	İpek Yolu	166
4.7.1	İpek Yolu Güzergahları	167
4.8	Köle Ticareti	168
4.8.1	İpek Yolu'nda Köle Şehir Merkezleri	170
4.8.2	İpek Yolu'nda Köle Pazarları	172
4.8.2.1	Yabanlu panayırı/pazarı	173
4.8.2.2	Ziyaret pazarı	173
4.8.2.3	Sivas köle pazarı	174
4.8.2.4	Boyabad panayırı/pazarı	174
4.8.2.5	Ayvas panayırı	174
4.8.2.6	Yapraklı panayırı	175
4.8.2.7	Mısır pazarı	175
4.8.3	Pazar Satış Adabı	176
4.9	Gulam Sistemi	176
4.9.1	Karahanlılar (840-1212)	178
4.9.2	Gazneliler (963-1186)	179
4.9.3	Büyük Selçuklular (1040-1157)	181
4.9.4	Harzemşahlar (1077-1231)	184
4.9.5	Türkiye Selçukluları	185
4.9.6	Saray Teşkilatı'nda Gulamlar	186
4.9.7	Gulamların Eğitimi	188
4.10	Türklerde Köle Azadı Uygulaması	189
4.10.1	Karahanlılar	191
4.10.2	Gazneliler	192

4.10.3	Büyük Selçuklular.....	193
4.10.4	Türkiye Selçukluları	194
4.10.5	Osmanlı.....	195
4.11	Azadlı Kölenin Durumu	195
4.12	Köleliğin Kaldırılması.....	197
5. SONUÇ		199
KAYNAKLAR		210

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

Bkn	: Bakınız
Çev	: Çeviren
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb	: Ve benzeri

1. GİRİŞ

Kölelik, insanlık tarihinin en kadim ve en tartışmalı kurumlarından biridir. Toplamların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapıları içerisinde uzun yüzyıllar boyunca süreklilik göstermiş olan bu olgu, yalnızca bir iş gücü temin etme biçimi olmanın ötesinde, insanlık onurunun ve haklarının sistematik biçimde ihlal edildiği bir tahakküm düzenini temsil etmektedir. Savaşlar, korsanlık, borçlanma, suç işleme, toplumsal dışlanma ve etnik ayrımcılık gibi çok çeşitli kaynaklardan beslenen kölelik kurumu, farklı coğrafya ve inanç sistemlerinde zamanla farklı şekiller almış, fakat özü itibariyle insanın insan üzerindeki mülkiyeti esasına dayanmıştır.

Kölelik, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren farklı coğrafyalarda karşımıza çıkan evrensel bir kurumdur. Antik Yahudi, Roma ve Akdeniz dünyasında kölelik sosyal ve ekonomik işleyişin temel taşlarından birini oluşturmuş. Literatürde kölelik, “ekonomik, sosyal ve kültürel bir kurum” olarak tanımlanmıştır. Aynı dönemde İslamiyet ve Hristiyanlık gibi semavî dinlerin kutsal metinleri ve uygulamaları da köleliğe farklı açılardan yaklaşmıştır. Örneğin Kur’an ve hadisler köle azadını yücelterek kölelik kurumunun insani sınırlar çerçevesinde dönüşümünü teşvik ederken, Hristiyanlık ise batı dünyasında özgür inananların köleleştirilmesini büyük ölçüde yasaklamıştır.

Orta Çağ Hristiyan toplumlarında kölelik, büyük ölçüde Roma İmparatorluğu’ndan miras kalan hukuki yapılar ve gelenekleriyle şekillenmiştir. Orta Çağ boyunca Batı’da özgür bir Hristiyan’ın köleleştirilmesi yaygın olarak engellenmiş; bu nedenle köleler genellikle savaş esirleri, borçlular veya dinî farklılığa bağlı olarak edinilen kişiler olmuştur. Kilise otoriteleri köle azadını insani bir erdem saymış, azat törenleri dini ritüeller içinde resmiyete kavuşturmuştur.

Türk-İslam toplumlarında da kölelik, esas olarak fetih ve savaş esirlerine dayalı bir gelenektir. İslamiyet’in kabulünden önce Türk kavimleri savaş esirlerini köleleştirir, bu köleler devletin hem iktisadî hem de askeri gücüne katkı sağlardı. İslam’ın gelişmesiyle birlikte bu kurum İslâmî hukuk kurallarıyla uyumlu hale getirilmiştir. Kur’an’da köle edinmeyi meşrulaştıran bir buyruk yoktur; aksine köle azat etmenin

fazileti vurgulanmıştır. Bu çerçevede İslam hukukunda köleler insanî muamele görmeye teşvik edilmiş, eğitilmeleri ve özgürlüklerine kavuşturulmaları bir erdem olarak kabul edilmiştir. Özellikle Selçuklu ve Abbâsî dönemlerinde geliştirilen *gulam* sistemleri, seçkin köle askerlerin eğitime ve liyakata göre terfisine imkân tanımıştır.

Bu tez çalışmasında, Hristiyan ve Türk-İslam toplumlarında kölelik kurumu çok yönlü bir perspektifle ele alınacaktır. Dini boyutta, hem Katolik kilisesi öğretisi hem de İslam hukuku ve uygulamalarının kölelikle ilgili hükümleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Sosyal ve ekonomik bağlamda, köle emeğinin üretim ilişkilerine etkisi ile köle ticaretinin yapısı incelenecek, kölelerin toplumsal statüleri üzerinde cinsiyet ve statüye dayalı ayrımlar irdelenecektir. Hukukî açıdan ise Roma hukukunun mirası ile İslam hukuku normları karşılaştırılacak; kölelerin yasal statüsü, hakları ve azat edilme yöntemleri ayrıntılı biçimde tartışılacaktır. Bu analizler ışığında, köleliğin Orta Çağ'daki işlevi ve anlamı iki kültürel bölge arasında disiplinlerarası bir yaklaşımla ortaya konulacaktır. Çalışmanın çok katmanlı yapısı, köleliğe ilişkin kapsamlı bir literatürü sistematik olarak harmanlayarak, dini, sosyal, ekonomik ve hukukî yönleriyle zenginleştirilmiş bir anlayış sunmayı hedeflemektedir

Tezin amacı, Orta Çağ'da Hristiyan ve Türk-İslam toplumlarında kölelik kurumunu tarihî bir olgu olarak betimlemenin ötesinde, insan hakları, özgürlük ve adalet gibi çağdaş kavramlar ışığında eleştirel bir bakışla sorgulamaktır. Bu kapsamda tez, tarihî yöntem ve karşılaştırmalı analiz kullanarak her iki alanda özgün kaynaklar (kanunnameler, fermanlar, vakayinâmeler gibi) ile dönemin çağdaş literatürünü bir araya getirecektir. Disiplinlerarası bir yaklaşım benimseyen çalışma, kölelik çalışmalarında dinlerarası ve toplumlararası benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyarak mevcut literatüre yeni katkılar sağlamayı amaçlamaktadır

2. KÖLELİK KAVRAMININ TARİHİ ARKA PLANI

2.1 Köle Terimi

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre **köle**: “Savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan veya başkasından satın alınan kimse, birinin emri altında bulunan” anlamına gelmektedir.¹ Türkçede esir, halayık, kul, odalık, uşak ve cariyeye gibi kelimeler de bu anlamda kullanılmıştır. Bu kelimelerin her biri, köleliğin farklı bir yönünü ya da kölelerin farklı toplumsal işlevlerini ifade etmektedir. Örneğin, *esir* savaşta ele geçirilen ve köleleştirilen kişileri; *odalık* ve *cariye* ise çoğunlukla haremde hizmet gören, cinsel ya da ev içi görevlerle yükümlü kadın köleleri tanımlamaktadır.² Bu terimlerin anlam ayrışması, köleliğin toplumsal cinsiyet ve işlev temelli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Göktürklerde erkek köleler için **kul** ve kadın köleler için **kün/küng** kelimeleri kullanılmıştır.³ Uygur metinlerinde geçen ve aynı kökten gelen **küngüz** kelimesi ise cariyeye anlamındadır. Karahanlılar, Harezmsahlar ve Selçuklular döneminde köleler için genelde “kul” kelimesi kullanılmış olsa da aynı anlamda **tigin** kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, cinsiyet ayrımı gözetmeden kölelere **karabaş** adının verildiği bilinmektedir.⁴

Arap coğrafyasında **rakabe**, **kın** ve **milk-i yemin** gibi köleliği ifade eden kelimeler, İslam hukukunda “rık/rıkkıyet” terimi ile ifade edilirken hukuka göre köleler, mülk olarak kabul edilmiş ve köle sahipleri, köleler üzerinde sınırsız bir yetkiye sahip olmuştur.⁵ Farsça’dan Türkçe’ye geçen ve orta çağda yaygınlıkla kullanılan **gulam** kelimesi de köle anlamındadır.⁶

Roma’da kölelik, farklı terimlerle ifade edilmiş sosyal ve hukukî bir kurumdur. Bu terimlerden en yaygın olanı **servus** kelimesiydi. Servus kelimesinin kökeni hakkında

¹ <https://sozluk.gov.tr/?ara=k%C3%B6le>, (Erişim tarihi: 03.01.2025)

² Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002):237.

³ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri* (Boğaziçi Yayınları, 2009), 12-16.

⁴ Nihat Engin, “Osmanlı Devleti’nde Kölelik” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 1-2; İsmail Parlatır, *Tazminat Edebiyatında Kölelik*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 5-6

⁵ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem* (Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 120.

⁶ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002):237.

farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, bu kelimenin “korumak, muhafaza etmek” anlamına gelen *servare* fiilinden türediğini savunurken, diğerleri ise “hizmet etmek” anlamına gelen *servire* fiilinden geldiğini öne sürmektedir. Bu tartışma, yalnızca filolojik bir merak konusu olmakla kalmayıp, aynı zamanda köleliğin Roma toplumundaki konumunu ve kölelerin hukukî statüsünü anlamak için önemli bir anahtar niteliğindedir. Servus kelimesinin yanı sıra Roma’da köleleri ifade etmek için *mancipium* “el ile tutulan” yani “mülkiyet hakkı daha güçlü bir şekilde belirtilen köle” ve *verna* “evde doğmuş köle” gibi terimler de kullanılmıştır. Bu terimlerin farklı nüansları, kölelerin farklı işlevlere sahip olduklarını ve Roma toplumunda farklı yerlerde konumlandıklarını göstermektedir. Örneğin, *mancipium* terimi genellikle ev içinde çalışan köleler için kullanılırken *verna* terimi efendisinin ailesine daha yakın olan köleler için tercih edilmiştir.⁷ Eski Yunanlar, köleliği *doulos* olarak adlandırmışlardır. Her iki dilde de “çocuk” anlamına gelen bu hitap şekli aslında alaycı ve küçük düşürücü bir nitelik taşımaktaydı.⁸

Orta Çağ’da köle anlamına gelen kelimelerin çoğunun Charlemagne (768-814) döneminde Avrupa köle avcıları tarafından yakalanan Slavlardan türediği belirtilmektedir.⁹ Nitekim Orta çağ Balkan toplumlarında köleciliğin yaygın olması, burada yaşayan halkın *slav* olarak çağırılmalarına sebebiyet vermiştir.¹⁰

Norveç Yasaları’nda ise köleler, mal anlamında *fc* olarak ifade edilir, Latince’deki *pecunia* “para” kelimesine benzer. Ayrıca, köle *mans-matr* “bir adamın adamıdır” yani hem kölesi hem de hanesine ait biri olarak kabul edilir. *Skalks*, *Peow*, *Fræl* ve *Svein* gibi kelimeler, köleliği en düşük karakterde tanımlayan terimlerdir ve bireyin aşağılayıcı ve küçültücü doğasını vurgular.¹¹

⁷ Ziya Umur, *Iustinianus Institutiones*, (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1968), 23

⁸ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 14.

⁹ Michael McCormick, “Slavery from Rome to Medieval Europe and Beyond”, *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*, ed. John Bodel ve Scheidel, (2016): 252.

¹⁰ Defne Yılmazcan, “Antik Yunan’da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5, S.2 (2017):119.

¹¹ Agnes M. Wergeland, “Slavery in Germanic Society During the Middle Ages”, *Journal of Political Economy* 9, S.9 (1900): 113.

2.2 Kölelik

Kölelik, insanlık tarihinin en eski ve en yaygın kurumlardan biridir. Farklı toplumlar ve zaman dilimlerinde farklı biçimlerde var olsa da özü itibariyle bir insanın diğerinin mülkü olarak kabul edilmesi ve emeğinin zorla sömürülmesi anlamına gelir. Tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmeyen kölelik, ilk-çağlardan XX. yüzyıla kadar bütün uygarlıklarda uygulanmış gerek sosyal, gerekse ekonomik hayatın önemli unsurlarından biri olmuştur. Kabile hayatından göçebe ve yerleşik hayata geçiş döneminde birtakım kölelik uygulamalarının geliştiği tahmin edilmektedir.¹²

İnsanlık tarihi kadar geçmişi olan **kölelik**, tarih boyunca farklı toplumlarda ve zaman dilimlerinde değişik anlamlar içermiştir. Genel olarak kölelik bir kişinin, başka bir kişi ya da bir grup tarafından mülkiyet altına alınarak ve kontrol edilerek çalıştırılması durumunu ifade eder.¹³

2.2.1 Kölelik Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Köleliğin başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte toplumların göçebe yaşamdan tarıma dolayısıyla da yerleşik hayata geçişiyle birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönemde tarımın ve sürülerin yönetimi için yoğun iş gücüne ihtiyaç duyulması sebebiyle özellikle büyük toprak sahibi elitler, bu iş gücünü karşılamak için insan emeğine yönelmişlerdi. Zamanla büyük toprakların parçalanması, insan emeğine ihtiyacı artırmış dolayısıyla da köleliğin daha da yaygınlaşmasına yol açmıştır. Daha küçük toprak sahipleri de üretimi sürdürmek için köle emeğine ihtiyaç duymaya başlayınca bu durum, kölelerin sayısında artışa ve köleliğin toplumda yer edinmesine neden olmuştur.¹⁴

Kölelik ilk olarak Mezopotamya toplumlarında yaşayan Asur, Sümer, Babil, Akadlarda rastlanırken zamanla Çin, Mısır, İbrani, Hindistan, Helen ve Roma medeniyetlerinde de görülmeye başlanmıştır. Sümerlerin yazılı kaynaklarında kadın kölelerin tapınak atölyelerinde iplik eğirici ve dokumacı olarak çalıştıklarına dair

¹² Hasan Tahsin Fendioğlu, *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik ve Cariyelik* (Beyan Yayınları, 1996), 25.

¹³ İsmail Parlatur, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten* 47, S.187 (1983):805.

¹⁴ Alexis De Tocqueville, *Sömürge ve Kölelik*, çev. Burak M. Nuri Gücin, Hasan Turunçkapı (Ayrıntı Yayınları, 2016), 66.

bilgilerden kölelik düşüncesinin ilk kez ortaya çıktığı kanısına ulaşılabılır.¹⁵ Burada erkek kölelere *luhar-sag*, kadın kölelere ise *salhur-sag* adı verilmiştir.¹⁶

2.3 Batı’da Kölelik

Büyük Kavimler Göçü ile birlikte Avrupa’ya yayılan Vizigotlar, Vandallar, Anglo-Saksonlar ve Franklar gibi Germen kabileleri, Roma İmparatorluğu (M.Ö. 27-M.S. 395)’nin çöküşünden sonra Batı Avrupa’da yeni siyasî ve sosyal düzen kurmuşlardır. Bu kabileler, Roma mirasını kendi kültürleri ile harmanlayarak yeni bir sentez oluşturmuşlardır. Kölelik, bu yeni toplumlarda da ekonomik ve sosyal hayatın önemli bir parçası olmaya devam etmiş, ancak Roma dönemine kıyasla farklı biçimlerde ve daha sınırlı bir ölçekte görülmüştür. Peter Heather gibi tarihçilere göre bu durum, “köleliğin Roma İmparatorluğu’ndan miras kalan bir kurum olmasına rağmen, yeni toplumlarda farklı anlamlar kazandığının bir göstergesidir.”¹⁷

Erken Orta Çağ’da Germen kabileleri arasında sosyal hiyerarşinin belirginleştiği görülmektedir. Özellikle IV. yüzyıldan itibaren savaş ve fetihler sonucu ortaya çıkan eşitsizlikler, toplumda farklı sınıfların oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde en üst tabakayı genellikle kabile reisleri ve askerî liderlerden oluşan bir elit sınıf oluşturmaktaydı. Bu elit sınıf siyasî kararları alan ve toprakları yöneten toplumsal bir prestije sahipti. Onları, idarî görevleri üstlenen ve elit sınıfa hizmet eden bir alt tabaka takip ederdi. Serbest köylüler ise toplumun çoğunluğunu oluştururken; köleler, en alt tabakada yer alıyordu. Kölelik, genellikle savaş esirliği, borçlandırılma veya suç işleme gibi nedenlerle ortaya çıkmaktaydı ve kölelerin sosyal ve ekonomik hakları oldukça sınırlıydı. Ancak, kölelerin statüsü ve yaşam koşulları kabileden kabileye ve zaman içinde değişkenlik göstermiştir.¹⁸

Orta Çağ Germen toplumlarında yaygın olan kan davalarında efendilerin köleleri, sıklıkla intikam almak için kullanması, köleliğin şiddet mekanizmalarında önemli bir

¹⁵ Charles Freeman, *Mısır-Yunan ve Roma Antik Akdeniz Medeniyeti*, çev. Suat Kemal Angı (Dost Yayınları,1996), 78.

¹⁶ Suzan Akkuş, “Eski Ön Asya Toplumlarda Kölelik Müessesesi” (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 3

¹⁷ Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa’da Kölelik” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 28.

¹⁸ Hilary J. Deighton, *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, çev. Hande Kökten, (HOMER Yayınları, 2017), 2.

rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, kölelerin sadece ekonomik birer araç değil, aynı zamanda sosyal kontrolün bir aracı olarak da görüldüğünü vurgulamaktadır.¹⁹ Dolayısıyla toplumun en alt katmanında yer alan köleler, acımasız bir sömürü sisteminin kurbanlarıydılar. Efendilerinin keyfi uygulamalarına maruz kalan bu insanlar, çoğu zaman açlık, hastalık ve şiddet dolu bir yaşam sürmek zorunda kalmışlardı. Kölelerin ortalama yaşam süreleri oldukça kısaydı ve ölüm, onların kaçınılmaz kaderiydi.

Catholme yerleşimi üzerine yapılan kapsamlı arkeolojik çalışmalar, IV. yüzyıldaki Kuzey Avrupa’da köleliğin yaygın olmadığına dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Bu yerleşimdeki yapılar, sakinlerinin ekonomik durumlarının nispeten daha mütevazı olduğunu ve öz yeterli bir tarım ekonomisi benimsediklerini göstermektedir. Bu durum, Anglo-Sakson toplumlarında sıkça görülen kölelik uygulamalarının, Kuzey Avrupa’da daha sonraki bir gelişme olduğunu düşündürmektedir. Catholme yerleşimi, öz yeterli kırsal yaşamın tipik bir örneği olarak bölgedeki sosyal ve ekonomik yapılar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak daha geniş bir coğrafi alanda yapılacak çalışmalar, Kuzey Avrupa’da köleliğin ortaya çıkış ve gelişimi hakkında daha kapsamlı bir anlayış sağlayabilir.²⁰

2.3.1 Köleliği Oluşturan Etkenler

Antik çağda kölelik, çeşitli etkenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Köleliğin en önemli kaynaklarından biri olan savaşlarda yenilen tarafın mensupları, galipler tarafından köleleştirilir veya satılırdı. Ganimet edinme arzusu, yapılan savaşların önemli sebebiydi. Ele geçirilen esirler, köle olarak satılarak önemli bir gelir kaynağı haline gelebiliyordu. Suç işleyen ve mahkemeler tarafından suçlu bulunan kişiler de cezalandırılma amacıyla köleleştirilebiliyordu.²¹ Batı toplumlarında köleliği oluşturan etkenler şunlardı:

¹⁹ Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa’da Kölelik” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 28.

²⁰ Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa’da Kölelik” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 28.

²¹ Cahit Güngör, “Çağdaş Tefsirde “Kölelik” Yorumu” (Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 3.

1. Kazanılan savaşlarda esir düşenlerin köleleştirilmesi.
2. Aristokratların hizmetlerini karşılayacak insanları köle olarak alıp-satmak ve köleliğin ticaretini yapmak.
3. İşlediği suç yüzünden köleleştirilmek.
4. Terk edilmiş kişilerin köleleştirilmesi.
5. Yoksulluk sebebiyle kendini, çocuklarını ya da yakınlarını satmak.
6. Borç yüzünden köleleştirilme.
7. Köle anne-babadan dünyaya gelenlerin köle sayılması.²²

Yunan toplumunda kölelik fakirlik, savaş, doğum, borç, korsanlık gibi sebeplere dayanmaktaydı. Bu sebeplerin bir sınırı yoktu. Yunanlı kölelik konusunda diğer medeniyetlerinden ayıran en önemli özellik köle sayısıydı. Atina’da köle sayısı, toplam nüfusun yarısından fazlaydı.²³ Yunanistan’da neredeyse her hürün kölesi vardı. Köleler, Antik Yunanistan’da bütün haklardan mahrum bırakılmıştı. Hukukî olarak şahıs değil mal olarak addediliyorlardı. Efendiler, köleleri üzerinde geniş yetkilere sahipti. Köleleri cezalandırmak, terbiye etmek ve hatta öldürmek için yasal hakları vardı. Bu yetkiler, kölelerin maruz kaldığı şiddet ve zulmü meşrulaştırmak için kullanılmıştı.²⁴

Bu ve bunun gibi sebeplerden eski *Yunanistan*’da dolayısıyla da Batı Avrupa’nın her tarafında köleliğin, kendi ırklarından olmayan halklara karşı yaygın bir vaziyette uygulandığı anlaşılmaktadır. Yunan filozoflarının hiçbiri köleliği edebe aykırı, çirkin ve ahlaka ters düşüğünü söylememişlerdir. Aristo “Politika” başlıklı eserinde köleliği meşru olarak göstermeye çalışmış,²⁵ “Eğer mekik, bir el kendisine yol göstermeden bez dokuyabilseydi, efendiler kölelere ihtiyaç duymazlardı.” sözleriyle köleliği desteklemiştir.²⁶ Aristo’ya göre köleler, aşağı soy olarak nitelendirdiği soylardan

²² Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa’da Kölelik” (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 117

²³ Umberto Eco, *Antik Yunan* (Alfa Yayınları, 2012), 34.

²⁴ Recai Okandan, *Umumi Hukuk Dersleri* (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1951), 273

²⁵ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem* (Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 82.

²⁶ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan (Kabalıcı Yayınları, 2011), 373.

olmalıdır. Grekler köle olamazdı. Cesurlar köle olmaya elverişli değildi. Hem zeki hem cesurlar sadece Greklerdir.²⁷

2.3.2 Kölelerin Görevleri

Antik çağda aristokrat sınıfın tarlalarında, inşaatlarda ve evlerinde çalışacak ucuz ve itaatkar iş gücüne ihtiyaç duymasıyla köleler, bu ihtiyacı karşılamak için önemli bir rol oynadılar. Açlıkla ve yoksullukla boğuşan insanlar, hayatta kalabilmek için kendilerini veya aile üyelerini köle olarak satmak zorunda kalabiliyordu. Aileleri tarafından terk edilen veya kimsesiz kalan çocuklar da köleleştirilebiliyordu. Aynı şekilde borçluların borcunu ödemeleri ve alacaklıların haklarını korumalarını sağlamanın bir yolu olarak borcunu ödeyemeyen kişiler, alacaklıları tarafından köleleştirilebiliyorlardı. Bu sebeple bazı toplumlarda kölelerin çocukları da köle olarak doğarlardı. Bir başka önemli konu ise askerlik görevinde bulunmak zorunluydu. Askerlikten kaçan kişiler, yakalandıkları takdirde köle statüsünde olabiliyordu.²⁸

Köleler, antik çağ boyunca özgür işgücüyü karmaşık ve çok yönlü bir ilişki içindeydiler. Tarımdan inşaata, ev hizmetlerinden madencilığe kadar Antik Yunan ve Roma gibi uygarlıklarda ekonominin ve toplumun önemli bir parçası olurken²⁹ ağır ve basit işlerin yanı sıra, cinsel tatmin ve çocuk edinmek için kullanılan kadın köleler, doğurganlık özellikleri nedeniyle tanrıça rolüne bile yükseltilebiliyordu.³⁰

Bundan başka Batı Avrupa sosyal ve ekonomik hayatında köleler, çarşıda, pazarda, ev işinde, denizcilikte ve tarla işinde çalıştırılmışlardır. Eski medeniyetlerde saray, köşk yapımında işçi olarak kullanılan köleler, Hristiyan devlet ve toplumlarında kilise yapımında kullanılmışlardır.³¹

²⁷ Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi, Antik Çağ*, çev. Muammer Sencer (Bilgi Yayınevi, 1972), 302.

²⁸ Cahit Güngör, “Çağdaş Tefsirde “Kölelik” Yorumu” (Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 3-5.

²⁹ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 1.

³⁰ Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa’da Kölelik” (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 5; Alexis De Tocqueville, *Sömürge ve Kölelik*, çev. Burak M. Nuri Gücin, Hasan Turunçkapı (Ayrıntı Yayınları, 2016), 66.

³¹ P. Pierrard, “Köle Maddesi”, *Meydan Laroesse Ansiklopedisi* 7, (Meydan Yayınları, 1981), 531.

2.3.3 Kölelerin Durumları

Havarilerden sonra gelen Ruhanî liderler, köleliği mubah görmüşler ve daha da meşrulaştırmışlardır. Ruhanî liderlerden İzidoros: “Efendin seni azat etmek istese bile senin esir kalmanı tavsiye nasihat ederim. Çünkü bu suretle hem semadaki hem de yerdeki efendilerine hizmet etmiş olacağından hesap gününde az hesap verirsin.”³² diyerek Hristiyanlığın kutsal metinlerine göre köle ve cariyeleri efendilerin emirlerini yapma zorunluluğunda³³ bırakmışlar; böylece köleleri hem dinsel açıdan etkilemişler hem de psikolojik olarak baskı altına alabilmişlerdir.

Bu anlayış ve inanışla köleler, efendilerine ve ailelerine karşı çeşitli şekillerde iyilik gösterebilirlerdi. Bu iyilikler arasında sadakatli hizmet, fedakarlık, sevgi ve saygı gösterme gibi davranışlar yer alabilirdi. Bazı durumlarda efendiler, kölelerin göstermiş olduğu iyilikleri ödüllendirebilirlerdi. Bu ödüller maddî olabildiği gibi manevî de olabilirdi. Örneğin efendi köleye özgürlük verebilir, ona daha iyi yaşam koşulları sunabilir veya ona özel ayrıcalıklar tanıyabilirdi.³⁴ Buna karşın köleler üzerinde sınırsız yetkiye sahip efendiler, onları istediği işte çalıştırabilir, cezalandırabilir ve hatta öldürebilirdi.³⁵

Köleler, efendilerinin yanı sıra toplumdaki diğer insanlar tarafından da çeşitli şekillerde kötü muameleye maruz kalabilirlerdi. Bu muameleler arasında hakaret, aşağılama, şiddet ve tecavüz gibi eylemler yer alabilirdi. Kölelerin bu tür muamelelere karşı herhangi bir savunma ve karşılık verme hakları yoktu.³⁶ Efendisine borçlanan bir köle, bu borcu ödeyemezse efendisi köle üzerinde çeşitli haklara sahip olurdu. Bu haklardan biri de kölenin eşini ve çocuklarını satmaktı.³⁷

2.3.4 Kölelik Kurumu

Kölelik, gerçekte etik dışı ve sömürücü bir kurumdur. Köleler, özgürlüklerinden yoksun bırakılmış, insan hakları ihlal edilmiş ve fiziksel ve duygusal istismara maruz

³² İncil, VI. Bölüm.

³³ Matta, 8/9

³⁴ Matta, 25/21

³⁵ Matta, 21/34

³⁶ Matta, 26/51

³⁷ Matta, 18/23

kalmış kişilerdir. Savaşlar, kölelik için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Savaş tutsakları, köle olarak satılabilir veya galip gelenlere vergi olarak verilebilirdi. “Neden öldürelim, köle olsunlar.” mantığı, kölelik kurumunun meşrulaştırılmasındaki ilk adımdır.³⁸

Kölelik kurumunun ortaya çıkmasındaki sebeplerden biri de insanların kendi toplumlarını diğerlerinden üstün ve savaşlarda esir alınan insanları kendi topraklarında yaşayan insanların altında görmesidir. Bu nedenle esir alınan kişiler, topraklarıyla birlikte kendi malı gibi görülmüş ve bu durum o dönemde bir gelenek olarak kabul edilmiştir.³⁹

2.4 Kölelik Sistemi

Orta Çağ Avrupası’nın en güçlü devleti olan Büyük Roma İmparatorluğu (M.Ö. 27- M.S. 395)’nin ikiye bölünmesi ve Avrupa’da yeni krallıkların kurulması, sosyal hayatı da derinden etkileyen önemli bir gelişmeydi. Bu dönemde kölelik, Roma’dan devralınan bir miras mıydı, yoksa yerel dinamikler ve yeni krallıkların kimlik arayışları mı köleliğin şekillenmesinde belirleyici rol oynadı? Öncelikle bu soruya cevap bulmak gerekir. Gerçek şu ki Romalılar tarafından Yunanlılardan devralınan kölelik yasaları ve uygulamaları Romalılardan sonra gelen Avrupa kavimlerine aktarılmıştır. Örneğin, savaş esirleri, korsanlar tarafından ele geçirilenler ve borçlarını ödeyemeyenler köle olarak kabul edilmiştir. Ancak kölelerin mülk olarak görülmesi ve efendilerinin köleler üzerinde sınırsız yetkiye sahip olması gibi Roma kölelik anlayışı, yeni krallıklarda Roma’dan miras alınan unsurlar ile yerel dinamikler, karmaşık bir şekilde harmanlanmış ve köleliğin yeniden şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin bazı Germen krallıklarında köleler, toprak sahibi soylulara bağlı serfler haline gelmiştir. Bu serfler, kölelerden daha fazla özgürlüğe sahipti, ancak toprak sahiplerine bağlıydılar ve onların taleplerini yerine getirmek zorundaydılar.⁴⁰

Orta Çağ Avrupası’nda kölelik, antik dünyanın mirası olarak varlığını sürdürmüş ve toplumsal yapının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Roma İmparatorluğu’nun çöküşüyle

³⁸ Hasan Tahsin Fendioğlu, *İslam ve Osmanlı Hukuku’nda Kölelik ve Cariyelik* (Beyan Yayınları, 1996), 25

³⁹ Cahit Güngör, “Çağdaş Tefsirde “Kölelik” Yorumu” (Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 4.

⁴⁰ P. Pierrard, “Köle Maddesi”, *Meydan Larousse Ansiklopedisi* 7, (Meydan Yayınları, 1981): 532

(395) birlikte köleliğin hukukî ve sosyal yapısı değişse de köleler hâlâ tarım, hizmet ve el sanatları gibi alanlarda önemli bir iş gücü olarak kullanılmaktaydılar. Bu dönemde köleliğin evrensel bir statü olmaktan çıkıp, toplumdan topluma farklılık gösteren uygulamalara sahip olduğu görülür. Orta Çağ Avrupası'ndaki kölelik sistemi, bu uygulamaların hukuk, ekonomi ve sosyal hayat üzerindeki etkilerini anlamak açısından büyük önem taşır.⁴¹

2.4.1 Köle Ticareti

Antik çağda köleliğin yaygınlaşmasında ticaret önemli bir rol oynadı. Köleler, farklı bölgeler arasında taşınır ve satılırdı. Korsanlar ve haydutlar, denizlerde ve karalarda insanları kaçırmak köle olarak satabiliyordu.⁴² Eski-Çağ boyunca sosyal hayatın değişmez bir unsuru olan kölelerin kullanım alanları ve köleliliğin kaynakları zamanla genişledi. Avrupa ve Asya'da köleliğin yayılmasında savaşların rolü çok büyük ve etkin oldu. Sosyal hayata iyice yerleşen kölelik kurumu, Yeni-Çağ'da ortaya çıkan zenci (kara tenli insan) ticareti ve Amerika sömürgeciliği ile yeni boyut kazandı.⁴³

Ayrıca batıda feodal toplumların oluşmasıyla krallıklar meydana gelmiş, esir sınıfı savaşlarla birlikte daha da artmış, köle ve cariye satışı revaç bulmuştur. Köleler saraylara, hakim sınıfın malikanelerine alınmış, insanlar takatleri üzerinde ağır işlerde çalıştırılmaya başlanmıştır. Barış zamanlarında ise ihtiyaç karşılığında çocuklarını satanlar yahut çocukları, genç kız ve erkekleri kaçırmak suretiyle bu işi kendilerine meslek edinenler türemiş, şehirlerde “esir pazarı” ve “esirciler” diye ticarî bir sektör oluşmuştur.⁴⁴

Diğer taraftan Afrika'daki zenci ticareti ile Abbasî (750-1258) döneminde Bağdat, doğunun en büyük köle pazarı durumuna gelmiş⁴⁵ hatta Abbasilerin güç

⁴¹ Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 42.

⁴² Cahit Güngör, “Çağdaş Tefsirde “Kölelik” Yorumu” (Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 4-5.

⁴³ Ogan Raif, *İslam Hukuku* (Alkaya Basımevi, 1956), 41-42.

⁴⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Sosyal Açısından İslam Tarihi* (Kapı Yayınları, 2015), 248.

⁴⁵ Ogan Raif, *İslam Hukuku* (Alkaya Basımevi, 1956), 41-42.

kaybetmesinden yararlanan Türk köleler, Mısır'da Memlûk Devletini (1250-1517) kurmuşlardır.⁴⁶

2.5 Asya'da Kölelik

Çin tarihinde köleliğe ilk olarak Shang-Yin Hanedanlığı (M.Ö. 1500-1100) döneminde rastlanmaktadır.⁴⁷ Çin hukukunda insanların statüsü, “köylüler” ve “asiller” olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Köleler, köylü sınıfında yer almaktaydı. Çin'deki köle sayısı diğer uygarlıklara kıyasla daha azdı. Bunun sebebi Çin hukukuna göre Çinlilerin köle olamayışındır. Zira her Çinli, bir aşiret veya kabile mensubuydu. Köleler yabancılardan elde ediliyordu ve bu kölelere karşı Çin yasaları iyi muamele edilmesini emretmekteydi. M.S. IX-XXIII yılları arasında hüküm süren Çin İmparatoru Wang Mang tarafından çıkartılan kanun ile insanların ancak devletin kölesi olabileceklerini söyleyerek, bireylerin köle edinemeyeceğini karara bağlamıştır.⁴⁸

M.S. XXXV yılında İmparator Kovañon'un emri ile Çin'de kölelere iyi muamele edilmesi kararına varılmıştır. İmparator köleler için “İnsan gök ve yerde bulunan mahlukatın en şerefliisidir. Kim ki kölesini katl ederse suçunu gizlemek için bir yol bulamaz. Kim ki kölesini ateş ile dağlarsa kanun üzerine muhakeme olunur ve ateşle dağlanan köle azat edilmiş olur.”⁴⁹ emrini çıkartmıştır.

Kölelik **Hindistan**'da da oldukça yaygındı. Antik Hindistan'da kölelik, toplumun karmaşık hiyerarşisinin bir parçasıydı. “Kast Sistemi” ve dinî inançlar, köleliğin meşrulaştırılmasında ve kölelerin statülerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Sistem, Hint toplumunu dört ana gruba (Brahmanlar, Kşatriyalar, Vaişyalar ve Sudralar) ayıran ve her kastın belirli haklara ve görevlere sahip olduğu bir hiyerarşik yapıdır. Sudralar ve kastın dışında olan Paryalar, bu sistemin en alt basamaklarında yer alıyor ve köle olarak kabul ediliyorlardı.⁵⁰

⁴⁶ Kazım Yaşar Koprman, “Mısır Memlûkleri”, *Türkler Ansiklopedisi* 5, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 100.

⁴⁷ E. G. Pulleyblank, “The Origins and Nature of Chattel Slavery In China”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 1, S. 2 (1958): 185.

⁴⁸ Recai Okandan, *Umumi Hukuk Dersleri* (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1951), 30.

⁴⁹ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* (Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 82.

⁵⁰ Cahit Güngör, “Çağdaş Tefsirde “Kölelik” Yorumu” (Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 5.

Kölelik, “Manu Kanunları” ve “Yājñavalkya Smṛiti” gibi önemli Hindu hukuk metinlerinde ele alınmaktadır. Bu metinlerde köleliğin yedi sebebi sayılmıştır: Borçlarını ödeyemeyen veya ailesini geçindirmek için başka bir çaresi olmayan kişiler, kendilerini veya çocuklarını köle olarak satabiliyorlardı. Savaşlarda esir alınan kişiler köleleştirilebiliyordu. Bir kişi, başka bir kişiye hediye olarak veya satış yoluyla köle olarak verilebiliyordu. Köle bir aileden doğan çocuklar da köle olarak kabul edilmiştir. Suç işleyen kişiler, ceza olarak köleleştirilebiliyordu. Kumar borcunu ödeyemeyen kişiler, köle olarak satılabiliyordu. Kuraklık veya sel gibi doğal afetler sonucu açlığa ve yoksulluğa düşen insanlar, kendilerini veya aile üyelerini köle olarak satmak zorunda kalabiliyorlardı.⁵¹

2.6 Mezopotamya’da Kölelik

Antik Mısır’da köleliğin başlangıç tarihi M.Ö. 4000’ler olarak söylenebilir.⁵² Bunlardan başka Pers, Yunan ve diğer toplumlarda da köleler bulunmaktaydı.⁵³ Köleliğe ait en eski yazılı kayıtlar, Antik Yunan, Antik Mısır, Akad ve Sümerler gibi uygarlıklardan gelmektedir. Bu uygarlıklara ait kanunlar, tabletler ve diğer metinler, kölelerin statülerini, haklarını ve yükümlülüklerini anlatan bilgiler içermektedir. Belgeler, köleliğin tarihi M.Ö. 4.000 yıllarına kadar götürülebilir. Kaynaklara göre Akadlar ve Sümerler sulama düzenlerinin yapılmasında köleleri kullanmaktaydılar. Dolayısıyla Sümerlerde kölelik “emek işçiliği” üzerine kuruluydu.⁵⁴

Sümerlerin “Hammurabi Kanunları”, en önemli örneklerden biridir. Bu kanunlarda kölelerle ilgili birçok madde yer alır ve bu maddeler, kölelerin **Sümer** toplumundaki rolünü ve statülerini daha iyi anlamamızı sağlar. Kanunlara göre köleler, pazarlarda alınıp satılan bir “mal” olarak kabul edilmektedir. Alınıp satılan köleler, rehin verilebilir veya miras olarak bırakılabilirlerdi. Köleler evlenme, mülk sahibi olma ve dava açma gibi haklara sahip değillerdi. Sümer kanunları, kölelerin kötü muameleye karşı tam olarak korunmadıklarını göstermektedir. Örneğin, bir köleyi öldüren bir hür, köle sahibine tazminat ödemek zorundaydı. Fakat bir kölenin hür bir kişiyi öldürmesi

⁵¹ Arsal Sadri Maksudi, *Hukuk Tarihi* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Basımevi, 1941), 47.

⁵² Nihat Engin, “Osmanlı Devleti’nde Kölelik” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 8.

⁵³ Bernard Lewis, *Ortadoğuda İrk ve Kölelik*, çev. Enver Gürsel (Truva Yayınları, 2006), 56.

⁵⁴ Stephen Biestry, *Antik Dünya – Mısır, Roma, Yunan* (İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 101

durumunda köleye kısas cezası uygulanmaktaydı. Sümer kanunlarında bir hürün işlediği suçun cezasını kölesine çektirilmesi gibi uygulamalar da mevcuttu. Bu durum kölelerin toplumda oldukça dezavantajlı bir konumda olduklarını göstermekle beraber Sümerler, kölelere Yunanlılar ve Romalılara kıyasla daha merhametli ve yumuşak davranmışlardır. Fakat bu durum Sümer toplumunda köleliğin sömürücü ve adaletsiz bir kurum olmadığı anlamına gelmez. Buna karşın Akadlarda ve Asurlarda kölelerin cezaî hükümleri, Sümerlere göre daha şiddetliydi.⁵⁵ Sümerlerde bazı krallar, kölelik müessesini kaldırmak için bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan birisi de Kral Urugakine (M.Ö. 2350)'dir.⁵⁶

Antik Mısır'da köleler savaş esirleri, suçlular, borçlular ve terk edilmiş çocuklar gibi çeşitli kaynaklardan geliyordu. Ayrıca, Nil Nehri'nin yukarı bölgelerinden gelen köle ticareti de önemli bir rol oynamaktaydı. Mısır'da köleler iş yapmak için kullanılan bir aletten ibaretti. Köleler, özellikle taş ocaklarında çalıştırılmaktaydılar.⁵⁷

Yakın-doğu ve Antik Mısır'da Bu dönemde, savaşlardan elde edilen esirlerin yanı sıra komşu kavimlerden ve kabilelerden kaçırılan insanlar, ailesi tarafından para karşılığı köle olarak satılan çocuklar, borçları ya da işledikleri suçlar nedeniyle köle statüsüne geçirilen kişiler de önemli bir sayı oluşturmaktaydılar.⁵⁸

Mısır'da köleler, hayatlarını idame ettirme veya sona erdirmeye hakkına sahipti. Bütün esirler devletin malı olarak kabul edildiğinden saraylar ve piramitler gibi büyük imar projelerinde çalıştırılmışlardı. Kamu yararı için kullanılan kölelere genellikle sert davranılırdı.⁵⁹ Hatta efendilerine hayatları boyunca hizmet eden kölelerden bazıları, sahipleri öldükten sonra öldürülerek sahiplerinin yanına gömülürdü. Çünkü öldürülen kölelerin, ölümden sonraki yaşamda efendilerine hizmet etmeye devam edecekleri

⁵⁵ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* (Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 81-83.

⁵⁶ Mebure Tosun, Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı* (Türk Tarih Kurumu, 2002), 42.

⁵⁷ Afet İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 206.

⁵⁸ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002), 37.

⁵⁹ Erik Hornung, *Mısır Bilimine Giriş*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (Kabalıcı Yayınevi, 2004), 116-117.

düşüncesindeydiler. Bu inanç, kölelerin mezarlarına efendilerinin minyatür figürlerinin ve mezar eşyalarının yerleştirilmesi uygulamasında da görülmektedir.⁶⁰

Mısır'da köleliğin çok aktif kullanıldığı ve sayıca çok fazla olan kölelere yapılan kötü muamelede zamanla yumuşamalar meydana geldiği gibi bazı haklar da kölelere tanınmıştır. “Bir köleyi katl edenin cezası idamdır.” hükmü, hukuk kaideleri arasında görülürken⁶¹ Firavunlar döneminde köleler, mal ve mülk edinme hakkına sahiptiler ve özgür bireylerle evlenebiliyorlardı.⁶²

Ancak bazı eski kavimlerde bu uygulamalar farklılık göstermekteydi. İnsanlar, savaşlarda ele geçirdikleri esirleri ya öldürürler ya da ilahlarına kurban ederlerdi. Örneğin, İrokualar esirlerini önce yerler; sonra sağ kalanları köle olarak satarlardı. M.Ö. 1000 ile M.S. 500 yılları arasında yavaş yavaş kendisini göstermeye başlayan kölelik, savaşlarda düşmanı öldürmenin bir alternatifi olarak görülmüştür.⁶³

2.7 Semavî Dinlerde Kölelik

Semavî dinler olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet, köleliği bütünüyle ortadan kaldırmamış; ancak onu düzenlemiş, sınırlandırmış ve kölelerin haklarını gözeten hükümler getirmiştir. Yahudilik'te kölelik, özellikle İbrani olmayanlara yönelik uygulanmış, İbrani köleler ise belirli şartlarda özgürlüklerine kavuşabilmiştir. Hristiyanlık ise köleliği doğrudan yasaklamamış; fakat sevgi, merhamet ve eşitlik gibi ilkelerle kölelere daha insani muamele edilmesini teşvik etmiştir. İslamiyet ise köleliği kaldırmamış ama köle azadını teşvik etmiş, kölelerin temel haklarını güvence altına almış ve özgürleşmelerine yönelik birçok ahlaki ve hukuki düzenleme getirmiştir. Bu dinlerin ortak yönü, köleliği mutlak bir hak olarak değil, dönemsel bir sosyal gerçeklik olarak ele alıp zamanla ortadan kaldırılmasını teşvik etmeleridir.

⁶⁰ Nihat Engin, “Osmanlı Devleti'nde Kölelik” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s.10.

⁶¹ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* (Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 80.

⁶² Erik Hornung, *Mısır Bilimine Giriş*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (Kabalıcı Yayınevi, 2004), 116-117

⁶³ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu (Beyan Yayınları, 2007), 41.

2.7.1 Yahudilik

Yahudilik, İbrahimî geleneğe dayanan monoteist⁶⁴ dinler ailesinin en eski temsilcisi olarak kabul edilir. Tarihsel süreçte küresel etki alanına sahip bir dünya dini statüsü kazanmış olsa da, yapısal olarak millî karakteri ile evrensel unsurları bir arada barındırmaktadır. Bu din, yalnızca bir inanç sistemi olmanın ötesinde, kapsamlı bir yaşam tarzını ve dinî-etnik kimliği şekillendiren normatif bir çerçeve sunar. Hristiyanlık ve İslamiyet ile aynı Samî-İbrahimî kökene mensubiyetleri nedeniyle bu iki dinle kutsal coğrafya, ortak metinsel miras (Ahd-i Atık) ve tarihsel etkileşimler üzerinden derin bir bağlantı içindedir. Teolojik, ahlakî ve ritüel pratiklerdeki benzerlikler, bu üç din arasında karşılaştırmalı çalışmalar için zengin bir zemin oluşturur. Örneğin, seçilmişlik doktrini ve kurtarıcı beklentisi gibi temalar Hristiyanlıkla; tevhid inancı, şariat vurgusu ve vahiy anlayışı ise İslam ile yakın paralellikler taşımaktadır.⁶⁵

2.7.1.1 Tevrat

Yahudiliğin etno-dinsel kökenleri, İbranî atalar olarak anılan İbrahim, İshak ve Yakup peygamberlere dayandırılır. Dinin kurucu paradigması ise, İsrailoğulları'nın (Yakub'un soyundan gelen on iki kabile) Mısır'daki esaretten Musa peygamber önderliğinde çıkışı ve Sina Dağı'nda ilahî bir antlaşma (ahid) ile Tevrat'ın vahyedilmesi olayına dayanır. Bu süreç, yalnızca dinsel bir başlangıç değil, aynı zamanda İsrail kimliğinin teolojik ve hukukî temellerinin inşa edildiği tarihsel bir dönüm noktası olarak yorumlanır. Sina vahyinin merkezinde yer alan Tora (Tevrat), Yahudî Hukuku (Halakha)'nın ve ibadet pratiklerinin kaynağı olarak, toplumsal ve bireysel yaşamın düzenlenmesinde belirleyici rol oynamıştır.⁶⁶

Tevrat, içerdiği emirler ve hukukî düzenlemeler kapsamında kölelik kurumuna ilişkin belirli hükümler de barındırmaktadır. Kölelikle ilgili terminoloji, İbranicede “çalışmak” anlamına gelen “bd” kökünden türeyen *eved* (עֶבֶד) kelimesi üzerinden şekillenmiştir. Bu terim, literatürde genellikle “bağımlı işçi” veya “sözleşmeli

*Monoteizm veya tek tanrıcılık, tek bir tanrının varlığına ya da Tanrı'nın birliğine duyulan inanç olarak tanımlanır. Bkn. <https://sozluk.gov.tr/?ara=monoteizm> (Erişim Tarihi 20.07.2025)

⁶⁵ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 43, (2013): 187.

⁶⁶ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 43, (2013): 187.

alışan” olarak tanımlanan bir statüyü ifade ederken, çoğul formu *avedim* (אָוֶדִים) eklinde kullanılmaktadır. Köleliğin hukukî ve toplumsal erevesi, Tevrat metinlerinde diğer sosyal kurumlarla birlikte detaylandırılarak dönemin sosyo-ekonomik dinamiklerine ışık tutmaktadır.⁶⁷

Yahudî Hukuku’nda kölelik kurumunun sosyal dokuyu koruma amacıyla düzenlendiği görülmektedir. Kölelerin ağırlıklı olarak yabancı kökenli bireylerden seçilmesine dikkat edilmiş; “tüm Yahudilerin kardeş olduğu...” ilkesiyle⁶⁸ toplum içinde Yahudilerin birbirlerini kleleştirmesi engellenmeye çalışılmıştır. Hukukî sınırlamalar kapsamında, hr bireylerin köle statüsüne geçiş koşulları ve kölelik süreleri katı kurallarla belirlenmiştir. *Talmud* gibi hukuk ve etik metinler koleksiyonunda, Yahudilerin kendilerini ancak istisna durumlarda satabilecekleri vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, teolojik argümanlarla desteklenmiştir: İbranî geleneğinde bireyin nihaî hizmetinin insanî bir efendiye değil, Tanrı’ya adanması gerektiği ne sürülmüştür.⁶⁹

Bu sebeple Tevrat’ın kölelik anlayışı, hukukî katılık ile teolojik idealizm arasında bir denge kurar. Bir yanda ekonomik zorunluluklar ve antik toplumların gerçekleri, diğer yanda özgürlük ve insan onuruna dair etik vurgular, bu kurumun karmaşık doğasını ortaya koyar. Köleliğin sınırlandırılmasına yönelik düzenlemeler, Yahudî Hukuku’nun sosyal adalet anlayışının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu yaklaşımın modern etik standartlarla uyumlu olmadığı da açıktır.

şöyle ki, toplumun kölelikten korunmasına yönelik hassasiyet, kolektif sorumluluk mekanizmalarına da yansımtır. Örneğin, bir Yahudi’nin köleleştirilmesi durumunda toplumun fidyeyi üstlenme yükümlülüğü getirilerek sosyal dayanışma sağlanmışır. Tevrat metinlerinde, Musa aracılığıyla İbranilerin Mısır esaretinden kurtarılması sıklıkla hatırlatılarak, bu tarihsel deneyimin köleliğin meşruiyetini sınırlandıran etik bir referans noktası oluşturduğu ima edilmiştir.⁷⁰ Ayrıca, kölelere yönelik muamelelerde insanî standartların gözetilmesi emredilmiş,⁷¹ efendilerin fiziksel şiddet

⁶⁷ Hamza zm, “Tanah ve Talamut’ta Kölelik”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1*, S. 12 (2013): 166.

⁶⁸ Tesniye 15:12-18

⁶⁹ Levililer 25:39-44

⁷⁰ ıkış 21:2; Levililer 25:39-42

⁷¹ Tesniye 23:15-16

uygulaması durumunda kölenin özgür bırakılması gibi cezaî yaptırımlar öngörülmüştür.⁷² Bu düzenlemeler, dünyadaki diğer kölelik sistemlerine kıyasla Yahudî Hukuku'nun insancıl yaklaşımını yansıtmaktadır.

2.7.2 Hristiyanlık/İsevilik

Hristiyanlık, I. yüzyılda Filistin'de Yahudî toplumu içinde ortaya çıkan ve İsa Mesih'in öğretileri etrafında şekillenen bir dinî hareket olarak doğmuştur. Roma İmparatorluğu'nun Yahudiye eyaletindeki siyasî ve dinî gerilimler, Mesih beklentisiyle harmanlanarak, İsa'nın vaazlarının sosyal bir devinime dönüşmesine zemin hazırlamıştır. İsa'nın çarmıha gerilişi ve takipçilerinin onun dirilişine dair inançları, bu hareketin Yahudî geleneğinden evrensel bir dine evrilmesinde kritik rol oynamıştır.⁷³

2.7.2.1 İncil

Hristiyanlığın kölelik kurumuna yaklaşımı, hem Yahudî geleneğinin hukukî mirası hem de Roma İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısıyla şekillenmiştir. İsa'nın “Ben Tevrat'ı değiştirmek için değil, tamamlamak için gönderildim.”⁷⁴ sözleri, Yeni Ahit'in köleliği açıkça yasaklamak yerine, mevcut kurumu dönüştürücü bir etik perspektifle ele aldığını ima eder. Bu durum, erken dönem Hristiyan topluluklarının köleliği meşru bir sistem olarak sürdürmesine zemin hazırlamıştır. İncil metinlerinde köleliğin doğrudan kınanmaması, ancak köle-efendi ilişkilerinin “sevgi” ve “itaat” kavramlarıyla yeniden tanımlanması,⁷⁵ Hristiyanlığın köleliğe ilişkin ikilcil tutumunu yansıtır.

İsa'nın kölelik kurumuna doğrudan atıfta bulunmaması, dönemin Yahudî-Roma toplumunda köleliğin yaygın ve ekonomik açıdan vazgeçilmez bir kurum olmasıyla ilişkilidir. İncil metinlerinde kölelik, genellikle “hizmet” (Yunanca: diakonia) ve “itaat” kavramları üzerinden sembolize edilir. Örneğin, İsa'nın “İnsanlar arasında

⁷² Çıkış 21:26-27

⁷³ Mahmut Aydın, “Bir Dinin Adı Olarak ‘Hristiyanlık’: Ortaya Çıkış Serüveni”, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim*, S. 86 (2023): 56.

⁷⁴ Matta 5:17

⁷⁵ Efesliler 6:5-9

büyük olmak isteyen sizin hizmetkarınız olsun.”⁷⁶ ifadesi, köleliği reddetmekten ziyade, hiyerarşiyi manevî bir çerçeveye oturtmayı hedefler.

İsa’nın “Artık ne Yahudi ne Grek... ne köle ne özgür ayrımı vardır.”⁷⁷ görüşünü savunan Pavlusçu öğreti, köleliğin ontolojik eşitsizliğini sorgulayan bir perspektif sunar. Bu ifade pratikte toplumsal statüleri değiştirmek yerine, “ruhsal eşitliği” vurgulamakla sınırlı kalmıştır.⁷⁸

Havarilerden Aziz Pavlus’un Efeslilere gönderdiği mektupta: “İsa’ya itaat ettiğiniz gibi efendilerinize de itaat edin.”⁷⁹ diye uyarıda bulunurken bir başka mektubunda “Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü Mesih’in sözünü dinler gibi saygı ve korkuyla, saf yürekle dinleyin. Bunu, yalnız insanları hoşnut etmek isteyenler gibi göze hoş görünmek için yapmayın. Mesih’in kulları olarak Tanrı’nın isteğini candan yerine getirin. İnsanlara değil, Rabb’e hizmet eder gibi gönülden hizmet edin. Çünkü ister köle ister özgür olsun herkesin yaptığı her iyiliğin karşılığını Rab’den alacağını biliyorsunuz.”⁸⁰ derken hizmetin gönüllülük esasına değinir. Pavlus’un Tito Matus’a gönderdiği başka bir mektupta “Köleler, efendilerine gayet saygılı olmalıydılar. Onlara hizmette kusur yapmamalıydılar. Zira bu, İsa’nın öğüdüdür.”⁸¹ derken kölenin efendisine davranış şekli belirlenmiş ve Hristiyanlıkta köleliğin meşrû bir olgu olarak kabul edildiği anlaşılmıştır.

Ancak Hristiyanlık dininin dört kutsal (Matta, Luka, Markos ve Yuhanna) kitabında kölelik ve savaş esirliği ile ilgili kurallar yoktur. İncil, “bütün insanlığın birbirini sevmesi ve kardeş olarak bilmesi gerektiğini...” belirtirken köleliğe karşı herhangi bir yasaktan bahsetmemektedir. İsa peygamber, kölelik müessesesi sorunu ile ilgili bir şey söylemediği gibi havarileri de bu konu ile alakalı net ve kesin bir açıklama getirmemişlerdir. Bu sebeple o dönemlerde hiçbir Hristiyan milleti ve devleti köleliğin haram olduğunu iddia etmemiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda Katolik ve diğer

⁷⁶ Matta 20:26

⁷⁷ Galatyalılar 3:28

⁷⁸ Pavlus’tan Efeslilere Mektup 6/5-9

⁷⁹ Pavlus’tan Efeslilere Mektup 6/5-9

⁸⁰ İncil, VI. Bölüm.

⁸¹ Komisyon, “Kölelik”, *Rehber Ansiklopedisi* 13, (2002):214.

kiliseler köleliği kabul etmişler hatta kendi dindaşlarını dahi köle yapmakta sakınca görmemişlerdir.⁸²

Bu dönemlerde köleyi hayatta kalabilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla başka birisinin emri altında çalışan hizmet(çi)li kişiyi özgür olarak nitelemek mümkündür. Çünkü çalışması karşılığında kısmen istediğini alabilme ve yapabilme hakkına sahiptir. Dönemin şartları ve oluşumlarına göre Batı’da köle/kölecilik kavramının günümüzdeki anlamıyla daha oluşmadığı ancak temellerinin atıldığından bahsedilebilir.

2.8 İslamiyet

Kölelik, İslamiyet gelmeden önce diğer milletlerde ve toplumlarda olduğu gibi Arabistan’da da önemli bir sosyal oluşumdur. Araplar, kendi ırklarından olanları köle olarak kullanmalarına rağmen daha çok kuzey ülkelerinden ve Afrika’dan getirilen siyah ve beyaz insanları tercih ediyorlardı.⁸³ Bundan başka Araplarda savaşlar, korsanlık ve kaçırma, köle anneden dünyaya gelme, borç yüzünden köle olmak, bireyin kendini satarak köle olması, işlenen suç yüzünden kölelik, adam öldürme, anne ve babaların çocuklarını köle olarak satmaları gibi haller⁸⁴ köleliğin oluşmasındaki temel sebeplere dendi

İslamiyet öncesi Arap yarımadasında köleler ile hürler arasında sosyal sınıf farkı kesin çizgilerle ayrılmıştı. Efendinin kölesi üzerinde mutlak tasarruf yetkisi vardı; köleler, insan dahi sayılmamaktaydı. Köle sahibi cariyesini fuhşa zorlayarak para kazanma,⁸⁵ kölesini istediği gibi hediye etme ve satma hakkına sahipti. Çünkü köle bir mal olarak görülmüştür ve mal sahibi malı hakkında dilediğini yapabiliyordu. Bu sebeple köleler, her meslek işinde zor şartlarda çalıştırılmak zorunda bırakılmışlardır.⁸⁶

⁸² Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem* (Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995) 107; Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002):237.

⁸³ Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarih IV*, çev. Zeki Megamiz (Üç Dal Neşriyat, 1976), 73.

⁸⁴ Süleyman Uludağ, “Âbid”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 1, (2019): 307

⁸⁵ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002):238.

⁸⁶ Adnan Demircan, *İslam Tarihi İlk döneminde Arap-Mevali İlişkisi* (Beyan Yayıncılık, 1996), 36

Esir pazarından ve savaşlardan elde edilen⁸⁷ köleler, daha çok savaş meydanlarında kullanılıyorlardı. Savaş esirlerine çok sert muamele yapan Araplar, esirleri ölünceye kadar döver; ellerini, burunlarını, kulaklarını kesip gözlerini oyarlardı.⁸⁸

Cahiliye devrinde köleler arasında evlenme akdi yapılabilmekteydi. Kölelerin çoğalması isteniyorsa bunu Araplar, hayvanların çoğalması gibi görüyorlardı. Köleler ile hürler arasında evlilik olayı asla olmazdı. Evlenmeleri durumunda idama kadar giden kararlar ile cezalandırma sistemi mevcuttu.⁸⁹

2.8.1 İslam İnancında Kölelik

İslam dinin doğduğu yer olan Arap coğrafyasında Orta Çağ'ın karakteristik özelliklerinden biri olan kölelik yoğun şekilde uygulanmaktaydı. İslamiyet geldiği zaman Arap yarımadasındaki insanların yarısı köle konumundaydı.⁹⁰ İslam dini nuzul olduktan sonra da kölelik kurumunun devam ettiği görülmektedir. Çünkü yüzyıllardır bu kurum içinde yaşayan kölelerin birdenbire hürlük sınıfına yükseltilmesi onlarda bir boşluk oluşturabilirdi. Bu sebeple köleliğin kademeli bir şekilde kaldırılması uygun görülmüştür.⁹¹ Sonuç olarak İslamiyet, kölelik müessesini tamamen kaldır(a)mamış; kölelerin de diğer hür insanlar gibi insanî haklara sahip olduğu ve bu haklardan mahrum bırakılmaması gerektiği konusunda yeni düzenlemeler ve anlayışlar getirmiştir.

Bu amaçla İslamiyet, kölelik kurumuna önceki uygulamalara kıyasla daha yumuşak ve hoşgörülü bir yaklaşım getirmiş; köleliğin kaynaklarını sadece savaş esirliği olarak sınırlandırarak köleliğin kaldırılması için ortam hazırlamıştır.⁹² Köle azadını teşvik ederek kölelerin özgürleşmesini kolaylaştırmıştır. Allah'ın rızasını kazanmak için ve bazı günahların diyeti olarak köleler azat edilmiştir. Devlet, İslam hukukuna has bir uygulama olarak gelirlerinin belli bir kısmını köle azadı için ayırmıştır. İslam Hukuku,

⁸⁷ Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarih V*, çev. Zeki Megamiz (Üç Dal Neşriyat, 1976), 221.

⁸⁸ Daniel Pipes, *Slave Soldiers And Islam*, (Yale University Press, 1981), 164.

⁸⁹ Nihat Engin, Vecdi Akyüz, "Asr-ı Saadet'te Kölelik ve Cariyelik," *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, ed. Vecdi Akyüz (Beyan Yayınları, 1995), 493-494.

⁹⁰ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* (Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 70.

⁹¹ Ali Hatalmış, "Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 27.

⁹² Abruddahman Azzam, *Edebi Risalet*, çev. H. Hüsnü Erdem (Diyanet İşleri Başkanlığı, 1948), 100.

kölelere hürlere yakın bir hukukî statü vererek ve onlarla evlenmeyi teşvik ederek, kötü muameleyi yasaklayarak ve iyi davranmayı dinî ve yasal bir sorumluluk haline getirerek kölelerin insanca yaşamalarını sağlamıştır.⁹³ Hatta evlat edinen köle sahipleri, Kur'an-ı Kerim'de geçen "Evlatlıklarınızı öz babalarına nispet ederek çağırın..."⁹⁴ emri ile uyarılmışlardır.

İslam Hukuku'na göre köle, satışa konu olması açısından bir eşya gibi kabul edilip ibadet, inanç ve diğer muameleler bakımından ehliyeti kısıtlı bir insan statüsüne sahipti.⁹⁵ Bu durum, kölelerin İslam hukukuna ve sosyal statüsüne göre yeri, değeri ve hakları açısından önemli bir ayrıntıdır.

2.8.1.1 Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim'de insanları köleleştirmeyi emreden herhangi bir ayet bulunmamakla birlikte.⁹⁶ , köleliğin toplumda mevcut olduğu bir dönemde nazil olduğu için bu kurumdan dolayı biçimde söz edildiği görülmektedir. Kur'an'da kölelerle ilgili hükümler daha çok mevcut kölelerin korunması, özgürlüklerine kavuşturulması ve onlara iyi davranılması gibi insani ve ıslah edici düzenlemeler içermektedir. Kölelerin azat edilmesi, çeşitli kefaret yolları arasında sayılmış; onlara adaletli ve merhametli davranılması teşvik edilmiştir. Bu bağlamda Kur'an, köleliği teşvik etmekten ziyade, onun kademeli olarak ortadan kaldırılmasına zemin hazırlayan bir anlayış sunmuştur. Bu yaklaşım, birçok İslam âlimi tarafından da köleliğin zamanla sona erdirilmesini hedefleyen bir metodoloji olarak değerlendirilmiştir.

Kuran'da kölelik (رِقْ - rikk) ile ilgili birçok kavram geçmektedir. Bunlardan en önemlisi "köle" anlamına gelen ve yaygın olarak kullanılan **Abd**⁹⁷ kelimesi, bu anlamıyla Kuran'da sadece dört ayette geçer. Bu ayetlerden ikisinde tek başına "erkek köle" anlamına gelirken⁹⁸ diğer ikisinde ise "kadın köle" manasına gelen "imâ" ve "eme" kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır.⁹⁹ Bunlara ek olarak erkek köle

⁹³ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002):238.

⁹⁴ Ahzâb 33/5

⁹⁵ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002):238

⁹⁶ Ahmet Özel, *İslam Devlet Hukukunda Savaş Esirleri* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 87.

⁹⁷ Muhammed Hamidullah, "Abd", *TDV İslam Ansiklopedisi* 1, (1988): 157.

⁹⁸ Bakara 2/178; Nahl 16/75.

⁹⁹ Bakara 2/221; Nûr 24/32.

anlamındaki abden memluken “başkasının malı olan köle” ifadesi de Kuran’da yer almaktadır.¹⁰⁰

Sözlük anlamı “beyaz sayfa, beyaz teni” manasına gelen **Rakik** kelimesi, aynı zamanda “köleleştirilmiş esir” için kullanılır.¹⁰¹ Kuran’da geçmeyen rakik kelimesinin farklı şekildeki ifadesi olan “rakebe”¹⁰² Kuran’da dört farklı yerde, çoğulu olan “rikab” kelimesi ise üç farklı yerde yazmaktadır.¹⁰³ **Memluk** “savaş esiri veya mülk edinilmiş/satın alınmış köle” anlamına gelir.¹⁰⁴ Bu kelime Kuran’da sadece bir yerde geçmektedir.¹⁰⁵

Cariye çoğulu “cavari” olan cariyenin sözlükteki anlamı “güneş, gemi, genç kız”dır. Aynı zamanda “kadın köle” manasına gelmektedir.¹⁰⁶ Efendilerine hizmet ederken hızlı ve kıvrak olmaları sebebi ile özgürlükleri elinden alınmış kız/ kadınlara cariyeye denilmiştir.¹⁰⁷ Kur’an’da kadın köleden bahsederken ma meleket eymanüküm min-feteyatiküm¹⁰⁸ ve ma meleket yeminuke¹⁰⁹ ifadeleri “elinizin altında sahip olduğunuz...” anlamında kullanılmıştır. **Eme** “hizmetçi veya cariyeye” anlamına gelir. Kuran’da iki yerde geçmektedir.¹¹⁰

Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’de köleler ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Nisa Suresi’nde geçen “Allah’a ibadet ediniz ve kullarına da iyi muamelede bulununuz.”¹¹¹ emri ile “Akrobaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşta, yolda kalmışlara, elinizin altında bulunan köle, cariyeye, hizmetçi ve işçilere iyilik yapın. Çünkü Allah, kendini beğenen ve çokça övünüp duran kimseleri kesinlikle sevmez.”¹¹² ayeti, insanların birbirleri ile olan ilişkilerinde uyarıda bulunur. Kuran’da her ne kadar insanlara dolayısıyla da kölelere karşı iyi davranılması, kötü muamele edilmemesi emredilse de

¹⁰⁰ Nahl 16/75

¹⁰¹ Halit Çalış, “Rakabe”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 34, (2007):427.

¹⁰² Nisâ 4/92: “rakabe” kelimesi bu ayette üç kez kullanılmıştır; Mâide 5/89, Mücadele 58/3, Beled 90/13:

¹⁰³ Bakara 2/177, Tevbe 9/60, Muhammed 47/4.

¹⁰⁴ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 29, (2004):87.

¹⁰⁵ Nahl, 16/75

¹⁰⁶ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002):237-238.

¹⁰⁷ M. Zeki Duman, “İslam’ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 29*, S.1 (2011):5.

¹⁰⁸ Kur’ân, Nisâ 4/24–25; Mü’minûn 23/6; Nûr 24/33;

¹⁰⁹ Ahzâb 33/50

¹¹⁰ Bakara, 2/221; Nur, 24/32

¹¹¹ Nisa 4/21

¹¹² Nisa 4/36.

hiçbir zaman kölelerin statüsü hür kişilerin konumuna yükseltmemiştir. Bu durum “Allah size kendinizden bir temsil getirmektedir. Mülkiyetiniz altında bulunan köleler içinde, size verdiğimiz rızıklarda birbirinizden çekindiğiniz gibi, kendilerinden çekineceğiniz derecede sizinle eşit (haklara sahip) ortaklarınız var mı? İşte biz ayetlerimizi, aklını kullanacak bir kavim için böylece açıklıyoruz.”¹¹³ ifadesiyle anlatılmaktadır.

2.8.2 Muhammed Peygamberin Kölelik Anlayışı

İslamiyet, VII. yüzyılda Arap Yarımadası’nda Muhammed peygamber (570-632) aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Muhammed peygamber, 610 yılında Mekke’de Hira Mağarası’nda ilk vahyi aldığını bildirmiş ve Allah’ın tek ilah olduğunu, insanların adaletli bir yaşam sürmesi gerektiğini vurgulayan mesajlar iletmıştır. Bu mesajlar, sonradan “Kur’an-ı Kerim” adı verilen bir kitapta toplanmıştır. Mekkelilerin baskısı nedeniyle Medine’ye göç eden (622) Müslümanlar, burada ilk İslam toplumunu oluşturmuşlar ve İslam’ın yayılışı hız kazanmıştır. Muhammed peygamberin 632’de vefatının ardından, halifeler dönemi (632-661) başlamış ve İslam, Arap Yarımadası’nın ötesinde değişik coğrafyalara yayılmıştır.

Muhammed peygamber, köle ve esirlere iyi davranılmasını emretmiştir. Tirmizi’nin rivayet ettiğine göre Peygamber: “Herhangi bir Müslüman kimse Müslüman bir köleyi hürriyetine kavuşturur ise o köle, o kimsenin ateşten kurtuluşuna sebep olur. Kölenin her organı onun bir organını ateşten kurtarır. Herhangi bir Müslüman kişi iki Müslüman kadın köleyi hürriyetine kavuşturur ise o iki kadın, o hürriyetine kavuşturan kimsenin ateşten kurtuluşuna sebep olur. Onların her bir organı o kimsenin bir organını ateşten kurtarmış olur. Herhangi bir Müslüman kadın, Müslüman kadın köleyi hürriyetine kavuşturursa kendisinin ateşten kurtuluşuna sebep olur. O cariyenin her bir organı onun her bir organını ateşten kurtarır.”¹¹⁴ buyurmuştur. Böylece Müslümanlar arasında bu müjdeye nail olabilmek için köle azadı yaygınlaşmıştı. Ayrıca Peygamber: “Sizin en kötüleriniz, yardımı yasaklayanlar ve kölesini dövenlerdir.” diyerek kızı Fatma’yı, esir ve köle kadınları dövmemesi için uyarmıştır.¹¹⁵

¹¹³ Rum 30/28

¹¹⁴ Tirmizi, Nüzur, 19, h.no: 1547

¹¹⁵ Mehmet Nadir Özdemir, *İslam’ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* (Gökkube Yayınları, 2006), 20.

Muhammed peygamberin kölelikten gelen insanlara verdiği değeri ve güveni gösteren en somut örneklerden birisi de onlara çeşitli seriyyelerde ve savaşlarda komutanlık görevi vermesidir. Bu uygulama, o dönemdeki kölelere bakış açısını kökten değiştirmiş ve kölelerin de toplumda önemli roller üstlenebileceklerini göstermiştir. Muhammed peygamber tarafından kölelikten kurtarılan Zeyd b. Harise, bu uygulamanın en çarpıcı örneklerinden biri olup birçok seriyyeye ve savaşa komutan olarak atanmıştır.¹¹⁶

Bedir Savaşı (624)'nda esir düşen Mekkeli müşriklere karşı Muhammed peygamberin esirleri köleleştirmek yerine fidye karşılığında serbest bırakmayı tercih etmesi, insaniyet ve merhametin tecelli ettiği savaşın nihaî amacının insan onurunu zedelemek değil, barışı ve adaleti tesis etmek olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Her bir esir için dört bin dirhemlik fidye bedeli belirlenmiş; fidye ödemekten aciz olanlar ise okuma yazma bilmeyenlere okuma ve yazma öğretmekle özgürlüklerine kavuşmuştur. Peygamber savaşta esir düşenlerin güneşin altında değil gölgede kalmalarını, elbise ihtiyacı olanlara elbise temin edilmesini emretmiştir.¹¹⁷

Kuran ayetleri ve Muhammed peygamberin uygulamaları, kölelerin de diğer insanlar gibi onur ve haklara sahip olduğunu kabul eder. Kölenin de bir insan olduğu bilinciyle köleliğin kaldırılması ve kölelerin özgürleşmesi için önemli adımlar atılmıştır. Savaş esirlerinin hürriyetlerine kavuşmaları için fidye ödeme, karşılıklı esir değişimi, köle azat etme görevlendirme gibi çözümler bulunmuştur. En hayırlı amellerden birisi olarak köle azat etme kabul edilmiş ve bu konuda teşvikte bulunulmuş, esir alınan kişilere insan onuruna yakışır şekilde davranılması emredilmiş ve İslam'ın öğretileri onlara sunulmuştur. Kölelere okuma-yazma öğretilmesi teşvik edilmiştir. Mekteplerde köle ve hür öğrenciler arasında ayırım yapılmaması emredilmiştir. Kefaret gerektiren birçok cezada ilk seçenek köle azat etmek olmuştur. Esir alınan kişilere insan onuruna

¹¹⁶ Mehmet Nadir Özdemir, *İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* (Gökkube Yayınları, 2006), 23.

¹¹⁷ Züleyha Karakuş, "Hz. Peygamber'in Köle ve Cariyeleri" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 24.

yakışır şekilde davranılmış, İslamiyet öğretilmiş ve hürriyetlerine kavuşmaları için teşvikler sunulmuştur.¹¹⁸

2.8.2.1 Mevalilik

İslamiyet öncesi Cahiliye döneminde köle azadı adedinin olduğu anlaşılmaktadır. Cahiliye devrinde köle taciri olan Abdullah b. Cüd'an yaşlandıkça köle azat etmekteydi. İmam Müslim, Hakim b. Hizam'dan şöyle bir hadis aktarmıştır: Bir gün Muhammed Peygamber'e gelip, "Ey Allah'ın Peygamberi! Ben cahiliye devrinde köle azat etmek, akrabaya yardım kabilinden birtakım işlerle ibadet ederdim. Bunlarda bir ecir ve sevap var mı?" diye sormuştur. Muhammed Peygamber: "Sen eskiden yaptığın hayırlarla Müslüman oldun."¹¹⁹ cevabını vermiştir.

Arap toplumunda yeni azat edilmiş köleye "Mevalî" denmiştir. Köle ve cariyeyi kim azat etmişse o köle ve cariyeye azat edenin mevası olurdu.¹²⁰ Mevaliler, köle ile hürler arasında orta sınıf sayılmaktaydı. Azat olunan kişi sahibinin mensubu olduğu kabileden sayılırdı. Mevaliler alınıp satılamasa da tam hür değillerdi. Bir mevali, hür bir kadınla ya da kızla evlenemezdi. Miras konusunda da hürler gibi muamele göremezdi.¹²¹

Afrika asıllı Bilal-i Habeşî, Arap asıllı Zeyd b. Haris ve İran asıllı Selman-ı Farisî¹²² İslamiyet'i kabul ettikten sonra özgür olan ve önemli görevlere geldiği bilinen mevali sayılabilecek isimlerden bir kaçıdır.

2.8.2.2 Kadın köle ve cariyeler

Bu dönemde Arap ailelerinde cariyeler yaygındı.¹²³ İslamiyet'in ilk zamanlarında neredeyse tüm Müslüman kadınların gayri-müslim olan ve ev işlerini yürüten

¹¹⁸ M. Zeki Duman, "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 29*, S.1 (2011):36.

¹¹⁹ Davutoğlu, Ahmet, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi 1*, (Sönmez Yayınları, 1977), 458-463

¹²⁰ Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarih IV*, çev. Zeki Megamiz (Üç Dal Neşriyat, 1976), 28.

¹²¹ Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara Okulu Yayınları, 1997), 119.

¹²² Neşat, Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu, 1989), 132-133.

¹²³ Mehmet Akif Aydın, "Aile", *TDV İslam Ansiklopedisi 2*, (1989): 199.

cariyeleri mevcuttu. Şarkıcı ve çoban olarak çalışan cariyelerin de varlığı bilinmektedir.¹²⁴

Muhammed peygamber, köle ve cariyeleri birer insan olarak görmüş ve hürlerden farksız bir şekilde yaşama haklarının olduğunu savunmuştur. Bu anlayış doğrultusunda kadın kölelerin evlendirilmesini ve nesillerinin devam etmesini teşvik etmiştir. Ashabın köleleri fuhuşa zorlamalarını ve bu yolla gelir sağlamalarını yasaklamıştır. Bu durumun hem kölelerin insan onurunu zedelediğini hem de toplumda ahlakî çöküşe yol açacağını savunmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili "Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için cariyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."¹²⁵ şeklinde açıklama getirilmiştir.

Nitekim kendisinin Müreysî Gazvesi'nde esir düşen Cüveyriye'yi azat edip onunla evlenmesi, peygamberin kadın esirlere merhametli yaklaşımının bir örneğidir. Cüveyriye'nin azat edilmesi ve Peygamber ile evlenmesi, aynı zamanda Araplarda ve diğer tüm toplumlarda köle ve cariyelere karşı bakış açısının değişmesine ve özgürlüklerinin savunulmasına dolayısıyla kadının Arap toplumunda değerini kazanmasına katkıda bulunmuştur. Alınan bu kararlar, esirlerin sadece savaş ganimeti olarak görülmemesi gerektiğini, aynı zamanda insan olarak saygı ve merhamet görmeyi de hak ettiklerini göstermektedir. Eşi Ayşe'nin "Cüveyriye kadar kavmine hayrı olan bir kadın bilmiyorum." ifadesi, Cüveyriye'nin azat edilmesinin ve Peygamber ile evlenmesinin kadın kölelerin toplumda ve ailede yarattığı olumlu etkiyi açıkça göstermektedir.¹²⁶

2.8.3 Hulefa-İ Raşidin (Dört Halife) Dönemi

Hülafe-i Raşidin yani "Dört Halifeler Dönemi" (632-661), Muhammed peygamberin vefatından (632) sonra gelen Halife Ebu Bekir, Halife Ömer, Halife Osman ve Halife Ali'nin İslam devletini yönettikleri dönemdir. Bu dönemde İslam dini kurallar ve

¹²⁴ Mehmet Nadir Özdemir, *İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* (Gökkube Yayınları, 2006), 24.

¹²⁵ Nisa 4/25

¹²⁶ Züleyha Karakuş, "Hz. Peygamber'in Köle ve Cariyeleri" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 24.

ilkeler bakımından Muhammed peygamberin çizdiği yolda ilerlemeye devam etmiştir. Bu durum, kölelik konusuna da yansımıştır. Halifeler dönemi, İslam tarihinde “Fetihler Çağı” olarak bilinir. Bu fetihler, yeni toprakların, esirlerin ve ganimetin ele geçirilmesi anlamına geliyordu.¹²⁷ Bu da köleciliği ve köle ticaretini destekleyen etkenlerden olmuştur.

2.8.3.1 Halife Ebu Bekir Dönemi (632-634)

İlk halife Ebu Bekir’in kölelerin özgürlüğüne verdiği önem hem şahsî hem de halifelik görevinde kendini gösterir. Taberî’nin “Tarih” adlı eserinde belirtildiği gibi Halife Ebu Bekir çok sayıda köleyi azat eden biriydi ve Muhammed peygamber ona: “*Sen cehennemden azatlısın...*” demiştir. Halife olduğu ilk yılında hür, köle, kadın ve erkek ayırımı yapmadan her Müslümana fey’den¹²⁸ on dirhem, ikinci yılında ise yirmişer dirhem vermiştir. Ridde Savaşları (632-633)’nda Halid b. Velid (592-642)’in esirleri köleleştirilmesine izin vermemiş, ondan esirleri ve malları sahiplerine geri vermesini istemiştir. Bundan başka Medine’de un imal eden bir cariyeyi satın alarak onu aşık olduğu adamla evlendirmiştir. Ayrıca, mevalilere önemli görevler vermekten çekinmemiş, liyakata öncelik vermiştir. Örneğin, Müseylemetü’l Kezzap ile yapılan savaşta bayrağı Ebu Huzeyfe’nin mevlası Salim taşıyordu. Halife Ebu Bekir döneminde her ne kadar köleleştirmenin önüne geçilmeye çalışılsa da köle ve cariyelerin varlığı devam etmiştir.¹²⁹ Köle azat etme hususundaki hassasiyetiyle bilinen Ebu Bekir, Bilal-i Habeşî başta olmak üzere, birçok Müslüman köleyi satın alarak azat etmiştir.¹³⁰

2.8.3.2 Halife Ömer Dönemi (634-644)

Halife Ömer, İslam tarihinde önemli bir figürdür. Döneminde özellikle İran, Azerbaycan ve Horasan bölgeleri fetihlerden nasibini almış; İslam orduları yoğun nüfuslu bölgelerde büyük insan kütlesiyle karşılaşmışlardır.¹³¹ Sadece fetihlerle değil,

¹²⁷ Sabri Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, (1999):34,36.

¹²⁸ Fey: İslâm devletinin gayri müslim tebaadan aldığı cizye, haraç ve ticaret malları vergilerinin ortak adı. Bkz. Mustafa Fayda, “Fey”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 12, (1995):511-513.

¹²⁹ Mehmet Nadir Özdemir, *İslam’ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* (Gökkube Yayınları, 2006), 24.

¹³⁰ Mehmet Akbaş, “Asrı Saadetin İlk Müezzini”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 19, S.2 (2014):3

¹³¹ Mehmet Nadir Özdemir, *İslam’ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* (Gökkube Yayınları, 2006), 25

kurumsallaşma ve medeniyetin temelini oluşturan etmenlerin geliştirilmesiyle de öne çıkan Halife Ömer'in yaptığı reformlar, sonraki nesiller için de yol gösterici olmuştur. Fetihler sonucunda ele geçirilen birçok ganimet ve esir konusunda özgün bir strateji geliştirmiştir. Özellikle Sasani Devleti (224-651) ile yapılan savaşlarda ele geçirilen cariyelerin durumuyla ilgili önemli bir karar almıştır. O dönemde cariyelerin evlere alınması ve çocuk doğurmaları yaygındı. Halife Ömer, ordu amirlerine yazdığı mektupta azat edilen Arap olmayan kölelerin Müslüman olması durumunda, onları azat edenlere ilhak etmelerini emretmiştir. Bu sayede kölelerin eski efendilerine bağımlılığı ortadan kalkmış ve özgürlükleri pekiştirilmiştir.¹³²

Döneminde azatlılar, sadece kölelikten kurtulan kişiler olmanın ötesinde önemli devlet görevlerinde de yer almışlardır. Bu durum Halife Ömer'in liyakat ve adalete verdiği önemi gösterir. Kufe'nin fethinde önemli rol oynayan meşhur komutan Ka'ka, bölgenin idaresini Sad'a bıraktıktan sonra Horasan asıllı azatlısı Kubaz'ı vekil olarak atamıştır. Bu atama, azatlılara duyulan güvenin ve onların yönetsel becerilerinin kabulünün bir göstergesidir. İran'ın fethinde Halife Ömer'in izlediği strateji, bölge halkıyla barışçıl ilişkiler kurmak ve onları İslamiyet'e davet etmeye özen göstermektir. Böylece fetih sonrası idarî yapılanmayı sağlam temeller üzerine kurmuş ve bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmuştur.¹³³ Yine fetihler sonucunda Müslümanların sayısını artırmayı hedefleyen Halife Ömer, bu stratejisini gerçekleştikten sonra statü farkı gözetmeden birçok azatlı kişiyi vali olarak tayin etmiştir. Örneğin azatlılardan Ammar b. Yasir'i Basra'ya vali olarak atamıştır.¹³⁴

Halife Ömer, liyakat ve adalete dayalı bir yönetim anlayışıyla öne çıkan bir liderdi. Bu anlayış, “Köleler” ve “Mevalî” olarak adlandırılan gayri Arap Müslümanlar da dahil olmak üzere tüm toplum kesimlerine yansımıştır. Örneğin divanında hürlerle, anlaşımlılara ve azatlılara eşit şekilde tahsisat ayırmıştır. Bu sayede kölelerin ve Mevalî'nin de refah seviyelerini yükseltmeyi amaçlamıştır. Ayrıca azatlıların ve Arap olmayan kölelerin Müslüman olması durumunda kendilerini azat edenlere ilhak edilmesini ve azat edenlerle aynı seviyede tutulmasını sağlamıştır. Bu uygulama,

¹³² Kübra Çambay, “Emevi ve Abbasi İdaresinde Kölelik” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 51.

¹³³ İbrahim Sarıçam, *H. Ömer*, (Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 100.

¹³⁴ Abdülaziz Kıranşal, *Genç Dava Adamlarına*, MGV Yayınevi, 2020), 144.

kölelerin ve Mevalî'nin toplumda daha fazla saygınlık kazanmalarına ve özgürlüklerini pekiştirmelerine katkıda bulunmuştur. Halife Ömer, Mevalî'yi de divana dahil ederek toplumda hak sahibi olmalarını sağlamıştır. Bu sayede Mevalî'nin de siyasî ve idarî alanlarda söz sahibi olmalarına ve yönetime katkıda bulunmalarına imkan vermiştir. Toplumda Mevalî sayısının artması sonucunda Arapların köle yapılmasını yasaklamıştır. Bu karar, kölelik kurumunun sınırlandırılmasına ve kölelerin maruz kaldığı haksızlıkların azaltılmasına önemli bir katkı sağlamıştır.¹³⁵

Halife Ömer'in adil ve liyakat sahibi bir lider olduğu bilinse de döneminde kölelik kurumundan kaynaklanan bazı sorunlar da yaşanmıştır. Bunlardan en trajik olanı kendisinin Müslüman olmayan bir köle tarafından şehit edilmesidir. Bu kölenin Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebu Lü'lü künyeli Firuz en-Nihavendî olduğu bilinmektedir. Dinî inancı hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda bu kölenin Mecusî olduğu iddia edilirken bazı kaynaklarda Hristiyan olduğu belirtilmektedir.¹³⁶

2.8.3.3 Halife Osman Dönemi (644-656)

Halife Osman'ın halife olduğu ilk altı yılı fetihler ile devam etmiştir. Bu dönemde Halife'nin oğlu Said b. Osman komutasındaki Müslüman ordusu Semerkant'ı ele geçirmişler ve birçok esir almışlardır.¹³⁷ Bu esirlerin bir kısmının köleleştirildiği bilinmekle beraber Osman, halife olduktan sonra tüm valilerine bir genelge göndererek esirlerin haklarının korunmasını emretmiştir.¹³⁸

Halife Osman, köle azat eden bir liderdi. Bazı kaynaklar onun, bizzat yüzlerce köleyi özgürleştirdiğini bildirmektedir. Azat ettiği köleler arasında dinî ilimlerde eğitim görmeleri teşvik edilenler de olmuştur. Bu tutum, İslam'ın köleliği sadece fiziksel değil, zihinsel ve sosyal olarak da ortadan kaldırmayı amaçladığını göstermektedir.

¹³⁵ Mehmet Nadir Özdemir, *İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* (Gökkube Yayınları, 2006), 26.

¹³⁶ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Ömer*, (Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 46; Osman Çetin, "Hürmüzân-ı Fârisî", *TDV İslam Ansiklopedisi* 18, (1998): 498.

¹³⁷ Hasan Kurt, Said B. Osman B. Affan, *TDV İslam Ansiklopedisi* 35, (2018): 572.

¹³⁸ Mehmet Nadir Özdemir, *İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* (Gökkube Yayınları, 2006), 27.

Ayrıca, Halife Osman'ın şahsî servetinden köle azat ettiği; özellikle Ramazan ayında köleleri azat etmeyi bir gelenek haline getirdiği rivayet edilmektedir.¹³⁹

Ayrıca o da selefleri gibi geleneksel uygulamayı sürdürerek; köle ve mevalilere (azatlılar) önemli sorumluluklar vermiş ve çeşitli alanlarda görevlere getirmiştir. Kölelere ve mevalilere verilen görevlerden en dikkat çeken, ordunun başına komutan olarak atanmalarıdır. Atamalar, Halife Osman'ın bu kesime duyduğu güveni ve onların yeteneklerine olan inancını açıkça göstermektedir. Ayrıca kölelerin haberleşme (berid) görevinde, ticarî işlerde ve ev işlerinde çalışmalarına da izin vermiştir.¹⁴⁰

2.8.3.4 Halife Ali Dönemi (656-661)

Halife Ali'nin dönemi iç mücadelelerle dolu olsa da O'nun köle ve cariyelere bakış açısı ve uygulamaları oldukça adil ve insanî olmuştur. Örneğin Halife Ali, kölesini pazara iki farklı değerde elbise alması için göndermiş ve elbiselerden daha kaliteli olanını “Sen iyisine benden daha layıksın. Çünkü sen gençsin, senin canın süslenmek ister, bense artık ihtiyarladım.” diyerek kölesine vermiştir. Yine kendisinden çocuğu olmayan cariyelerini şehit olmadan önce azat etmiştir. Bu örnekler, Ali'nin köle ve cariyelerine “mal değil, bir insan” olarak baktığının açıkça göstergesidir. Çünkü Ali, köle ve cariyelerin de tıpkı özgür insanlar gibi saygı, merhamet ve adalete layık olduğunu savunmuştur.¹⁴¹ Muhammed peygamberin ölümünden sonra gelişen siyasî olaylar ve dinî fetihlere rağmen “Raşid Halifeler” döneminde kölelik uygulamalarında büyük oranda sapma ve değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır.

2.8.4 Hulafa-i Raşidin Sonrası Kölelik

İslam tarihinde kölelik, hem sosyal hem de ekonomik yapının önemli bir parçası olmuştur. Muhammed peygamber (570-632) döneminde başlatılan köleliğin yumuşatılması ve kölelerin özgürleştirilmesine yönelik teşvikler, Hulafa-i Raşidin devrinde de devam ettirilmişti. Ancak bu sürecin ardından, Emeviler (661-750) ve

¹³⁹ Hamilton A. R. Gibb, *İslam'da Dini Düşünce Yapısı*, (Boğaziçi Yayınları, 1997), 119.

¹⁴⁰ Ali Hatalmış, “Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 100.

¹⁴¹ Mehmet Nadir Özdemir, *İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* (Gökkube Yayınları, 2006), 28.

Abbasiler (750-1258) dönemlerinde kölelik kurumu farklı bir çehreye bürünmüş, siyasal ve ekonomik düzenin ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir. Hulafa-i Raşidin sonrası İslam dünyasında kölelik kurumu, hem nicelik hem de nitelik olarak dönüşüm geçirmiştir. Emeviler döneminde daha çok ganimet ve statü kaynağı olan kölelik, Abbasiler döneminde hem siyasî hem ekonomik bir enstrümana dönüşmüştür.

2.8.4.1 Emeviler (661-750)

İslam tarihinin önemli dönemini Emeviler oluşturur. Bu dönemde kölelik önemli bir sosyo-ekonomik kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde halifelerin ve bazı valilerin keyfi uygulamaları, köleler ve azatlılar da dahil olmak üzere toplumun tüm kesimlerini olumsuz etkilemiştir. Muhammed Peygamber ve Dört Halife döneminde kölelerin statüsünde görülen iyileşmelerin bu dönemde tam anlamıyla devam ettirilmediğini söylemek mümkündür.¹⁴²

Şöyleki, Emeviler halifeliği ele geçirdikten sonra fetih hareketlerini hızlandırarak geniş bir imparatorluk kurdular. Bu fetihlerde dinî saikler önemli rol oynasa da siyasî ve ekonomik çıkarlar göz ardı edilmedi. “Asr-ı Saadet” diye adlandırılan Dört Halife dönemindeki fetihlerde İslam dini ve inancının yayılması ön plandayken; Emeviler, fetih yoluyla siyasî güçlerini ve nüfuz alanlarını genişletmeyi, yeni vergi gelirleri ve ticaret yollarına erişim sağlayarak devlet hazinesini zenginleştirmeyi amaçladılar. Fetihle ele geçirilen topraklardaki esirlere “mevâlî” adını veren Emeviler, zamanla bu kavramı genelleştirerek hür veya köle Müslüman olup Arap olmayan tüm kişileri bu kategoriye dahil ettiler. Bu durum Arap milliyetçiliğinin temellerinin atılmasını sağlarken; Emevilerin fetihlerdeki asıl amaçlarının sadece dini yaymak olmadığını da ortaya koymuştur.¹⁴³

Mevla kelimesi Arapça’da “koruyucu, yardımcı, sahip, dost” gibi anlamlara gelir. Çoğulu olan **mevalî** terimi Kur’an-ı Kerim’de üç farklı ayette farklı anlamlarda kullanılmıştır.¹⁴⁴ Mevalî, İslam tarihinde ilk fetihler sonrasında İslamiyet’i kendi istekleriyle seçen Arap olmayan Müslümanları tanımlamak için kullanılan bir terimdir.

¹⁴² Ali Hatalmış, “Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 104.

¹⁴³ Ali Aksu, “Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalar”, *İSTEM* 8, (2006):71.

¹⁴⁴ Meryem 19/5; Azhab 33/5; Nisa 4/33

Çoğunlukla İranlılar, Türkler, Mısır'daki Kıptiler ve Endülüs'teki Berberiler gibi etnik grupları kapsar. Arap milliyetçiliğinin yükselişi ile birlikte mevaliler, Arap olmayan kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldılar. Bu durum Emevî yönetimine karşı hoşnutsuzluğun artmasına ve isyanlara yol açtı. Mevalilerin Emevî yönetimine muhalefet tutumu, İslam tarihinin önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Halife Ali evladına bağlı isyanlara katılan mevaliler, Abbasî İhtilali'nde büyük rol oynayarak Emevilerin yıkılışına katkıda bulundular.¹⁴⁵

2.8.4.1.1 Emeviler Döneminde Türkler

Emeviler, İslam'ın doğuya doğru genişlemesi sırasında Orta Asya'daki Türk topluluklarıyla hem askerî çatışmalar hem de kültürel temaslar yaşamıştır. Bu dönemdeki ilişkiler, Türk-İslam tarihinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır.

Emevilerin Horasan ve Maverâünnehir'e yönelik fetihleri, 674 yılında Ubeydullah b. Ziyad'ın Ceyhun Nehri'ni geçerek Buhara'yı hedef almasıyla başlamıştır.¹⁴⁶ Türklerle sistematik temas, Kuteybe b. Müslim'in Horasan valiliği (705-715) döneminde gerçekleşmiştir. Kuteybe, Semerkant ve Buhara gibi stratejik şehirleri ele geçirerek bölgedeki Türk varlığını tanımak zorunda kalmıştır. Bu süreçte Türkişler ve Karluklar gibi göçebe Türk boyları, Emevî ilerleyişine karşı direniş göstermişlerdir.¹⁴⁷

2.8.4.2 Abbasiler (M.S. 750-1256/8)

Emevilerden farklı olarak Abbasiler döneminde tüm Müslümanlar eşit haklara sahip olmuştur. Bu dönemde farklı kökenlerden gelen Müslümanlara önemli görevler verilmeye başlandı. Arap olmayanların devlet idaresinde aktif rol almaya başlaması, Arap milliyetçiliğinin zamanla zayıflamasına ve Arap siyasî gücünün azalmasına neden olmuştur. Abbasiler döneminde Arap olmayan kadınlarla yapılan evlilikler oldukça yaygındı. Bunun sonucunda halife annelerinin büyük çoğunluğu “ümmü veled” statüsünde oldular. Siyasette ise en dikkat çekici durum, Abbasi halifelerinin

¹⁴⁵ İsmail Yiğit, “Mevali”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 29, (2004): 425.

¹⁴⁶ Yaşar Canatan, “Irak'ta Türk Varlığı”, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3, S. 1 (2021): 23.

¹⁴⁷ Zekeriyâ Kitapçı, *Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları* (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988), 16-17.

Araplardan ziyade Arap olmayanlara güvenmesi ve yönetimde onlara daha fazla yer vermesidir. Bu dönemde cariyeler ve köleler de devlette önemli görevlere getirilmiştir. Vezirlik, haciplik, haberleşme teşkilatı, valilik gibi üst düzey mevkilerin yanı sıra haraç toplama, katiplik, maliye işleri, eğitim ve özel görevlerde de cariyeler ve köleler istihdam edilmiştir.¹⁴⁸

Abbasiler döneminde kölelik yaygın bir uygulamadır. Köleler, saraylarda ve evlerde hizmetçi ve cariyeler olarak, toprak ve madenlerde işçi olarak istihdam edilmiştir. Köle ticaretinin yapılması ve köleleştirilme yöntemleri de bu dönemde oldukça yaygındı. Ancak Abbasilerde kölelerin statüsü ve yaşam koşulları Emevî dönemindekilere nazaran daha iyi olduğunu söylemek mümkündür.

2.8.4.2.1 Abbasiler Döneminde Türkler

Diğer taraftan İslam dünyasında Türklerin önemli siyasî bir güç haline gelmesi Abbasiler dönemi ile başlamıştır.¹⁴⁹ Abbasi Halifesi Memun (847-861) döneminde Türkler ilk kez geniş ölçekli bir şekilde orduda istihdam edilmiştir. Bu eğilim, Halife Mutasım (833-841) döneminde devam etmiştir. Mutasım, Türk askerlerine büyük önem vermiş ve onları ordunun çekirdek gücü haline getirmiştir. Bu sayede Türkler, hilafetin korunmasında kritik bir rol oynamış ve Abbasî Devleti'nin en güçlü dönemlerinden birinin yaşanmasına katkıda bulunmuşlardır. Örneğin, Eşnas, Afşin ve Boğa el-Kebî gibi Türk komutanlar, Abbasî ordusunda önemli görevlere getirilmiş ve Bizans İmparatorluğu (330-1453)'na karşı kazanılan önemli zaferlerde kilit rol oynamışlardır.¹⁵⁰

Halife Mutasım'ın Türkleri, Abbasî Devleti'nin önemli bir unsuru haline getirmesinin arkasında yatan birçok sebep vardı. Bunun en önemli sebebi Abbasilerde askerî bir çöküşün olmasıydı ve isyan etmeyecek yeni bir askerî güce ihtiyaç vardı.¹⁵¹ Mutasım Horasan'daki Arap asker sayısının zamanla azalmaya başlaması, Arapların savaşma

¹⁴⁸ Mehmet Nadir Özdemir, *İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* (Gökkube Yayınları, 2006), 45.

¹⁴⁹ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, (Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2001), 8

¹⁵⁰ Fatih Güzel, "Abbâsî Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnâs et-Türkî", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11, S.60 (2018):1296-1297.

¹⁵¹ Hasan Tahsin Fendioğlu, *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik ve Cariyelik* (Beyan Yayınları, 1996), 36-37

yeteneklerinin ve Arap askerlerinin halifeye ve Halifelik makamına olan bağılıklarının zayıflaması halifeliğe karşı bir tehdit oluşturabileceğinden endişe duymaya başladı. Cesaret, disiplin ve savaşçılıklarıyla tanınan Türkler, Abbasî Halifeliği'ne daimi bağılıklarını göstermiş ve Arap askerlere göre daha sadık olmuşlardı. Mutasım Horasan'da yaşayan Türkleri orduya dahil etmeye teşvik etti. Annesi Meracil Hatun'un Türk kökenli olması¹⁵² Mutasım'ın Türklere karşı sempati ve güven duymasında etkili bir durum olarak görülebilir.

Halife Mutasım, sırf Türkler için, “Samerra” adı verilen bir şehir kurdu.¹⁵³ Böylece Abbasî tarihinde “Samarra Devri” (836-892) olarak bilinen bir dönem başladı. Halife Türklerin yaratılıştan gelen özelliklerinin bozulmaması için kendi ırklarından başkaları ile evlenmesini yasakladı ve Türklere kendi cinslerinden eşler buldu.¹⁵⁴ Sadece Türklerin yaşadığı bu şehirden başka yine sadece Türklere oluşan ordu, ilk dönemlerde 4.000 civarında askerden oluşmaktaydı. Bu sayı daha sonraki dönemlerde 18.000'e kadar yükselmiştir. Hatta bazı aşırı iddialarda ordu mevcudu 70.000'e kadar çıktığı söylene de aşağı yukarı 25.000 rakamı dikkate alınması gereken bir değerlendirmedir. Bu rakam 4.000-18.000 arasında değişen sadece aktif asker sayısı değil, asker ailelerinin de dahil edildiği tahmini öne sürülen ordu mevcududur.¹⁵⁵

¹⁵² Mehmet Azimli, “Abbasiler Dönemi Türklerden Oluşturulan Özel Ordu ve Aile İlişkileri” *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10, S.1 (2010):159.

¹⁵³ Mustafa Demirci, “Samerra”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 36, (2009):70.

¹⁵⁴ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 1, (1988):35.

¹⁵⁵ Hasan Tahsin Fendioğlu, *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik ve Cariyelik* (Beyan Yayınları, 1996), 38

3. ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN DÜNYASINDA KÖLELİK

3.1 Sosyal Hayatta Kölelik

Eski-Çağ medeniyetlerinde kölelik müessesinin önemli bir sosyal statüsü vardı. Çünkü köleler bir “alet” gibi görülmekteydi ve birçok işi yapmaktaydılar. Tarlada, atölyede, çiftlikte, ev ve saray hizmetleri gibi birçok alanda kullanılmaktaydılar. İnsanlık bu sayede ihtiyacı olan iş gücü kaynağını bu şekilde karşılamıştır. Sümerlerden Mısırlılara oradan Fenikelilere dolayısıyla Anadolu’ya, ardından Ege-Yunan uygarlıklarına ve Roma medeniyetine geçen kölelik kurumu Orta Çağ toplulukları içinde de yerini bulmuştur.¹⁵⁶

Büyük Roma İmparatorluğu (MÖ 27- MS 395)’nda toplum, hiyerarşik bir yapıya sahipti ve üç ana sınıfa ayrılmıştı. Bu sınıf ayrımı Roma imparatorluğu ile birlikte Avrupalı devletler tarafından da devam ettirilmiştir. Bu sınıf ayrımı şu şekildeydi:

Patriciler, Romalı aristokrasisini oluşturan ve en yüksek statüye sahip olan sınıftı. Toprak sahibi, politik güce sahip ve ayrıcalıklı bir azınlığı temsil ediyorlardı. Patriciler, Roma’nın kuruluşundan beri var olan bir sınıftı ve siyasî ve dinî sistemde önemli bir rol oynuyorlardı. Toplamda üç yüz ailenin oluşturduğu bu sınıf, Roma sınırları içinde yaşıyordu. Patriciler, Roma Cumhuriyeti’nde tam vatandaşlık haklarına sahipti. Devleti yönetme, askerlik yapma, memurluk yapma ve geniş malikânelere sahip olma gibi ayrıcalıklara sahiptiler. Patricilerden senato üyeleri seçilir ve Roma’nın en önemli karar alma organı olan “Senato”da yer alırlardı.¹⁵⁷

Plebler, Roma Cumhuriyeti’nde Patriciler’den (aristokrasi) sonra gelen ikinci büyük sınıftı. Toplumun çoğunluğunu oluşturan Plebler, çiftçiler, zanaatkârlar, tüccarlar ve askerler gibi çeşitli meslek gruplarından insanları kapsıyordu. Romalılar olarak adlandırılırsalar da Patriciler’den farklı olarak siyasî ve yasal haklardan yoksun bir

¹⁵⁶ Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupa’sında Kölelik*, (Yeditepe Yayınevi, 2020), 11-12

¹⁵⁷ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, (İletişim Yayınları, 2008), 195.

sınıftı. Roma nüfusunun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen devlet yönetiminde söz sahibi değillerdi.¹⁵⁸

Ancak zamanla Plebler, haklarını genişletmek için mücadele etmeye başladılar. Birkaç yüzyıllık mücadele sonucunda Plebler, önemli siyasî ve yasal kazanımlar elde ettiler. M.Ö. 494 yılında “Pleb Tribünleri Kurumu” oluşturuldu. Kurum, Pleblerin haklarını korumak ve Patricilere karşı yasal kovuşturma başlatmak için yetkilendirilmiş seçilmiş temsilcilerdi. Zamanla Plebler, senatoya üye olma, yüksek kamu görevlerinde bulunma ve Patriciler ile evlilik yapma hakkı da kazandılar. M.Ö. 287 yılında kabul edilen “Lex Hortensia Yasası” ile “Plebiscit” adı verilen Pleb eclisi kararlarının tüm Romalılar için yasa hükmünde olması sağlandı.¹⁵⁹

Köleler, mülk olarak kabul edilen ve hiçbir yasal haklara sahip olmayan en alt sınıfı. Savaş esirleri, borçlular veya suçlular köle olarak satılabilirdi. Köleler zor ve tehlikeli işlerde çalıştırılır ve efendilerinin mutlak otoritesine tabilerdi.¹⁶⁰

3.1.1 Köle Edinme Şekilleri

Orta Çağ Avrupası’nda köle edinme yöntemleri, hem ekonomik hem de siyasî faktörlerle şekillenmiş, sosyal yapının devamı için kritik bir rol oynamıştır. Çağ boyunca köle edinme, geniş bir yelpazede yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiş ve bu yöntemler coğrafya, dönem ve siyasî otoritelere göre çeşitlilik göstermiştir.

Bu çağda köle elde etmenin başlıca kaynakları arasında savaş esirleri, korsanlık yoluyla kaçırılan ya da yabancı diyarlardan getirilen kişiler ve köle ailelerinden doğan çocuklar bulunuyordu. Ayrıca, geçmişte borçluların borçlarını ödeyememeleri durumunda alacaklılarına köle olarak hizmet etmeleri de yaygındı. Bundan başka terk edilmiş çocukların onları himaye eden kişilere köle olarak kabul edildiği ve fakir

¹⁵⁸ Çelebican Özcan Karadeniz, *Roma Hukuku / Tarihi - Kaynaklar - Genel Kavramlar - Kişiler Hukuku - Hakların Korunması*, (Turhan Kitabevi, 2014), 18.

¹⁵⁹ Ozan Giray Şahin, “Lex Sempronia Tiberiana”: Tiberius Gracchus’un Toprak Reformu ve Toplumsal Kökenleri”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, S.1 (2020): 187

¹⁶⁰ Tamara Talbot Rice, *Bizans’ta Günlük Yaşam*, Çev, Bilgi Altınok, (Özne Yayınları, 2020), 155-156.

ailelerin çocuklarını köle olarak satmak zorunda kaldığı dönemler de kaydedilmiştir.¹⁶¹

3.1.1.1 Savaşlar

Tarih boyunca köle edinmenin en yaygın yollarından biri savaş esirliğidir. Savaş esirleri, fethedilen topraklarda ganimet olarak kabul edilir ve köle olarak satılır ya da çalıştırılırlardı. Antik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar bu uygulama, pek çok medeniyette ekonomik ve sosyal bir araç olarak benimsenmiştir. Özellikle savaşlarda ele geçirilen askerler ve siviller, düşman güçlerin eline geçtikten sonra köleleştirilip zorla çalıştırılmışlardır.¹⁶²

Savaşta ele geçirilen esirler genellikle öldürülür ya da fidye karşılığında serbest bırakılırdı. Özgür insanların aldığı ücretin yarısına denk bir bedelle tarım işlerinde çalıştırılan esirler ise cinsiyet, yaş ve fiziksel özelliklerine göre sınıflandırılır, değer biçildikten sonra diğer ganimetlerle paylaştırılırlardı. Mağlup taraf sadece savaşçılardan ibaret görülmez, bebekler de dahil tüm nüfus esir alınarak köleleştirilirdi.¹⁶³ Birçok toplum açısından düşman gücünü zayıflatmak, nüfusunu azaltmak ve kendi güçlerini artırmak amacıyla esir alma ve köleleştirme stratejik bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple, köle ve cariyeye edinmenin temel kaynağı da savaş olmuştur.¹⁶⁴

Bu sebeple Roma İmparatorluğu, Bizans, Orta Çağ Avrupa krallıkları ve İslam dünyasında savaş esirlerinin köleleştirilmesi yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Özellikle IX. yüzyılda Bizans ve Müslümanlar arasında gerçekleşen sınır akınlarında her iki taraf da ele geçirdikleri esirleri köleleştirerek sayısını artırmaya çalışmışlardır. Örneğin, Bizanslılar Cherson Seferi'nde kentin tüm yetişkinlerini öldürüp, çocukları

¹⁶¹ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 238.

¹⁶² Mehmet Nadir Özdemir. "Orta Çağ'da "Kölelik" Üzerine Bir Değerlendirme", *Şarkiyat* 12, S.2 (2020): 211.

¹⁶³ Christopher Paoletta, *Human Trafficking in Medieval Europe: Slavery, Sexual Exploitation, and Prostitution*, (Amsterdam University Press, 2020), 110.

¹⁶⁴ Şafak Baran, "Felsefenin Gözüyle Kuran'da Kölelik ve Cariyelik", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 241.

köleleştirmiştir. Savaşlar, köle edinme faaliyetlerini daha sistematik bir hale getirmiştir.¹⁶⁵

3.1.1.2 Korsanlık

Korsanlık, hem Antik Çağ'da hem de Orta Çağ ile erken modern dönem boyunca Akdeniz dünyasında köle elde etmenin en önemli kaynaklarından biri olmuştur.¹⁶⁶ Hellenistik devir (MÖ 323- MÖ 146) krallıkları, Mısır ve Rodos gibi devletlerin korsanlığı önlemek için tüm çabalarına rağmen Doğu Akdeniz kıyılarındaki korsanlar, gemilere ve mallara el koyarak yolcuları köle pazarlarında satmak üzere kaçırmışlardır. Bu durum, zamanla Müslüman ve Hristiyan korsanlar arasında rakip devletlerin gemilerine ve kıyı yerleşimlerine yönelik saldırılarla devam etmiş ve birçok insan köleleştirilmiştir. Avrupalı devletler ise korsanlığı devlet destekli bir kurum haline getirmiş; böylece korsanlık yoluyla köle temini kurumsal bir yapı kazanmıştır. Korsanlık, kölelerin köle pazarlarında satılması, fidye karşılığında serbest bırakılması veya çeşitli işlerde kullanılmak üzere köle sahiplerine devredilmesi gibi sonuçlarıyla büyük bir ekonomik ve sosyal etkiye sahip olmuştur.¹⁶⁷

3.1.1.3 Haydutluk

Haydutluk, Orta Çağ Avrupası'nın bir diğer köle kaynaklarındandı. Roma döneminde herkesin haydutlar tarafından kaçırılarak köle olarak satılma korkusu varken, haydutlar başkalarına ait köleleri dahi kaçırarak uzak pazarlarda satabiliyorlardı. Kaçırılıp köle olarak satılan biri, sonradan özgürlüğüne kavuşsa bile doğduğu yer ile tüm bağlarını kaybediyor ve tüccar tarafından satıldığı yer, onun yeni vatanı olarak kabul ediliyordu.¹⁶⁸

Orta Çağ boyunca köle ticareti yapan haydutlar, özellikle kırsal alanlarda ve geçiş yollarında pusu kurarak bireyleri ve küçük grupları kaçırp köleleştiriyorlardı. Bu

¹⁶⁵ James Muldoon, "Spiritual Freedom-Physical Slavery: The Medieval Church and Slavery", *Ave Maria L. Rev.* 3 (2005): 83,85.

¹⁶⁶ Belgin Erdoğan, Bülent Tahiroğlu, *Roma Hukuku Meseleleri*, (Filiz Kitapevi,1995), 107-108.

¹⁶⁷ Robert C. Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800*, (Palgrave Macmillan,2004), 45; Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 21.

¹⁶⁸ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 25.

organize haydut çeteleri, yakaladıkları insanları köle tüccarlarına satarak veya fidye talep ederek kazanç sağlıyordu. Feodal yapının zayıf olduğu, merkezî otoritenin tam anlamıyla sağlanamadığı bölgelerde bu tür haydutluk olayları daha sık yaşanıyor ve bazı yerel lordlar veya derebeyler bu faaliyetleri görmezden geliyor veya destekliyordu. Bu şekilde elde edilen köleler, iş gücü olarak kullanılarak ekonomik bir değer yaratıyor, haydutluk ise köle ticaretine hizmet eden ve toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olarak öne çıkıyordu.¹⁶⁹

3.1.1.4 Sonradan köle olanlar

Sonradan köle olma temelde iki şekilde mümkündür: Uluslararası hukuk olarak da adlandırılan “İus Gentium”’a göre savaş esiri olmak veya borçlarını ödeyemeyenlerin köleleştirilmesi gibi durumlarda köle olunurken, Roma vatandaşlarına özgü, özel hukuk olan “İus Civile”’ye göre ise belirli suçlara karşılık ceza olarak kölelik verilebilir. Ayrıca kişi, kendisini veya çocuklarını borç karşılığında köle olarak verebilir; ya da hile veya zorla köleleştirilebilirdi.¹⁷⁰

Roma’da yalnızca savaş esirliği veya borçlarını ödeyememe gibi durumlar değil, aynı zamanda suç işleyenlerin ceza olarak köleleştirilmesi ya da borçlarını ödeyemeyenlerin mal varlıklarının satılması sonucu köle durumuna düşmeleri de söz konusuydu. Gençlerin, geçici olarak para ihtiyacını karşılamak amacıyla kendilerini köle olarak satmaları ise ius civile’ye göre ilginç bir örnektir. Ancak, bu tür sözleşmelerin hukukî geçerliliği hakkında Roma’da uzun süre tartışmalar yaşanmıştır. Başlangıçta, bu tür sözleşmelerin iptal edilebileceği kabul edilse de preatorların bu tür davaları reddetmeye başlamasıyla birlikte durum değişmiş ve bu kişiler köle olarak kalmak zorunda olmuşlardır.¹⁷¹

3.1.1.4.1 Mahkeme kararı ile kölelik

Mahkeme yoluyla köle edinme, birçok toplumda hem hukukî hem de ekonomik bir araç olarak önemli bir rol oynamıştır. Orta Çağ Avrupası’nda borçlarını ödeyemeyen

¹⁶⁹ Charles Verlinden, *The Beginnings of Modern Colonization*. (Cornell University Press,1977), 178.

¹⁷⁰ Kahan Onur Arslan, “Köleliğin Evrimi ve Modern Devlete Görünümü” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2022), 119.

¹⁷¹ Mehmet Üçer, *Roma Hukuku*, (On İki Levha Yayıncılık,2018),151.

bireylerin köleleştirilmesi, mahkemeler tarafından uygulanan bir ceza biçimi olarak sıkça başvurulan bir yöntemdi. “Borç Köleliği” adı verilen bu uygulamada borçlarını ödeyemeyen bireyler, mahkemelerce köleleştiriliyor ve borçlarını ödeyene dek köle olarak çalıştırılmak üzere bir işverenin ya da malikanenin hizmetine veriliyordu. Bu kişiler, toplumsal düzeni koruma amacıyla mahkemelerin denetiminde borçlarını ödeyene kadar zorunlu olarak köle statüsüne alınmaktaydılar.¹⁷² Aynı dönemde, suçluların da mahkeme kararlarıyla köleleştirilmesi yaygın bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır. Hırsızlık, vergi kaçırma veya toplumun düzenini bozan diğer suçlardan yargılanan bireyler, mahkemeler tarafından köleleştirilmeye mahkum edilebiliyordu. Suç köleliği, toplumun güvenliğini sağlama ve caydırıcı bir örnek oluşturma amacıyla uygulanmaktaydı.¹⁷³ Mahkemeler, bu yöntemi toplumsal düzeni koruma ve suçluları rehabilite etme aracı olarak değerlendiriyordu. Suçluların köleleştirilmesi, aynı zamanda topluma bir hizmet sunma aracı olarak görülüyor, bu süreçte devletin ya da özel mülk sahiplerinin iş gücü ihtiyacı da karşılanıyordu.¹⁷⁴ Mahkemelerin bu tür kararları, köleliği toplumsal yapı içinde yasal bir unsur haline getirerek toplumsal işleyişe katkıda bulunuyordu.

Roma İmparatorluğu döneminde de ciddi suçlar işleyen özgür Romalılar, mahkemeler tarafından *servus poenae* “ceza kölesi” olarak ağır işlerde çalışmaya mahkum edilirdi. Bu ceza, belirli bir süreyle veya ömür boyu uygulanabilirdi. Bu kişilerden doğan çocuklar, özgür kalırdı. Hırsızlık, kutsal değerlere saygısızlık gibi suçlar köleleştirilmeye gerekçe olurken, ağır suç işleyenler arenada dövüşmeye de gönderilebiliyordu. Augustus (MÖ 27- MS 19) döneminde olduğu gibi, imparatorlar da suç işleyenlere doğrudan kölelik cezası verebiliyordu.¹⁷⁵

Savaş esirlerinin mahkeme kararlarıyla köleleştirilmesi de köle edinme yöntemi olarak dikkat çekmektedir. Orta Çağ ve sonrasında savaşlar sonucunda ele geçirilen esirler, mahkemeler önüne çıkarılarak köle statüsüne indirilmekteydi. Savaş esirlerinin köleleştirilmesi hem ekonomik bir kaynak sağlamakta hem de zaferin sembolü olarak

¹⁷² Moses I. Finley, *Ancient Slavery and Modern Ideology*. (Viking Press, 1998), 63.

¹⁷³ Davis, R. C. (2004). *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800*. Palgrave Macmillan. s. 43.

¹⁷⁴ Robert C. Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800*, (Palgrave Macmillan,2004), 65.

¹⁷⁵ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 26-27.

bir otorite göstergesi oluşturmakta etkili bir yöntemdi. Mahkemeler, savaş esirlerini köle olarak ilan ederek devletin zaferinin bir parçası olarak toplumda bir caydırıcılık işlevi de üstleniyordu.¹⁷⁶ Bu kişiler, köle pazarlarında satılmak ya da varlıklı ailelere hizmet vermek üzere topluma kazandırılmakta, böylece savaşların ekonomik getirisi de sağlanmış olmaktaydı.

Mahkemelerin köle edinme süreçlerindeki rolü, köleliğin toplumsal hiyerarşide kurumsallaşmasına ve yasal bir statüye kavuşmasına katkıda bulunmuştur. Borç köleliği, suç köleliği ve savaş esirlerinin köleleştirilmesi gibi yöntemlerle, mahkemeler toplumda köleliği yasal bir yaptırım olarak sunarak köle pazarını besleyen bir sistem kurmuştur. Bu yöntemler hem ekonomik hem de sosyal dengeleri korumayı hedefleyen bir otorite aracı olarak görülüyordu.¹⁷⁷

3.1.1.4.2 Borçlanma ile kölelik

Orta Çağ'da borç nedeniyle köle olma özellikle ekonomik sıkıntı çeken bireylerin başvurduğu bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Kişilerin borçlarını ödeyemediği durumlarda borcun teminatı olarak kendi bedenlerini rehin göstermeleri, borç köleliği olarak bilinen bir uygulamayı ortaya çıkarmıştır. Bu durumda, borçlarını ödeyemeyen bireyler ya geçici olarak ya da borçlarını tamamen ödeyene dek köle olarak çalışmak zorunda kalıyordu. Borç köleliği, özellikle kırsal toplumlarda ve feodal sistemin etkili olduğu alanlarda, iş gücü ihtiyacını karşılamak ve toplumsal düzeni korumak amacıyla uygulanan bir yöntemdi.¹⁷⁸

Borç köleliği sisteminde kişinin kendi bedenini rehin olarak göstermesi, borçların teminat altına alınmasının yasal bir yolu haline gelmişti. Özellikle maddî imkanları sınırlı olan çiftçiler ve zanaatkarlar, bu yöntemi kullanarak borçlarını ödeyebilmek için geçici köle statüsüne geçmeyi kabul ediyorlardı. Borçlu kişi, borcunu ödeyemediğinde alacaklının mülkünde ya da başka bir iş verenin yanında köle olarak çalışmaya başlardı. Bu süreç, kişinin borcunu tamamen ödemesi halinde özgürlüğünü geri

¹⁷⁶ Robert C. Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800*, (Palgrave Macmillan, 2004), 45.

¹⁷⁷ Charles Verlinden, *The Beginnings of Modern Colonization*, (Cornell University Press, 1977), 182.

¹⁷⁸ Moses I. Finley, *Ancient Slavery and Modern Ideology*, (Viking Press, 1998), 66.

kazanması ile sona eriyordu. Ancak birçok durumda kölelik süresi uzayabiliyor ve kişi kalıcı olarak köle statüsüne geçebiliyordu.¹⁷⁹

Kişinin bedenini borç teminatı olarak göstermesi, dönemin hukukî yapı tarafından da desteklenmiştir. Borç köleliği, hem Roma hukukundan miras kalan geleneklerle hem de yerel hukuk düzenlemeleriyle yasal bir statüye sahipti. Orta Çağ boyunca Avrupa'nın farklı bölgelerinde borçluların köleleşmesi, borçlu ve alacaklı arasındaki ilişkileri düzenleyen bir sosyal sistem olarak kabul görmekteydi. Bazı toplumlarda borç köleliğinin bir hak olarak alacaklıya tanınması, ekonomik dengenin sağlanması ve borçların ödenmesinin garantilenmesi için önemli görülmekteydi.¹⁸⁰ Bu süreçte, borç köleliğine giren kişilerin özgürlüklerini geri kazanabilmeleri ise çoğunlukla zordu, çünkü alacaklı tarafından belirlenen ağır çalışma koşulları ve uzun süreli çalışma saatleri, borçların ödenmesini zorlaştırıyordu.¹⁸¹

3.1.1.5 Efendilerin evinde doğan çocuklar

Tarih boyunca kölelik kurumunun sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Bunlardan biri de doğum yoluyla köle elde edilmesidir. Köle kadınların doğurduğu çocuklar, annenin köle statüsünü miras alarak; otomatik olarak köle kabul edilmiştir. Bu durum, özellikle Orta Çağ Avrupası'nda hukukî bir norm haline gelmiş, köle ticaretine olan bağımlılığı azaltarak kölelik sistemini sürdürülebilir hale getirmiştir.¹⁸²

Roma hukukundan etkilenen Germen krallıkları da bu sistemi benimsemişlerdi. Avrupa'daki birçok krallıkta köle anneden doğan çocukların köle sayılması, kölelik sistemini ekonomik olarak güçlendirmiştir. Annenin statüsü, çocuğun statüsünü belirlemede tek kriter olarak kabul edilmiştir. Evlilik dışı birlikteliklerden doğan çocuklar da annenin durumuna göre köle ya da özgür sayılmıştır. Eğer özgür bir kadın,

¹⁷⁹ William Ian Miller, *The Mystery of Courage*. (Harvard University Press,2000), 112

¹⁸⁰ Megan McLaughlin, *Consorting with Saints: Prayer for the Dead in Early Medieval France*. (Cornell University Press, 1990), 57.

¹⁸¹ Özlem Söğütü Erişgin, "Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun (Partus Ancillae) Hukuksal Yazgısı Hakkında", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 61, S.4 (2012): 1408.

¹⁸² Özlem Söğütü Erişgin, "Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun (Partus Ancillae) Hukuksal Yazgısı Hakkında", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 61, S.4 (2012): 1408.

bir köleyle birliktelik yaşarsa kendi özgürlüğünü kaybederek köle statüsüne geçebilir ve bu birliktelikten doğan çocuk da köle olarak kabul edilirdi.¹⁸³

Doğum yoluyla köleleştirme, hem günlük hayata hem de ekonomik hayata önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu durum kölelik sisteminin önemini artırmış ve sürekliliğini gerektirmiştir. Bununla birlikte insanî düşünce azalırken hem annenin hem de çocuğun hakları göz ardı edilerek, çalışma şartlarını ağırlaştırmıştır. Dolayısıyla köle anneden doğan çocukların statüsü için ağır bir baskı ve yaptırım unsuru olarak uygulanmıştır.

Sonuç olarak, doğum yoluyla köle elde edilmesi, kölelik sisteminin sürekliliğinde hayatî bir rol oynamış ve bu durum, kölelik kurumunun insanî boyutlarını daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Köle anneden doğan çocukların statüsü, kölelik sisteminin kurumsal yapısını güçlendiren, ancak köleler için ağır bir baskı unsuru olan bir uygulama olarak tarihe geçmiştir.

3.1.1.6 Terk edilen ve kimliği olmayan köle çocuklar

Orta Çağ'da terk edilen ya da köle olarak satılan çocuklar, sosyal ve ekonomik koşulların bir sonucu olarak köle pazarlarında sıkça görülen bir grup olmuştur. Yoksulluk, kıtlık ve hastalık gibi nedenlerle, birçok aile çocuklarına bakmakta zorlanıyor ve bu nedenle çocuklarını terk ediyor ya da köle olarak satmak zorunda kalıyordu. Ailelerin ekonomik zorluklar karşısında başvurdukları bu yol, çocukların çok küçük yaşlardan itibaren köle pazarlarında ticarî birer metaya dönüşmesine neden olmuştur. Bu çocuklar, iş gücü olarak ya da ev içi hizmetkâr olarak kullanılmak üzere zengin ailelere satılmakta ve köle pazarlarında talep görmekteydi.¹⁸⁴

Kilise, terk edilen çocuklarla ilgili bazı yardım faaliyetlerinde bulunmakla birlikte, bu çocukların köleleştirilmesine yönelik yasal düzenlemeler geliştirmekte de etkili olmuştur. Hristiyanlık ahlakî olarak terk edilen çocukların köleleştirilmesini onaylamasa da bu çocuklar yetimhanelerde yetiştirildikten sonra uygun işlerde çalıştırılmak üzere ailelere teslim edilmekteydi. Orta Çağ'ın ileri dönemlerinde bazı

¹⁸³ Belgin Erdoğan, Bülent Tahiroğlu, *Roma Hukuku Meseleleri*, (Filiz Kitapevi, 1995), 107–108.

¹⁸⁴ Jonn Boswell, *The Kindness of Strangers: The Abandonment of Children in Western Europe from Late Antiquity to the Renaissance*. (Pantheon Books, 1990), 132

çocukların kiliseye bağlı yetimhanelerde barınma imkânı bulsalar da birçok çocuk için köle pazarlarına düşmek kaçınılmaz bir kader haline gelmişti.¹⁸⁵

Orta Çağ'da çocukların köleleştirilmesi, yalnızca ailelerin ekonomik çaresizliği ile açıklanamaz. Aynı zamanda savaşlar ve köle ticaretinin yoğunluğu da çocukların köle olarak satılmasında etkili olmuştur. Bazı savaş esirleri ve işgaller sırasında yetim kalan ya da ailesinden ayrılan çocuklar köle olarak satılmak üzere esir alınmıştır. Çocukların köleleştirilmesi, bu dönemde köle ticaretinin önemli bir parçasını oluşturmuş ve birçok toplumda ekonomik bir değer olarak görülmüştür.¹⁸⁶

3.1.2 Kölelerin Kullanım Alanları

Orta Çağ'da kölelerin ekonomide önemli bir rolü vardı. Kölelerin sayısı, döneme ve bölgeye göre değişiklik göstermekle birlikte bazı dönemlerde ve bölgelerde özgür nüfusla kıyaslandığında oldukça fazlaydı.¹⁸⁷ Kuzey Yasaları'nda kölelerin yaptığı işlerin türü belirtilmezken Salık Kanunları'nda kölelerin üzüm bağı bekçisi, değirmenci, çoban, avcı, demirci, marangoz, ahır görevlisi ve ev işçisi olarak çalıştıkları geçmektedir. Kuzey Yasaları'nda *verka* “iş” ve *orka* “emek” olarak belirtilen iki farklı iş türünden bahsedilmektedir.¹⁸⁸

Köleler, tarımdan madencilığe, hizmet sektöründen ev işlerine kadar ekonomik hayatın her alanında temel bir iş gücü kaynağıydı. Özellikle büyük plantasyonlarda zeytin, üzüm ve tahıl üretimi gibi ağır işlerde köleler yoğun olarak çalıştırılırdı. Savaş esirleri ve borç karşılığında satılan kişilerden oluşan köle nüfusu, Roma'nın genişlemeleriyle birlikte sürekli arttı. Köleliğin Roma ekonomisi ve sosyal yapısı üzerindeki derin etkileri, imparatorluğun yükselişi ve çöküşü boyunca hissedilmeye devam etti.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Megan McLaughlin, *Consorting with Saints: Prayer for the Dead in Early Medieval France*. (Cornell University Press, 1990), 55.

¹⁸⁶ Boswell, John (1990). *The Kindness of Strangers: The Abandonment of Children in Western Europe from Late Antiquity to the Renaissance*. Pantheon Books. s. 134.

¹⁸⁷ Hikmet Gül Akgül, “Antik Çağ'da Kölelik”, (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2022), 83

¹⁸⁸ Wergeland Agnes, “Slavery in Germanic Society During the Middle Ages”, *Journal of Political Economy* 9, S.1 (1900): 113.

¹⁸⁹ Özlem Söğütü Erişgin, “Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun (Partus Ancillae) Hukuksal Yazgısı Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 61, S.4 (2012):1410.

Şöyle ki, Roma'nın kalabalık caddelerinde, zenginlerin gölgelikli sedyeleri üzerinde taşındığı görkemli bir gösteri yaşanırdı. "Lectiga" adı verilen bu sedyeleri, genellikle sekiz güçlü köle tarafından taşınırken, daha küçük olan "sella gestatoria" için iki ya da dört köle yeterli olurdu. Bu özel taşıma araçları, sadece zenginlerin ulaşım aracı değil, aynı zamanda sosyal statülerini ve gücünü simgeleyen önemli birer nesneydi. Sedyelerin üzerindeki ince perdeler, hem güneşten korunmayı sağlıyor hem de taşıdığı kişinin kimliğini gizemli bir hale getiriyordu.¹⁹⁰

3.1.2.1 Günlük hayatta

Kölelik sistemi, kölelerin görev ve yaşam koşullarına göre oldukça katı bir hiyerarşiye sahipti. Bu hiyerarşinin en belirgin ayrımı, kölelerin çalışma alanlarına göre yapılırdı. Köleler, büyük oranda *familia rustica* "köy kölesi" ve *familia urbana* "şehir kölesi" olmak üzere iki ana gruba ayrılırdı. Bu ayrım, köle kayıtlarında ve miras hukukunda açıkça görülebilir. Köy köleleri, tarım işleriyle uğraşırken, şehir köleleri genellikle ev işleri, hizmet veya zanaatkarlık gibi alanlarda çalıştırılırdı. Ancak bu ayrım kesin çizgilerle belirlenmemiş, kölelerin görevleri ve yaşam alanları zamanla değişebilmiştir. Örneğin, bir şehir kölesi ceza olarak veya işin gerektirdiği şekilde kırsal bir alana gönderilebilirdi. Benzer şekilde, kırsal bir mülkte de çeşitli nedenlerle şehir köleleri çalıştırılabilirdi.¹⁹¹

Köleler, ev işlerinin yanı sıra efendilerin kişisel hizmetlerinde de çalıştırılır, sürekli gözetim altında tutulurlardı. Yaşam koşulları oldukça zordu; küçük ve karanlık hücrelerde, yetersiz beslenmeyle hayatta kalmaya çalışırlardı. Köleler arasında belirgin bir hiyerarşi bulunurdu. Efendilerin güvendiği ve önemli görevler verdiği köleler, diğerlerine göre daha iyi bir konuma sahipti. Örneğin, "atriensis" adı verilen köle, evin tüm işlerini yönetir, diğer köleleri denetler ve efendinin emri altındaki tüm mal varlığına hâkim olurdu. "Silenarius" ise evdeki güvenliği sağlamak ve disiplini korumakla görevliydi. Köleler, yaptıkları işlere göre gruplara ayrılır ve genellikle onarlı gruplar halinde çalıştırılırdı. Roma evlerindeki kölelik sistemi, sadece bir iş

¹⁹⁰ Canan Kara, "Antik Roma'da Ev Yaşantısı", (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 6

¹⁹¹ Canan Aktaş, "Antik Roma'da Köleler ve Meslekleri", (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 21.

gücü kaynağı olmaktan öte, Roma toplumunun sosyal yapısını yansıtan karmaşık bir yapıydı. Kölelerin yaşam koşulları efendilerin kişiliği, ekonomik durumları ve toplumdaki genel tutumlar tarafından şekillendirilmiştir. Bu sistem, Roma'nın yükselişi ve düşüşü boyunca önemli bir rol oynamış ve toplumun tüm kesimlerini etkilemiştir.¹⁹²

Orta Çağ Avrupası'nda kölelik, toplumun her kesiminde yaygın bir uygulamaydı ve köleler ev içinde birçok farklı görevde bulunuyorlardı. Kapıcı, masör, kuaför, garson, çöpçü gibi basit işlerden, kişisel asistanlık, sekreterlik, muhasebe gibi daha karmaşık görevlere kadar geniş bir yelpazede görev alıyorlardı. Hatta efendilerinin misafirlerinin isimlerini hatırlamalarına yardımcı olan özel köleler bile vardı. Bu köleler, yaptıkları işlere göre isimlendirilerek, Roma evlerindeki karmaşık sosyal yapının birer parçası haline geliyordu. Örneğin, kapıcı “ostiarius”, aşçı “cocus”, kuaför “ornatrix” gibi. Romalılar için çok sayıda köleye sahip olmak prestij ve zenginliğin bir göstergesi olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle, köleler sadece iş gücü değil, aynı zamanda efendilerinin sosyal statülerini yükselten birer sembol olarak görülüyordu. Kölelerin iyi beslenmesi, temizlenmesi ve iyi giydirilmesi, efendilerin sosyal çevrelerinde daha saygın bir yer edinmelerine yardımcı oluyordu. Ancak, tüm bu gösterişin altında yatan gerçek, kölelerin Roma toplumunda birer nesne olarak kabul edildiğiydi. Kölelerin hukukî olarak hiçbir hakları yoktu ve efendilerinin mutlak otoritesine tabiydiler.¹⁹³

3.1.2.1.1 Evde

Orta Çağ'da kölelerin en yaygın biçimde istihdam edildiği alanın ev hizmetleri olduğu söylenebilir. Kentlerde ev hizmetlerinde çalışan köleler *familia urbana*; tarımsal işlerde çalışanlar *familia rustica* ismiyle anılmıştır. Bu geniş köle grupları, genellikle tek bir evde bir arada yaşamaktaydılar.¹⁹⁴

¹⁹² Canan Kara, “Antik Roma’da Ev Yaşantısı”, (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 124

¹⁹³ Canan Kara, “Antik Roma’da Ev Yaşantısı”, (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 125.

¹⁹⁴ Horst Blanck, *Eski Yunan ve Roma’da Yaşam*, Çev. İslam Tanrıcut, (Arion Yayınevi, 1999), 208.

Köleler, genellikle yaptıkları işlere veya bulundukları çalışma alanlarına göre adlandırılmıştır. Örneğin, kapıcı (ostiarus), aşçı (cocus), sofrâ hizmetlisi (structor), kuaför (ornatrix), hizmetli (pediseuus), yatak odası hizmetçisi (cubicularius), kiler çalışanı (cellarius), tahtirevan taşıyıcısı (lecticarius), dadı veya süt anne (nurtix), isim hatırlatıcı (nomenclator), haznedar (dispensator), kahya (atriensis), hizmetli (ministrator), mutfak bahçıvanı (holitor), giysi dolabı sorumlusu (vestiarius), masör (unctor) ve süs bahçesi bahçıvanı (topiarius) gibi isimler, kölelerin çalışma hayatının çeşitliliğini ve kapsamını açıkça göstermektedir.¹⁹⁵ Çeşitli işlerde çalıştırılan ev köleleri bu gibi görevlerinin yanı sıra ayrıca dansçı, şakacı, cüce ve hatta fiziksel farklılıkları nedeniyle eğlence amacıyla kullanılmaktaydılar. Bunun yanında kişisel asistan, sekreter, mektup yazarı, muhasebeci veya yönetici gibi görevlerde de istihdam edilmiştir.¹⁹⁶

Zengin Roma evlerinde mutfak işleri, köle aşçıları tarafından yapıldı. Bu sayede hanımefendiler, mutfak işleriyle uğraşmak zorunda kalmazlardı. Köleler, genellikle büyük fırınlarda hem aile için hem de kendileri için yemek pişirirlerdi. Bu fırınların ısıtma sistemi, villanın diğer bölümlerini de ısıtmak için kullanılabilirdi.¹⁹⁷

Kadınların ev işleri ve çocuk bakımında genellikle kadın köleler ya da hizmetkarlar yardımcı olmuştur. Bu görevlerde özgür kadınlar da çalışmış olsa da ekonomik nedenler ve hizmetin sürekliliği açısından köle kadınlar veya bağlı hizmetkarlar daha sık tercih edilmiştir. Çocukların bakımını üstlenen köleler, yalnızca evde çocuklarla ilgilenmekle kalmamış, aynı zamanda onların dışarıdaki etkinliklerine eşlik ederek güvenliklerini sağlamışlardır.¹⁹⁸

Çocukların erken dönem bakımında ise süt anneler önemli bir yer tutmuştur. Süt anneler genellikle köle kadınlar veya alt sınıflardan gelen kadınlar arasından seçilmiştir. Bebekler süttten kesildikten sonra da bu kadınlar, çocukların bakımını ve eğitimi üstlenmiştir. Süt anneler, çocuklara temel davranış kurallarını öğretmiş,

¹⁹⁵ Canan Kara, “Antik Roma’da Ev Yaşantısı”, (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2019), 125.

¹⁹⁶ Canan Kara, “Antik Roma’da Ev Yaşantısı”, (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2019), 125.

¹⁹⁷ Andrew Dalby, *Antik Çağ Yemekleri ve Yemek Kültürü*, Çev. Betül Avunç (Homer Yayınları, 2001), 14

¹⁹⁸ Thomas Wiedemann, *Greek and Roman Slavery. London and New York*, (Routledge, 1981), 119-120.

onların sosyal gelişimine katkıda bulunmuş ve aynı zamanda oyun arkadaşı olarak önemli bir rol üstlenmişlerdir. Orta Çağ Avrupası'nda çocuk bakımında bu şekilde görev alan köleler, toplumun alt sınıflarında toplumsal yapının işleyişine nasıl entegre edildiğini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir.¹⁹⁹

3.1.2.2 Tarımda

Orta Çağ Avrupası'nda köleler el sanatları, madencilik, tarım ve ev işlerinde kullanılmıştır. Tarım işçiliği, özellikle büyük plantasyonlarda, kölelerin en yoğun olarak çalıştırıldığı ve en zorlu koşullara maruz kaldığı alan olmuştur. Bu durum, kölelerin insanlık dışı koşullarda sömürülmesine yol açmıştır.²⁰⁰

Tarlalardaki işlerin düzenlenmesi ve kölelerin organize edilmesinden sorumlu olan köleye “villicus” denirdi. Büyük çiftliklerde kölelerin yönetiminden sorumlu olan villicus, efendi şehirdeyken tarım faaliyetlerinin eksiksiz ilerlemesini sağlardı. Efendi ara sıra çiftliği denetlemeye geldiğinde eğer işler tamamlanmamışsa sorumluluğu villicus üstlenir ve efendiye hesap verirdi. Aynı zamanda villicus, kölelerin performansı ve davranışları hakkında efendisine rapor sunar ya da şikayetlerde bulunurdu.²⁰¹

Tarlalarda çalışan köleler, yaptıkları işe göre farklı unvanlarla anılırdı. Örneğin, orakçı (messor), ot biçici (rancator), çim biçici (faenisector), çim bakıcısı (viridiarius), yaprak süpürücü (frondator) gibi unvanlarla tanınırdı. Diğer işçiler ise bahçıvan (hortulanus), budayıcı (putator), saban süren köle (arator), kesek kıran köle (occator) veya ormancı (saltuorius) gibi özel görevlerde çalışırdı. Bu köleler tarlaları, bahçeleri ve yolları düzenli tutar; otları temizler, çimleri biçer ve dallardaki dikenleri ayıklarlardı. Ayrıca ekinleri orakla biçer, toprağı tırmıkla kabartır ve gübre taşımak gibi ağır fiziksel işleri de üstlenirlerdi.²⁰²

¹⁹⁹ Andrew Mason Burks, “Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves”, (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 64.

²⁰⁰ Horst Blanck, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, Çev. İslam Tanrıktut, (Arion Yayınevi, 1999), 208

²⁰¹ Marcus Terentius Varro, *Ziraat İşleri*, Çev. A. Doğucan Hanegelioglu, (Doğu Batı Yayınları, 2021), 81.

²⁰² Marcus Porcius Cato, *Tarım Üzerine*. Çev. Mehmet Seferbay, (Doğu Batı Yayınları, 2021), 21.

Tarım kölelerinin görev dağılımı, çiftliklerde düzenin sağlanması ve üretimin sürekli hale getirilmesinde hayati bir rol oynamıştır. Bu köleler, hem zorlu hava koşullarında hem de tarım sezonunun dışında çiftliğin ihtiyaçlarına göre esnek bir şekilde çalışarak ekonominin temel iş gücünü oluşturmuşlardır.²⁰³

3.1.2.3 Çiftlikte

Büyük Roma İmparatorluğu'nun mirası olarak kabul edilen kölelik sistemi farklı sosyal formlar altında yeniden şekillendi. Bu dönemde serfliğe doğru geçiş ve kölelik, Roma dönemindeki gibi geniş ölçekli bir sistem olmaktan çıkmıştır. Feodal lordlar, kölelerin çalışma koşullarını doğrudan denetlemek yerine, köylüleri çiftlikteki mallara bağlı kılmıştır. Serfliğin kökleşmesi, tarımsal köleliğin azalmasına ve hatta ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, kölelik hâlâ belirli sınır bölgelerinde veya feodal lordların doğrudan yönetimi altında olan alanlarda sınırlı olarak varlığını sürdürmüştür.²⁰⁴

Orta Çağ Avrupası'nda tarım ve çiftçilik, yalnızca ekonomik bir faaliyet olmaktan öte, toplumun temel yapı taşlarından birini oluşturuyordu. Feodal sistemin temelini oluşturan toprak hem siyasî hem de ekonomik bir güvence aracıydı. Savaşlar ve fetihler sonucunda ele geçirilen topraklar sadece genişleme anlamına gelmiyor, aynı zamanda tarımsal üretime kazandırılarak feodal beylerin ve krallıkların gücünü pekiştiriyordu. Tarımın yanı sıra çiftçilik de son derece önemli bir konuydu. Çiftçiler, toplumun ekonomik ve sosyal omurgası olarak görülmekteydi. Feodal beyler, köylülerin ve serflerin toprakları işlemesi sayesinde zenginliklerini ve güçlerini sürdürüyordu. Çiftçilerin emeği, sadece yiyecek üretimiyle sınırlı kalmıyor, aynı zamanda toplumsal düzenin devamını da sağlıyordu.²⁰⁵

Çiftliklerde kölelerin görevleri çeşitlilik gösterirdi ve hava koşullarının kötü olması dahi çalışmaları durdurmazdı. Tarlada çalışmadıkları zamanlarda, köleler evleri ve şarap fıçılarını temizler, ürünleri taşır, onarım yapar, bacaları tamir eder ve gübre taşıma gibi görevler üstlenirdi. Tarlada ise hendeklerin temizlenmesi, yolların

²⁰³ Marcus Terentius Varro, *Ziraat İşleri*, Çev. A. Doğucan Hanegelioglu, (Doğu Batı Yayınları, 2021), 212.

²⁰⁴ Robin Blackburn, "The Old World Background to European Colonial Slavery", *The William and Mary Quarterly, Third Series* 54, (1997): 71.

²⁰⁵ Yiğit Sayın, *Roma'da Köle ve Hukuku*, (On İki Levha Yayıncılık, 2020), 342-343.

düzenlenmesi, dalların bağlanması, buğdayın ayıklanması ve budama gibi işler kölelerin temel sorumlulukları arasında yer alırdı.²⁰⁶

3.1.2.4 Hayvancılıkta

Çiftliklerde büyük baş hayvanların bakımı ve güdülmesi gibi görevler, genellikle kölelerin sorumluluğundaydı. Hayvanların farklı türlerine ve ihtiyaçlarına göre özelleşmiş birçok köle unvanı bulunmaktaydı. Örneğin, sığır bakıcısı (bubulcus) ve öküz çekici (jugarius) büyükbaş hayvanlarla ilgilenirken, keçi güdücüsü (caprarius) keçilere, domuz çobanı (subulcus/porcarius) ise domuzların bakımından sorumluydu. Atların bakımı ve eğitimiyle ilgilenen köleler arasında seyis (equisio) veya at eğitmeni (equisio magister) gibi unvanlara sahip olanlar da bulunuyordu. Ayrıca, çoban (pastor) koyunları güderken, koyun kırpıcısı (tansor ovium) koyunların tımar işlerini üstlenirdi. Bu kölelerin temel görevleri hayvanların günlük bakımını yapmak, yem vermek, tımar etmek ve gerektiğinde sağlık sorunlarıyla ilgilenmektir.²⁰⁷

Bubulcus ve jugarius gibi köleler, yalnızca hayvanların bakımıyla ilgilenir ve başka bir işte çalıştırılmazlardı. Gün içinde hayvanları otlatmaya götürür, dönüşte bakım ve beslenmelerini tamamlarlardı. Bu iş, kölelerin hoşuna gitmiş olabilir; çünkü hayvan otlatma sırasında çiftlikten uzaklaşarak kısa bir süre için de olsa kendilerini daha özgür hissedebilirlerdi. Ayrıca bu köleler, diğer tarım işlerinden muaf tutulur ve daha iyi yemek ve giyecek gibi ödüller alırlardı. Bu nedenle hayvan bakımı işine büyük bir bağlılıkla yaklaşmışlardır. Büyük baş hayvanların yanı sıra çiftliklerde köpekler, eşekler ve hatta egzotik hayvanların bakımıyla ilgilenen köleler de bulunuyordu. Örneğin, köpek bakıcısı (servus a cura canis), eşek sürücüsü (asinarius) ve ayı bakıcısı (ursarius) gibi özel görevlerde çalışan köleler, çiftlik yaşamının vazgeçilmez bir parçasıydı. Bu köleler, hayvanların fiziksel refahını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda tarım ve taşımacılık faaliyetlerinin düzenli bir şekilde ilerlemesine katkıda bulunmuşlardır.²⁰⁸

²⁰⁶ Marcus Porcius Cato, *Tarım Üzerine*. Çev. Mehmet Seferbay, (Doğu Batı Yayınları, 2021), 21.

²⁰⁷ Marcus Terentius Varro, *Ziraat İşleri*, Çev. A. Doğucan Hanegelioglu, (Doğu Batı Yayınları, 2021), 212.

²⁰⁸ Marcus Terentius Varro, *Ziraat İşleri*, Çev. A. Doğucan Hanegelioglu, (Doğu Batı Yayınları, 2021), 212.

3.1.2.5 Madende

Atina ve Korinthos, metal işçiliği alanında özellikle silah üretimi, mobilya yapımı, dokuma ve çömlekçilikte uzmanlaşmışlardı. Bu alanlarda işin teknik açıdan bölümlendiği açıkça görülmektedir. Metalurji atölyelerinde işçiler farklı rollere sahipti; bazıları demir döverken, bazıları işleme yapıyor, diğerleri ise metali su vererek sertleştiriyordu. Üretim alanlarında hem köleler hem de özgür işçiler kullanılırken, maden çıkarma işleri tamamen köle emeğine dayanıyordu. Bu duruma örnek Atina devletine ait olup bireylere kiralanan ve Attika'nın güneyindeki Lavrion madenleri gösterilebilir. Bu madenler, yaklaşık 40 metre derinliğe kadar kazılmıştı. Madenciler, her 12 saatte bir değişen vardiyalarla galerileri açarak kazma kullanıyorlardı ve bu şekilde ayda yalnızca 10 metre ilerleme kaydediliyordu. Maden, bel ve kürek yardımıyla çıkarılarak sepetlere konuyor ve galerilerden kuyu ağzına taşınıyordu. Galerilerin yüksekliği bir metreyi geçmediği için bu işi genellikle çocuklar ve genç köleler yapıyordu. Çıkartılan maden, kölelerin çalıştırdığı vinçler yardımıyla yukarı taşınıyor, ardından değirmen taşlarında veya dibeklerde öğütülüyordu. Kadınlar ve çocuklar, madeni gümüşten ayırmak için su dolu mermer havuzlarda yıkama işlemi yapıyordu. Gümüş daha sonra büyük fırınlarda eritiliyor ve çıkan uzun külçeler, çocuk ve yaşlı köleler tarafından demetler halinde bağlanıp katır sırtında Atina'ya gönderiliyordu. Levha haline getirilen kurşuna köle sahibinin damgası vuruluyordu. Bu süreçlerde kullanılan kömür ve odun için özel yollar döşenmişti. Lavrion'daki gümüş madenlerinde çalışan köleler ise oldukça kötü yaşam koşullarına maruz kalıyordu.²⁰⁹

3.1.2.6 Eğlencede

Roma toplumunda kölelerin görevleri yalnızca fiziksel emekle sınırlı değildi. Efendilerinin eğlenmesi ve memnun edilmesi de onların sorumlulukları arasındaydı. Apuleius'un anlatılarında bir efendinin, ev halkını eğlendirmek amacıyla köle pazarından müzik yeteneği olan genç ve narin bir köle satın aldığı belirtilir. Bunun

²⁰⁹ Diakov, V. ve Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi Cilt: 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, Çev. Özdemir İnce, (Yordam Kitap, 1987), 397-399.

yanı sıra kamu hizmetinde görev yapan şaklaban köleler de bulunmaktaydı. Bu kölelerin ana işlevi, imparator ve saray mensuplarına eğlence sunmaktı.²¹⁰

3.1.2.6.1 Gladyatörler

Köleler, devlet hizmetlerinde, ordu, gladyatörlük arenasındaki gösterilerde kullanılmıştır.²¹¹ Gladyatörler, arenada yapılan gösterilerde hayatları pahasına dövüşen kölelerdi. Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde farklı bölgelerden Roma'ya getirilen bu gladyatörlerin bir kısmı tanınmış ailelerin oğulları veya eğitmenlerden oluşsa da büyük çoğunluğu savaş esirleri ya da ağır suçlar nedeniyle köleliğe mahkûm edilen kişilerdi. Gladyatörler, genellikle ılık almayan dar hücrelerde yaşar ve oldukça zorlu bir hayat sürerlerdi. Fiziksel olarak güçlü kalmak ve savaş sanatında ustalaşmak için her gün sıkı bir şekilde çalışmak zorundaydılar. Silah kullanımı konusunda yetkin olmaları beklenir, herhangi bir hata yaptıklarında ise ağır kırbaç cezalarına maruz kalırlardı. Temel besin kaynakları olan arpa lapasını aralarında paylaşarak tüketirlerdi. Bu da zorlu yaşam koşullarını bir nebze hafifletmelerine yardımcı olurdu.²¹²

Gladyatörler, her mücadeleden önce genellikle bir ziyafete katılır ve arenada yapılacak gösteri için son hazırlıklarını tamamlardı. Müsabaka günü, halktan gladyatörleri görmek isteyenler hücrelerine gelerek onlarla görüşebilirlerdi. Arenaya çıkmadan önce gladyatörlerin imparatora selam vermeleri gelenektir. Bu hareket, onların ölüme hazır olduklarını ve kaderlerini kabullendiklerini sembolize ediyordu. Mücadelede mağlup olan bir gladyatör hayatta kalmayı başarsa bile, yaşamı tamamen seyircilerin ve imparatorun merhametine bağlıydı. Gladyatör, hayatının bağışlanması için imparatora veya seyircilere yalvarabilirdi. Ancak bu isteği reddedilirse rakibi tarafından arenada hemen infaz edilirdi. Bununla birlikte, bir gladyatör tüm bu zorluklara rağmen hayatta kalmayı başarsa özgürlüğüne kavuşabilir ya da değerli ödüllerle onurlandırılabilirdi.

²¹⁰ Canan Aktaş, “Antik Roma’da Köleler ve Meslekleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 41.

²¹¹ Horst Blanck, *Eski Yunan ve Roma’da Yaşam*, Çev. İslam Tanrıcut, (Arion Yayınevi, 1999), 208

²¹² Andrew Mason Burks, “Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves”, (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 45.

Bu durum, gladyatörlerin tehlikeli yaşam koşullarına rağmen büyük ödüller hayaliyle dövüşmeye devam etmelerini sağlıyordu.²¹³

Halkı eğlendirmek ve heyecanlandırmak amacıyla gladyatör dövüşleri bazen vahşi hayvanlarla yapılan mücadelelerle çeşitlendirilirdi. Bu tür gösteriler, Roma halkı için büyük bir ilgi ve heyecan kaynağıydı. Gladyatör dövüşlerinin tarihi açıklandığında halk sabırsızlıkla bu günü bekler ve aradaki diğer etkinliklerin bir an önce geçmesini isterdi. İmparatorlar, halkın bu tür eğlencelere olan yoğun ilgisini fark ederek; gladyatör oyunlarına daha fazla önem vermiş ve gösterilerin görkemini artırmayı amaçlamışlardır. Bu organizasyonlar, hem halkın desteğini kazanmak hem de imparatorluğun gücünü ve zenginliğini sergilemek için önemli bir araç haline gelmiştir.²¹⁴

Roma hukukunda köleler, mülk olarak görülüyor ve yine ekonomik amaçlarla kullanıyorlardı. Kölelik, yalnızca ekonomik bir üretim ilişkisi değil, aynı zamanda toplumda en alt tabakayı oluşturan hiyerarşik bir düzenin de temelini oluşturmuştu. Bu hiyerarşinin en çarpıcı göstergelerinden biri olarak sadece bir eğlence değil, aynı zamanda devletin gücünü sergilediği ve halkın dikkatini toplumsal sorunlardan uzaklaştırdığı bir araç olan gladyatörlük, kölelerin insanlık dışı koşullarda yaşamını sürdürdüğüünün kanıtı olmuştur.²¹⁵

Köle sahipleri, kölelerine acımasız cezalar vererek otoritelerini pekiştirmeye çalışsalar da bu durum toplumun genel ahlak anlayışıyla çelişirdi. Köle dövüşleri (gladyatör) gibi eğlenceler, seyirciler arasında heyecan uyandırsa da köle sahipleri, bu tür davranışlarla toplumda saygınlıklarını yitirirlerdi. Roma hukuku, kölelerin efendilerinin mülkü olduğunu kabul etse de kölelere yönelik aşırı şiddetin belirli sınırları aşması durumunda yasal yaptırımlar uygulanabilirdi.²¹⁶

²¹³ Andrew Mason Burks, "Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves", (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 48.

²¹⁴ Abdurrahman Uzunbaş, "Antik Roma'da Gladyatör Oyunları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12, (2005):50.

²¹⁵ Hasan Tahsin Fendioğlu, *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik ve Cariyelik* (Beyan Yayınları, 1996), 48-49.

²¹⁶ Ceran Soydan Katruff, "Roma Hukukunda Kölelik Kavramıyla Günümüzdeki Yapay Zeka Kavramının Haksız Fiiil Hukuku Bakımından Karşılaştırılması" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 28.

3.1.2.6.2 Hamam

Orta Çağ Avrupası'nda halk hamamları, kölelerin sıklıkla çalıştığı eğlence ve temizlik alanlarından biriydi. Bu dönemde vücut temizliği, halkın bir araya geldiği hamamlarda yapılır ve hamam kültürü, sosyal bir etkinlik olarak da önemli bir yer tutardı. Hamamlarda çalışan köleler ve azatlılar, ziyaretçilere masaj, yağlama ve hoş kokular sürme gibi hizmetler sunarlardı. Zengin bireyler ise ya kendi kişisel hizmetkarlarına ya da hamamda görev yapan kölelere temizlik ve bakım işlerini yaptırırdı. Bu hizmetler, hem hijyen hem de statü göstergesi olarak büyük bir öneme sahipti ve kölelerin bu alandaki emeği, toplumda özel bir değer taşımaktaydı.²¹⁷

3.2 Devlet İdaresinde Kölelik

Roma toplumu, siyasî ve ekonomik güç bakımından farklılaşan üç temel sınıftan oluşuyordu. En üstte yer alan **patriciuslar**, köklü ailelerden gelen ve toplumun siyasî, ekonomik ve dinî yaşamına yön veren aristokrat bir sınıftı. Senatonun tamamına yakını patriciuslardan oluşurken, bu sınıf aynı zamanda dinî ritüelleri yönetme ve en yüksek devlet görevlerinde bulunma hakkına sahipti. **Plebsler** ise Roma vatandaşları olmalarına rağmen patriciuslara kıyasla daha sınırlı hak ve imkanlara sahipti. Çiftçilik, zanaat ve ticaretle uğraşan plebsler, zamanla siyasî haklar elde etmek için patriciuslarla mücadele etmiş ve sonunda halk meclisi (comitia tributa) kurarak siyasî hayata katılma imkanı bulmuşlardır. Roma toplumunun en alt kesimini ise **köleler** oluşturmuyordu. Hukukî olarak birer nesne olarak görülen köleler, efendilerinin mutlak hakimiyetine tabi tutulur ve çeşitli işlerde zorla çalıştırılırlardı.²¹⁸

3.2.1 Kamu Hizmetinde Çalışan Köleler

Orta Çağ döneminde kölelerin çalışma alanları genel olarak **kamu ve özel sektör** olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Kamu köleleri, devletin mülkiyetinde olan bireylerden oluşmaktadır. Bu köleler genellikle savaşlarda ele geçirilen tutsaklar veya çeşitli sivil yöntemlerle edinilen kişiler arasından seçilmiştir. Eğitim düzeyi düşük olan kamu köleleri, genellikle ağır fiziksel işler için görevlendirilmiştir. Örneğin, savaş

²¹⁷ Hilary J. Deighton, *Eski Roma Yaşantısında Birgün*, Çev. Hande Kökten Ersoy, (Homer Kitabevi,1999), 50.

²¹⁸ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, (İletişim Yayınları, 2010), 191.

gemilerinde kürekçi olarak çalıştırılmış veya kamu binalarının inşası ve onarımıyla meşgul olmuşlardır.²¹⁹

Devletin ya da yerel yönetimlerin mülkiyetinde yoğun bir şekilde çalıştırılan bu köleler, özellikle yolların, köprülerin ve kamu binalarının yapımı ve onarımı gibi alt yapı projelerinde görev almışlardır. Ayrıca, yerel yönetimlere bağlı taş ocaklarında ve madenlerde çalışmak da kölelerin yaygın sorumlulukları arasındaydı. Kamu hizmetlerinde çalışan bu köleler, hem fiziksel emekleriyle hem de idarî destekleriyle kamu hizmetlerinin sürekliliğini sağlamış, Orta Çağ Avrupa toplumunda kamu işleyişinin ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir.²²⁰

Kamu hizmetlerinde çalışan köleler, görevlerine göre farklı unvanlar üstlenmiştir. Örneğin, hesap işleriyle ilgilenen muhasebeci (calculator), hukukî meselelerde yardımcı (logograph), güvenliği sağlayan bekçi (salictarius), kazı ve altyapı işlerini üstlenen işçi (fossor), koruma görevini üstlenen (parculator), araştırma yapan (indagator) ve taşra bölgelerinde yolları ve köprüleri denetleme görevi (epistates ya da curator) gibi roller kölelerin çeşitliliğini göstermektedir. Kamu hizmetlerinde çalışan köleler, yalnızca fiziksel emekle değil, aynı zamanda entelektüel katkılarıyla da Roma toplumunun işleyişine katkıda bulunmuşlardır.²²¹

Kamu köleleri, kutlamaların organize edilmesi ve yürütülmesinde de önemli roller üstlenmiştir. Kamu cezası sonucu köleliğe düşen kişiler (servi paenae), genellikle yolların ve kasabaların temizliğinde çalıştırılmıştır. Bu köleler, kamu hizmetlerinde önemli bir iş gücü oluşturmuş ve devlet işleyişinde kritik bir rol oynamışlardır.²²²

Kamu hizmetleri arasında en önemli işlerden biri de şehirlerin su yollarının bakımı, korunması ve onarımıydı. Özellikle su kemerleri, çeşmeler ve kanalizasyon sistemleri gibi alt yapının düzgün işlemesi, şehirlerin sağlığı ve düzeni için hayatî önem taşıyordu. Bu tür projelerde genellikle yerel lordların veya kiliselerin kontrolü altında

²¹⁹ Canan Aktaş, “Antik Roma’da Köleler ve Meslekleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 32.

²²⁰ Andrew Mason Burks, “Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves”, (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 42.

²²¹ Tugay Sağlam, *Roma Cumhuriyetinde Kölelik: Spartaküs Örneği*, *Journal of Social Sciences and Humanities Dergisi 1*, S.2 (2017): 83.

²²² Canan Aktaş, “Antik Roma’da Köleler ve Meslekleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 32.

alışan işçiler yer alıyordu. Ancak bazı durumlarda bu işler için özel mülk sahiplerinin kölelerinden de yararlanıldığı görülüyordu. Bu köleler, su yolları ve kemerlerin bakımı gibi görevlerde çalıştırılırken genellikle bir gözetim altında tutuluyorlardı. Her ne kadar bu köleler, özel mülk statüsünde olsalar da çalışmalarını yerel yönetimlerin veya kilisenin belirlediği standartlara uygun şekilde yapmak zorundaydılar. Böylece, kölelerin emeği kamu hizmetlerinin yürütülmesinde dolaylı bir rol oynuyordu. Orta ağ Avrupası'ndaki bu uygulama, köle emeğinin sadece tarım veya ev işlerinde değil aynı zamanda temel alt yapı projelerinde de nasıl kullanıldığını göstermektedir.²²³

3.2.1.1 Özel sektörde

Roma hukukuna göre köleler, birer nesne olarak kabul edilir ve sahipleri, onlar üzerinde mutlak hakka sahip olurlardı. Bu hak, sadece bireylere değil aynı zamanda devlet gibi tüzel kişilere de tanınırdı. Roma'da kamu işlerinde çalışan köleler, genellikle devlet veya imparatorun mülkiyetinde bulunurlardı. Özellikle su kemeri gibi büyük alt yapı projelerinde, özel sektörün köleleri de devlet denetimi altında çalıştırılarak kamu hizmetine katkıda bulunmuşlardır.²²⁴

3.2.2 Vasıflı Köleler

Roma Cumhuriyeti'nin genişlemeci politikalarıyla elde ettiği zaferler ve fetihler sonucu ele geçirilen sayısız savaş esirleri ve borçlarını ödeyemeyen zgr vatandaşlar, imparatorluğa getirildi ve Roma'da köle olarak yaşamaya mahkum edildi. Roma hukuku, köleleri mülk olarak kabul ederek onlara yasal bir kişilik tanımadı. Bu durum, kölelerin efendileri tarafından keyfi bir şekilde kullanılmasına yol açtı. Ancak, kölelerin tümü aynı koşullarda yaşamadı. Özellikle Yunanistan'dan getirilen köleler, genellikle eğitimli ve kltrlyd. Bu durum, Roma elitlerinin bile Yunan kültürüne hayranlık duymasıyla birlikte kölelerin sosyal statüsünde bazı farklılıkların ortaya çıkmasına neden oldu. İ.S. I. yüzyılın sonlarına doğru Roma ekonomisinin önemli bir

²²³ Yiğit Sayın, *Roma'da Köle ve Hukuku*, (On İki Levha Yayıncılık, 2020), 391.

²²⁴ Yiğit Sayın, *Roma'da Köle ve Hukuku*, (On İki Levha Yayıncılık, 2020), 389-392.

bölümünü oluşturan vasıflı kölelerin sayısı, imparatorluk nüfusunun yaklaşık yüzde kırkı olarak tahmin edilmektedir.²²⁵

3.2.2.1 Entelektüel köleler

Orta Çağ Avrupası'nda kölelerin çalışma alanları, Antik Roma'nın kölelik anlayışından önemli ölçüde etkilenmiştir. Büyük Roma İmparatorluğu (MÖ 27- MS 395)'nin mirası, özellikle kölelerin statüsü ve çalışma biçimleri üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Antik Roma'da olduğu gibi Orta Çağ'da da köle emeği, toplumsal yapının temel unsurlarından birini oluşturmuştur. Bu dönemde köleler, tarım ve ev hizmetleri gibi fiziksel işlerin yanı sıra **entelektüel** alanlarda da çalıştırılmaya başlanmıştır.²²⁶

Antik Roma'da İ.Ö. II. yüzyılda yapılan savaşlar sonucunda binlerce köle toplumsal yapıya dahil olmuş ve bu durum iş dağılımında belirgin bir ayrımı beraberinde getirmiştir. Fiziksel işlerin kölelerin sorumluluğu altında olduğu, özgür insanların ise daha çok **entelektüel** işlerle meşgul olması gerektiği anlayışı, Orta Çağ'da da benzer şekilde devam etmiştir. Özgür bireylerin fiziksel işler yapması, onları köle statüsüne yakın bir konuma getireceği düşüncesiyle olumsuz karşılanmış; bu durum köle emeğinin **tarım, madencilik ve inşaat** gibi alanlarda yoğunlaşmasına yol açmıştır.²²⁷

Bununla birlikte Roma'daki *honor* “şeref ücreti” uygulaması da Orta Çağ Avrupası'nda benzer şekilde karşılık bulmuş ve hizmet alan kişinin kendi isteğine bağlı olarak maddî veya manevî bir karşılık sunması, köle emeğinin daha yaygın bir şekilde **entelektüel** alanlarda kullanılmasını teşvik etmiştir. Böylece, köle emeği hem fiziksel hem de entelektüel işlerde çeşitlenerek Orta Çağ Avrupası'nda toplumsal ve ekonomik yapının ayrılmaz bir parçası olmuştur.²²⁸

²²⁵ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 13-15.

²²⁶ Bülent Tahiröğlu, “Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 40, S.1-4 (1974):692.

²²⁷ Bülent Tahiröğlu, “Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 40, S.1-4 (1974):692.

²²⁸ Özlem Söğütlü Erişgin, “Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun (Partus Ancillae) Hukuksal Yazgısı Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 61, S.4 (2012): 1411.

3.2.2.2 Filozof köleler

Kölelerin meslek çeşitliliği Roma mirasının etkisiyle genişlemiştir. Örneğin, Roma’da felsefe, retorik, avukatlık, doktorluk, mühendislik, öğretmenlik ve katiplik gibi meslekler köleler tarafından icra edilmiş ve kölelerin istihdam edildiği alanlar arasında yer almıştır. Özellikle yüksek bilgi ve beceri gerektiren alanlarda çalıştırılan köleler, efendileri için hem entelektüel hem de ekonomik değer yaratmışlardır. Ancak bu tür hizmetlerin ücret karşılığında yapılması, Roma’da olduğu gibi Orta Çağ’da da hoş karşılanmamış; özgür bireylerin bu tür işleri yapmaları onurlarına aykırı görülmüştür. Bunun yerine kölelerin veya özgür olmayan bireylerin emeğinden faydalanılmıştır.²²⁹

Roma uygarlığında köle statüsünde olmasına rağmen felsefeyle ilgilenen birçok filozof bulunmaktadır. Bunlar arasında en tanınmış isimlerden biri M.S.50’li yıllarda Phrygia’da doğmuş olan Epiktetos’tur. İmparator Nero’nun eski bir azatlı kölesi olan Epiktetos, uzun süre efendisine hizmet etmiş ve onun izniyle felsefe eğitimi alma fırsatı bulmuştur. Efendisinin ölümünün ardından özgürlüğüne kavuşmuş ve felsefeyi bir yaşam biçimi ve meslek olarak benimsemiştir. Epiktetos’un eserlerinin bir çoğunun varlığı bilinse de bu çalışmalar günümüze ulaşamamıştır.²³⁰

3.2.2.3 Hekim köleler

Zaman içerisinde Roma’nın toprakları genişledikçe Yunanistan gibi bölgelerden getirilen Yunan hekimleri, savaş esiri olarak ya da borçlarını ödeyemeyenler olarak Roma’ya getirilmişlerdir. Bu hekimler, Roma’daki zengin ailelerde köle olarak çalıştırılmışlar ve ailelerin sağlık sorunlarıyla ilgilenmişlerdir. Böylelikle Yunan tıbbının gelişmiş yöntemleri ve bilgileri Roma’ya taşınmış, Roma tıbbının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.²³¹

Orta Çağ Avrupası’nda köle hekimler, toplumsal ve ekonomik yapının önemli bir parçası olarak dikkat çekmiştir. Bu dönemde hekimlerin kayda değer bir kısmı, köleler ve azat edilmiş kölelerden oluşmaktaydı. Köle hekimler, yalnızca efendilerinin

²²⁹ Bülent Tahiroğlu, Belgin Erdoğmuş, *Roma Hukuku Dersleri*, (Der Yayınları,2014), 29.

²³⁰ Gürkan Ergin, “Roma Toplumunda Kölelik Eleştirisi ve Köleliğe Empati”, *CEDRUS* 2, (2014):361.

²³¹ Sait Özdemir, “Antik Roma’da Hekimlik Mesleği”, (Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 19

evlerinde değil aynı zamanda dışarıda da hizmet vererek sahiplerine ekonomik kazanç sağlamıştır. Köle hekimlerin bazıları azat edilse bile, efendilerinin yanında yaşamaya ve onların talimatları doğrultusunda ücretsiz hizmet sunmaya devam etmişlerdir. Bu durum, Orta Çağ'daki kölelik sisteminde azat edilen kölelerin dahi efendileriyle bağlarını sürdürmek zorunda kaldıklarını göstermektedir.²³²

Köle hekimler, ani sağlık durumlarına müdahale etmek için gerekli tüm alet ve ekipmanlarını sürekli yanlarında bulundurmışlardır. Çoğu köle hekim, tarım arazilerinde işçilerin sağlığını korumak için çalıştırılmıştır. Ayrıca, zengin soylu ailelerin özel köle hekimlere sahip olduğu bilinmektedir. Bu hekimler, sadece hastalıkların tedavisiyle değil aynı zamanda efendilerinin günlük sağlık durumlarının kontrolüyle de ilgilenmiştir. Kölelerin bu alandaki bilgi ve becerileri, yalnızca bireysel sağlık hizmetlerinde değil toplumsal işleyişte de önemli bir rol oynamıştır.²³³

Azat edilmiş köleler daha çok eğitim ve sağlık alanlarında önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak köle hekimlerin azat edilmesi nadir görülen bir durum olmuştur. Bunun nedeni, efendilerinin onların bilgi ve becerilerinden uzun süre faydalanmayı tercih etmesidir. Köle hekimlerin özgürlüklerini kazanması yalnızca istisnâî durumlarda gerçekleşmiştir. Bu da özellikle tıbbî bilgiye sahip köle hekimlerin toplumdaki değerlerini ve efendileri için ne kadar vazgeçilmez olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.²³⁴

3.2.2.4 Eğitimli köleler

Eğitimli köleler, daha farklı alanlarda hizmet vermiştir. Bu köleler, devletin diğer mülklerinde görev alarak yargıçlara ve rahiplere asistanlık yapmış, atanmış oldukları bölümlerde çeşitli alt düzey görevleri yerine getirmişlerdir. Bazı köleler, hapisane

²³² Sait Özdemir, "Antik Roma'da Hekimlik Mesleği", (Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 31.

²³³ Marcus Aurelius, *Kendime Düşünceler*. çev. Yunus Emre Ceren, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 27.

²³⁴ Erdal Özsunar, *Roma Hukukunda Hekim ve Hekimin Sorumluluğu*, (Karahana Kitapevi, 2014), 12-15

yönetimi gibi daha özel sorumluluklar üstlenirken, cellatlık gibi görevler de köleler arasında seçilen kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir.²³⁵

3.2.2.5 Güvenlik hizmetinde çalışan köleler

Orta Çağ Avrupası'nda şehirlerin güvenliği her zaman önemli bir meseleydi ve yangın tehlikesi bu güvenlik kaygılarının başında geliyordu. Şehirlerde çıkan yangınlara müdahale etmek ve halkın güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli yerel örgütlenmeler oluşturulmuştu. Bazı durumlarda yangınlara karşı koruma sağlamak için kamu hizmetinde çalışan kölelerden yararlanılmıştır.²³⁶

Yangınlarla mücadele için oluşturulan bu tür gruplar, genellikle yerel yönetimlerin kontrolü altındaydı ve başlangıçta kölelerin emeği ile ayakta kalıyordu. Ancak zamanla bu görevler, azat edilmiş bireyler ve alt sınıflardan gelen özgür insanlar tarafından devralınmıştır. Kamu hizmetinde çalışan köleler, sadece yangınlara müdahalede değil, aynı zamanda hapishanelerde ve diğer idarî işlerde de kullanılmıştır. Polis benzeri yerel güvenlik birimlerinin oluşumu, bu tür erken kamu organizasyonlarından evrilmiştir. Daha sonraki dönemlerde kamu kölelerinin bu tür alanlardaki kullanımı azalmış ve yerlerini özgür bireylerin oluşturduğu daha düzenli teşkilatlar almıştır. Bu durum, Orta Çağ Avrupası'nda kamu hizmetlerinin köle emeğinden nasıl özgürleştiğini ve yerel yönetimlerin bu geçişteki rolünü ortaya koymaktadır.²³⁷

3.2.2.6 Tapınak köleleri

Roma'da devlete ait tapınakların hizmetinde bulunan ve “kutsal köle” olarak adlandırılan tapınak köleleri de mevcuttu. Bu köleler, yasal olarak köle statüsünde olsalar da ait oldukları tapınağın veya *tanrının mülkü* kabul edilirdi. Bu durum, diğer kölelere kıyasla onlara belirli bir ayrıcalık kazandırıyordu. Ancak tapınak köleleri de ağır işler yapmak zorundaydı. Tapınakların temizliği, bakımı ve aydınlatılması gibi

²³⁵ Canan Aktaş, “Antik Roma’da Köleler ve Meslekleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 32.

²³⁶ William Linn Westermann, “Industrial Slavery in Roman Italy” *The Journal of Economic History* 2, S.2 (1942): 156

²³⁷ Hikmet Gül Akgül, “Antik Çağ’da Kölelik”, (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2022), 91.

görevler onların sorumluluğundaydı. Bu köleler, tapınakların düzenini ve işleyişini sağlamak için önemli bir rol üstleniyorlardı.²³⁸

3.2.2.7 Haberci köleler

Köleler, mübaşirlik, nöbetçilik ve habercilik gibi çeşitli kamu görevlerinde çalıştırılmıştır. Ancak bu hizmetler karşılığında devletten herhangi bir ücret almazlardı. Aynı görevleri üstlenen özgür bireyler ise maaşlı olarak çalıştırılırdı.²³⁹

3.2.2.8 Hadımlı köleler

Öte yandan, imparator saraylarında özel bir statüye sahip olan hadım köleler, hem imparatorun güvenliğini sağlamak hem de kişisel hizmetlerini görmek gibi önemli görevler üstlenirlerdi. Ancak hadım etme işleminin riskli ve acımasız olması nedeniyle hadım köleler genellikle yüksek fiyatlara satılırdı. Hadım etme işleminin yasak olduğu Roma'da bu tür köleler genellikle Doğu ülkelerinden ithal edilirdi.²⁴⁰

3.3 Orduda Kölelik

Roma'da kölelerin askerlik yapması kesinlikle yasaklanmıştı. Askerlik, sadece özgür Roma vatandaşlarına tanınan bir hak ve görev olarak kabul edilirdi. Bu durum, askerliğin Roma toplumunda taşıdığı onurlu ve prestijli imajla yakından ilişkiliydi. Kölelerin ise yasal olarak hiçbir hakka sahip olmaması, onları bu görevden muaf kılardı. Ülke savunması gibi önemli bir sorumluluğun, köleler gibi mülk sayılan kişilere verilmesi, Roma toplumunun değer yargılarıyla bağdaşmazdı.²⁴¹

Diğer taraftan Franklarda *populus Francorum* terimi “yalnızca etnik köken fark etmeksizin özgür insanları” ifade ediyordu; *Libre* veya *Franc* kelimeleri birbirinin yerine kullanılabilir hale gelmişti. Frank toplumunda bazı köleler, kralların ya da soyluların himayesindeki silahlı hizmetkarlar olarak yer alırlardı. Bu durumda olan köleler, kılıç ve zırhla donatılır, bir efendiye sadakat yemini ederlerdi. Frank yasaları,

²³⁸ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 139

²³⁹ Yiğit Sayın, *Roma'da Köle ve Hukuku*, (On İki Levha Yayıncılık, 2020), s392.

²⁴⁰ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 139-140.

²⁴¹ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 142-149.

bu tür köleleri “onurlu hizmetkarlar” olarak tanımlayarak, bu kişilere özgü bir statü sağlamıştı. Silah taşıma yetkisi, sosyal damgayı aşarak toplulukta onlara belli bir saygınlık kazandırıyor. Böylece kral yalnızca gerçek Fransızların yeminiyle sınırlı bir uygulama yapmıştı.²⁴²

Orta Çağ Avrupası’nda köleler, zaman zaman askerî hizmetlerde de kullanılmıştır. Genellikle soylu veya özgür askerlerin ihtiyaçlarına hizmet etmek ve donanmalarda kürekçi olarak çalışmakla görevlendirilmişlerdir. Kölelerin isyan etme riskinden dolayı onlara silah verilmesi oldukça nadir bir durumdur. Ancak, acil durumlarda ya da ordunun yetersiz kaldığı anlarda güvenilir ve sadık köleler, askerî birliklere dahil edilerek savaş alanında görev almıştır.²⁴³

Bazı durumlarda, azat edilmiş köleler de asker olarak hizmet etmiştir. Ancak, özgür doğmuş askerlerle aynı statüye ve ayrıcalıklara sahip olmamışlardır. Silahlandırma ve görev dağılımı konusunda, azat edilmiş köleler genellikle alt seviyelerde tutulmuş, askerî hiyerarşi içinde sınırlı bir konumda görev yapmışlardır. Bu durum, Orta Çağ toplumlarında kölelerin ve azat edilenlerin sosyal sınırlamalarını açıkça yansıtmaktadır.²⁴⁴

3.4 Ticarete Kölelik

Papa Nicholas V.’nin “Romanus Pontifex” fermanıyla Portekiz kralına tüm putperestleri fethetmek, köleleştirmek ve topraklarına el koymak yetkisini tanınması, köle ticaretini yasallaştırmış ve köle edinme uygulamalarını genişletmiştir. Savaşlarda zafer kazanan taraf, barış anlaşmaları kapsamında zorla köle elde etme hakkına sahip olurken; fetihler ve mahkeme kararları ile köleleştirme resmileşmiştir. Avrupa’nın yeni keşiflerle genişlediği dönemlerde ise karşılaşılan yeni toplumlarla köleleştirme uygulamaları yeniden gündeme gelmiş, bu konunun entelektüel ve ahlakî boyutları

²⁴² Marc Bloch, *Feudal Society I The Growth of Ties of Dependence*, (Routledge & Kegan Paul Ltd, London and New York, 1962), 255.

²⁴³ Andrew Mason Burks, “Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves”, (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 54.

²⁴⁴ Tugay Sağlam, “Roma Cumhuriyetinde Kölelik: Spartaküs Örneği” *Journal of Social Sciences and Humanities Dergisi 1*, S.2 (2017): 85.

tartışılmaya başlanmıştır. “Doğal düşmanlar” olarak görülen putperestler veya Müslümanlar, köleleştirilebilir olarak kabul edilmiştir.²⁴⁵

Theuderic (487-534), Clermont-Ferrand’a saldırmaya karar verdiğinde adamlarına oradaki halkı ele geçirme izni vermiştir. Aynı şekilde, IX. yüzyılda İspanya’daki Müslüman savaşçılar ve Hristiyan askerler, köle ticareti için düzenli olarak baskınlar yapmışlardı. Sınırdaki Hristiyan kadınlar, Müslüman hanelere; Müslüman kadınlar ise Hristiyan topraklarına götürülerek köle olarak satılmışlardır.²⁴⁶ Slav topraklarına yapılan baskınlar sırasında Henry I. Brandenburg, (1256-1318) ise Gana kalelerini ele geçirdikten sonra erkekleri ve kadınları infaz ederken, genç kadınları ve çocukları köle olarak götürmüştür.²⁴⁷

Bavyera toplumunda köleliğin Caroling dönemi boyunca merkezî bir önemi olduğu vurgulanmaktadır. Bu dönemde arazili köleler (servi casati) olarak bilinen özel bir köle sınıfının gerçekliği sorgulanırken; günlük köleler (servi cottidiani) olarak bilinen kayda değer bir köle nüfusunun Bavyera, Karintiya ve Svabya’da 13. yüzyıla kadar devam ettiği belirtilmektedir. Bavyera İmparatorluğu ’nun merkezinde yer alan manastır kitaplarında kölelerin mülk (mancipium) olarak bağımsız bireyler şeklinde alınıp satıldığına dair geniş kanıtlar bulunmaktadır. Bu kanıtlar, kölelerin toprak ve aile bağlarından bağımsız olarak köle ticaretinin sürdürüldüğünü göstermektedir.²⁴⁸

Onlara göre bir mülk olarak görülen köleler, mal gibi satılabilir, miras alınabilir veya borç ödemek için rehin veya teminat olarak kullanılabilirdi. Köle, bir hayvan veya taşınabilir eşya gibi sınıflandırılır ve bu onun sahip olduğu en düşük statüyü yansıtır.²⁴⁹ Buna karşın bazı köle sahipleri, kölelerin değerli birer varlık olduğunu ve onlara iyi davranılmasının hem ahlakî hem de ekonomik açıdan faydalı olacağını

²⁴⁵ Şafak Baran, “Felsefenin Gözüyle Kuran’da Kölelik ve Cariyelik”, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 241.

²⁴⁶ Christopher Paoella, *Human Trafficking in Medieval Europe: Slavery, Sexual Exploitation, and Prostitution*, (Amsterdam University Press, 2020), 70.

²⁴⁷ Christopher Paoella, *Human Trafficking in Medieval Europe: Slavery, Sexual Exploitation, and Prostitution*, (Amsterdam University Press, 2020), 133.

²⁴⁸ Samuel S Sutherland, “The Study of Slavery In The Early And Centralmiddle Ages: Old Problems and New Approaches”, *History Compass* 18, S.11 (2020): 5.

²⁴⁹ Agnes M. Wergeland, “Slavery in Germanic Society During the Middle Ages”, *Journal of Political Economy* 9, S.9 (1900): 111, 115, 117.

savunmuşlardır. Bu görüşe göre kölelere iyi bakmak, onların daha verimli çalışmasını sağlayacak ve böylece sahiplerine daha fazla gelir getireceklerdi.²⁵⁰

X. yüzyılda, insan kaçakçılığı ve köle edinme sınır bölgelerinde özellikle yaygındı. Hristiyan ve Müslümanlar, birbirlerinin topraklarına düzenledikleri baskınlarda yerel halkı ele geçirip köleleştiriyordu. Örneğin, Barselona'daki tüccarlar, Kuzey Afrikalı Müslüman esirleri Cenova pazarlarında satmak üzere taşıyorlardı. Bu sınırdaki savaşçılar, köle ticaretini önemli bir gelir kaynağı olarak görmüşler ve “almogaver” olarak bilinen savaşçı-köle tüccarları, hem Hristiyan hem Müslüman topluluklardan insanları ele geçirmiştir. Bu gruplar, saldırı sırasında yakaladıkları insanları yerel tüccarlara satarak ticarî bir iş birliği kurmuşlardır.²⁵¹

Orta Çağ'da köleliğin temel sebebi, savaş esirliği yoluyla ele geçirilen tutsakların köleleştirilmesiydi. Savaşta esir alınan kişiler öldürülebilirken, “Ius Gentium” kurallarına göre köle olarak da kullanılabiliyorlardı. Bu seçenek, esirlerin öldürülmesi yerine, ücretsiz iş gücünden faydalanmak için daha çok tercih edilmiştir. Savaş esirleri (captivi), askerî komutanın emriyle açık artırmaya sunulurdu ve kendilerini satın alan kişinin kölesi haline gelirlerdi.²⁵²

Köle ticareti yapan köle tacirleri ise Roma toplumunda oldukça tartışmalı bir konumdaydı. Kölelik ekonomisinin önemli bir parçası olmalarına rağmen, genellikle toplumun dışına itilmiş, ahlaksız ve karaborsa ile ilişkilendirilen kişiler olarak görülürlerdi. Bu durumun nedeni, köle ticaretinin insan onuruna aykırı bulunması ve kölelerin mülk olarak görülerek alınıp satılmasıydı. Köle tacirleri, Roma'nın genişleyen toprakları sayesinde kârlı bir iş yapsalar da toplumda saygın bir yer edinemezlerdi.²⁵³

²⁵⁰ Halide Gökçe Türkoğlu, “Roma Hukukunda Humanitas ile Maiestas Populi Romani Arasındaki Bağlantı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 96, (2011): 240

²⁵¹ Christopher Paoella, *Human Trafficking in Medieval Europe: Slavery, Sexual Exploitation, and Prostitution*, (Amsterdam University Press, 2020), 185.

²⁵² Salvatore Di Marzo, *Roma Hukuku*, çev. Umur Ziya, (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1959), 37.

²⁵³ Ceran Soydan Katruff, “Roma Hukukunda Kölelik Kavramıyla Günümüzdeki Yapay Zeka Kavramının Haksız Fiiil Hukuku Bakımından Karşılaştırılması” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 28.

3.4.1 Ticaret Merkezleri

Orta Çağ'da kölelerin elde edilmesinde en yaygın yöntemler savaşlar, korsanlık ve köle avcılığıydı. Özellikle sınır bölgelerinde yapılan savaşlar, köle temininde önemli bir rol oynuyordu. Vikingler, köle ticaretinin hem tedarikçisi hem de tüccarı olarak etkiliydi. İrlanda, İngiltere ve kıta Avrupası'na düzenledikleri saldırılarda çok sayıda insanı köleleştirerek Doğu Avrupa ve İslam dünyasına sattılar. Müslüman tüccarlar, Akdeniz ticaret yollarını kullanarak köle ticaretinin yoğunlaştığı bir ağ oluşturdu.²⁵⁴

VIII. yüzyılda Bizans ve Müslümanlar arasındaki saldırılar esnasında her iki taraf da düşman nüfusunu ele geçirmeyi ve onları köle olarak satmayı amaçlamıştır. Bu dönemde esirler çoğu zaman Napoli, İskenderiye ve Konstantinopolis gibi büyük köle pazarlarına götürülmüş veya yerel pazarlarda satılmıştır.²⁵⁵ Dolayısıyla Orta Çağ Avrupası'nda köle ticareti, özellikle Akdeniz Bölgesi'nde yoğunlaşmıştı. Venedik, Cenova ve Pisa gibi İtalyan şehir devletleri, bu ticarete merkezî bir rol oynadı. Bu şehirler, kölelerin Avrupa ülkelerine ve İslam dünyasına taşınmasını sağlayan Akdeniz ticaret ağını kontrol ediyordu.²⁵⁶

Bundan başka Orta Çağ boyunca köle ticareti, farklı ticaret merkezlerinde yoğunlaşmıştı. Akdeniz liman şehirleri, özellikle Venedik, Cenova ve Marsilya, Avrupa'nın en büyük köle pazarlarına ev sahipliği yapıyordu. Bu pazarlar, kölelerin cinsiyetine, yaşına ve fiziksel durumuna göre ayrıştırıldığı ve sergilendiği düzenli organizasyonlara sahipti. Ayrıca, kuzeyde Vikingler tarafından işletilen pazarlar, Baltık ve İskandinav Bölgeleri'nde büyük önem taşıyordu. Slav kölelerin ticaretinde ise Doğu Avrupa merkezli pazarlar önemli bir rol oynadı. Bu pazarların etrafındaki ekonomik faaliyetler, yerel ekonomilerin canlanmasına katkı sağlamıştır.²⁵⁷

²⁵⁴ Robert Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350*, (Princeton University Press, 1993), 56

²⁵⁵ Christopher Paoletta, *Human Trafficking in Medieval Europe: Slavery, Sexual Exploitation, and Prostitution*, (Amsterdam University Press, 2020), 100.

²⁵⁶ Mark Cartwright, "Orta Çağ Avrupa'sında Ticaret", *World History Encyclopedia*, (<https://www.worldhistory.org>) (Erişim Tarihi, 02.01.2025)

²⁵⁷ Zeynep Güngörmez, "Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 2, S.4 (2017): 101.

3.4.2 Köle Pazarları

Köle pazarları genellikle ticaret yolları üzerinde yer alıyordu.²⁵⁸ Köle ticareti, sosyal ve ekonomik yapının temel unsurlarından biriydi. Antik Yunan ve Roma'dan devralınan kölelik uygulamaları, Orta Çağ boyunca farklı biçimlerde devam etti. Antik dönemlerde köleler, şehir meydanlarında düzenlenen açık artırmalarla satılırken, Roma'da köle satışları genellikle Castor Tapınağı çevresinde organize edilirdi. Köleler, alıcılar tarafından daha yakından incelenebilmeleri için yüksek platformlarda sergilenir, boyunlarına asılan tabelalarda fiziksel ve kişisel özellikleri belirtilirdi. Bu yöntemler, kölelerin özelliklerinin detaylıca görülmesini ve devletin vergilendirme sisteminin düzenlenmesini kolaylaştırıyordu.²⁵⁹

3.4.3 Kölelerin Özellikleri

Norse Hukuku'nda (Orta çağ İskandinav Hukuku) köle, taşınır bir eşya anlamında ifade edilen para (pecunia) kelimesiyle tanımlanırdı. “*Köle, köleden doğar.*” ilkesi, yasalar yazılmadan önce bile Germen/Alman toplumunda kabul edilmiş bir sosyal aksiyomdur. Kölenin düşük statüsünü belirten görünümü onun özgürlerle olan uyumsuzluğunu vurgular; kıyafetlerinin kötü, boyunun kısa, bedeninde genellikle yara izlerinin bulunması gerekirdi. Bu özellikler kölelerin statüsünü gösterir ve köleden doğan birinin de aynı özelliklere sahip olacağı kabul edilirdi. Alman hukukunda kölenin taşınır bir mal olarak kabul edilmesi, Roma hukukundaki kölelik kavramına benzer şekilde yorumlanmıştır. Köle, efendisinin bir uzantısı olarak hareket eder ve toplumsal olarak herhangi bir bağımsızlığı yoktur.²⁶⁰

Köleler için zorlu bir yaşamın ilk adımı, pazarlarda alıcılarını beklemekle başlıyordu. Kadın köleler, müşterilerin ilgisini çekmek için çeşitli yöntemlerle daha güzel hale getirilirken; erkek köleler, güçlü ve sağlıklı görünecek şekilde hazırlanıyordu. Alıcıların köle seçiminde dikkat ettiği kriterler arasında kölenin ten renginin uygun olması, yara izleri veya vücut deformasyonlarının bulunmaması, fiziksel orantılarının

²⁵⁸ Mark Cartwright, “Orta Çağ Avrupa'sında Ticaret”, *World History Encyclopedia*, (<https://www.worldhistory.org>) (Erişim Tarihi, 02.01.2025)

²⁵⁹ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 43

²⁶⁰ Agnes M. Wergeland, “Slavery in Germanic Society During the Middle Ages”, *Journal of Political Economy* 9, S.9 (1900): 109, 115, 119.

düzensizliği gibi unsurlar yer alıyordu. Bunun yanı sıra kölelerin psikolojik durumu da önemliydi; dengesiz ya da sert tavırlar sergileyen köleler, genellikle daha düşük fiyatlara satılır ya da hiç tercih edilmezdi.²⁶¹

3.4.3.1 Kadınlar

Kadın kölelerin ticaretinde temel motivasyon, üreme potansiyellerinin ekonomik getirisi olmuştur. Kölelerin çoğalması, köle nüfusunun sürdürülebilirliği açısından hayati önem taşıyordu. Bununla birlikte, köle sahiplerinin bu süreçte sosyal statüden ziyade ekonomik kazançları öncelikliydi. Ayrıca, kölelerin satışında yaşı ve bedelleri, yaşlanma ve doğurganlık durumlarına göre şekillenmekteydi. Örneğin, menopoz yaşı dikkate alınarak daha genç kölelerin ticarete daha yüksek değer gördüğü belirtilmektedir.²⁶²

İncelenen belgelerde, kadın kölelerin satış yaşı genellikle 14 ile 35 arasında değişmekte olup, ortalama yaş 22-25 olarak tespit edilmiştir. Bu durum, kölelerin üreme kapasitesinin ekonomik bir değer olarak görüldüğünü göstermektedir. Kadın kölelerin çoğunlukla 17-27 yaş aralığı doğurganlık potansiyelinin en yüksek olduğu dönemle örtüşmektedir. Bu pazarlarda kadın kölelerin yanı sıra çocuk kölelerin de ticareti önemli bir yer tutmaktaydı.²⁶³

3.4.3.2 Çocuklar

Bir bireyin köle olarak satılabilmesi için savaşta esir düşmesi, borçları nedeniyle köleleştirilmesi, ailesi tarafından terk edilip köle olarak evlat edinilmesi veya kendisinin ya da çocuklarının köle tacirlerine satılması gibi durumlar söz konusu olabiliyordu. Ayrıca, köle tacirleri tarafından kaçırılan çocukların köle pazarlarında satıldığı da bilinmektedir.²⁶⁴

Çocuk kölelerin satış yaşı genellikle 4 ila 13 arasında değişmiştir. Bu tür satışlar, genellikle çocukların düşük maliyetli bir yatırım olarak değerlendirilmesinden

²⁶¹ Ali Mazaheri, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, (Varlık Yayınevi, 1972), 365

²⁶² Keith R. Bradley "The Age at Time of Sale of Female Slaves", *Arethusa* 11, S. 1-2 (1978): 246,248.

²⁶³ Keith R. Bradley "The Age at Time of Sale of Female Slaves", *Arethusa* 11, S. 1-2 (1978): 243.

²⁶⁴ Keith R. Bradley "The Age at Time of Sale of Female Slaves", *Arethusa* 11, S. 1-2 (1978): 247.

kaynaklanıyordu. Bununla birlikte, bazı çocuk kölelerin spekülâtif amaçlarla yani kâr elde etmek için kısa sürede tekrar satıldığına dair kanıtlar da bulunmaktadır. Örneğin, 14 yaşında bir kölenin daha önce üç kez satıldığı kaydedilmiştir.²⁶⁵

3.4.4 Köle Satışları

Kölelerin pazarlık süreci, tacirler ile alıcılar arasında sıkı bir mücadeleye sahne oluyordu. Tacirler, köleleri daha yüksek fiyatlara satmak için her türlü hileye başvuruyordu. Bu nedenle, alıcılar genellikle yanlarında bir tabip bulundurarak kölelerin sağlık durumunu kontrol ettiriyordu.²⁶⁶

Kölelerin fiyatları cinsiyet, yaş, sağlık durumu, beceriler ve kullanım alanlarına göre değişiklik gösteriyordu. Ev hizmetleri, aşçılık, bekçilik, çocuk bakımı, müzik ve sanat gibi alanlarda çalıştırılan kölelerle tarım veya askerî alanlarda kullanılan köleler arasında büyük fiyat farkları bulunuyordu. Örneğin, ev hizmetlerinde kullanılan zenci erkek kölelerin fiyatı 200-300 dirhem arasında değişirken, kadın kölelerin fiyatı 500 dirheme kadar çıkabiliyordu. Sanatkar özelliklere veya müzik yeteneğine sahip kölelerin fiyatları ise çok daha yüksekti; bu miktar bir sanatkar kadın köle için 1.000 dinara kadar ulaşabiliyordu.²⁶⁷

Kölelerin fiyatlandırılmasında kökenleri de önemli bir etkendi. Slavlar, güzellikleriyle tanınırken; Türk köleler savaşçı özellikleriyle öne çıkıyordu. Sağlıklı bir Yunan erkek kölenin fiyatı 40 dinar olarak belirtilirken genç ve güzel bir Slav kız 60 dinar, savaşçı bir Türk erkek köle ise 100 dinara kadar alıcı bulabiliyordu.²⁶⁸

3.4.5 Kölelerin Giyim-Kuşamları

Basit ve işlevsel yapısıyla öne çıkan tunik, Antik Roma'da sosyal sınıf ayrımının en belirgin göstergelerinden biriydi. Kısa ve sade kesimleriyle kölelerin günlük

²⁶⁵ Keith R. Bradley "The Age at Time of Sale of Female Slaves", *Arethusa* 11, S. 1-2 (1978): 247.

²⁶⁶ Zeynep Güngörmez, "Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 2, S.4 (2017): 90.

²⁶⁷ Zeynep Güngörmez, "Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 2, S.4 (2017): 91

²⁶⁸ Zeynep Güngörmez, "Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 2, S.4 (2017): 92.

yaşamında kullanılan tunikler, özgür vatandaşlar tarafından daha uzun ve gösterişli modellerle zenginleştirilerek hem ev hem de sosyal hayatta tercih edilen bir giysi haline geldi.²⁶⁹

3.5 Roma Hukuku

Tarihte ilk yazılı hukuk sistemini Sümerlilerin oluşturduğu bilinmekle birlikte antik çağın en kapsamlı yazılı hukuk düzenini Romalılar geliştirmiştir. Roma tarihinde bilinen ilk hukukî düzenlemeler, M.Ö. X. yüzyılda yürürlüğe giren “12 Levha Kanunları” ile başlamıştır. Bu kanunlar, dönemin Roma sosyal yaşamını düzenlemek amacıyla hazırlanmıştır. Özellikle Patrici (soylular) ile Pleb (halk) arasındaki sınıf çatışmaları, bu kanunların oluşturulmasının temel nedenlerinden biri olmuştur. “12 Levha Kanunları”nın oluşturulması, toplumsal sınıflar arasındaki ayrımı daha da keskinleştiren bir adım olmuştur. Bu kanunlarla köleler ve özgür bireyler arasındaki farklar açık bir şekilde yasalarla düzenlenmiştir. Örneğin, bu kanunlara göre bir baba, oğlunu üç kez köle olarak satarsa baba-oğul arasındaki hak ilişkisi sona ererdi. Toplumun tüm kesimleri, bu kanunları genel olarak kabul etmiş ve benimsemiştir. Hatta zarar gören taraf olarak görülen plebler bile, çeşitli yönleriyle bu yasaları benimseyerek toplumsal düzenin bir parçası haline getirmiştir.²⁷⁰

Roma İmparatorluğu’nun kuruluşundan (M.Ö. 753) Bizans İmparatoru I. Justinianus’un (M.S. 565) ölümüne kadar geçen dönemde şekillenen hukukî yapı, “Roma Hukuku” olarak adlandırılır. Bu hukuk sistemi, Roma toplumunun ihtiyaçlarına göre geliştirilip, düzenlenerek tarih boyunca geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu’nda kölelik, bu hukukî yapının bir parçası olarak kurumsallaşmış ve köleler, efendilerinin mutlak hakimiyeti altında birer mal olarak kabul edilmiştir. Roma’da yerleşik hale gelen bu kölelik anlayışı, Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden (476) sonra Avrupa’da Germanler, Vizigotlar gibi barbar kavimler arasında da benzer şekillerde varlığını sürdürmüştür.²⁷¹

²⁶⁹ Hilary J. Deighton, *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, çev. Hande Kökten, (HOMER Yayınları, 2017), 5.

²⁷⁰ Belgin Erdoğmuş, Bülent Tahiroğlu, *Roma Hukuku Meseleleri*, (Filiz Kitapevi, 1995), 43.

²⁷¹ Belgin Erdoğmuş, Bülent Tahiroğlu, *Roma Hukuku Meseleleri*, (Filiz Kitapevi, 1995), 35.

Ius Gentium'a göre insanlar iki temel sınıfa ayrılıyordu: Köleler (servi) ve Özgürler (liberi). Özgürlerden özgür doğanlar (ingenue) ve azatlılar (libertini), toplumsal statülerine bağlı olarak istedikleri şekilde hareket edebilme hakkına sahipti. Ancak köleler, yasalar gereği efendilerinin tüm isteklerini yerine getirmek zorundaydı. İmparator Justinianus, köleliğin insan doğasına aykırı olduğunu belirtmiş olmasına rağmen, komutanlarına ele geçirdikleri savaş esirlerini öldürmek yerine satmaları talimatını vermiştir. Bu uygulama, esirlere hukukî bir statü kazandırarak onları toplum içinde bir yere yerleştirmeyi amaçlıyordu. Ayrıca Justinianus, "köleliğin sadece Roma'da değil, diğer milletler arasında da yaygın bir kurum olduğunu ve bu nedenle hukukî bir müessese olarak kabul edilmesi gerektiğini..." ifade etmiştir.²⁷²

3.5.1 Roma Hukuku'nda Kölelik

Roma hukuku, bir insanın doğumuyla birlikte ya köle ya da özgür olduğu ilkesine dayanıyordu. Efendilerinin mülkü olarak kabul edilen köleler, onların her türlü emrine amadeydiler. Bu durum, kölelerin insan yerine nesne gibi görülmesine yol açmıştı.²⁷³ Roma hukukuna göre efendilerinin mülkü olarak kabul edilen kölelerin hukukî hakları sınırlıydı. Ancak, kölelerin yaşam koşulları ve efendileriyle ilişkileri dönem, coğrafya ve bireysel farklılıklara göre değişebiliyordu. Bazı köleler ile aile üyeleri gibi yakın ilişkiler kurabilirken, diğerleri daha çok işçi olarak görülüyordu. Roma toplumunda köleliğe ilişkin tutumlar zamanla ve farklı sosyal sınıflara göre değişiklik göstermiştir. Bazı filozoflar ve hukukçular, köleliğin doğal olmadığını savunurken diğerleri köleliğin toplum için gerekli olduğunu düşünüyordu. Roma hukuku, kölelerin de belirli hakları olduğunu kabul ederdi ve kölelerin özgürlüğünü kazanabileceği bazı mekanizmalar sunmaktaydı. Ancak, kölelerin yaşam koşulları genellikle zordu ve efendileri tarafından keyfi olarak kullanılabilirlerdi.²⁷⁴

²⁷² Belgin Erdoğmuş, Bülent Tahiroğlu, *Roma Hukuku Meseleleri*, (Filiz Kitapevi, 1995), 106.

²⁷³ Reşat Ekrem Koçu, *Bizans Tarihi (Şarki Roma İmparatorluğu 395-1453)*, (Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1934), 23.

²⁷⁴ Hikmet Gül Akgül, "Antik Çağ'da Kölelik", (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2022), 83.

3.5.1.1 Suç ve Ceza

Antik Roma’da aile, toplumun temel yapı taşıydı ve aile reisine (*pater familias*) bağlıydı. Aile reisi, genellikle aile babası olmakla birlikte ailenin en yaşlı erkek üyesi de olabilirdi. Bu kişi, ailedeki tüm bireyler üzerinde “mutlak bir hakimiyet” olan *patria potestas*’a sahipti. Bu hakimiyet, hem eş üzerindeki *manus* “el hakkı” hem de köleler üzerindeki *dominium* “mülkiyet hakkı” kavramlarını kapsıyordu. Roma hukukunda aile içindeki tüm ilişkiler, bu güçlü *paternal* otorite altında şekillenirdi. Aile reisinin yetkileri, sadece aile üyelerinin günlük hayatını yönetmekle kalmayıp, aynı zamanda suç işleyen aile bireyleri ve köleler üzerinde de ceza uygulama hakkını kapsıyordu. Hırsızlık, hakaret gibi suçlar karşısında aile reisi, kendi takdiriyle ceza verebiliyordu.²⁷⁵

Roma hukuk sisteminde, cezalar kişinin toplumsal statüsüne göre belirleniyordu. Eğer suçlu bir hür kişi ise aynı suçu işleyen bir köleye kıyasla alacağı ceza %50 oranında daha az oluyordu. Roma hukuku, bireylerin haklarını düzenlemek ve kişisel öç alma uygulamalarını sınırlamak amacıyla geliştirilmişti. Bu doğrultuda suçluların cezalandırılması devletin yetkisi altına alınmış ve kanunlar çerçevesinde uygulanmaya başlanmıştı. Bununla birlikte tarafların bir uzlaşmaya varamaması durumunda “dişe diş, göze göz” gibi kısas yöntemleri geçerli olabiliyordu. Örneğin, bir kişinin başka birinin organını işlevsiz hale getirmesi, bacağına kırması ya da gözünü kör etmesi, hukuka aykırı fiil (*iniuria*) olarak değerlendiriliyor ve kısas yoluyla cezalandırılabilirdi. Ancak kısas, bireyin öç alma arzusunu tatmin etmekle birlikte zorunlu bir uygulama değildi; taraflar anlaşma sağlayabilirdi. Eğer bir kişi, başka birinin kemiklerini el veya sopa ile kırmışsa zarar gören kişi hür biriyse 300 solidus, köle ise 150 solidus tazminat ödenirdi. Diğer hukuka aykırı durumların cezası ise genellikle 25 solidus olarak belirlenmişti. Bu düzenlemeler, dönemin toplumsal ve hukukî yapısını yansıtan önemli unsurlardı.²⁷⁶

²⁷⁵ Fulya Kocakuşak Koçbey, “Epigrafiik Kaynaklar Işığında Antik Roma’da Kadın Köleler ve Azatlı Kadınlar Arasındaki ‘Mater Familias’ Örnekleri”, (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 82.

²⁷⁶ Belgin Erdoğan, Bülent Tahiroğlu, *Roma Hukuku Meseleleri*, (Filiz Kitapevi, 1995), 42.

Roma’da köleler, çeşitli türlerde ağır cezalandırmalara maruz kalıyordu. Yumruklama, dış kırma, saçlarından tutup bir yere asma, zincire vurma, hapse kapatma, sürgün etme, sakatlama, el veya ayak kesme, vahşi hayvanların önüne atılma ya da arenada öldürülme gibi cezalar, hem planlı bir baskının aracı hem de ani bir öfkenin sonucu olabiliyordu. Kölelerin fiziksel olarak cezalandırılmasında kırbaç kullanımı, elle dövülmeye tercih edilirdi; zira efendiler, köleye vururken kendi ellerini incitmekten kaçınırlardı. Bunun yanı sıra zincirle kapıya bağlama cezası hem erkek hem de kadın kölelere uygulanmaktaydı. Kadın köleler için bir başka aşağılama yöntemi ise dövme benzeri damgaların bedenlerine uygulanmasıydı. Bu işaretler, onların toplum içinde daha da hor görülmesine yol açıyor ve satış esnasında değerlerini düşürüyordu.²⁷⁷

Bazen efendiler, herhangi bir neden olmaksızın yalnızca keyfî bir istekle kölelerine karşı aşırı derecede acımasız davranabiliyordu. Bunun çarpıcı bir örneği, bir kadının kölesini çarpmıha gerdirmek istemesi sırasında söylediği sözlerde görülebilir: “Köle bir insan değil! Hiçbir suçu yok ama yine de ölecek, çünkü böyle istiyorum.” Bu tür ifadeler, kölelerin ne denli insan dışılaştırıldığını ve efendilerin onların hayatları üzerinde sınırsız bir otoriteye sahip olduğunu açıkça göstermektedir.²⁷⁸

3.5.1.2 İşkence

Roma’da köleler için aşağılanma ve fiziksel cezalar günlük hayatın bir parçasıydı. Efendiler, kölelerine işkence yapma ve hatta onları öldürme yetkisine sahip olduklarından bu tür uygulamalar yaygındı. Efendiler, kölelerini sürekli bir korku atmosferi içinde tutarak onları daha kolay kontrol edebileceklerine inanıyorlardı. Romalılar, kölelerin dürüst olmadıklarını ve kötü niyetli olduklarını düşündüklerinden onların ancak işkence altında gerçeği söyleyebileceklerini varsayıyorlardı. Bu nedenle, işkence Roma’da yasal bir sorgulama yöntemi olarak benimsenmiş ve yaygın şekilde uygulanmıştır.²⁷⁹

²⁷⁷ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 172-176.

²⁷⁸ Fulya Kocakuşak Koçbey, “Epigrafik Kaynaklar Işığında Antik Roma’da Kadın Köleler ve Azatlı Kadınlar Arasındaki 'Mater Familias' Örnekleri”, (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 133.

²⁷⁹ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 169.

Kölelerin hayatı, efendilerinin keyfi ve taleplerine göre şekillenirdi. En basit hata bile köleler için ağır cezalar anlamına gelebilirdi. Küçük bir hata nedeniyle kölelerin işkenceye maruz kaldığı, hatta öldürüldüğü örneklerine sıkça rastlanır.²⁸⁰ Ayrıca Roma hukukunda kölelerin hukukî statüsünün oldukça sınırlı olması durumu, kölelerin işkenceye maruz kalma riskini artırıyordu. Yabancılar yönelik işkence ise genellikle savaş esirleri veya suçlu kabul edilen yabancılar üzerinde uygulanıyordu.²⁸¹

Bundan başka efendilerine karşı baş kaldıran kölelerin trajik sonları sıklıkla benzer bir şekilde sonuçlanmıştı. Özellikle de büyük çaplı komplolar düzenleyen veya isyan girişiminde bulunan köleler, acımasız bir şekilde cezalandırılmıştı. Bu cezaların en yaygın ve dehşet verici olanlarından biri de kazığa bağlanarak diri diri yakılmaktı. Bu yöntem, hem fiziksel işkenceyle köleyi yok etmek hem de başkalarına korku salarak gelecekteki isyan girişimlerini engellemek amacıyla kullanılırdı.²⁸²

Dolayısıyla Roma’da kölelerin karşılaştığı koşullar son derece ağır ve insanlık dışıydı. Köleler, zehirlenme, kırbaçlanma, korla dağlanma, mızrak darbeleriyle öldürülme gibi şiddet dolu cezalara maruz kalabiliyordu. Ayrıca, madenlerde köle olarak çalıştırılmak, halkın eğlencesi için vahşi hayvanların önüne atılmak, çarpmıha gerilmek, taşlanmak, aç bırakılarak ölüme terk edilmek ve yeraltı zindanlarında hapsedilmek gibi çeşitli yöntemlerle cezalandırılıyorlardı. Bu acımasız muamelelere dayanamayarak kaçmaya çalışan köleler de bulunuyordu. Ancak zamanla köle sahipleri, bu kaçışları önlemek amacıyla kölelerin boyunlarına tasmalar takarak kontrol mekanizmalarını daha da sertleştirmişlerdir.²⁸³

3.5.2 Roma Hukuku’nu Esas Alan Milletler

Tarih boyunca toplumlar, farklı sosyal sınıflara ayrılmıştır. Bu ayrışma Mısır’dan Roma’ya uzanan geniş bir coğrafyada ve uzun bir zaman diliminde gözlemlenmiştir. Özellikle kölelik kurumu, antik dünyada sosyal yapının temel taşlarından biri olmuştur. Mısır’da firavunların mutlak hakimiyeti altında yaşayan halk, keskin bir

²⁸⁰ Canan Kara, “Antik Roma’da Ev Yaşantısı”, (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 124

²⁸¹ Sevim Ateş, “Antik Yunan ve Roma’da Ceza Yöntemleri; İşkence Teknikleri ve İşkence Aletleri” (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 89.

²⁸² Eren Karakoç, “Antik Roma’da Ölüm Cezaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.54 (2016): 512.

²⁸³ F. Hugh Thompson, *The Archaeology of Greek and Roman Slavery*, (Bristol Classical Press, 2003), 238.

sosyal hiyerarşiye tabi tutulmuştur. Yunan dünyasında ise özgürlük ve yurttaşlık kavramları zamanla ayrılmış ve kölelik yaygınlaşmıştır. Hukukî olarak “mal” olarak kabul edilen kölelerin, azat edilmelerine rağmen sosyal statülerinde önemli bir değişiklik olmamış ve birçok hakları kısıtlı kalmıştır. İlerleyen dönemlerde kölelerin azat edilmesiyle ilgili yasalar çıkarılmış ve bu yasaların uygulanması daha da sıkılaştırılmıştır.²⁸⁴

Hristiyanlığın yayılması da köleliği etkileyen önemli bir faktördü. Hristiyanlık, köleliği açıkça kınamasa da kölelerin de Tanrı tarafından yaratılmış insan olduğuna ve saygıyla muamele görmeyi hak ettiğine dair öğretiler sunmuştur. Bu öğretiler, kölelerin durumunun iyileşmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin, bazı Hristiyan krallar, kölelerin özgürleşmesi için yasalar çıkarmıştır.²⁸⁵

3.5.2.1 Ostrogot ve Vizigot Hukuku’nda kölelik

Büyük Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından Avrupa’da güç kazanan Ostrogotlar, Roma hukukundan ilham alarak “Lex Romana Burgundionum” adlı hukuk metnini hazırlamışlardır. Benzer şekilde, II. Alarik’in emriyle Vizigotlar tarafından 506 yılında oluşturulan “Breviarium Alaricianum”, Ostrogotların hukuk derlemelerine kıyasla daha uzun ömürlü olmuş ve Orta Çağ’ın ortalarına kadar Batı Avrupa’da bir Roma hukuku kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu derlemede kölelere tanınan haklar, büyük ölçüde Roma hukukunda kölelere verilen haklarla benzerlik göstermektedir. Orta Çağ’ın başlarında Avrupa topraklarında özgür bireylerle köleler arasındaki sosyal sınıf ayrımı son derece belirgindi. Ostrogotlar, Roma hukukundan etkilenecek hazırladıkları Breviarium Alaricianum ile kölelerin miras bırakmasını, toprak sahibi olmasını ve efendilerinin otoritesinden çıkmasını yasaklamış, buna karşın özgür bireylere bu hakları tanımışlardır. Özgürlük ile kölelik arasındaki bu ayrım, Ostrogot toplumunda bir bireyin sosyal statüsünü belirleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu hukuk düzenlemesine göre, Ostrogot lideri Otakar ve onun yönetimindeki soylular geniş yetkilere sahipken, kölelere karşı uygulamalarda Roma İmparatorluğu’ndaki düzen korunmuştur. Ancak Ostrogot toplumunda erkek

²⁸⁴ Özcan Çelebican; “Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 43, S.1-4, (1993): 309.

²⁸⁵ P. Pierrard, “Köle Maddesi”, *Meydan Larousse Ansiklopedisi* 7, (Meydan Yayınları,1981): 532

hizmetçilere kötü muamele yapılması yasaktı ve eğer böyle bir durum meydana gelirse bu davranışın gerekçesi sorgulanabiliyordu. Bu tür uygulamalar, Ostrogot toplumunda Roma hukukunun etkisinin ne denli güçlü olduğunu gözler önüne sermektedir.²⁸⁶

Roma İmparatorluğu, MS 330 yılına kadar Hristiyanlığı bir "köle dini" olarak görmüştü. Ancak Büyük Constantinus, Hristiyanlığı kabul ederek bu algıyı değiştirmiş ve bu dinin yalnızca bir köle dini olmadığını ilan etmiştir. Bu kabul ile birlikte Hristiyanların eziyet görmesi, köle olarak alınıp satılmaları ve haksız yere idam edilmeleri engellenmiş, Hristiyanlara daha özgür bir yaşam sunulmuştur. MS 352'de Doğu Roma İmparatoru Constantinus, İznik Konsili'ni toplayarak Hristiyanlık dinini devlet dini olarak kabul etmiş ve kiliseye resmi bir siyasi statü kazandırmıştır. Bu toplantının ardından, Hristiyanlık dini ile kölelik aynı bağlamda kullanılmamış ve kölelik kurumu Hristiyan inancı içinde farklı bir anlam kazanmaya başlamıştır.²⁸⁷

3.5.2.2 Bizans Hukuku'nda kölelik

Antik Roma'dan Orta Çağ Avrupası'na kadar kölelik, toplumların ekonomik ve sosyal yapılarında merkezî bir rol oynamıştır. Roma İmparatorluğu (MÖ 27- MS 395)'nda olduğu gibi, Bizans İmparatorluğu (330-1453) ve Germen Krallıkları 'nda da tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde köle emeğine yoğun bir şekilde başvurulmuştur. Özellikle büyük toprak sahipleri, köleleri tarlalarda çalıştırırken şehirlerde ise zanaatkar atölyelerinde ve evlerde hizmetçi olarak kullanmışlardır. Ancak köleliğin koşulları ve kölelerin statüleri, coğrafi bölgeye, zamana ve toplumun sosyal yapısına göre farklılık göstermiştir. Örneğin, Bizans İmparatorluğu'nda köleler, Roma dönemine kıyasla daha fazla hukukî hakka sahip olabilirken, Germen Krallıkları'nda serflik sisteminin gelişmesiyle birlikte kölelik yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.²⁸⁸

Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olma bilincini taşıdığı için Roma adet ve geleneklerini büyük ölçüde benimsemiştir. Bu durum sosyal tabakaların

²⁸⁶ Hakan Şanlıbayrak, "III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 109.

²⁸⁷ Hakan Şanlıbayrak, "III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 116.

²⁸⁸ Andre Guillev, "La civilisation byzantine (= Bizans Medeniyeti) [Collection "Les Grandes Civilisations" XIV, dirigée par Raymond Bloch]. Paris, Arthaud yayınevi 1974, 620 sahife, metin dışı 206 siyah- beyaz (héliogravure) resim, renkli 8 levha, 42 plân ve harita, ciltli.", çev. Semavi Eyice, *Belleten* 42, S. 166 (1978): 312

oluşumunu da etkilemiştir. Bizans toplumunda yüksek sınıf, orta sınıf ve alt sınıf olmak üzere üç ana tabakadan bahsedilebilir. Yüksek sınıf imparator ve hanedan üyeleri, yüksek devlet adamları ve rütbeli memurlar, Patrik ve üst düzey din adamları, zengin toprak sahipleri ve aristokratlardan oluşmaktadır. Orta sınıf kentlerde ve kasabalarda yaşayan tüccarlar ve zanaatkarlar, eğitilmiş meslek mensupları (öğretmenler, doktorlar, avukatlar), orta ölçekli toprak sahipleri ve köylülerden meydana gelirken; alt tabakada köleler, hizmetçiler, kiracılar, günü birlik işçiler, dilenciler ve evsizler vardı.²⁸⁹

Buna rağmen Bizans İmparatorluğu'nda köleler ve yoksullar, zenginler ve güçlüler tarafından sıklıkla sömürüldü. Devlet tarafından çıkartılan yasalar güçlü kimselerin, kilise ve köle sahiplerinin lehine oldu. Fakirleri kölelerden ayıran tek özellik, özgür vatandaş olarak görülmeleri idi. Lakin fakirlerin kölelerden farkları yoktu.²⁹⁰

3.5.2.2.1 Ceza

Bizans İmparatoru I. Constantinus (M.S. 306-337) dönemine kadar batı hukukunda bir kölenin efendisi tarafından öldürülmesi cinayet olarak kabul edilmiyordu. Ancak İmparator Justinianus'un hükümdarlığında çıkarılan yeni yasalarla birlikte köle öldürme fiili cinayet olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte, suç işleyen kişinin sosyal statüsü de dikkate alınmıştır. Eğer cinayeti işleyen kişi özgür biriye ona kısasa kısas uygulanmıyordu. Bunun yerine para cezası ya da organ kesilmesi gibi cezalar veriliyordu. Bu kuralların oluşturulmasında Bizans İmparatorluğu'nun Hristiyanlık inancını benimsemiş olması önemli bir rol oynamıştır.

3.5.2.3 Germen Hukuku'nda kölelik

Büyük Roma İmparatorluğu'nda kölelik, hukukî bir kurum olarak yerleşmiş ve köleler, hem mal olarak görülmüş hem de efendilerinin mutlak hakimiyetine tabi tutulmuştur. Bu durum, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Avrupa'da hakim olan Germen, Vizigot gibi barbar kavimlerde de benzer şekilde devam etmiştir. Köleler, tarımda, ev işlerinde ve çeşitli el sanatlarında çalıştırılmış, hatta gladyatör

²⁸⁹ Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev. Bilgi Altınok, (Özne Yayınları, 2020), 155-156.

²⁹⁰ Evelyne Patlagean, "Yoksullar", *Cogito Dergisi*, S.17 (1999): 134.

olarak arenada dövüştürülmüşlerdir. Ancak, kölelerin yaşam koşulları ve hukukî statüleri, farklı toplumlar ve dönemlerde önemli ölçüde değişiklik göstermiştir. Örneğin, bazı Germen kabilelerinde kölelerin sosyal hayata katılımına izin verilirken, bazılarında daha katı bir kölelik sistemi uygulanmış²⁹¹ kölelerin toprağa bağlanması ve serfe dönüşmesi gibi uygulamalar yaygınlaşmıştı.²⁹²

Orta Çağ Germen/Alman hukukunda bir köle, efendisinin malı olarak sayılır ve herhangi bir kişisel haklara sahip değildir. Köle, bağımsız bir varlık olarak görülmez, özgür kişilere göre çok aşağı bir konumdadır ve toplumda bir yeri de bulunmamaktadır. Köle, özgür bir kişiye zarar verirse niyet olmaksızın bile olsa cezalandırılırdı. Çünkü kanunda bir kölenin özgür bir kişiyi dövmesi durumunda ölümle cezalandırılması gerektiği belirtilmişti. Buna karşın, özgür bir kişinin bir köleyi dövmesi dikkate alınmazdı; yalnızca kölenin çalışamaz hale gelmesi durumunda sınırlı bir müdahale söz konusuydu.²⁹³

Alman/Germen hukuku kölenin haklarını koruma konusunda herhangi bir yükümlülüğe sahip olmadığını açıkça belirtir. Kölenin efendisi tarafından cezalandırılması, yasanın köleyi koruma yükümlülüğüne girmediği durumlarda dahi mümkündür. Efendi, köleyi toplumdan izole tutma hakkına sahiptir ve bu hak, kölenin toplum dışı bir unsur olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.²⁹⁴

3.5.2.4 Frank Hukuku'nda kölelik

Franklarda kölelik, özgür ve kölelerin net bir ayrımı ile karakterize edilmişti. Özgür insanlar topluluğa ait olarak kabul edilirken köleler (Latince servi), yasal olarak efendilerinin malı sayılıyordu. Teoride efendinin kölesi üzerindeki hakları sınırsızdı; kölenin şahsına, emeğine ve mülküne tam anlamıyla sahipti. Bu durum köleyi topluluğun dışında, hukukî kişiliği olmayan bir yabancı gibi göstermekteydi. Köleler, kralın ordusuna katılmaz, yargı meclislerinde oturamaz ve kendi adına dava

²⁹¹ Hakan Şanlıbayrak, "III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 42.

²⁹² Reşat Ekrem Koçu, *Bizans Tarihi (Şarki Roma İmparatorluğu 395-1453)*, (Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1934), 23.

²⁹³ Agnes M. Wergeland, "Slavery in Germanic Society During the Middle Ages", *Journal of Political Economy* 9, S.9 (1900): 109, 115, 119.

²⁹⁴ Agnes M. Wergeland, "Slavery in Germanic Society During the Middle Ages", *Journal of Political Economy* 9, S.9 (1900): 111, 115, 117.

açamazlardı. Ancak, bir başkasına karşı ağır bir suç işlerlerse efendileri tarafından devletin adaletine teslim edilmek durumundaydılar.²⁹⁵

Frank kanunları da köleleri toplumun en alt sınıfında tutmuş ve onlara verilen hakları son derece sınırlı bırakmıştır. Örneğin bu kanunlardan birine göre eğer üç hür erkek, hür doğmuş bir kadına tecavüz ederse her biri 30 nomismata* tazminat ödemek zorundaydı. Ancak aynı durum köle bir kadın için gerçekleştiğinde bu eylem suç olarak kabul edilmezdi. Bu durum, kölelerin toplumdaki düşük statüsünü ve adalet sistemindeki eşitsizliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.²⁹⁶

3.5.2.5 Anglo-Sakson Hukuku'nda kölelik

Anglo-Sakson Yasaları'nda ise kölelerin işledikleri suçlar sonucunda efendilerinin cezaî sorumluluğu üstlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Örneğin, bir köle başka bir kişiyi yaralarsa efendisi bu zararı telafi etmekle yükümlüdür. Yasaya göre kölelerin efendilerine tam itaat içinde olmaları beklenir; aksi takdirde ciddî cezalarla karşılaşabilirler. Efendilerinin köleler üzerindeki mutlak otoritesi, kölelerin yaşamı ve ölümü üzerinde de geçerlidir.²⁹⁷

Sonuç olarak kaynaklardan Orta Çağ dönemi Avrupa toplumlarının kölelik anlayışında ve sisteminde Roma hukukunu esas aldıkları ve benzer şekilde uygulamış oldukları anlaşılmaktadır.

3.6 Köle Hakları

Roma Cumhuriyeti'nde, Bizans'ta ve Germen toplumlarında, savaş esirlerinin büyük bir kısmı köle olarak satılırdı. Bu köleler, genellikle tarım işlerinde veya ev hizmetlerinde çalıştırılır ve hukukî olarak efendilerinin mülkü sayılırdı. Çoğu köle,

²⁹⁵ Marc Bloch, *Feudal Society I The Growth of Ties of Dependence*, (Routledge & Kegan Paul Ltd, London and New York, 1962), 255.

²⁹⁶ Hakan Şanlıbayrak, "III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 106.

* Antik Yunanca'da Para

²⁹⁷ Agnes M. Wergeland, "Slavery in Germanic Society During the Middle Ages", *Journal of Political Economy* 9, S.9 (1900): 111.

aile kuramaz ve mülk sahibi olamazdı. Ancak bazı kölelere, özellikle de vasıflı işlerde çalışanlara, efendileri tarafından belirli haklar tanınabilirdi.²⁹⁸

Köleler her ne kadar birer mal ya da eşya olarak görülse de bazı temel haklara sahiptiler. Bunlardan ilki, kölelerin azat edilerek özgürlüklerini kazanabilme imkanına sahip olmalarıydı. İkincisi, köleler kendi mülklerine sahip olabiliyorlardı. Bu mülk türüne “peculium” adı verilmekteydi. Bir diğer önemli hak ise “contubernium” adı verilen birlikteliklere girme imkanıydı. Köleler teknik olarak evlenme hakkına sahip olmasalar da yasal ve medenî haklardan yoksun bir birliktelik olan contubernium oluşturabiliyorlardı. hedefliyordu.²⁹⁹

Kölelerin hukukî olarak kişi olmaması, onlara hak ehliyeti vermezken, aynı zamanda akıl ve irade sahibi oldukları için bazı fiili eylemlerde bulunmalarına olanak tanınmıştır. Bu çelişki, kölelerin hem nesne gibi görüldüğü hem de insan olarak bazı hakların tanındığı karmaşık bir durumu ortaya koymaktadır. Örneğin, bazı toplum ve kültürlerde kölelerin tanıklık yapmasına veya belirli mal varlığı işlemlerine katılmasına izin verilmiştir. Bu durum, kölelerin tamamen haklarından yoksun olmadığını, ancak bu hakların sınırlı ve efendinin keyfine bağlı olduğunu göstermektedir.³⁰⁰

3.6.1 Özgürlüklerini Elde Etme Hakkı

Roma’da köleler, toplumsal açıdan genellikle görünmez bireyler olarak kabul edilmiştir. Buna karşın bazı köleler, efendilerince “iyi” olarak nitelendirilebilirdi. Ancak bu durum, köleliğin temelindeki aşağılayıcı yapıyı değiştirmezdi. İyi bir köle zor koşullara, aşağılanmalara ve fiziksel cezalandırmalara tahammül ederek efendisinin taleplerini eksiksiz yerine getiren, aynı zamanda çalışıp birikim yapabilen kişiydi. Özgürlüğünü kazandığında ise geçmişte yapamadığı şeyleri gerçekleştirme fırsatına erişir hatta kendisi bir köle edinirdi. Ancak bu yeni pozisyonunda bile,

²⁹⁸ Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa’da Kölelik” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 46.

²⁹⁹ Canan Aktaş, “Antik Roma’da Köleler ve Meslekleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 106-107.

³⁰⁰ Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38, S.1 (1981): 94

geçmişte alışkın olduğu sert ve otoriter düzeni sürdürür, kendi kölesine benzer şekilde kötü muamele edebilirdi.³⁰¹

Roma hukukunda doğacak bir çocuğun kölelik durumu genellikle annenin doğum anındaki statüsüyle belirleniyordu. Eğer anne köleyse çocuk da köle olarak doğuyor ve annenin efendisinin mülkü oluyordu. Ancak, Julius Paulus döneminde yapılan bir düzenlemeyle köle bir kadın, gebelik süresince geçici olarak özgür bırakılırsa doğacak çocuk özgür sayılıyordu. İlginç bir şekilde, M.S. 52 yılına kadar Romalı bir kadının köle bir adamla olan ilişkisinden doğan çocuk, özgür bir Roma vatandaşı olarak kabul ediliyordu.³⁰²

Buna karşın esir düşen bir Roma vatandaşı, Roma hukukuna göre köle olur ve tüm haklarını kaybederdi. Ancak Roma topraklarına yeniden dönen bir esir, hiç köle olmamış gibi vatandaşlık haklarına kavuşurdu. Romalılar bu durumu “ius postliminii” terimiyle açıkladılar. Savaşta ele geçirilen esirler ganimet sayılırken bazıları devlete ait köleler “servus publicus” olarak anıldı. Devlet kölesi olan bu esirlerin durumu, bir ferdin mülkiyeti altındaki kölelerden daha iyiydi.³⁰³

3.6.2 Mal Edinme Hakkı

3.6.2.1 Peculium hakkı

“Peculium”, Roma toplumunda kölelere tanınan özel bir hak olarak kölelerin ekonomik ve sosyal yaşamında önemli değişimlere neden olmuştur. Kelime anlamı itibariyle “küçük miktarda para” veya “küçük mal varlığı” anlamına gelen *Peculium*, Latince *pecus* kelimesinden türemiştir. *Pecus*, “evcil hayvan” anlamına gelir ve bu terimin kökeni Roma’nın tarım ağırlıklı ekonomik düzenine işaret etmektedir. Erken dönem Roma toplumunda *Peculium* genellikle koyun, kuzu gibi evcil hayvanlardan

³⁰¹ Yiğit Sayın, *Roma’da Köle ve Hukuku*, (On İki Levha Yayıncılık, 2020), 25.

³⁰² Canan Kara, “Antik Roma’da Ev Yaşantısı”, (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 108

³⁰³ Andreas B. Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri*, Çev, Türkan Rado, (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1965), 211.

oluşuyordu. Bu malların köleler tarafından işletilmesine ve geliştirilmesine izin verilmesi, onların ekonomik sisteme katkıda bulunmalarını mümkün kılmıştır.³⁰⁴

Peculium'un hukukî bir tanım olarak yer bulması, ikinci yüzyılın başlarına denk gelir. Roma hukukçusu Tubero, Peculium'u Bir kölenin efendisinin izniyle ve efendisinin malvarlığından ayrı olarak yine efendiye borçlu olduğu bir mülkiyet şekli olarak tanımlamıştır. Bu tanım, kölelerin ekonomik anlamda belirli bir özgürlüğe kavuştuğu, ancak bu özgürlüğün efendinin kontrolü altında kaldığı bir düzeni ifade eder. Köle ve efendi arasındaki malî hesapların ayrı tutulması, Peculium sisteminin devamlılığı açısından zorunluydu. Ancak bu durum, kölenin bağımsız bir ekonomik birim olarak hareket edebileceği anlamına gelmemektedir; Peculium, hukuken ailenin mal varlığının bir parçası olarak kabul edilmekteydi ve bu mallara “res peculiares” denilmekteydi.³⁰⁵

Roma'nın tarıma dayalı bir ekonomiden ticarete dayalı bir yapıya geçmesi, Peculium hakkının yaygınlaşmasını hızlandırdı. Bu geçiş sürecinde, pater familias (aile babası), aile mal varlığını ve hukukî ilişkileri tek başına yönetmekte zorlanıyordu. Doğrudan temsilin kabul edilmediği Roma toplumunda köleler ve aile evlatları ekonomik faaliyetlerde etkin bir şekilde kullanılmaya başlandı. Bu durum, hem ticaret hayatının gelişimine katkı sağladı hem de Peculium hakkını köleler ve aile evlatları için bir ihtiyaç haline getirdi. Aile babası ya da efendi, kölesine ya da aile evladına işletmek, yönetmek ve kullanmak üzere mal varlığı tahsis ederek bu sistemi oluşturdu. Köleler, Peculium kapsamında kendilerine tahsis edilen bu mal varlığı üzerinden hukukî işlemler yapabilme hakkına sahipti. Ancak bu hak sınırlıydı. Köleler, Peculium üzerindeki mülkiyet haklarını devredemez, bağışlayamaz veya ölüme bağlı tasarruflarda bulunamazlardı. Peculium üzerindeki mülkiyet, tamamen efendisine aitti. Köleler yalnızca bu mal varlığını işletmek ve geliştirmekle sorumluydu.³⁰⁶

³⁰⁴ Özcan Karadeniz, “Roma Hukukunda “Peculium” Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 25, (1968): 179.

³⁰⁵ Özcan Karadeniz, “Roma Hukukunda “Peculium” Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 25, (1968): 179.

³⁰⁶ Muzaffer Karaarslan, “Roma Hukukunda Peculium” (Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2017), 32.

Peculium hakkı, kölelerin yalnızca fiziksel işlerde değil, aynı zamanda zihinsel emek gerektiren işlerde de etkin olmalarını sağlamıştır. Köleler, ticaret gemilerinde çalışmak, ticarî işletmelerde görev almak ve gelir elde etmek gibi fırsatlara sahip olmuşlardır. Elde edilen gelir, efendilerine ait olmasına rağmen köleler, bu hak sayesinde ekonomik ve sosyal statülerinde yükselme imkanı bulmuşlardır. Peculium hakkı, köleler için özgürlüğe giden bir yol olarak görülmüş ve bu durum onların daha fazla çaba göstermelerine neden olmuştur.³⁰⁷

Bazı köleler, Peculium aracılığıyla büyük kazançlar elde etmiş hatta zenginleşmişlerdir. Ancak, bu hak efendinin iznine bağlıydı ve geri alınabilir nitelikteydi. Efendi, Peculium'u geri almak istediğinde bu işlemi haklı bir nedene dayandırmak zorundaydı. Haksız yere alınan Peculium, toplum nezdinde hoş karşılanmamıştır. Ayrıca, kölenin ölümü, Peculium'un tükenmesi, kölenin özgürlüğüne kavuşması ya da aile evladının evlatlıktan çıkarılması gibi durumlar Peculium hakkının sona ermesine neden olmuştur.³⁰⁸

Peculium, yalnızca köleler için değil, Roma'nın ekonomik gelişimi için de büyük önem taşımıştır. Kölelerin Peculium ile elde ettikleri bilgi ve deneyim, ticaret hayatının gelişmesine katkıda bulunmuş, ekonominin dinamizmini artırmıştır. Bu sistem, kölelerin üretkenliğini teşvik etmiş ve Roma'nın ticarete dayalı toplumsal yapısının gelişmesine önemli bir zemin hazırlamıştır.³⁰⁹

Sonuç olarak, Peculium hakkı, Roma hukukunun hem ekonomik hem de toplumsal yapısındaki dönüşümü yansıtan önemli bir uygulama olmuştur. Kölelerin ve aile evlatlarının bu sistem sayesinde kazandıkları deneyim, Roma'nın ekonomik faaliyetlerini çeşitlendirmiş ve daha güçlü bir ticaret sistemi oluşturulmasına olanak sağlamıştır.

³⁰⁷ Bülent Tahiroğlu, Belgin Erdoğmuş, *Roma Hukuku Dersleri*, (Der Yayınları, 2014), 144

³⁰⁸ Haluk Emiroğlu, Roma Hukukunda Eksik Borç (Obligatio Naturalis) Olarak Doğan Borçlar, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 51, S.4 (2002): 74

³⁰⁹ Muzaffer Karaarslan, "Roma Hukukunda Peculium" (Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2017), 33.

3.6.3 Eğitim Hakkı

Bir diğer hak ise eğitim alma imkanıydı. Ancak bu hak daha çok kölenin efendisinin çıkarları doğrultusunda şekilleniyordu. Farklı bölgelerden getirilen çok sayıda eğitilmiş ve vasıflı kölenin varlığına rağmen, bazı köleler sınırlı ölçüde eğitim fırsatı bulabilmiştir. Bu eğitim, genellikle meslekî bir nitelik taşıyordu. Efendiler, kölelerini daha yüksek bir satış değeri elde etmek veya kendi özel ihtiyaçlarına hizmet ettirmek amacıyla eğitiyorlardı. Köle sahipleri, kölelerine sanayi, tarım gibi alanlarda ya da okuma ve yazma gibi becerilerde eğitim verebiliyorlardı. M.S. I. yüzyılda Seneca *bir* mal sahibinin on bir kölesine Homeros, Hesiodos ve dokuz lirik şairin eserlerini ezbere okumayı öğrettiğini yazmıştır. Bu tür uygulamalar, eğitilmiş kölelerin ekonomik ve kültürel değerlerini artırmayı hedefliyordu.³¹⁰

Roma hukukuna göre köleler, sahiplerinin mülkü sayılırdı ve hiçbir hukukî hakka sahip değildi. Ancak bazı köleler eğitilmiş oldukları için sekreter, öğretmen veya doktor olarak görevlendirilir, hatta özgürlüklerine kavuşturulurlardı.³¹¹

3.6.4 Aile Kurma Hakkı

Roma’da köleler, hukukî olarak mal kabul edildikleri için evlenme hakkına sahip değillerdi. “Conubium” olarak bilinen yasal evlilik hakkı yalnızca Romalı vatandaşlara tanınmıştı ve bu hak, aile içindeki hukukî statü ve miras haklarını da kapsıyordu. Köleler bu haktan yoksun olduklarından köleler arasında ya da bir köle ile özgür bir kişi arasında oluşan birliktelikler yasal olarak “matrimonium” değil, “contubernium” olarak adlandırılırdı. Contubernium, hem köleler arasındaki hem de köleler ile özgür kişiler arasındaki ilişkileri ifade eden ve hukukî sonuçları sınırlı bir düzenlemeydi. Bu tür birlikteliklerden doğan çocuklar genellikle köle olarak kabul edilir ve yasal miras hakkına sahip olmazlardı.³¹²

³¹⁰ Canan Aktaş, “Antik Roma’da Köleler ve Meslekleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 106-107.

³¹¹ Özlem Söğütü Erişgin, “Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun (Partus Ancillae) Hukuksal Yazgısı Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 61, S.4 (2012): 1410.

³¹² Fulya İlçin Gönenc, *Roma Hukukunda Kadın*, (On İki Levha Yayıncılık, 2010), 103–139

Antik Roma’da aile, toplumun temel yapı taşıydı ve aile reisinin (pater familias) mutlak hakimiyeti altında işliyordu. Bu aile birliği, sadece kan bağıyla birleşmiş bireylerden değil, aynı zamanda kölelerden de oluşuyordu. Köleler, aile reisinin mülkü olarak kabul edilir ve onun emriyle her türlü işte çalıştırılırlardı. Köleler, evlenemezler, mal varlığına sahip olamazlar ve hukukî hakları bulunmazdı. Fikirsiz çalışmalar özgür vatandaşlara, bedensel işler ise kölelere bırakılmıştı.³¹³

Orta Çağ Avrupası’nda kölelik, Roma hukukunun etkisi altında şekillenmiştir. Bu dönemde kölelerin evlenme hakları ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Roma hukukuna göre, köleler efendilerinin mülkü sayıldıkları için evlenebilmek için efendilerinin iznine ihtiyaç duyuyorlardı. Ayrıca, evlenecekleri kişinin de köle olması gerekiyordu. Bir kölenin hür bir kadınla evlenmesi durumunda, kadın da köle durumuna düşüyordu. Bu durum, kölelerin sosyal ve ekonomik statülerini daha da zayıflatmış ve nesiller boyunca köleliğin devam etmesini sağlamıştır.³¹⁴

Diğer taraftan özgür bir vatandaş, kölesiyle evlenmek isterse köleyi azat ederek bu engeli aşabiliyordu. Bu uygulama Augustus (MÖ 27- MS 19) dönemine kadar yaygındı. Ancak, Augustus’un evlilikleri düzenleyen yasaları senatörlerin azatlılarla evlenmesini yasaklayarak sosyal sınırlamaları daha da belirgin hale getirdi. Azat edilen kadın kölelerin durumu da karmaşıktı. Eski efendisinden boşanıp başka bir erkekle evlenmeleri hukukî olarak mümkün olmadığı için genellikle “concubina” (cariye) olarak yaşamayı tercih ediyorlardı. Bu durum, azat edilmiş olsalar bile kadınların Roma toplumundaki sosyal konumlarının köklü bir şekilde değişmediğini gösterir. Kölelik kurumu, Roma hukukunda evlilik gibi temel sosyal yapılar üzerinde derin bir etkiye sahipti ve bireylerin sosyal statüsünü belirleyici bir rol oynuyordu.³¹⁵

Kölelik sisteminde, hukuken kişi sayılmayan kölelerin evlilik ve aile kurma gibi temel insan ihtiyaçlarını karşılama çabaları, çelişkili bir durumu ortaya çıkarmıştır. Efendiler, kölelerin cinsel ilişkilerinden doğan çocukları dışarıdan getirilen kölelere

³¹³ Fulya Kocakuşak Koçbey, “Epigrafik Kaynaklar Işığında Antik Roma’da Kadın Köleler ve Azatlı Kadınlar Arasındaki ‘Mater Familias’ Örnekleri”, (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 63.

³¹⁴ Evelyne Patlegan, “Yoksullar”, *Cogito Dergisi*, S.17 (1999): 127–128.

³¹⁵ Fulya Kocakuşak, “Antik Roma’da Aile Kurumu”, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 23-24; Fulya İlçin Gönenç, *Roma Hukukunda Kadın*, (On İki Levha Yayıncılık, 2010), 93

tercih etmişlerdir. Bu durum, kölelerin biyolojik aile bağları kurmasına izin verildiğini, ancak bu bağların hukukî bir tanımının olmadığını göstermektedir.³¹⁶

3.7 Kadın Köleler

Kadın köleler, hem ev işlerinde hem de daha uzmanlaşmış alanlarda yoğun bir şekilde çalıştırılıyordu. Bu durum, özgür kadınların daha çok aile ve sosyal hayata odaklanmasına olanak tanırken, köle kadınları ise toplumun alt katmanlarında genellikle hizmetçi ve işçi olarak konumlandırılıyordu. Bu durumu bir yatırım olarak gören köle sahipleri, özellikle genç yaştaki köleleri belirli mesleklere yönlendirerek, uzun vadede daha fazla kâr elde etmeyi amaçlıyorlardı.³¹⁷

Orta Çağ'da varlıklı ailelerde bebeklerin bakımını üstlenen sütanneler, genellikle köle veya azatlı kadınlardan seçilirdi. Bu kadınlar, ailelerin evlerinde yaşar ve bebekleri emzirmekle görevli olurlardı. Sütannelik sadece biyolojik bir beslenme değil, aynı zamanda duygusal bir bağ kurma süreciydi. Özellikle köle sütanneler, bebeklerin ilk bakım verenleri olarak önemli bir rol oynar ve onların gelişiminde belirleyici bir etkiye sahip olurlardı.³¹⁸

3.7.1 Çocuk Köleler

Roma hukukuna göre bir kimse, doğuştan köle olabileceği gibi hayatı boyunca farklı olaylar sonucunda da bu statüye kavuşabilirdi. Doğum yoluyla kölelik, annenin statüsü ile belirlenir; köle bir kadından doğan çocuk da köle olarak kabul edilirdi.³¹⁹ Dolayısıyla devlet kölelerinin evlilik ve aile hayatı, efendilerinin izinleri doğrultusunda ve toplumun genel normları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kölelerin çocukları da genellikle köle olarak doğar ve aynı statüde yaşamlarını sürdürürdü.³²⁰

³¹⁶ Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38, S.1 (1981): 94

³¹⁷ Fulya İlçin Gönenç, *Roma Hukukunda Kadın*, (On İki Levha Yayıncılık, 2010), 163-164

³¹⁸ Fulya Kocakuşak, "Antik Roma'da Aile Kurumu", (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 53.

³¹⁹ Kahan Onur Arslan, "Köleliğin Evrimi ve Modern Devlete Görünümü" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 119.

³²⁰ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 139-140.

Roma hukukunda köleden doğan çocukların statüsü, annenin durumuna bağlı olarak belirlenmiştir. Köle bir kadından doğan çocuk, annenin köle statüsünü miras alır ve babasının statüsü bu durumu değiştirmezdi. Roma hukukunda, annenin hamilelik sırasında ya da doğum sırasında özgürlük kazanması durumunda doğan çocuk da özgür sayılmaktaydı. Julius Paulus döneminde bu durum daha da genişletilerek, hamilelik sırasında bir an için bile özgür olan bir kadının doğurduğu çocuğun da özgür kabul edilmesi sağlanmıştır. Ancak annenin köle olduğu durumlarda doğan çocuk, annesinin efendisine ait bir mal olarak kabul edilir ve efendinin çocuğun yaşamı üzerindeki mutlak yetkileri geçerli olurdu.³²¹

Yine de kölelerin evlilik dışı birlikteliklerinden (contubernium) doğan çocukların statüsü annenin statüsüne göre kesin olarak belirlenmişti. Bu durum, Roma toplumunda köleliğin nesilden nesile aktarılmasını sağlayan önemli bir mekanizmaydı. Eğer anne köleyse, çocuk da köle olarak doğar ve efendinin mülkü olurdu. Hatta özgür bir kadın, efendinin izni olmadan bir köleyle birliktelik kurması durumunda, kendisi de köle konumuna düşebilir ve çocukları da köle olarak kabul edilirdi. Bu durum, Roma hukukunun kadınlara yönelik ayrımcı yaklaşımını ve köleliğin toplumdaki derin köklerini göstermektedir.³²²

Roma hukukunda köle çocuklara isim verme yetkisi, genellikle kölenin efendisine aitti. Ancak, bazı durumlarda efendiler, kölelerin eşlerine de çocuklarına isim verme izni verebiliyordu.³²³ Başlangıçta köleler, sadece birer numara ile ifade edilirken zamanla artan sayıları, yönetimi zorlaştırdı. Bu nedenle kölelere kişisel isimler verilmeye başlandı. Ancak aynı isimdeki kölelerin farklı sahiplere ait olması, özellikle kalabalık ortamlarda karışıklıklara yol açtı. Bu sorunun üstesinden gelmek için kölelere çift isim verilmeye başlandı. Örneğin, “Anna Livia” şeklinde ifade edilen bir isimde, “Anna” kölenin adı, “Livia” ise efendisinin adıydı. Kölelerin satılmasıyla ortaya çıkan yeni bir sorun ise, aynı kölenin farklı sahiplerinin isimlerini taşımasıydı.

³²¹ Jane F. Gardner, *Women in Roman Law and Society*, (Routledge, 1986), 139.

³²² Fulya İlçin Gönenç, *Roma Hukukunda Kadın*, (On İki Levha Yayıncılık, 2010), 141-142.

³²³ Canan Kara, “Antik Roma’da Ev Yaşantısı”, (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 112

Bu durumun önüne geçmek için kölelere bir isim daha eklenerek kölenin geçmişi ve mevcut durumu isimlerinde yansıtıldı.³²⁴

Köle olarak doğan kız çocuklarının yaşamları, toplumdaki cinsiyet rolleri ve kölelik kurumunun doğasıyla şekillenmiş karmaşık bir yapıya sahipti. Özellikle patriyarka'nın hakim olduğu bu toplumda kadınlar zaten sınırlı haklarla karşı karşıyayken köle kızlar, daha dezavantajlı bir konumda bulunuyorlardı. Ev işlerinde, tarlalarda veya el sanatlarında çalıştırılan bu kızlar, genellikle efendilerinin keyfî kararlarına bırakılıyordu. Antik Roma'da azat edilen köle kızlar, özgürlüğe kavuşsalar bile sosyal ve ekonomik olarak marjinal bir konumda kalıyor ve çoğu zaman aynı iş kollarında çalışmaya devam ediyorlardı. Toplum, onları eski köle kimlikleriyle özdeşleştirirken, evlenme ve aile kurma gibi temel haklardan mahrum bırakılıyordu. "Concubinatus" adı verilen yarı resmî ilişkiler, azatlı köle kızlar için yaygın bir seçenektir; ancak bu ilişkilerden doğan çocuklar, genellikle meşru sayılmıyor ve toplumda aşağılanıyordu. Ekonomik olarak da sınırlı seçenekleri olan bu kadınlar, genellikle hizmetçilik, el sanatları sokak satıcılığı ya da fahişelik gibi düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalıyorlardı. Azatlı köle kızların çoğu, özgürlüklerinin sadece hukukî bir statü değişikliği olduğunu, sosyal ve ekonomik anlamda ise kölelik koşullarının devam ettiğini acı bir şekilde deneyimliyorlardı.³²⁵

3.7.2 Köle İstismarı

Orta çağ Avrupası'nda kölelik, sadece ekonomik bir kurum değil, aynı zamanda cinsel sömürünün yaygın olduğu bir sistemdi. Özellikle zengin erkekler, köleleri cinsel isteklerini tatmin etmek için kullanmaktaydılar. Kilise, bu tür uygulamalara karşı tutarlı bir şekilde karşı çıkmamıştır. Bazı dinî liderler, köleliği günah olarak nitelendirmiş ve bu tür uygulamaları yasaklamaya çalışmış olsa da kilise hiyerarşisinin üst düzeylerindeki bazı kişilerin bu tür eylemlere göz yumduğu bilinmektedir. Bu

³²⁴ İlhan Eren Yıldırım, "Roma Cumhuriyeti'nde Ortaya Çıkan Köle İsyanları", (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 15.

³²⁵ Fulya Kocakuşak, "Antik Roma'da Aile Kurumu", (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 50.

durum, kölelerin sosyal hayattaki konumlarını daha da güçsüzleştirmiş ve onları çeşitli istismarlara açık hale getirmiştir.³²⁶

Böylece kölelerin cinsel olarak sömürülmesi, dönemin toplumsal normları içerisinde kabul gören bir durum oldu. İmparator Justinianus (527-565) döneminde toplumdaki ahlakî çöküşü önlemek amacıyla bazı yasalar çıkarılmış ve eşcinsellik ile zoofili gibi davranışlar yasaklanmıştır. Ancak kölelerle cinsel ilişkiye girmek konusunda herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır. Bu durum, kölelerin hukukî olarak hiçbir hakka sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Kilise de bu konuda tutarlı bir tutum sergilememiştir. Bazı papalar bu tür davranışları günah olarak değerlendirirken, diğerleri daha hoşgörülü bir tutum sergilemiş ve ceza olarak komüniondan men etme gibi hafif yaptırımlar uygulamıştır.³²⁷

3.7.3 Fahişe Köleler

Fahişelik, tarihin en eski mesleklerinden biri olarak Orta Çağ Avrupası'nda da varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde, para karşılığında cinsel ilişki sunan kadınların bu faaliyetleri toplumun farklı kesimlerinde yaygın bir şekilde görülmekteydi. Özellikle köle ya da hizmetkar statüsündeki kadınların fahişelik yapması, sahipleri için önemli bir gelir kaynağı oluşturmuyordu. Orta Çağ Avrupası'nda fahişelik, birçok bölgede hukukî olarak tanınmış bir kurumdu ve bu faaliyetlerden belirli miktarda vergi alınmaktaydı. Bazı şehirlerde bu meslek devlet kontrolü altında tutulur ve fahişelerin belirli alanlarda çalışmasına izin verilirdi. Fahişelik, toplumun farklı kesimlerinden bireylerin katılımıyla hem ekonomik hem de sosyal bir olgu olarak varlığını sürdürmüştür.³²⁸

Fuhuş, genellikle hanlar, hamamlar ve genelevlerde gerçekleşmekteydi. Genelevlerin başında genellikle “muhabbet tellalı” olarak bilinen bir kişi bulunur; bu kişi kadınları satın alır ve para karşılığında çalıştırırdı. Fahişeler oldukça kapalı bir yaşam sürer, dışarı çıkmalarına izin verilmez ve küçük hücre benzeri odalarda yaşarlardı. Bu durum,

³²⁶ Angeliki E. Laiou, “Arzu, Aşk ve Delilik, Bizanslıların Gözüyle Cinsel İlişki”, *Cogito Dergisi* 17, (Yapı Kredi Yayınları, 1999): 182.

³²⁷ Angeliki E. Laiou, “Arzu, Aşk ve Delilik, Bizanslıların Gözüyle Cinsel İlişki”, *Cogito Dergisi* 17, (Yapı Kredi Yayınları, 1999): 184.

³²⁸ Fulya İlçin Gönenç, *Roma Hukukunda Kadın*, (On İki Levha Yayıncılık, 2010), 167.

onların yaşamlarını adeta bir mahkumiyet haline getirirdi. Fuhuştan elde edilen gelir tamamen genelev sahibine gider, kadınların yalnızca temel ihtiyaçları karşılanırdı. Bu durum, fuhuş yapan kadınların yaşam koşullarının ne kadar zor olduğunu ve üzerlerindeki kontrolün ne kadar sıkı olduğunu göstermektedir.³²⁹

Genelevlerde çalıştırılan kadınlar, günlük yaşamda yaptıkları abartılı makyaj ve giydikleri dikkat çekici kıyafetlerle kolayca diğer saygın kadınlardan ayırt edilebilirdi. Bunun yanı sıra fuhşun en olumsuz taraflarından biri bu kadınların maruz kaldığı cinsel hastalıklardı. Bu durum, hem fiziksel sağlık hem de toplumsal damgalanma açısından ciddi zorluklar yaratıyordu.³³⁰

Fahişelik, yalnızca kadınların ya da kölelerin değil bazen özgür erkeklerin de yaptığı bir meslek olarak görülmekteydi. Ekonomik zorluklar veya toplumsal koşullar nedeniyle özgür erkekler de bedenlerini satma yoluna gidebilirdi. Ancak, bir kişi bu işi bırakarak farklı bir yaşam sürmeye başlasa dahi toplum tarafından fahişe olarak anılmaya devam ederdi. Bu durum, fahişelik mesleğinin yalnızca bir geçim yolu değil aynı zamanda toplumsal algılarda derin bir damga olarak kaldığını göstermektedir.³³¹

3.8 Köle Ayaklanmaları

Şehirlerde yaşayan “familia urbana” olarak adlandırılan köleler, genellikle ev işlerinde, atölyelerde veya hizmet sektöründe çalıştırılıyordu. Özellikle eğitilmiş köleler, efendilerinin sosyal çevrelerinde daha saygın bir konuma sahip olabilir ve daha iyi muamele görebilirlerdi. Buna karşın, kırsal bölgelerde tarım işlerinde zor koşullarda çalışan “familia rustica” kölelerinin durumu oldukça zordu. Bu köleler, temel ihtiyaçlardan yoksun bırakılarak ağır işlere koşuluyor ve neredeyse hayvanlar gibi muamele görüyorlardı. Tarihî kayıtlara geçen köle ayaklanmalarının büyük bir kısmı, dayanılmaz koşullarda yaşayan kırsal köleler tarafından başlatılmıştır.³³²

³²⁹ Andrew Mason Burks, “Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves”, (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 62-63.

³³⁰ Fulya İlçin Gönenç, *Roma Hukukunda Kadın*, (On İki Levha Yayıncılık, 2010), 167.

³³¹ Andrew Mason Burks, “Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves”, (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 62.

³³² Bülent Tahiroğlu, *Roma Hukukunda Azat Etmenin Tahditleri*, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 38, S.1-4 (2011): 523.

3.8.1 Sosyal Sebepler

Geç Roma İmparatorluğu döneminde kölelerin yaşam koşulları son derece ağırdı ve bu durum, toplumda büyük sosyal huzursuzluklara ve köle isyanlarına yol açtı. Roma hukukunun belirli dönemlerinde köleler için evlilik gibi haklar tanınmamıştı. Köleler, efendilerinin keyfi kararlarına ve mutlak otoritesine tamamen bağımlıydı. Azat edilen köleler ise toplumda tam anlamıyla özgür bireylerle eşit bir statüye sahip değildi. Bu durum onların sosyal ve hukukî konumunu sınırlandırıyordu. Germen kavimlerinin dış baskıları, bu zorlu koşulları daha da ağırlaştırdı. Hem efendilerinin baskısı altında ezilen köleler hem de yüksek vergilerle zor durumda kalan köylü sınıf, içinde bulundukları çaresizlikten çıkış yolu arayarak isyanlara yöneldiler. Bu isyanlar, hem kölelerin hem de ezilen köylülerin adalet ve özgürlük arayışının bir sonucu olarak ortaya çıktı.³³³

Tarım köleleri genellikle kırsal alanlarda zorlu koşullarda çalıştırılır, açlık ve kötü muameleye maruz kalırlardı. Cato'nun kölelerine gösterdiği acımasızlık, bu durumun tipik bir örneğidir. Öte yandan, ev köleleri, efendilerinin evlerinde daha yakın bir ilişki içinde çalışır, hatta bazıları özel görevler alarak özgürlüklerine kavuşma imkanı bulabilirlerdi. Ancak, her iki durumda da köleler, Roma hukukunda mülk olarak kabul edilir, hukukî hakları bulunmaz ve efendilerinin mutlak otoritesine tabi tutulurlardı.³³⁴

Köle sahibi aileler için önemli bir ekonomik avantaj sağlayan köle annelerin çocukları, özellikle köle nüfusunun devamlılığını ve çalışma gücünün sürekliliğini garanti altına almıştır. Efendilerin, köle çocukların eğitimi, çalıştırılacağı işler ve yaşamlarına dair karar verme yetkilerinin geniş bir şekilde tanımlanmış olması, köle anneden doğan çocukların statüsünde sadece toplumsal değil, hukukî açıdan derin bir adaletsizlik yaratmıştır.³³⁵ Dolayısıyla çocukların köle sayılması, zamanla köleler arasında huzursuzluklara ve isyanlara yol açmıştır.³³⁶

³³³ Nihat Engin, "Osmanlılarda Kölelik", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 238.

³³⁴ Diakov, V. ve Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi Cilt: 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, Çev. Özdemir İnce, (Yordam Kitap, 1987), 99-100.

³³⁵ Suzanne Dixon, *The Roman Family (Ancient Society and History)*, (The Johns Hopkins University Press, 1992), 53.

³³⁶ Nihat Engin, "Osmanlılarda Kölelik", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 237.

3.8.2 İdarî Sebepler

Roma İmparatorluğu'nda imparator halkla doğrudan iletişim kurmak için genel toplantılar düzenlerdi. Bu toplantılar, genellikle Hipodrom (At Meydanı) gibi halka açık alanlarda gerçekleştirilir ve imparator halkın sorunlarını, taleplerini ve şikayetlerini bizzat dinlerdi. Aynı zamanda, kendi emir ve arzularını da bu vesileyle halka iletirdi. Ancak, V. yüzyıla gelindiğinde bu gelenek büyük ölçüde terk edildi. İmparator, artık halkın karşısına çıkmamaya başladı ve yönetimle halk arasındaki doğrudan iletişim kopma noktasına geldi. Bu durum, halkın memnuniyetsizliğini artırdı ve köleler de bu boşluktan faydalanarak isyanlar başlatmaya yöneldi.³³⁷

Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde köle isyanlarının yaygınlaşmasında en önemli etkenlerden biri de devletin her kademesinde görev yapan memurların, üstlerini taklit ederek aynı adaletsiz uygulamalara yönelmesiydi. Özellikle haksız vergiler, köylü sınıfını ekonomik olarak ağır bir yük altına sokarak çöküşe sürüklüyordu. Bunun yanında adaletin bir meta haline gelmesi ve siyasette particilik anlayışının güçlenmesi, toplumda derin bir güvensizlik ortamı yaratmıştı. Halk, yetkililerin kötü muameleleri ve keyfî davranışları hakkında her bölgeden şikayetlerini dile getiriyordu. Bu tür olaylar, hem kölelerin hem de köylülerin dayanılmaz hale gelen koşullara karşı isyan etmesine neden olan temel unsurlar arasında yer alıyordu.³³⁸

3.8.3 Adlî Sebepler

Tarih boyunca kölelik sistemi, insanlık dışı uygulamalarla dolu olmuştur. Köle sahipleri, mülk olarak gördükleri köleleri üzerinde mutlak bir güç sahibi olduklarını düşünerek, onlara işkence ve kötü muameleyi meşru görmüşlerdir. Dövme, yaralama, cinsel istismar gibi eylemler, kölelerin günlük yaşamının bir parçası haline gelmiştir. Köle sahipleri, en ufak bir hatada bile köleleri cezalandırmaktan çekinmemiş, hatta keyfî şiddet uygulayarak onların fiziksel ve psikolojik sağlığını ciddi şekilde tehlikeye atmışlardır. Ev içinde çalışan köleler, efendilerinin öfkesine en yakın hedef

³³⁷ Hakan Şanlıbayrak, "III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 111.

³³⁸ M. V. Levchenko, *Bizans Tarihi*, Çev. Maide Selen, (Doruk Yayınevi, 2007), 62.

olduğundan bu şiddetin en yoğun yaşandığı kesim olmuştur. Bu acımasız uygulamalar, kölelerin yaşamlarını kaba çevirmiş ve bedenlerinde kalıcı izler bırakmıştır.³³⁹

Kölelerin maruz kaldığı şiddetin boyutları yalnızca fiziksel değildi. Özellikle üst sınıflara mensup efendiler, köleleri üzerindeki mülkiyet haklarını kullanarak cinsel istismarda bulunabiliyorlardı. Roma İmparatorluğu döneminde, bazı imparatorların köle kızlarına olan ilgisi ve bu durumun yaygınlığı, tarihçiler tarafından sıkça vurgulanmıştır. Suetonius'un Nero hakkındaki anlatımlarında imparatorun kölelerine yönelik cinsel istismarlarına dair çarpıcı örnekler bulunmaktadır. Bu tür uygulamalar, kölelerin aile kurma ve toplumsal hayata katılma umutlarını tamamen yok ederek, onları daha da derin bir çaresizliğe sürüklüyordu. Roma hukuku, kölelerin bu tür istismarlara karşı herhangi bir yasal koruma sağlamadığı için, köleler bu durum karşısında çaresiz kalıyorlardı.³⁴⁰

3.8.4 Ekonomik Sebepler

Roma İmparatorluğu'nda kölelik sistemi savaş esirlerinden, borçlu vatandaşlardan ve köleleştirilen bireylerden oluşan devasa bir iş gücüne dayanıyordu. Köle iş gücüne duyulan yüksek talep, sosyal ve ekonomik gerginlikleri artırmıştır. Büyük çiftlik sahiplerinin ucuz köle emeği kullanması, şehirlerdeki serbest işçilerin işsiz kalmasına neden olmuş ve bu durum toplumun yoksul kesimlerinde ciddi hoşnutsuzluklara yol açmıştır. Ekonomik eşitsizlikler, hem kölelerin hem de yoksul vatandaşların düzeni sorgulamasına ve ayaklanmalara sebep olmuştur.³⁴¹

Feodal ve köleci ekonomik sistemlerin yarattığı derin eşitsizlikler, köle ayaklanmalarının temel nedenlerindendir. Özellikle “Kara Ölüm” gibi felaketlerin ardından Avrupa'nın büyük kısmında ekonomik çöküşler yaşanmış, bu durum lordların gelirlerini artırma çabasıyla ağır vergi politikaları uygulamalarına yol açmıştır. Bu politikalar, köylülerin ve serflerin zaten sınırlı olan ekonomik durumlarını daha da kötüleştirerek, onların hak arayışı çabalarını başlatan önemli bir etken

³³⁹ Canan Aktaş, “Antik Roma’da Köleler ve Meslekleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 47.

³⁴⁰ Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa’da Kölelik” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 51.

³⁴¹ Andrew Mason Burks, “Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves”, (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 19-20.

olmuştur.³⁴² Feodal ekonomideki krizler, köylülerin topraklarından koparılmasına ve dolayısıyla ayaklanmaların artmasına zemin hazırlamıştır.³⁴³

3.8.5 Çalışma Şartları

Roma ve Sicilya gibi köle emeğine dayalı sistemlerin yoğun olduğu yerlerde ekonomik faktörler daha belirgin hale gelmiştir. Sicilya’da tarımsal üretimin yoğunluğu, büyük çiftliklerde (latifundia) köle emeğine olan talebi artırmıştır. Bu çiftliklerde yapılan büyük ölçekli buğday üretimi, köle nüfusunun yoğunlaşmasına ve kötü yaşam koşulları altında çalıştırılmalarına neden olmuştur. Sicilya’nın verimli toprakları ve tarıma elverişli iklimi, köle emeğinin ekonomik değerini artırırken, bu durum aynı zamanda isyanların çıkış noktasını oluşturmuştur. Tarımsal üretim odaklı ekonomilerde köleler, aşırı çalışma ve kötü muamele nedeniyle toplu hareketler organize etmiş, daha iyi yaşam koşulları talep etmiştir.³⁴⁴

Ayrıca madencilik, tarım ve endüstri gibi zorlu sektörlerde çalışan kölelerin dayanılmaz çalışma koşulları, isyanların bir başka tetikleyici unsuruydu.³⁴⁵ Bu sektörlerde çalışan köleler, fiziksel olarak tükenmiş durumda olmaları ve insanca muamele görme taleplerinin karşılanmaması nedeniyle daha radikal tepkiler göstermiştir. Aşırı çalışma, kötü yaşam koşulları ve adaletsiz uygulamalar, kölelerin ekonomik ve sosyal olarak direnişe geçmelerinin temel nedenlerini oluşturmuştur. Özellikle hak ettiklerine inandıkları daha iyi yaşam koşulları için düzenledikleri protestolar, bu isyanların ekonomik alt yapısını gözler önüne sermektedir.³⁴⁶

Sonuç olarak, ekonomik faktörler köle ayaklanmalarının temel sebeplerinden biri olmuştur. Vergi politikaları, büyük çiftliklerdeki yoğun köle emeği kullanımı, şehirlerdeki işsizlik ve zorlu çalışma koşulları, kölelerin ve diğer alt sınıfların

³⁴² Rodney Hilton and Christopher Dyer, *Bond men made free: Medieval peasant movements and the English rising of 1381*, (Routledge, 2004), 157.

³⁴³ Marc Bloch, *Feudal Society I The Growth of Ties of Dependence*, (Routledge & Kegan Paul Ltd, London and New York, 1962), 259.

³⁴⁴ John Pentland Mahaffy, "The slave wars against Rome." *Hermathena* 7, S.16 (1890): 168.

³⁴⁵ Andrew Mason Burks, "Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves", (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 18.

³⁴⁶ Wim Klooster, "Slave Revolts, Royal Justice, and a Ubiquitous Rumor in the Age of Revolutions." *William & Mary Quarterly* 71, S.3 (2014): 403.

direnışlerini şekillendiren ana unsurlardı. Bu ekonomik dengesizlikler, sadece kölelerin değil, geniş toplum kesimlerinin de ayaklanmalara katılmasına yol açmıştır.

3.8.6 Dinî

Köle ticareti, Orta  ağ Avrupası'nda ekonomik üretim açısından önemli bir yere sahipti. Tarımda kullanılan köleler, büyük toprak sahiplerinin ve manastırların gelirlerini artırırken; şehirlerde loncaların dışında ucuz iş gücü sağlıyordu. Sosyal açıdan ise köle sahibi olmak, aristokrasi için bir statü göstergesiydi. Ancak bu dönemde kölelik karşıtı dinî ve ahlakî argümanlar da giderek yaygınlaşmaktaydı. Bazı kilise liderleri, kölelerin özgürleştirilmesi için çaba göstermiş ve köle ticaretine karşı çıkmıştır.³⁴⁷

Ancak köle ticareti, Hristiyanlık ile çelişkili bir konumdaydı. Kilise, başlangıçta köleliği kabul etse de zamanla bu uygulamayı sorgulamaya başladı. Bazı rahipler ve papalar, kölelerin serbest bırakılmasını teşvik etmiş; özellikle Hristiyan kölelerin satılmasına karşı çıkmıştır. Öte yandan, Hristiyan olmayan bireylerin köleleştirilmesi genellikle meşru görülmüş ve bu durum dinî bir  er eve içinde köle ticaretine zımn  bir destek sağlamıştır. Kölelerin Hristiyanlaştırılması hem ruhsal bir kurtuluş olarak hem de toplum içinde daha düşük bir statüyle yer almalarını sağlamak için bir araç olarak görülüyordu.³⁴⁸

Kilisenin  zg rl k arayışlarına dair etkisi ve bu konudaki çelişkili tutumları, kölelerin moral ve hareket kabiliyetini  ekillendirmiş;³⁴⁹ daha sonra Hristiyanlık inancının, herkesin Tanrı önünde eşit olduğu fikrini  ne çıkarması, köylülerin sosyal adalet arayışını meşrulaştıran bir dayanak noktası sunmuştur. Bu fikirler, köylülerin kendilerini haklı gördükleri talepleriyle birlikte hareket etmelerine katkı sağladı.³⁵⁰

³⁴⁷ Robert C. Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800*, (Palgrave Macmillan, 2004), 132.

³⁴⁸ Peter Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*, (Wiley-Blackwell, 2003), 132.

³⁴⁹ Marc Bloch, *Feudal Society I The Growth of Ties of Dependence*, (Routledge & Kegan Paul Ltd, London and New York, 1962), 262.

³⁵⁰ Rodney Hilton and Christopher Dyer, *Bond men made free: Medieval peasant movements and the English rising of 1381*, (Routledge, 2004), XIII.

Siyasî ve İdarî:

Köleler arasında, kral veya hükümet tarafından kölelerin özgür bırakıldığına dair söylentiler sıklıkla yayılıyordu. Örneğin, köleler, yerel yetkililerin kralın verdiği bir özgürlük kararını gizlediğine inanıyorlardı. Bu durum, köleler arasında özgürlük umutlarını artırarak ayaklanmaları tetikledi.³⁵¹

Yunanistan'daki bazı köle isyanları, diğer bölgelerdeki isyanlardan etkilenmiştir. Sicilya'daki büyük köle ayaklanmalarının haberleri, Atina ve Delos'taki köleleri de isyana teşvik etmiştir. Bu dışsal teşvik, kölelerin direnme cesaretini artırmıştır.³⁵²

Sosyal:

Yeni esir alınmış köleler, köle olarak doğanlara kıyasla isyana daha meyillidirler. Çünkü özgür yaşamdan köleliğe geçiş onlar için daha büyük bir travma yaratır. Bu durum, özellikle Chios ve Delos'ta meydana gelen ayaklanmalarda gözlemlenmiştir³⁵³

Ekonomik:

Roma'nın lüks tüketim alışkanlıkları ve kölelerden yoğun bir şekilde faydalanılması, kölelerin özgürlük umutlarını artırmış ancak aynı zamanda isyan riskini yükseltmiştir. Kölelere nadiren özgürlük verildiği gibi, az sayıda kölenin özgürleşme şansı diğer köleler için motivasyon kaynağı olmuş, ancak özgürlük umudunun gerçekleşmediği durumlarda isyanlara dönüşmüştür.³⁵⁴

Orta Çağ Avrupası'nda kölelik, farklı coğrafyalarda değişiklik gösterse de idarî, ticarî, hukuk ve sosyal, düzenin önemli bir parçasıydı. Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte yeniden şekillenen sistem farklı biçimlerde varlığını sürdürdü.

³⁵¹ Wim Klooster, "Slave Revolts, Royal Justice, and a Ubiquitous Rumor in the Age of Revolutions." *William & Mary Quarterly* 71, S.3 (2014): 406.

³⁵² Vujčić, Nemanja. "Large Scale Slave Revolts in Ancient Greece: An Issue of Absence or an Absence of Issue?." *Athens Journal of History* 9, S.3 (2023): 242.

³⁵³ Vujčić, Nemanja. "Large Scale Slave Revolts in Ancient Greece: An Issue of Absence or an Absence of Issue?." *Athens Journal of History* 9, S.3 (2023): 243.

³⁵⁴ Andrew Mason Burks, "Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves", (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 77.

3.8.7 Köle Ayaklanmalarına Karşı Alınan Ön Tedbirler

Orta Çağ toplumlarının en büyük korkularından biri, geniş köle nüfusunun ortak bir öfke ve nefretle birleşerek isyan etme olasılığıydı. Bu ihtimali engellemek için kölelerin bir araya gelmelerini ve iletişim kurmalarını sınırlamaya yönelik çeşitli stratejiler uygulanmaktaydı. Örneğin, köleler genellikle farklı bölgelerden ve kültürlerden gelen kişilerden seçilir, böylece ortak bir dil ya da kültürel bağ kurmaları zorlaştırılırdı.³⁵⁵

Bununla birlikte, kölelerin zamanla yaşadıkları toplumun dilini öğrenmeleri kaçınılmazdı. Bu nedenle, malikanelerin ve büyük arazilerin yöneticileri, çoğu zaman serflerin ve kölelerin üzerinde otorite sahibi olan baş kahyalar, kölelerin birbiriyle fazla yakınlaşmasını ve örgütlenmesini engellemekle yükümlüydü. Bu durum, sosyal ayrışmayı korumak, yönetimin devamlılığını sağlamak için hayatî bir önlem olarak görülüyordu.³⁵⁶

Ayaklanma riskine karşı bir diğer yöntem ise kölelere aile kurma izni vermektir. Bir eşe ve çocuklara sahip olmak, kölenin kişisel bağlılıklarını artırarak, kendi ailesinin refahını ön planda tutmasını sağlardı. Bu şekilde, kölelerin enerjilerinin bir kısmı ailelerini koruma ve onlara daha iyi bir hayat sunma çabasına yönlendirilirdi. Bu da onların büyük çaplı bir direniş ya da ayaklanmaya dahil olma ihtimalini azaltırdı.³⁵⁷

Antik dönemde, özellikle kültürel zenginliğiyle bilinen Yunanistan gibi bölgelerden getirilen köleler, eğitilmiş oldukları ya da özel yeteneklere sahip oldukları takdirde katiplik, öğretmenlik, memurluk ve hatta gemi kaptanlığı gibi önemli görevlerde çalıştırılabiliyordu. Kabiliyetli kölelere bazen işletmeleri yönetmeleri için sermaye sağlanırken, daha düşük statüdeki köleler ağır işlerde, maden ocaklarında, tarlalarda ya da gemilerde zor koşullar altında çalıştırılıyordu. Roma Cumhuriyeti'nin sonlarına doğru toplumsal ve ahlakî yozlaşmanın artması, kölelerin yaşam koşullarını daha da kötüleştirilmiş, zamanla onları haklarından yoksun bırakan ve onurlarını hiçe sayan birçok uygulamanın yaygınlaşmasına yol açmıştı. Dönemin yasaları, kölelerin

³⁵⁵ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 199

³⁵⁶ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 199

³⁵⁷ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 200.

haklarını değil, efendilerin çıkarlarını koruyacak şekilde düzenlenmekteydi. Örneğin, M.S. I. yüzyılda, kölelerin efendilerinin izni olmadan arenada hayvanlarla dövüştürülmesi yasaklanmıştı. Ancak bu düzenleme kölelerin refahını artırmak yerine, efendilerin mülklerinin zarar görmesini engellemeyi amaçlıyordu.³⁵⁸

Bu önlemler, feodal dönemdeki sosyal hiyerarşinin ve üretim sisteminin korunmasına hizmet eden temel mekanizmalardan biriydi. Ancak bu uygulamalar, kölelerin insanlık onurunu ve bireysel haklarını sistematik olarak ihlal eden bir düzenin parçası olarak tarihte karanlık bir iz bırakmıştır.³⁵⁹

3.9 Önemli Köle Ayaklanmaları

Yunan felsefesi, zaman zaman kölelik sistemine karşı eleştirel bakış açıları geliştirmiş ve bazı düşünürler, kölelere kötü davranmayı adaletin ihlali olarak değerlendirmiştir. Kölelere yapılan kötü muamelenin toplumsal düzeni ve ahlakî değerleri zayıflattığı düşüncesi yaygınlık kazanmış olsa da bu fikirler genelde uygulamada karşılık bulmamıştır. Köleler, genellikle maruz kaldıkları zorlu koşullardan kurtulmak için efendilerinin güçsüzlük anlarını değerlendirerek kaçmaya çalışmış ya da ayaklanmalar düzenlemiştir. Bu isyanlar, antik dönemde kölelerin özgürlük mücadelesinin en belirgin göstergeleri olarak tarih kitaplarında yerini almıştır.³⁶⁰

3.9.1 Pön Savaşları (M.Ö. II)

Pön Savaşları (MÖ 264-241, MÖ 218-201, MÖ 149-146) ve M.Ö. II. yüzyılda yaşanan köle isyanları, Roma'daki köle sorununu daha da görünür hale getirmiştir. Bu olaylar, kölelerin sosyal durumlarının iyileştirilmesi için bazı adımlar atılmasına neden olmuştur. Ancak bu iyileştirmeler, kölelerin temel haklarının değişmesine yetmemiştir. Hukukî düzenin köleliği desteklemesi ve kölelerin sosyal statülerinin düşük olması, bu durumun devamlılığını sağlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun

³⁵⁸ M. V. Levchenko, *Bizans Tarihi*, Çev. Maide Selen, (Doruk Yayınevi, 2007), 28

³⁵⁹ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 200.

³⁶⁰ Belgin Erdoğan, Bülent Tahiroğlu, *Roma Hukuku Meseleleri*, (Filiz Kitapevi, 1995), 107.

yıkılmasına kadar kölelik, toplumun ayrılmaz bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür.³⁶¹

3.9.2 Attika Laurium Maden İsyanı

Köle ayaklanmalarının temelinde, kölelerin içinde bulunduğu kötü yaşam ve çalışma koşulları yatmaktadır. Bu koşullar, hem fiziksel hem de psikolojik sınırları zorlayarak köleleri isyana sürüklemiştir. Örneğin, Attika'daki Laurium madenlerinde çalışan köleler, aşırı zorlu çalışma şartları nedeniyle isyan etmişlerdir.³⁶²

Köle ayaklanmalarının gerçekleşmesi genellikle belirli bir bölgede büyük sayıda kölenin yoğun bir şekilde bulunmasıyla mümkün hale gelir. Özellikle madenler ve büyük tarım alanları gibi iş gücünün yoğun olduğu yerler, isyanların çıkması için uygun bir zemin oluşturmuştur. Yunanistan'daki Laurium madenlerinde son derece ağır şartlar altında çalıştırılmış binlerce kölenin bu yoğunluk ve zorluklardan kaçmak veya saklanmak yerine silahlanarak açık bir şekilde isyan etme eğilimi göstermelerine yol açmıştır. Attika'da olduğu gibi, kölelerin büyük gruplar halinde bir arada bulunması direnişin temel dinamiklerinden biri olmuştur.³⁶³

Özellikle tarım ve madencilik gibi ağır işlerde çalışan kölelerin yaşam koşulları, diğer iş kollarına oranla daha kötüydü.³⁶⁴ Kölelerin res (nesne) olarak görülmesi ve bu nedenle kötü muameleye maruz kalmaları, isyanların bir diğer önemli nedenidir. İnsan yerine eşya muamelesi gören köleler, insanca muamele görme talebiyle ayaklanmalara başvurmuştur. Bu duruma ek olarak kölelerin yoğun olarak tarım, madencilik ve diğer ağır işlerde çalıştırılması, üzerlerindeki fiziksel ve psikolojik baskıyı artırmış;³⁶⁵ bu durum kölelerin dayanma gücünü aşarak tepkisel hareketlere zemin hazırlamıştır.

³⁶¹ Özcan Çelebicani; "Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 43, S.1-4, (1993): 309.

³⁶² Vujčić, Nemanja. "Large Scale Slave Revolts in Ancient Greece: An Issue of Absence or an Absence of Issue?." *Athens Journal of History* 9, S.3 (2023): 239.

³⁶³ Vujčić, Nemanja. "Large Scale Slave Revolts in Ancient Greece: An Issue of Absence or an Absence of Issue?." *Athens Journal of History* 9, S.3 (2023): 239.

³⁶⁴ Andrew Mason Burks, "Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves", (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 18.

³⁶⁵ Burks Andrew Mason Burks, "Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves", (Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008), 79.

Bu tür işlerde çalışan köleler, sistematik olarak insanlık dışı muameleye maruz kalıyor, bu da isyanları kaçınılmaz hale getiriyordu. Kölelerin yaşadığı ağır baskı, kötü muamele ve zalimce çalışma koşulları, ayaklanmaların bir bütün olarak anlaşılmasında kritik bir yere sahiptir.

Ağır çalışma koşullarında çalışan kölelerin insanlık dışı muameleye maruz kalması isyanları kaçınılmaz hale getiriyordu. Kölelere yapılan kötü muamele, baskı, zalimce tavır ve ağır çalışma koşulları, ayaklanmaların sebeplerinin anlaşılmasında önemli unsurlardır

3.9.3 Birinci Sicilya Köle Savaşı (MÖ 135–132)

Birinci Sicilya Köle Savaşı, Antik Roma'nın karşılaştığı en büyük köle isyanlarından biridir. Sicilya'da kölelerin kötü yaşam koşulları, ekonomik dengesizlikler ve toprak sahiplerinin zulmü, bu isyanın temel nedenlerindendir. Enna'da başlayan isyan, Antigenes'in kölesi Eunos'un liderliğinde büyüyerek kısa sürede adanın büyük bir kısmını etkisi altına almıştır.³⁶⁶

Sicilya, Roma'nın tahıl deposu olarak büyük bir öneme sahipti. Ancak ada, geniş köle çiftlikleri (latifundia) ve kötü yönetim nedeniyle sosyal huzursuzluklarla kaynıyordu. Köleler, uzun saatler boyunca çalıştırılıyor ve temel insani haklardan yoksun bırakılıyordu.³⁶⁷ Özellikle Damophilus ve Megallis gibi zalim toprak sahipleri, kölelerin öfkelerini artırdı.³⁶⁸ Appian ve Diodorus Siculus, bu sosyal ve ekonomik koşulların isyanın başlıca nedeni olduğunu vurgular.³⁶⁹

Eunos, Suriye'den köle olarak getirilmiş bir mistikti. Kehanetlerde bulunarak ve mucizeler sergileyerek köleler arasında hızla popülerlik kazandı.³⁷⁰ Kendini "Kral Antiochus" ilan eden Eunos, Hellenistik liderlik anlayışını benimseyerek isyanı

³⁶⁶ Peter Green, "The first Sicilian slave war." *Past & Present* 20, (1961): 10-11.

³⁶⁷ Peter Charles Francis Morton, "Refiguring the Sicilian Slave Wars: From Servile Unrest to Civic Disquiet And Social Disorder." (Doktora Tezi, The University of Edinburgh, 2012), 5.

³⁶⁸ Sandra R Joshel, *Slavery in the Roman world*, (Cambridge University Press, 2010), 53.

³⁶⁹ Peter Green, "The first Sicilian slave war." *Past & Present* 20, (1961): 11.

³⁷⁰ Peter Charles Francis Morton, "Refiguring the Sicilian Slave Wars: From Servile Unrest to Civic Disquiet And Social Disorder." (Doktora Tezi, The University of Edinburgh, 2012), 65.

organize etti. Onun liderliği altında köleler, sadece bir ayaklanma değil, aynı zamanda siyasi bir hareket başlattı.³⁷¹

Eunus'un liderliğinde başlayan isyan, kısa sürede büyüyerek 70.000 kişilik bir köle ordusuna ulaştı.³⁷² Enna, Tauromenium ve Agrigentum gibi stratejik şehirler ele geçirildi. Ancak isyan, örgütlenme eksikliği ve Roma'nın sert müdahalesi nedeniyle başarıya ulaşamadı. MÖ 132'de Konsül Publius Rupilius liderliğinde Roma ordusu, isyanı bastırarak kontrolü yeniden sağladı. Eunus yakalandı ve hapiste öldü.³⁷³

Birinci Sicilya Köle Savaşı, Roma'nın kölelik sisteminin kırılganlığını gözler önüne serdi. İsyan başarısız olsa da kölelerin adaletsiz düzene karşı direnişi, gelecekteki ayaklanmalar için bir ilham kaynağı oldu.³⁷⁴ Diodorus Siculus'un belirttiği gibi, bu isyan, kölelerin sadece bireysel özgürlüklerini değil, aynı zamanda daha adil bir toplumu talep ettiğini göstermiştir.³⁷⁵

Birinci Sicilya Köle Savaşı, tarih boyunca kölelik karşıtı direnişin en güçlü sembollerinden biri olarak hatırlanmaktadır.

3.9.4 İkinci Sicilya Köle Savaşı (M.Ö. 104-100)

İkinci Sicilya Köle Savaşı (MÖ 104–100), Roma Cumhuriyeti'nin köle emeğine dayalı ekonomik sisteminin sosyal çelişkilerini ortaya koyan büyük bir isyan olarak tarihe geçti. Sicilya'nın tarım üretim merkezi olması nedeniyle köle emeğine bağımlı olan Roma, kölelere ağır çalışma koşulları dayatarak ciddi bir huzursuzluk yarattı. Bu ortam, özellikle özgürlük vaatlerinin yerine getirilmemesiyle birlikte geniş çaplı bir isyanın fitilini ateşledi.³⁷⁶

İsyanın lideri Salvius (diğer adıyla Tryphon), köleleri birleştirerek örgütlü bir direniş hareketi başlattı. Onun yanı sıra Athenion adlı lider, askeri becerileriyle kölelere

³⁷¹ Peter Green, "The first Sicilian slave war." *Past & Present* 20, (1961): 15.

³⁷² Peter Green, "The first Sicilian slave war." *Past & Present* 20, (1961): 17

³⁷³ Sandra R Joshel, *Slavery in the Roman world*, (Cambridge University Press, 2010), 57.

³⁷⁴ Sandra R Joshel, *Slavery in the Roman world*, (Cambridge University Press, 2010), 60.

³⁷⁵ Peter Green, "The first Sicilian slave war." *Past & Present* 20, (1961): 23.

³⁷⁶ John Anderson, The Servile State, *Australasian Journal of Psychology and Philosophy* 21, S. 2-3 (1943), 116.

önemli başarılar kazandırdı. Köleler, Roma ordusuna karşı birkaç zafer elde etseler de, Roma'nın askeri üstünlüğü karşısında uzun vadede direnemediler.

Roma başlangıçta isyanı hafife alsa da büyüyen direnişe karşı sert önlemler aldı. Konsül Manius Aquilius'un komutasındaki Roma ordusu, isyanı nihayet bastırdı. Yüz binlerce köle öldürüldü veya daha ağır koşullarda yeniden köleleştirildi. Savaş, Roma'nın kölelik sistemini geçici olarak sağlamlaştırsa da bu sistemin sürdürülebilirliği üzerine ciddi tartışmaları da beraberinde getirdi.³⁷⁷

İkinci Sicilya Köle Savaşı, sadece bir köle isyanı değil, aynı zamanda Roma'nın kölelik sistemindeki sorunların bir göstergesiydi. Kısa vadede köle emeğine dayalı düzen güçlendirilmiş olsa da bu isyan Roma'nın toplumsal ve ekonomik kırılganlıklarını gözler önüne serdi.

3.9.5 Üçüncü Köle Savaşı (Spartaküs Savaşı) (M.Ö. 73-71)

Spartaküs köle ayaklanması, MÖ 73 yılında Roma İmparatorluğu'nda patlak veren en büyük köle isyanlarından biri olarak tarihe geçti. İsyan, Capua'daki bir gladyatör okulunda başlayan küçük bir başkaldırı olarak başlamış, ancak kısa sürede kölelerin özgürlük ve adalet arayışı için devasa bir harekete dönüşmüştür. Spartaküs, bu isyanın lideri olarak hem askeri hem de ideolojik bir figür haline gelmiştir. Gladyatör kökenine rağmen, liderlik becerileri ve stratejik düşünme yeteneği, isyanın kapsamını genişletmiştir³⁷⁸

İsyanın temelinde, Roma toplumundaki derin sosyal eşitsizlikler ve kölelerin maruz kaldığı acımasız koşullar yatıyordu. Roma ekonomisi büyük ölçüde köle emeğine dayanıyordu. Tarımda ve madencilikte yoğun bir şekilde çalıştırılan köleler, insanlık dışı muamele görüyordu. Spartaküs ve onun liderliğindeki köle ordusu, bu zulme karşı

³⁷⁷ Peter Charles Francis Morton, "Refiguring the Sicilian Slave Wars: From Servile Unrest to Civic Disquiet And Social Disorder." (Doktora Tezi, The University of Edinburgh, 2012), 161.

³⁷⁸ Michał N. Faszczka, "The Social Perception of the Spartacus Revolt and the Decimation of Crassus' Soldiers in 71 BC", *Spartacus: History and Tradition*, (2018): 86.

bir direniş olarak ortaya çıktı. Ayaklanmanın başlangıcında, köleler, gladyatör okullarındaki silahlarla donanmış ve kısa sürede büyük bir orduya dönüşmüştür³⁷⁹

Spartaküs liderliğinde, isyancı ordusu, İtalya'nın çeşitli bölgelerini işgal etmiş ve Roma ordularına karşı önemli zaferler kazanmıştır. MÖ 72 yılında, Spartaküs'ün ordusu Roma'nın önde gelen generalleri olan Lucius Gellius ve Gnaeus Cornelius Lentulus'un güçlerini yenerek Roma'nın askeri itibarına büyük bir darbe vurdu. Bu zaferler, kölelerin cesaretini artırmış ve daha fazla kölenin ayaklanmaya katılmasını sağlamıştır³⁸⁰

Ancak isyanın kaderi, Roma'nın zengin ve etkili liderlerinden Marcus Licinius Crassus'un müdahalesiyle değişmiştir. Crassus, isyanı bastırmak için sert yöntemlere başvurmuş, askerlerinin disiplini sağlamak adına ondalama (decimatio) gibi cezalar uygulamıştır. Bu yöntemler, isyancıların etkisini zayıflatmakla kalmamış, aynı zamanda Roma ordusunun moralini yeniden yükseltmiştir³⁸¹

Spartaküs'ün ölümüne yol açan son savaş, MÖ 71 yılında gerçekleşmiştir. Crassus liderliğindeki Roma ordusu, isyancı güçleri Lucania'da kuşatarak ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Spartaküs, savaştan sağ çıkamamış ve cesedi bulunamamıştır. Crassus, ayaklanmaya katılan kölelerden hayatta kalanları Appian Yolu boyunca çarpmıha gererek Roma'ya bir güç ve korku mesajı vermiştir³⁸²

3.9.6 Nika Ayaklanması

532 yılında Konstantinopolis'te patlak veren Nika Ayaklanmaları, Bizans İmparatorluğu'nun tarihindeki en büyük halk ve köle isyanlarından biri olarak kabul edilir. İmparator I. Justinianus'un otoritesini sarsan bu olay, sosyal, politik ve

³⁷⁹ Reginald Haynes Barrow, *Slavery in the Roman Empire*, (Routledge, 2022), 151

³⁸⁰ Michał N. Faszczka, "The Social Perception of the Spartacus Revolt and the Decimation of Crassus' Soldiers in 71 BC", *Spartacus: History and Tradition*, (2018): 86.

³⁸¹ Michał N. Faszczka, "The Social Perception of the Spartacus Revolt and the Decimation of Crassus' Soldiers in 71 BC", *Spartacus: History and Tradition*, (2018): 86.

³⁸² Bradley, Keith R. "Slavery and Rebellion in the Roman World, 140 BC--70 BC." *Classical Philology* 86, S.3 (1989):97.

ekonomik nedenlerin birleşimiyle şekillenmiştir. Bu makalede, ayaklanmanın nedenleri, seyri ve sonuçları ele alınmaktadır.

Nika Ayaklanmaları, Bizans halkının toplumsal, ekonomik ve politik gerilimlerinin zirve yaptığı bir dönemde gerçekleşti. İmparator Justinianus'un yüksek vergilendirme politikaları ve danışmanlarının, özellikle Pretoryan Prefekt John Kapadokyalı'nın baskıcı uygulamaları, halkın hoşnutsuzluğunu artırdı. Ek olarak, halk arasında büyük popülerliğe sahip olan Mavi ve Yeşil yarış fraksiyonları arasındaki rekabet, sadece sporla sınırlı kalmayıp, dini ve politik bir boyut kazandı.³⁸³

532 yılının ocak ayında Hipodrom'da başlayan protestolar, Justinianus'un iki mahkûma af talebini reddetmesiyle büyüdü. Protestocular, "Nika" (zafer) sloganlarıyla harekete geçti ve şehrin büyük bir kısmını ateşe verdi. Ayasofya ve senato binası dahil birçok yapı yıkıldı.³⁸⁴

İşyan, Justinianus'un generali Belisarius'un müdahalesiyle sona erdi. Hipodrom'da yapılan baskında yaklaşık 30.000 isyancı öldürüldü. Bu kanlı sonuç, Justinianus'un otoritesini pekiştirmesine olanak sağladı. Ayaklanmanın ardından şehir yeniden inşa edilirken, yeni Ayasofya İmparator'un gücünü ve Tanrı'ya bağlılığını sembolize etmek üzere inşa edildi.³⁸⁵

Nika Ayaklanmaları, halkın yönetimle olan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasıdır. Hem toplumsal hoşnutsuzluğun bir yansıması hem de Justinianus'un gücünü pekiştiren bir olay olarak Bizans tarihine damga vurmuştur.

3.9.7 Köle Ayaklanmalarının Sonuçları

Köle ayaklanmaları, Roma'nın sosyal düzeninde ve kölelik sisteminde kalıcı etkiler bırakmıştır. Sicilian Köle Savaşları sırasında köle sahiplerinin kendilerini korumak için aldığı sert tedbirler, Roma hukukunda kölelere silah taşıma yasağı gibi düzenlemelere yol açtı. Bunun yanı sıra, Augustus dönemi boyunca manumisyon (azat

³⁸³ J. E. Atkinson. "The Nika Riots and Hooliganism", *Acta Patristica et Byzantina* 1, (1990): 119.

³⁸⁴ John B. Bury "The Nika Riot." *The Journal of Hellenic Studies* 17, (1897): 92-93.

³⁸⁵ J. E. Atkinson. "The Nika Riots and Hooliganism", *Acta Patristica et Byzantina* 1, (1990): 121

edilme) uygulamalarında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu, kölelerin bazılarının azat edilerek Roma toplumuna entegrasyonunun teşvik edildiğini göstermektedir.³⁸⁶

Sicilya'daki ayaklanmalar sırasında tarımsal üretimin düşmesi, Roma ekonomisine ciddi zarar verdi. Kölelerin büyük bir kısmının öldürülmesi ya da kaçması sonucu tarımda iş gücü eksikliği ortaya çıktı. Bu durum, Roma'nın daha fazla savaş esirini köleleştirmesiyle sonuçlandı, ancak kölelik sisteminin sürdürülebilirliği üzerindeki baskıyı da artırdı.³⁸⁷

Spartacus ve diğer liderlerin öncülüğündeki isyanlar, kölelerin özgürlük arayışını artırdı. Ancak Roma yönetimi, bu özgürlük taleplerini bastırmak için daha otoriter bir yaklaşım sergiledi. Spartacus'un liderliği, köleler arasındaki dayanışmayı güçlendirse de isyanlar, daha fazla baskıyla sonuçlandı.³⁸⁸

Beşinci yüzyılın sonlarına doğru, köle isyanlarının etkileri daha belirgin hale gelmiştir. Tarım sektöründe köle emeğinin kullanımı giderek azalmış, bu durum hem köle ayaklanmalarının etkisiyle hem de fetih savaşlarının sona ermesiyle ivme kazanmıştır. Bu süreç, kölelerin yaşam koşullarının iyileşmesine katkıda bulunmuştur. Artık köle, basit bir eşya veya mal olarak görülmekten uzaklaşmış, bir birey olarak daha insani bir statü kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde yapılan düzenlemelerle kölelerin sömürülmesi sınırlandırılmış, bir kölenin öldürülmesi özgür bir bireyin öldürülmesiyle eşdeğer bir suç olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, kölelerin azat edilmesi daha kolay hale getirilmiş ve bu dönüşüm, serflik sisteminin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır. Serfler, yarı bağımsız bir statüde köylü olarak yeni bir toplumsal düzenin temelini oluşturmuştur.³⁸⁹

³⁸⁶ Bradley, Keith R. "Slavery and Rebellion in the Roman World, 140 BC--70 BC." *Classical Philology* 86, S.3 (1989): 97.

³⁸⁷ Bradley, Keith R. "Slavery and Rebellion in the Roman World, 140 BC--70 BC." *Classical Philology* 86, S.3 (1989): 126.

³⁸⁸ Bradley, Keith R. "Slavery and Rebellion in the Roman World, 140 BC--70 BC." *Classical Philology* 86, S.3 (1989): 129.

³⁸⁹ M. V. Levchenko, *Bizans Tarihi*, Çev. Maide Selen, (Doruk Yayınevi, 2007), 16.

3.10 Kölelerin Azad Edilmesi

Köle azat etme pratiği, tarih boyunca hem köle sahiplerinin bireysel çıkarlarını hem de toplumların ekonomik ve sosyal yapısını şekillendiren önemli bir uygulama olmuştur. Orta çağ Avrupa'sında bu uygulama, Roma İmparatorluğu'ndan devralınan mirasla birlikte gelişmiş, kilisenin manevi etkisiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Kölelerin azat edilmesi, bireylerin statülerini değiştiren bir işlem olmanın ötesinde, toplumsal düzenin sürdürülmesine hizmet eden bir mekanizma olarak da işlev görmüştür.

Köle toplumlarında azat etme, köle sahipleri için sadık hizmetkârlarını ödüllendirme ve toplumsal saygınlık kazanma yollarından biri olarak kabul edilmiştir. Roma İmparatorluğu, bu uygulamanın sistematik hale geldiği en önemli medeniyetlerden biridir. Manumissio adı verilen bu süreç, kölenin hukuki olarak özgürleşmesini ifade ederdi. Roma hukukuna göre azat edilen bireyler, efendilerinin onayı ve yasal prosedürlerin yerine getirilmesiyle özgürlüğe kavuşurdu. Bu kişiler "libertinus" olarak anılır ve Roma vatandaşlığının avantajlarından yararlanma hakkı kazanırdı.³⁹⁰

Azat etme pratiğinin altında yatan motivasyonlar çeşitlilik göstermekteydi. Roma'da bu süreç, sadece hukuki bir işlem değil, aynı zamanda efendi ile köle arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir mekanizmaydı. Köleler, genellikle sadakatle uzun yıllar hizmet ettikten sonra ya da maddi birikimlerini kullanarak özgürlüklerini satın almışlardır. Roma'nın ekonomik zorluklarla mücadele ettiği dönemlerde, köle sahipleri azat işlemini bir yükten kurtulma yolu olarak da görmüşlerdir.³⁹¹

Roma'dan miras alınan bu uygulama, Orta çağ Avrupa'sında farklı topluluklar ve hukuki sistemler aracılığıyla şekillenmiştir. Germen kabilelerinde ve Frank Krallığı'nda köle azat etme, kilise ve devletin birlikte belirlediği prosedürlere uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, kölelerin özgürleşmesi manevi bir erdem ve toplumsal bir erdem olarak değerlendirilmiştir. Orta çağ Avrupa'sında köle azat etme işlemleri genellikle resmi ve dini bir çerçevede gerçekleştirilirdi. Kilisenin etkisi, bu

³⁹⁰ Charles Freeman, *Mısır-Yunan ve Roma Antik Akdeniz Medeniyeti*, çev. Suat Kemal Angı (Dost Yayınları, 1996), 530.

³⁹¹ Martin A. Klein, *Historical Dictionary of Slavery and Abolition*, (Published by Rowman & Littlefield, 2014), 252.

sürecin meşruiyet kazanmasında ve toplumsal kabul görmesinde büyük rol oynamıştır. Kölelerin azat edilmesi, efendilerin iradesine bağlı olmakla birlikte, kilise huzurunda ya da yerel yönetimlerin gözetiminde yapılan törenlerle resmileşmiştir. Bu süreçte, kölenin efendisine yaptığı maddi bir ödeme veya efendinin vasiyeti önemli bir yer tutmuştur.³⁹²

Özgürleştirme işlemleri farklı yollarla gerçekleştirilebilmekteydi. Kölenin maddi birikimini kullanarak özgürlük satın alması, en sık rastlanan yöntemlerden biriydi. Buna ek olarak, vasiyetle azat edilen köleler ya da imparatorun özel izniyle özgürleşen bireyler de bulunmaktaydı. Azat etme işlemi sadece hukuki bir bağın sona ermesini değil, aynı zamanda azat edilen bireyin toplumsal olarak tanınmasını sağlardı. Eğer bu tanınma gerçekleşmezse, azat edilen bireyler yeniden köleleştirilme riskiyle karşı karşıya kalırdı.³⁹³

Justinianus'un yürürlüğe koyduğu *Codex Justinianus*, azat etme uygulamalarının yasal çerçevesini belirleyen en önemli düzenlemelerden biri olmuştur. Bu düzenleme, kölelerin azat edilmesi durumunda hangi haklara sahip olacaklarını ve bu hakların hangi koşullarda sınırlanabileceğini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Justinianus'un reformları, Roma hukukunun köle azat etme konusundaki etkisini Orta çağ Avrupa'sında uzun yıllar boyunca sürdürmüştür. Köle azat etme pratiği, Orta çağ Avrupa'sındaki toplumsal sınıflar arasında hareketliliği mümkün kılmıştır. Azat edilen bireyler, özgür insanlar sınıfına katılmalarına rağmen, genellikle tam anlamıyla eşit haklara sahip olamamışlardır. Bu bireyler, çoğunlukla zanaatkarlık, ticaret veya tarım gibi işlerde çalışarak topluma katkıda bulunmuşlardır. Ancak, toplumsal statüleri nedeniyle soylulara özgü haklardan yoksun bırakılmışlardır.³⁹⁴

Azat edilen kölelerin ekonomik yaşamda bağımsız bir rol üstlenmeleri, feodal sistemin yapısıyla sınırlanmıştır. Feodal düzende, özgürleşen kölelerin büyük bir kısmı "serf" statüsüne indirgenmiş ve eski efendilerinin topraklarında çalışmaya devam etmiştir. Serfler, hukuki olarak özgür bireyler olsalar da, ekonomik açıdan efendilerine bağımlı

³⁹² Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupa'sında Kölelik*, (Yeditepe Yayınevi, 2020), 119

³⁹³ Charles Freeman, *Mısır-Yunan ve Roma Antik Akdeniz Medeniyeti*, çev, Suat Kemal Angı (Dost Yayınları, 1996), 530.

³⁹⁴ Hasan Tahsin Fendioğlu, *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik ve Cariyelik* (Beyan Yayınları, 1996), 55.

kalmışlardır. Bu durum, Orta çağ Avrupa'sında tam anlamıyla özgürlüğün sınırlı bir biçimde uygulanmasına neden olmuştur.³⁹⁵

Orta çağ Avrupa'sında kölelerin özgürleştirilmesi, kilisenin manevi otoritesinin etkisiyle farklı bir anlam kazanmıştır. Kilise, köle azat etme uygulamalarını Tanrı'nın hoşnutluğunu kazandıran bir erdem olarak sunmuş ve köle sahiplerini bu yönde teşvik etmiştir. Azat etme, sadece bireysel bir bağış olarak değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı artıran bir eylem olarak da değerlendirilmiştir. Kilise, köle azat etme sürecinde aktif bir arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Özellikle dini bayramlarda ya da toplumsal felaketlerde, kölelerin topluca özgürleştirilmesi gibi olaylar sıkça yaşanmıştır. Bu durum, hem köleler hem de köle sahipleri için manevi bir bağın kurulmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca, kilise azat edilen kölelere toplumsal yaşamda destek sağlayarak, onların özgür bireyler olarak yeni hayatlarına adapte olmalarına yardım etmiştir.³⁹⁶

Her ne kadar kölelerin özgürleştirilmesi onlara hukuki bir statü kazandırmış olsa da, bu durum birçok sınırlamayla çevrelenmiştir. Azat edilen bireylerin büyük bir kısmı, özgür doğmuş bireylerle aynı haklara sahip olmamış, hukuki ve sosyal ayrıcalıklardan yoksun bırakılmıştır. Örneğin, azatlı bireylerin yerel yönetimlerde alt düzey görevler üstlenmelerine izin verilmiş ancak soylu sınıflarına erişimleri engellenmiştir.³⁹⁷

Orta çağ Avrupa'sında kölelerin azat edilmesi, belirli yaş ve şartlara bağlı kurallara tabi tutulmuştu. Genç efendilerin köle azat etme yetkileri, belirli sınırlamalara bağlanmıştı. Örneğin, 20 yaşından küçük bir efendi, geçerli bir neden sunmadan kölesini azat edemezdi. 14 yaşını dolduran bir kişi, malları üzerinde tasarruf hakkına sahip olabilse de, köle azat etmek için henüz yasal ehliyete sahip sayılmazdı. Bu yaşta bir birey, vasiyetname düzenleyebilir ya da miras bırakabilirken, azat işlemi gerçekleştiremezdi. Ayrıca, 30 yaşından küçük kölelerin özgürleştirilmesi için 10

³⁹⁵ Özcan Çelebicani; "Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 43, S.1-4, (1993): 310.

³⁹⁶ Yiğit Sayın, *Roma'da Köle ve Hukuku*, (On İki Levha Yayıncılık, 2020), 538

³⁹⁷ Yiğit Sayın, *Roma'da Köle ve Hukuku*, (On İki Levha Yayıncılık, 2020), 539.

kişiden oluşan bir komisyonun onayını almak ve geçerli bir gerekçe sunmak zorunluydu.³⁹⁸

Bu sınırlamalar, köle azat etme pratiğinin toplumsal düzen üzerindeki etkilerini kısıtlamış ve azatlı bireylerin özgürlüklerini tam anlamıyla gerçekleştirmelerini engellemiştir. Ayrıca, özgürleşme süreci sırasında kölelerin eski efendileriyle olan bağları, genellikle azat edilen bireylerin bağımsızlıklarını sınırlandıran bir unsur olmuştur.³⁹⁹

Orta çağ Avrupa'sında köle azat etme pratiği, Roma İmparatorluğu'ndan devralınan mirasın, feodal yapı ve kilise etkisiyle yeniden şekillendiği bir süreç olmuştur. Bu uygulama, hem toplumsal düzenin korunmasında hem de bireysel özgürlüklerin tanınmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak, özgürleşmenin sınırları, ekonomik ve sosyal yapılar tarafından belirlenmiş ve azat edilen bireylerin bağımsızlıklarını tam anlamıyla gerçekleştirmelerine engel olmuştur.⁴⁰⁰

Azat etme, bireysel bir ödül mekanizmasının ötesine geçerek, toplumsal uyumun sağlanmasında etkili bir araç haline gelmiştir. Kölelerin özgürleştirilmesi, toplumsal dayanışmayı güçlendirmiş, ekonomik dengeyi korumuş ve tarih boyunca sosyal hareketliliğin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Yine de bu sürecin sınırlılıkları, Orta çağ Avrupa'sında tam anlamıyla özgürlük anlayışının oluşmasını engellemiştir.⁴⁰¹

3.10.1 Manumissio Vindicta (Değnekle Azat Etme)

Roma'da köle azat etme yöntemlerinden biri olan değnekle azat etme (manumissio vindicta), belirli bir ritüel çerçevesinde gerçekleştirilen hukuki bir işlem olarak dikkat çekirdi. Bu yöntem, azat işlemini resmi kılmak ve hukuki bir bağlamda gerçekleştirmek amacıyla magistratusun huzurunda uygulanırdı. Efendi, özgürleştirmek istediği kölesi ve güvenilir bir tanığıyla birlikte magistratusa giderdi.

³⁹⁸ Güzide Burcu Günveren, “Ius Civile’nin Tanıdığı Azat Etme Muameleleri ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları”, *İstanbul Hukuk Mecmuası* 76, S. 2 (2018): 532.

³⁹⁹ Özcan Çelebicani, “Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 43, S.1-4, (1993): 310.

⁴⁰⁰ Hasan Tahsin Fendioğlu, *İslam ve Osmanlı Hukuku’nda Kölelik ve Cariyelik* (Beyan Yayınları, 1996), 56.

⁴⁰¹ Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa’da Kölelik” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 127.

Güvenilir kişi, "adsertor libertatis" olarak adlandırılır ve hürriyet savunucusu rolünü üstlenirdi. Bu kişi, kölenin başına bir değnekle dokunarak "bu kişinin özgür olduğunu iddia ediyorum" şeklinde bir beyanda bulunurdu. Kölenin efendisi, bu beyanı sessiz kalarak ya da açıkça onaylayarak desteklerdi. Magistratusun onayıyla köle, yalnızca özgürlüğüne değil, aynı zamanda Roma vatandaşlık haklarına da kavuşmuş olurdu. Bu yöntem, Roma'nın en eski azat etme uygulamaları arasında yer almakta ve özgürlüğün yasal olarak tanınmasını sağlayan önemli bir süreç olarak öne çıkmaktaydı.⁴⁰²

Manumissio vindicta'nın, özellikle erken Roma döneminde Pontifikler (din adamları ve hukukçular) tarafından geliştirildiği düşünülmektedir. Kaynaklara göre, bu yöntemle azat edilen köleler, tam özgürlükle birlikte vatandaşlık hakkını da kazanırlardı. Bu durum, magistratus'un addictio (karar verme) yetkisine dayanıyordu ve kölenin tam yurttaşlık haklarına sahip olmasını sağlıyordu.⁴⁰³

Bununla birlikte, bu yöntemin XII Levha Kanunları'nda kesin olarak tanımlanıp tanımlanmadığı tartışmalı kalmıştır. Bazı hukukçular, bu yöntemin daha sonraki yorumlarla hukuki bir zemin kazandığını ileri sürmektedir.⁴⁰⁴

3.10.2 Manumissio Testamento (Vasiyetname ile Azat)

Vasiyetname yoluyla köle azat etme hem Roma toplumunda hem de Orta çağ'da sıkça uygulanan bir yöntem olarak dikkat çekerek. Bu yöntemde efendiler, ölüm sonrası geçerli olmak üzere kölelerini özgür bırakacaklarını vasiyet ederdi. Bu uygulama, sadakatle hizmet eden köleler için özgürlük umudu yaratırken, efendiler için de hayatları boyunca kölelerinin hizmetlerinden yararlanma garantisi sağlardı. Vasiyetnamede yer alan hükümler, kölenin sahibinin ölümünden sonra doğrudan özgürleşmesini veya bu özgürlüğün mirasçılar için bir yükümlülük haline gelmesini öngörebilirdi. Ayrıca, aynı vasiyetname ile birden fazla köle özgürleştirilebilirdi. Ancak, Roma İmparatorluğu'nda bu tür azat işlemlerine sınırlamalar getirilmiş ve azat edilen köle sayısı kontrol altına alınmıştır. Orta çağ'da ise bu yöntem, ekonomik ve

⁴⁰² Çelebican Özcan Karadeniz, *Roma Hukuku / Tarihi - Kaynaklar - Genel Kavramlar - Kişiler Hukuku - Hakların Korunması*, (Turhan Kitabevi, 2014),143.

⁴⁰³ Max Kaser, "VII. Die Anfänge Der Manumissio Und Das Fiduziarisch Gebundene Eigentum." *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 61, S.1 (1941): 174.

⁴⁰⁴ Max Kaser, "VII. Die Anfänge Der Manumissio Und Das Fiduziarisch Gebundene Eigentum." *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 61, S.1 (1941): 174.

toplumsal dengeyi koruma açısından hem efendiler hem de köleler için karşılıklı fayda sağlayan bir çözüm olarak benimsenmiştir.⁴⁰⁵

Manumissio testamento, köle azadı işlemini vasiyetnamenin bir parçası olarak gerçekleştirmiştir. Vasiyetnameye eklenen bir "legatum" (vasiyetle yapılan bağış) aracılığıyla, kölenin azat edileceği beyan edilirdi. Bu süreçte, özgürlüğün sağlanması, vasiyetin hukuken geçerli bir biçimde düzenlenmesine bağlıydı. Vasiyetnamede yer alan ifadeler, genellikle kölenin azat edilmesinin şartlarını da içerirdi. Örneğin, kölenin belirli bir borcu ödemesi ya da belirli hizmetleri tamamlaması koşuluyla azat edileceği durumlar da mümkündü.⁴⁰⁶

Vasiyetname yoluyla köle azat etme, belirli koşullara bağlı bir yöntemdi. Vasiyetin yazılı olması ve kölenin hem vasiyetin yazıldığı dönemde hem de efendinin ölüm anında efendinin mülkü statüsünde bulunması gerekiyordu. Bu yöntemin iki temel türü vardı. Birincisinde, efendi vasiyetnamede kölesini doğrudan özgür bıraktığını açıkça belirtir ve efendinin ölümüyle birlikte köle hür olurdu. İkincisinde ise efendi, mirasçılara veya mal vasiyet ettiği kişilere, kölesini ölümünden sonra azat etmelerini şart koşardı. Bu durumda köle, azat edilene kadar bu kişilerin hizmetinde kalırdı. Ancak mirasçılar azat etmeyi reddederse veya geciktirirse, köle doğrudan azat edilmiş sayılabilirdi. Vasiyet yoluyla azat etme, efendinin ölümünden sonra toplumda olumlu bir miras bırakma arzusuyla da bağlantılıydı. Köle sahipleri, son bir iyilik yaparak iyi bir isim bırakmayı hedeflerdi. Bu tür vasiyetnameler, Cumhuriyet döneminde comitia calata adlı halk meclislerinin onayıyla geçerlilik kazanırdı. Ancak, Cumhuriyetin son dönemlerinde bu meclislerin işlevini yitirmesiyle birlikte, halk onayı gerekliliği zamanla ortadan kalkmıştır. Bu gelişmeler, vasiyetnameyle azat etmenin yasal çerçevesinde değişikliklere yol açmıştır.⁴⁰⁷

Manumissio testamento, Roma toplumunun hem hukuki hem de sosyal yapısında önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Bu uygulama, kölelerin özgürlük yolunda bir umut

⁴⁰⁵ Çelebican Özcan Karadeniz, *Roma Hukuku / Tarihi - Kaynaklar - Genel Kavramlar - Kişiler Hukuku - Hakların Korunması*, (Turhan Kitabevi, 2014),135.

⁴⁰⁶ Max Kaser, "VII. Die Anfänge Der Manumissio Und Das Fiduziarisch Gebundene Eigentum." *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 61, S.1 (1941): 155

⁴⁰⁷ Güzide Burcu Günveren, "Ius Civile'nin Tanıdığı Azat Etme Muameleleri ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları", *İstanbul Hukuk Mecmuası* 76, S. 2 (2018): 541.

kapısı olarak görülmüş ve efendilerin ölümünden sonra bile kölelerinin yaşamları üzerinde etkili olabilmelerine olanak tanımıştır. Özellikle XII Levha Kanunları'nın bu alanda sağladığı yasal çerçeve, Roma hukukunun esneklik ve adaptasyon yeteneğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁴⁰⁸

3.10.3 Manumissio Censu (Sayım ile Azat)

Orta çağ Avrupa'sında, Roma dönemindeki nüfus sayımlarına benzer şekilde, kölelerin özgürleşmesini sağlayan çeşitli uygulamalar görülmektedir. Roma'daki censorlar gibi, yerel yöneticiler veya kilise yetkilileri, kölelerin statülerini kayıt altına alarak özgürleştirilmelerini onaylayan bir otorite rolü üstlenmiştir. Bu süreç, efendilerin kölelerini özgür birey olarak tanıyan listelere kaydettirmesiyle gerçekleşirdi. Efendinin izniyle kaydedilen köleler, dürüst ve ahlaklı bireyler oldukları takdirde özgürlüklerine kavuşabilirlerdi. Bu yöntem, diğer azat etme uygulamalarına kıyasla daha zahmetsiz ve düzenli bir sistem sunmaktaydı. Ancak Orta çağ'da, özellikle feodal düzenin güçlenmesiyle birlikte, bu tür merkeziyetçi özgürleşme uygulamaları yerini daha karmaşık ve sınırlı bireysel prosedürlere bırakmıştır. Bu gelişme, kölelikten özgürleşme süreçlerinin daha yerel ve dolaylı yöntemlerle yürütülmesine yol açmıştır.⁴⁰⁹

Manumissio censu, Roma hukukunda kölelerin özgürleştirilmesinde kullanılan bir yöntem olarak dikkat çekmekte ve Roma toplumunun hukuk sistemine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu yöntem, kölenin isminin Roma vatandaşlık kayıtlarına eklenmesi yoluyla özgür birey olarak tanınmasını içeriyordu. Ancak, bu sürecin yalnızca kölenin sahibinin rızasıyla değil, devletin aktif müdahalesiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Yani, bu manumissio türünde devlet, özgürleştirme sürecinin doğrudan bir aktörü haline gelmekteydi.⁴¹⁰

Pedro López Barja de Quiroga'nın çalışmasında, özellikle MÖ 171 yılında Roma tarafından İspanya'nın Carteya bölgesinde kurulan kolonide manumissio censu'nun benzersiz bir örneği incelenmiştir. Bu koloni, çoğunlukla Romalı askerlerin yerel

⁴⁰⁸ Max Kaser, "VII. Die Anfänge Der Manumissio Und Das Fiduziarisch Gebundene Eigentum." *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 61, S.1 (1941): 160

⁴⁰⁹ Şakir Berki, *Roma Hukuku*, (Anakara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1949), 114.

⁴¹⁰ Pedro López Barja de Quiroga. "La fundación de Carteya y la manumissio censu." *Latomus* 56, (1997): 85.

İspanyol kadınlardan olan melez çocuklarından oluşuyordu. Bu kişiler hukuki olarak peregrini (yabancı) statüsünde olmalarına rağmen, Roma'nın siyasi ve toplumsal çıkarları doğrultusunda bu yöntemi kullanarak özgür vatandaşlar olarak tanındılar. Ancak, burada dikkat çeken husus, bu kişilerin köle değil, halihazırda özgür bireyler olmalarıdır. Yine de, Roma hukuku bağlamında, bu kişilere hukuki statü kazandırmak için manumissio censu prosedürü uygulanmıştır. Bu durum, Roma hukukunun esnekliği ve siyasi gereksinimlere göre uyarlanabilirliğini göstermektedir⁴¹¹

3.10.4 Manumissio in Ecclesia (Kilisede Azat Etme)

Manumissio in ecclesia, Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda etkisini artırdığı dönemde ortaya çıkan ve kölelerin kilise aracılığıyla özgür bırakılmasını sağlayan bir uygulamadır. İmparator Konstantin'in MS 4. yüzyılda yürürlüğe koyduğu yasal düzenlemelerle, köle azat etme işlemi hukuki bir çerçeve içinde kilisede gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu, kilisenin yalnızca dini bir kurum olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve hukuki bir otorite olarak da işlev gördüğünü göstermektedir.⁴¹²

Manumissio in ecclesia, köle sahibinin özgürlük beyanını kilisenin manevi otoritesi altında gerçekleştirmesini içerirdi. Bu süreçte, köle sahibi özgürlük iradesini açıkça beyan eder, bir piskopos ya da din görevlisi bu beyanı onaylar ve cemaatin huzurunda bir ritüel gerçekleştirilirdi. Bu uygulama, kölenin özgürlüğünü yalnızca hukuki bir durum olmaktan çıkararak, dini bir anlamla da donatmıştır.⁴¹³

Hristiyanlık, erken dönemlerinde köleliği doğrudan reddetmemiş ancak sevgi, eşitlik ve adalet kavramlarıyla bu kuruma manevi bir eleştiri getirmiştir. Kilisede azat etme, kölelik karşıtı bir duruş sergileyerek özgürlüğü Hristiyan değerleriyle bağdaştırmıştır. Bu ritüel, kölelerin statüsünü yüceltirken, Hristiyan toplumunda özgürleşmiş bir kölenin daha itibarlı bir konum kazanmasını sağlamıştır.⁴¹⁴

⁴¹¹ Pedro López Barja de Quiroga. "La fundación de Carteya y la manumissio censu." *Latomus* 56, (1997): 87.

⁴¹² Serpil Altop, *Roma Hukuku'nda Kölelik*, (Filiz Kitabevi, 2002), 110.

⁴¹³ Karl-Heinz Ziegler. "La manumissio in ecclesia." (1966): 522.

⁴¹⁴ Karl-Heinz Ziegler. "La manumissio in ecclesia." (1966): 523.

Manumissio in ecclesia, kilisenin toplumsal rolünü güçlendirmiştir. Kilise, bu uygulamayla hem manevi hem de hukuki bir otorite olarak kabul görmüş, Roma'nın sosyal yapısında önemli bir aktör haline gelmiştir. Ancak, kiliseler zaman zaman ekonomik çıkarlarını korumak adına kölelerin özgürleşmesini sınırlandırmış, bu da uygulamanın idealist yönüne gölge düşürmüştür.⁴¹⁵

Manumissio in ecclesia, Hristiyanlığın Roma hukuku üzerindeki etkisinin somut bir örneğidir. Bu uygulama, köle azat etmeyi yalnızca hukuki bir eylem olmaktan çıkarıp dini bir anlam kazandırarak, Roma'daki kölelik sistemine yeni bir boyut getirmiştir. Kilisenin artan gücü ve Hristiyan değerlerinin toplumsal yapıyı dönüştürücü etkisi, bu ritüelin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

3.10.5 Manumissio Inter Amicos (Dostlar Arasında Azat Etme)

Dostlar arasında azat etme, kölelerin özgürlüğe kavuşmasını sağlayan basit bir yöntemdi. Bu uygulamada, köle sahibi, dostlarının huzurunda kölesini özgür bıraktığını açıkça ifade ederdi. Dostlarının tanıklığıyla yapılan bu beyan, praetor tarafından onaylandığında, kölenin özgür birey statüsü kazanması resmi olarak tamamlanmış olurdu. Bu yöntem, hem tanıkların hem de devlet otoritesinin onayıyla özgürlüğün yasal olarak tanınmasını sağlardı.⁴¹⁶

Manumissio inter amicos, diğer resmi azat yöntemlerinden (örneğin manumissio vindicta veya manumissio censu) farklı olarak, devlet yetkililerinin veya resmi kurumların katılımını gerektirmez. Kölenin özgürlüğüne kavuşması yalnızca tanıkların varlığıyla sağlanırdı. Ancak bu yöntemle azat edilen bir köle, tam vatandaşlık hakları yerine **Junian Latin** statüsünü elde ederdi. Bu statü, sınırlı vatandaşlık hakları sağlarken, kölenin mülkü üzerinde eski efendisinin bazı haklarını sürdürmesine olanak tanırırdı. Örneğin, Junian Latin olarak özgürleşen bir birey vasiyet yazamaz, miras alamaz veya vasi olamazdı, ancak evlilik ve mülkiyet birikimi gibi yollarla tam vatandaşlığa geçiş yapabilirdi.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Karl-Heinz Ziegler. "La manumissio in ecclesia." (1966): 524.

⁴¹⁶ Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, *Roma Hukuku*, (Güney Matbaacılık, 1956), 61.

⁴¹⁷ Constantinos Balamoshev, Maria Nowak. "A 3rd-Century Manumissio Inter Amicos." *Pylon: Editions and Studies of Ancient Texts* 2 (2022): 2

3. yüzyıla ait bir papirus olan P.B.U.G. inv. 513⁴¹⁸, bu yöntemin belgelenmiş örneklerinden biridir. Bu belgede, kölenin özgürlüğüyle birlikte bir miktar mülk (peculium) alması dikkat çekicidir. Peculium, bir kölenin efendisi tarafından kullanımına tahsis edilen mülkü ifade eder ve azat sırasında bir ödül olarak sunulabilir. Bu durum, kölenin ekonomik bağımsızlığı için önemli bir adımdır. Ancak Junian Latin statüsünde olan bir kölenin mülkü, ölümü durumunda eski efendisine geri dönebilirdi.⁴¹⁹

3.10.6 Manumissio Per Epistulam (Mektup Yoluyla Azat)

Manumissio per epistulam, Roma hukukunda kölelerin özgürleştirilmesi için kullanılan yöntemlerden biridir. Klasik dönemde, bu yöntem bağımsız bir azat şekli olarak görülmemiş, daha çok "manumissio inter amicos" gibi yöntemlerle birlikte değerlendirilmiştir. Köle sahibinin mektup yoluyla özgürlük iradesini bildirmesi, tam bir özgürlük statüsü sağlamaktan ziyade, köleye sınırlı haklar sunmuştur.⁴²⁰

Post-klasik dönemde, yazılı belgelerin hukuki geçerliliği arttıkça, *manumissio per epistulam* daha tanınmış bir yöntem haline gelmiştir. Bu dönemde yazılı belgeler, özgürlük kazanımında belirleyici rol oynamış ve Justinyen döneminde bu yöntem, yasal bir azat şekli olarak sistematik bir şekilde düzenlenmiştir.⁴²¹

Bu yöntemin uygulanabilirliği konusunda hukukçular arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Örneğin, Julianus, kölenin azat edildiğini öğrendiği ana kadar tüm hukuki prosedürlerin geçerli olması gerektiğini savunurken, Neratius, özgürlüğün mektup yazıldığı anda kazanıldığını belirtmiştir. Lex Iunia ise bu yöntemle azat edilen kölelere *Latini Iuniani* adı verilen bir ara statü kazandırmıştır.⁴²²

⁴¹⁸ https://www.papyrusportal.de/receive/GiePapyri_schrift_00028310

⁴¹⁹ Constantinos Balamoshev, Maria Nowak. "A 3rd-Century Manumissio Inter Amicos." *Pylon: Editions and Studies of Ancient Texts* 2 (2022): 3

⁴²⁰ Eleonora Nicosia. "Manumissio per epistulam." *Revue internationale des droits de l'antiquité* 47 (2000): 230.

⁴²¹ Eleonora Nicosia. "Manumissio per epistulam." *Revue internationale des droits de l'antiquité* 47 (2000): 232.

⁴²² Eleonora Nicosia. "Manumissio per epistulam." *Revue internationale des droits de l'antiquité* 47 (2000): 233.

Sonuç olarak, *manumissio per epistulam*, klasik dönemde sınırlı bir araçken, post-klasik ve Justinyen dönemlerinde yazılı belgelerin önem kazanmasıyla daha sistematik bir azat yöntemi haline gelmiştir.

3.10.7 Manumissio per Mensam (Masa Yoluyla Özgür Bırakma)

"Manumissio per mensam" (masa yoluyla özgür bırakma), Roma hukukunda kölelerin özgürleştirilmesi için kullanılan bir yöntem olarak, efendinin kölesini kendi sofrasına davet etmesiyle gerçekleşirdi.⁴²³ Ancak, bu uygulamanın tarihsel bağlamı ve anlamı üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Roger Henrion'un çalışması, Petronius'un *Satiricon* adlı eserindeki "Trimalchio'nun Şöleni" bölümüne odaklanarak bu tartışmayı ele almaktadır.

Henrion, İtalyan akademisyenler U.E. Paoli ve E.V. Marmorale arasındaki bir tartışmayı aktarır. Paoli, Trimalchio'nun kölelerini sofrasına davet etmesini bir özgürleştirme örneği olarak yorumlarken, Marmorale bu yorumun doğru olmadığını savunur. Henrion, metnin bağlamını ve dönemini inceleyerek, bu tür bir özgürleştirme biçiminin ancak MS 4. yüzyıldan itibaren uygulandığını ve bu nedenle *Satiricon*'daki pasajın böyle bir anlam taşımadığını ileri sürer.⁴²⁴

Henrion'un analizi, metnin bağlamına dikkat çekerek Trimalchio'nun sözlerinin özgürleştirme niyeti taşımadığı sonucuna varır. Trimalchio'nun kölelerini "yakında özgürleştireceğini" ve bu işlemi testamento (vasiyetname) yoluyla gerçekleştireceğini belirtmesi, masa yoluyla özgür bırakmanın bu pasajda geçerli bir yorum olmadığını ortaya koyar.⁴²⁵

Satiricon'daki "masa yoluyla özgür bırakma" olgusu, hem tarihi bağlam hem de metnin içeriği açısından tartışmalıdır. Henrion'un çalışması, bu yöntemin Petronius'un

⁴²³ Serpil Altop, *Roma Hukuku'nda Kölelik*, (Filiz Kitabevi, 2002), 89

⁴²⁴ Roger Henrion "Satiricon et Manumissio per mensam." *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 22, S.1 (1943): 201.

⁴²⁵ Roger Henrion "Satiricon et Manumissio per mensam." *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 22, S.1 (1943): 203.

zamanında değil, ancak sonraki yüzyıllarda ortaya çıktığını güçlü bir şekilde savunmaktadır.

3.10.8 Diğer Sona Erme Şekilleri

Roma döneminde kölelerin özgürlük kazanmaları bazı istisnai durumlarla mümkün olabiliyordu. İmparatorluk emirnameleri ve özel kanunlarla belirlenen bu yöntemler, kölelerin nadiren de olsa hukuki veya fiili olarak özgürleşmelerine olanak tanıyordu. Bu durumlar şu şekilde özetlenebilir:

1. **Devlete Hizmet Nedeniyle Özgürleşme:** Roma İmparatorluğu'na önemli hizmetlerde bulunan kölelere devlet tarafından özgürlük bahşedilirdi. Örneğin, sahibini öldüren kişiyi tespit eden ya da asker kaçağının yerini haber veren bir köle, bu hizmeti karşılığında özgürlükle ödüllendirilirdi. Savaşlarda kahramanlık gösteren köleler de aynı şekilde özgür bırakılabiliyordu. Düşman tarafından esir alınmış bir köle, devlet için kahramanlık göstermişse derhal özgürleştirilirdi. Ancak kahramanlık göstermemişse, esareti beş yıl daha devam ederdi.⁴²⁶
2. **Sahibi Tarafından Terk Edilme Durumu:** Eğer bir kölenin sahibi, köleyi yaşlılık veya çalışamayacak bir durumda olduğu gerekçesiyle terk ederse, köle hukuken özgür olmasa bile fiilen özgür kabul edilirdi.
3. **Zalim Efendiye Karşı Koruma:** Kölesine zalimce davranan ya da ona karşı tuzak kuran efendiler, cezalandırılmak maksadıyla kölelerinin özgürlüklerini kaybetmelerine yol açardı. Bu tür durumlarda köleler hukuken özgür sayılırdı.
4. **Zamana Bağlı Özgürlük:** Yirmi yıl boyunca dürüstlük ve iyi niyetle yaşamış bir köle, "praescriptio longi temporis" olarak adlandırılan zaman aşımı nedeniyle özgür kabul edilirdi.

⁴²⁶ Yiğit Sayın, *Roma'da Köle ve Hukuku*, (On İki Levha Yayıncılık, 2020), 579.

5. Belirli Süreli Sözleşmeler: Özgürlük verilmesine dair sözleşmelerde belirtilen süre dolduğunda, köle özgür birey olarak değerlendirilebilirdi.
6. Hristiyanlık ve Özgürlük: Hristiyanlığın Roma'nın resmi dini haline gelmesinden sonra, Hristiyan olmayan bir kişinin Hristiyan bir köleye sahip olması yasaklanmıştı. Bu bağlamda, Hristiyanlık inancını kabul eden köleler azat ediliyordu. Ayrıca, kilise hizmetine giren ve rahip veya keşiş olan köleler de özgürlük elde edebiliyordu. Ecloga'nın hükümlerine göre, bir kölenin efendisi veya ailesi, kölenin vaftiz babalığını üstlenirse, köle özgür bir birey olarak kabul edilirdi.⁴²⁷

Bu istisnai durumlar, Roma'daki kölelerin özgürlük kazanmalarının farklı yasal yollarını ve koşullarını gösteren önemli örneklerdir.

3.10.9 Azatlı Edilenlerin Hukuki Durumu

Roma hukukunda azat edilerek özgürlüğüne kavuşan köleler (*liberti/libertae*), hukuki olarak özgür birey statüsüne kavuşmuş olsalar da, doğuştan özgür olan Romalılarla aynı haklara sahip değildiler. Azatlıların hukuki ve toplumsal konumu, özgürlüklerinin sınırlarını belirleyen bir dizi düzenleme ile şekillenmiştir. Bu düzenlemeler, bir yandan onların eski efendileri ile ilişkilerini korumayı hedeflerken, diğer yandan toplumsal hiyerarşinin devamını sağlamaya yöneliktir.⁴²⁸

Azat edilen bir köle, eski efendisi olan patronuna karşı belirli yükümlülükler taşımak zorundaydı. Bu yükümlülükler, saygı (*obsequium*) ve hizmet (*operae*) gibi temel kavramlar etrafında şekillenmiştir. Azatlılar, patronlarının otoritesini tanımak ve özgürlüklerini borçlu oldukları bu kişilere karşı minnet duygusuyla hareket etmek zorundaydılar. Patronun malvarlığını koruma, aile fertlerini destekleme ve belirli hizmetlerde bulunma gibi görevler azatlıların başlıca sorumlulukları arasında yer alıyordu.⁴²⁹

⁴²⁷ Serpil Altop, *Roma Hukuku'nda Kölelik*, (Filiz Kitabevi, 2002),104-105.

⁴²⁸ MacMullen Ramsay, "Late Roman Slavery", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 36, S.3 (1987): 360.

⁴²⁹ Susan Treggiari, "Libertine ladies." *The Classical World* 64, S.6 (1971): 197.

Azatlının özgürlükleri, genellikle bir dizi koşula bağlanmıştır. Eğer bir azatlı, özgürlüğüne karşılık olarak belirli bir süre çalışmayı veya maddi bir ödeme yapmayı kabul etmişse, bu yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda yeniden köle statüsüne düşme riskiyle karşı karşıya kalabiliyordu. Geç Roma Hukuku'nda da bu düzenleme korunmuş ve detaylandırılmıştır. Örneğin, bir azatlı patronuna veya ailesine kasıtlı olarak zarar verdiğinde, hakaret ettiğinde ya da itaatsizlik ettiğinde tekrar köle yapılabileceği belirtilmiştir. Bu durum, azatlının patronlarına karşı sorumluluklarının Roma İmparatorluğu'nun son dönemine kadar ciddiyle ele alındığını göstermektedir. Azatlılar, özgür bireyler statüsünde olmalarına rağmen bazı hukuki ve sosyal kısıtlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin, cumhuriyet döneminde azatlının senatör olmalarına izin verilmemiş ve özgür bireylerle evlenmeleri yasaklanmıştır. Bu yasak, Augustus döneminde yürürlüğe giren *Lex Iulia de Mariendis Ordinibus* yasaları ile kaldırılmış ve azatlının özgür bireylerle evlenmesine olanak tanınmıştır. Ancak, azatlının siyasi hakları sınırlandırılmış ve Roma toplumunun hiyerarşik yapısında belirli bir sınıfa yerleştirilmişlerdir.⁴³⁰

Azatlının hukuki durumu, Roma toplumundaki sosyal ve ekonomik dinamiklerle yakından ilişkilidir. Birçok azatlı, eski efendileriyle bağlarını sürdürerek onların ev veya iş yerlerinde çalışmaya devam etmiştir. Kasaplık, fırıncılık, bahçıvanlık ve sekreterlik gibi meslekler, azatlının en çok tercih ettiği işler arasında yer almıştır. Bununla birlikte, özgür bireylerle eşit haklar elde etmek ve toplumda saygın bir yer edinmek isteyen azatlılar, genellikle daha fazla çaba harcamak zorunda kalmıştır.⁴³¹

Azatlının hukuki durumu, Roma hukukunun toplumsal düzeni koruma hedefleriyle şekillendirilmiş ve bu düzenlemeler, Geç Roma Dönemi'ne kadar önemini korumuştur. Ancak, Iustinianus dönemindeki reformlarla birlikte azatlının hukuki ve sosyal statüsünde önemli bir eşitlik sağlanmıştır.

3.10.10 Azatlı ve Patron İlişkisi

Roma toplumunda azatlılar (liberti/libertae) ve eski efendileri olan patronları (patroni) arasındaki ilişki, hukuki, sosyal ve ekonomik bağlamlarda oldukça önemli bir yere

⁴³⁰ Fulya İlçin Gönenç, *Roma Hukukunda Kadın*, (On İki Levha Yayıncılık, 2010), 103.

⁴³¹ Şahin Akıncı, *Roma Hukuku*, (Sayram Yayınları, 2024), 177.

sahipti. Bu bağ, yalnızca bir kişinin kölelikten özgürlüğe geçişiyle sona ermez, aksine, özgürlüğe kavuşan birey ile eski efendisi arasında belirgin bir hiyerarşik bağ devam ederdi.⁴³²

Azatlı bir kölenin özgürlüğüne kavuşmasının ardından, eski efendisi artık onun patronu olurdu. Bu ilişki, hem hukuki hem de toplumsal bağlamlarda çeşitli yükümlülükler içerirdi. Hukuki açıdan, azatlı kişi, patronuna karşı **operae** (hizmetler) sunmakla ve **obsequium** (itaat) göstermekle yükümlüydü. Bu hizmetler, azatlı kişinin eski efendisine karşı ekonomik veya fiziksel destek sağlamasını içerebilir, aynı zamanda patrona sadakat yükümlülüğünü de kapsardı. Azatlı ile patron arasındaki ilişki, toplumda güçlü bir hiyerarşiyi sürdürüyordu. Eski köle, özgürlüğüne kavuşmuş olsa bile, sosyal statü açısından hâlâ patronuna bağlı olarak algılanırdı. Bu bağ, Roma toplumundaki sınıf ve güç dengelerinin sürdürülmesinde kritik bir araçtı.⁴³³

Azatlı bir kadın (liberta), genellikle eski efendisi ile özel bir ilişki sürdürebilirdi. Bu ilişki, bazı durumlarda bir evlilikle sonuçlanabilirken, daha sık olarak **concubinatus** (metreslik) biçiminde düzenlenirdi. Roma hukukuna göre, bir patronun azatlısıyla evlenmesi mümkündü. Ancak özellikle yüksek sınıflar arasında bu tür evlilikler sosyal eleştirilere maruz kalabilir ve censors (ahlak muhafızları) tarafından kınanabilirdi. Bununla birlikte, Augustus dönemindeki evlilik yasaları (Lex Julia de maritandis ordinibus), azatlılarla evlilik konusunda farklı düzenlemeler getirmiştir. Özellikle senatoryal sınıfa mensup erkeklerin azatlılarla evlenmesi cezalandırılırken, bu tür evlilikler tamamen geçersiz sayılmamaktaydı. Bu yasalar, üst sınıfları Roma vatandaşlarıyla evlenmeye teşvik ederken, daha alt sınıflar arasında azatlıların evlenmesi sosyal ve hukuki olarak daha kabul edilebilirdi.⁴³⁴

Azatlı ve patron ilişkisi, Roma toplumunda farklı sosyal algılara yol açmıştır. Patronların, özellikle azatlı kadınlarla olan cinsel ilişkileri, bazen ahlaki açıdan sorgulanmıştır. Azatlı bir kadınla kurulan ilişki, genellikle daha düşük bir sosyal sınıfla ilişki olarak algılanmış ve eleştirilmiştir. Bununla birlikte, azatlı bir kölenin kendi eşini

⁴³² Güzide Burcu Günveren, "Ius Civile'nin Tanıdığı Azat Etme Muameleleri ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları", *İstanbul Hukuk Mecmuası* 76, S. 2 (2018): 543.

⁴³³ Susan Treggiari, "Libertine ladies." *The Classical World* 64, S.6 (1971): 197.

⁴³⁴ Susan Treggiari, "Libertine ladies." *The Classical World* 64, S.6 (1971): 198.

seçme ve evlilik yapma hakkı da Roma hukukunda korunmaktaydı. Azatlıların ve patronlarının ilişkileri, yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda Roma toplumunun sınıfsal yapısında önemli bir rol oynadı. Bu bağ, Roma toplumunda sosyal hareketliliğin sınırlarını çizerken, özgürleşmenin ne ölçüde gerçek bir bağımsızlık getirdiği konusunda da sorular ortaya koymaktadır.⁴³⁵

Roma yasaları, azatlıların eski efendilerine karşı yükümlülüklerini açık bir şekilde tanımlamış ve bu yükümlülüklere aykırı davranışları "nankörlük" olarak nitelendirmiştir. Nankörlük, azatlıların patronlarına gerekli saygıyı göstermemesi, onların malvarlıklarını yönetmede destek olmaması veya çocuklarına karşı koruyucu bir tavır sergilememesi durumunda ortaya çıkan bir davranış biçimi olarak tanımlanmıştır. Bu tür davranışlar yalnızca sosyal bir sorun olarak değil, aynı zamanda hukuki bir mesele olarak da ele alınmıştır. Roma hukuk derlemelerinden biri olan *Digesta*, azatlıların patronlarına karşı görevlerini ihlal etmeleri durumunda uygulanacak cezaları detaylandırmıştır. Bu metne göre, bir azatlı patronuna veya onun ailesine karşı yükümlülüklerini yerine getirmediğinde, ilk olarak uyarılır; bu davranış tekrar ederse daha sert cezalarla karşılaşır. Eğer azatlı bu tutumunu sürdürür ve patronuna hakarete bulunursa, bu durum sürgünle sonuçlanabilir. Patronuna fiziksel bir saldırıda bulunması durumunda ise, en ağır işlerde çalıştırılmaya mahkûm edilir. Bu durumun tarihsel bir örneği, İmparator Claudius döneminde görülmektedir. Suetonius'a göre, Claudius, patronlarına karşı nankörlük eden ve bu nedenle şikâyet edilen azatlıları yeniden köleleştirme yoluna gitmiştir. Bu uygulama, azatlılık statüsünün nankörlük durumunda geri alınabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴³⁶

Azatlılar, patronlarının belirlediği yükümlülükleri yerine getirdikleri sürece, kendi seçtikleri mesleklerde çalışma özgürlüğüne sahipti. Özellikle kölelik döneminde belirli bir meslek edinmiş olan azatlılar, özgürlük sonrası iş bulma konusunda daha avantajlıydı. Ancak, yeni bir hayata başlamak ve kendini ekonomik olarak güvence altına almak için patronlarının desteği genellikle zorunluydu. Bu nedenle, birçok azatlı

⁴³⁵ Susan Treggiari, "Libertine ladies." *The Classical World* 64, S.6 (1971): 198.

⁴³⁶ Fulya Kocakuşak Koçbey, "Epigrafi Kaynaklar Işığında Antik Roma'da Kadın Köleler ve Azatlı Kadınlar Arasındaki 'Mater Familias' Örnekleri", (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 165.

eski efendisiyle bağlarını sürdürmeye devam etmiştir. Çoğu azatlı, kölelik dönemine kıyasla daha iyi koşullar altında, eski efendisinin evinde veya iş yerinde çalışmayı tercih etmiştir.⁴³⁷ Yaygın olarak kasaplık, fırıncılık, bahçıvanlık, konuk ağırlama ve eğlendirme gibi meslekler azatlılar arasında popülerdi. Ayrıca, kadın azatlılar sekreterlik ve mektup yazıcılığı gibi görevlerde de bulunabiliyordu. Bu meslekler, hem azatlıların ekonomik hayata entegrasyonunu kolaylaştırmış hem de patronlarıyla olan ilişkilerini sürdürmelerini sağlamıştır. Bununla birlikte, Roma toplumunda saygın bir yer edinmek isteyen azatlılar, özgür vatandaşlarla rekabet etmek zorunda olduklarının farkındaydı. Azatlılar, toplumsal kabul görmenin ve statü kazanmanın daha fazla çaba gerektirdiğini biliyorlardı. Ancak, kölelikten azat edilen bazı bireyler, ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar bir şey elde edemeyeceklerini düşünerek umutsuzluğa kapılmıştır.⁴³⁸

3.11 Serflik Sistemi

Serflik, Orta Çağ Avrupa'sında feodal düzenin sosyal ve ekonomik yapısını şekillendiren temel bir sistemdir. Bu sistem, serflerin özgürlük ile kölelik arasında bir statüde konumlandığı, toprak temelli bir bağlılık ve yükümlülükler düzenine dayanır. Serfler, tamamen özgür bireyler değildi; ancak kölelerden farklı olarak belirli haklara sahiptiler ve aile birliği gibi bazı sosyal güvenlik unsurlarını koruyabiliyorlardı. Toprağa bağlılıkları, hareket özgürlüklerini ciddi şekilde sınırlandırırken, bu durum onların ekonomik ve sosyal yaşamlarını feodal beylerin kontrolüne tabi kılıyordu.⁴³⁹

Serfler, bulundukları toprağı terk edemez ve başka bir kişiyle evlenmek gibi temel haklarını ancak efendilerinin izniyle gerçekleştirebilirdi. Bu bağlılık, yalnızca kendileriyle sınırlı kalmayıp çocuklarına ve torunlarına da miras yoluyla geçiyordu. Hukuki olarak serfler özgür bireyler sayılmasa da kölelerden farklı olarak alınıp satılamazlardı. Ancak, çalışma zorunluluğu ve ağır vergiler nedeniyle ekonomik açıdan lordlarına büyük ölçüde bağımlıydılar.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 265.

⁴³⁸ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Gündoğan Yayınları, 2010), 268.

⁴³⁹ Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupa'sında Kölelik*, (Yeditepe Yayınevi, 2020), 31.

⁴⁴⁰ Alice Rio, "Freedom and Unfreedom in Early Medieval Francia: The Evidence of the Legal Formulae." *Past and Present* 193, S.1 (2006): 8.

Serflik, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde köleliğin zayıflaması ve tarımsal üretimin sürekliliğini sağlama ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, hem özgür köylüler hem de eski köleler serf statüsüne dönüşmüştür. Orta Çağ boyunca feodal düzenin ekonomik temellerini oluşturan bu sistem, lordların topraklarında üretim yapmayı mümkün kılmıştır. Serfler, bu düzenin ana iş gücünü sağlayarak feodal beylerin ekonomik ve sosyal gücünün artmasına katkıda bulunmuştur.⁴⁴¹

Kilise, serflik sisteminin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Feodal düzenin bir parçası olan kiliseler, serflerin emeğinden faydalanarak ekonomik gücünü artırmıştır. Serflerin çalıştığı topraklardan alınan vergiler ve bağışlar, kilisenin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, kilise içindeki bazı din adamları yoksul halkla birlikte çalışmak zorunda kalmış ve serflerin kötü durumlarını eleştiren bir duruş sergilemiştir.⁴⁴²

Serfler, feodal hiyerarşinin en alt tabakasını oluşturmakla birlikte tarımsal üretimin temel unsuru olarak işlev görmüşlerdir. Efendilerine hem ürün hem de iş gücü sağlamakla yükümlü olan serfler, bunun karşılığında belirli ölçüde koruma ve yaşam alanı garantisi almıştır. Ancak bu durum, onların efendilerine olan ekonomik ve sosyal bağımlılıklarını artırmıştır. Feodal sistemde serflerin emeği, yalnızca ekonomik bir unsur değil, aynı zamanda sosyal dinamiklerin temel bir parçasıydı.⁴⁴³

Serflerin en belirgin hukuki özelliklerinden biri, bulundukları toprağa bağlı olmalarıydı. Bu durum, onların topraklarını terk etme özgürlüklerini ciddi şekilde sınırlıyordu. Serfler, efendilerinin izni olmadan yer değiştiremez, başka bir yerde çalışamaz ve hatta dışarıdan biriyle evlenemezdi. Hareket özgürlüklerindeki bu kısıtlama, yalnızca kendilerini değil, nesiller boyu ailelerini de etkiliyordu, çünkü serf statüsü genellikle miras yoluyla aktarılıyordu. Hukuken, serfler kölelerden farklı olarak bir birey olarak tanınıyordu; bu, belirli mülkiyet haklarına sahip olabilecekleri anlamına geliyordu. Örneğin, serfler bazen kişisel mülk edinebilir ve bu mülkü miras

⁴⁴¹ Steven A. Epstein, *Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000-1500*, (Cambridge University Press, 2009), 74.

⁴⁴² Alice Rio, "Freedom and Unfreedom in Early Medieval Francia: The Evidence of the Legal Formulae." *Past and Present* 193, S.1 (2006): 9.

⁴⁴³ Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupa'sında Kölelik*, (Yeditepe Yayınevi, 2020), 36.

bırakabilirlerdi. Ancak, bu tür haklar çoğunlukla efendilerinin iznine bağlıydı. Özgür bireylere kıyasla hakları oldukça sınırlıydı ve günlük yaşamları büyük ölçüde lordlarının taleplerine bağlıydı. Serfler ayrıca yerel mahkemelerde hukuki süreçlere katılabiliyor olsa da, bu genellikle lordlarının kontrolü altında gerçekleşiyordu ⁴⁴⁴

Serflerin aile hayatı üzerindeki kontrol, lordların önemli bir gücüydü. Evlilikler genellikle lordların onayıyla gerçekleşirdi ve serfler arasında yapılan evlilikler dahi belirli ekonomik bedellere tabi olabilirdi. Bu durum, serflerin ailevi kararlar üzerindeki özerkliğini sınırlıyordu.⁴⁴⁵

Serfler, bazı durumlarda lordlarının keyfi uygulamalarına karşı koruma talep edebiliyordu. Örneğin, yerel gelenekler veya kilise tarafından belirlenen kurallar, lordların yetkilerini sınırlandırabilirdi. Ancak, bu koruma mekanizmaları genellikle zayıftı ve serflerin hakları lordlarının çıkarlarına öncelik tanıyan bir sistemin içinde sınırlı kalıyordu.⁴⁴⁶

Serflik sistemi, Orta Çağ Avrupa'sında kölelikten farklı bir yapı sunarak feodal düzenin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu sistem, serflerin özgürlüklerini ciddi şekilde sınırlandırırken, feodal beylerin ve kiliselerin ekonomik ve sosyal gücünü artırmış; böylece Orta Çağ toplumunun sosyal ve ekonomik yapısına yön veren bir yapı oluşturmuştur. Serfler, sosyal hiyerarşinin en alt basamağında yer almasına rağmen, tarımsal üretimin sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmez bir rol oynamıştır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Alice Rio, "Freedom and Unfreedom in Early Medieval Francia: The Evidence of the Legal Formulae." *Past and Present* 193, S.1 (2006): 8.

⁴⁴⁵ Alice Rio, "Freedom and Unfreedom in Early Medieval Francia: The Evidence of the Legal Formulae." *Past and Present* 193, S.1 (2006): 9.

⁴⁴⁶ Steven A. Epstein, *Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000-1500*, (Cambridge University Press, 2009), 70.

⁴⁴⁷ Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupa'sında Kölelik*, (Yeditepe Yayınevi, 2020), 40-41.

4. TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE KÖLELİK

Eski çağ toplumlarında kölelik, tarım ve madencilik gibi alanlarda yoğun emek ve taşıma gücü ihtiyacı nedeniyle yaygın bir kurum haline gelmişti. Yerleşik kültürler, bu ihtiyacı karşılamak için kölelerden faydalanırken, bozkır kültüründe durum oldukça farklıydı. Göçebe yaşam tarzı, Eski Türklerde köleliğin nispeten az görülmesinin temel sebeplerinden biridir. Bozkır kültüründe gerekli güç insan emeğinden ziyade hayvanlardan, özellikle de atlardan temin ediyordu. Atlar, hem taşımacılıkta hem de savaşta önemli rol oynuyordu. Bu nedenle köle emeğine olan ihtiyaç oldukça sınırlıydı. Ayrıca göçebe yaşam tarzı, eşitlikçi bir toplum yapısını da beraberinde getirmiştir. Sürekli yer değiştirme ve zorlu yaşam koşulları, her bireyin hayatta kalmak için gerekli becerilere sahip olmasını gerektiriyordu. Bu durum kölelerin statüleri ve yaşam koşulları üzerinde de etkiliydi. Köleler, yerleşik toplumdaki kölelere kıyasla daha az katı koşullarda yaşıyor ve topluma daha kolay uyum sağlayabiliyordu. Kölelik bu gibi sebeplerden ötürü Eski Türkler arasında yok denecek kadar azdı.⁴⁴⁸

İlk ve Orta çağlarda yaşayan en eski Türklerde köleliğin varlığına dair doğrudan bilgiler neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu konuyla ilgili bilgiler sadece, Türklerle yakın ilişkiler kuran Çin kaynaklarıdır. Kaynaklara göre kölelik kurumu Türk toplumlarında yaygın olmasa da özellikle savaşlar ve akınlar sonucu esir alınan kişilerin varlığı söz konusudur.

Göçebe yaşam tarzı, ekonomik ve sosyal ihtiyaçları karşılayan alternatif sistemler geliştirmiş, kölelik kurumunun kurumsallaşmasını engellemiş olsa da Türk toplumunda kölelik, bozkır yaşamının dinamikleri nedeniyle sınırlı bir ölçüde vardır denilebilir. Bununla birlikte, savaşlar ve ekonomik zorunluluklar nedeniyle kölelik uygulamaları belli dönemlerde ortaya çıkmıştır. Türklerin özgürlük ve bağımsızlık anlayışı, kölelik uygulamalarına karşı geliştirdikleri insancıl yaklaşımla birleşerek, bu

⁴⁴⁸ Bahaddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964), 46

kurumun diğer medeniyetlerdeki uygulamalardan farklı bir şekilde varlık göstermesini sağlamıştır.

Ancak, bu insancıl yaklaşım, bozkır coğrafyasının farklı bölgelerinde aynı şekilde benimsenmemiştir. Örneğin, Herodot'un kayıtlarına göre İskitler, kölelik kurumunu daha sistematik bir şekilde kullanmış ve kölelerden geniş çapta faydalanmıştır. Herodot, İskitlerin atlarını sıra dışı bir teknikle sağmalarını anlatırken; bu iş için esir aldıkları bireyleri çalıştırdıklarını ve bu esirlerin gözlerini kör ettiklerini anlatmaktadır. Bu örnek, aynı coğrafyada yaşayan farklı toplumların kölelik sistemine olan yaklaşımlarındaki farklılıkları açıkça göstermektedir. Türkler, kölelere karşı daha insancıl bir tutum sergilerken, İskitlerin daha sert ve acımasız yöntemler izlediği anlaşılmaktadır.⁴⁴⁹

Orhun Yazıtları (M.S. VIII. YY.)

Orta Asya Türk toplumlarında köleliğin varlığını belgeleyen en önemli kaynaklardan biri “Orhun Yazıtları”dır. Bu yazıtlarda geçen “kul” ve “cariye” terimleri, kölelik kurumunun sosyal ve ekonomik yapı üzerindeki etkisini göstermektedir. Örneğin, Kül Tegin Anıtı'nın doğu yüzünde yer alan bir metinde “Türk halkı bey olacak erkek çocuklarıyla Çin'e köle, hanımefendi olacak kız çocuklarıyla cariye oldu.” ifadesi, kölelik uygulamasının Türk toplumunda olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, “kul” kelimesinin anlamı yalnızca kölelikle sınırlı değildir. Eski Türkçe'de aynı zamanda bazı medenî ve siyasî haklarını kaybetmiş bireyleri ifade etmek için de kullanılmıştır. Bu nedenle, kölelik ve esirlik arasındaki farkın Türk toplumunda açık bir şekilde görüldüğünü söylemek mümkündür.⁴⁵⁰ Orhun Yazıtları'nda geçen “kul” kelimesi ve içeriği, bu dönemde kölelik kurumunun Türklerin özgürlük anlayışı nedeniyle sınırlı bir ölçüde uygulandığını ve sosyal yapıda kalıcı bir iz bırakmadığını göstermektedir.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Ahmet Karadeniz, “Hazarlar Döneminde İtil Havzasında Ticaret” (Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 22

⁴⁵⁰ Bahaddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964), s.46

⁴⁵¹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, haz. Yaşar Çağbayır, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 119

Eski Türkçe’de *Tigin* “köle” anlamına gelen bir kelimedir.⁴⁵² Orhun Yazıtları’nda sıkça geçen *Tigin* kelimesi, Bilge Kağan Yazıtı’nda “Kutluğ Tigin” ve “Alp Tigin” ifadeleriyle geçmektedir. *Alp Tigin* unvanı “kahraman, cesur kölelere” verilirken *Kutlug Tigin* ise “uğurlu veya talihli köleleri” tanımlamak için kullanılmıştır.⁴⁵³

Başlangıçta “köle” anlamına gelen “Tigin” unvanı, zamanla sadece köleler için değil, prensler ve önemli devlet adamları için de kullanıldı. Bu durum, kelimenin anlamını da değiştirdi. Artık sadece “köle” anlamına gelmemeye başladı. Aynı zamanda “prens, devlet adamı ve soylu” gibi anlamlara da geldi. Ancak bu unvanın prensler ve önemli devlet adamları için de kullanılmaya başlaması, onları gerçek kölelerden ayırt etme ihtiyacını doğurdu. Bunu yapmak için kelimenin yanına *Budun Tigin*, *Uluğ Tigin* gibi sıfatlar eklenmiştir. Bu sıfatlar, “Tigin” unvanlı kişinin statüsünü ve önemini netleştirmeye yardımcı olmuştur.⁴⁵⁴

Orhun Yazıtları’nda sıkça geçen, başlangıçta köle anlamındaki “Tigin” kelimesi, *Alp Tigin* ifadesinde “cesur, kahraman köleleri”, *Kutluğ Tigin* de ise “uğurlu veya talihli köleleri” tanımlamak için kullanılmıştır. Böylece “Tigin” kelimesinin anlamı, zamanla değişmiş ve kölelikten uzaklaşarak prensler ve önemli şahsiyetler için de kullanılan bir unvan haline gelmiştir. Bu değişim, Gök Türk toplumunda kölelik ve özgürlük kavramları arasındaki sınırların dönemin toplumsal yapısında nasıl evrildiğini göstermektedir. Gök Türkler’de **bu** tür unvanların kullanımı, aile büyüklerini ve atalarını onurlandırma amacıyla olabilir.⁴⁵⁵ Bu sayede aile büyüklerine saygı ve hürmet gösterilir, onların statüleri ve bilgeleri vurgulanırdı.⁴⁵⁶ Kaynaklardan edinilen bilgiye göre, bu unvanın günümüzdeki köle anlamından ziyade kendisini halka hizmet etmek üzere adanmış, “*halkın kölesi durumunda olan hükümdar*” anlamına da geldiği söylenebilir.

⁴⁵² Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati Türk*, Haz. Besim Atalay, (Kral Basımevi, 1943), 414.

⁴⁵³ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati Türk*, Haz. Besim Atalay, (Kral Basımevi, 1943), 414.

⁴⁵⁴ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem* (Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 89.

⁴⁵⁵ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 287.

⁴⁵⁶ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati Türk*, Haz. Besim Atalay, (Kral Basımevi, 1943), 414.

Divanü Lugati't-Türk (1074)

Türk kültür tarihinin en eski ve kapsamlı kültürel kaynaklarından biri olan Divanü Lügati't-Türk, kölelik kurumunun Türk toplumundaki varlığını belgeleyen önemli veriler sunar. Eser, Türklerin İslamiyet'i kabulünün ilk yüzyılında kaleme alınmış olmasına rağmen hem dönemin hem de önceki çağların Türk sosyal yaşamına dair zengin bir envanter içerir. Kaynakta, köle kavramı genellikle “kul” terimiyle ifade edilmekle birlikte, “tigin” sözcüğünün de köleleri tanımlamak için kullanıldığı görülür. Kaşgarlı Mahmud, eserinde belirli niteliklere sahip köleleri tasvir ederken, gümüş rengindeki köleler için *gümüş tigin*, güçlü köleler için *güç tigin* ve yırtıcı karakterli köleler için *çağrı tigin* gibi sıfatlandırmalar yapar. Ayrıca, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kölelerin “karabaş” olarak adlandırılmasına dair kayıtlar, toplumsal statüye ilişkin terminolojik çeşitliliği yansıtır.⁴⁵⁷

Kutadgu Bilig (1069–1070)

Yusuf Has Hacib'in yazmış olduğu “Kutadgu Bilig” adlı eserde, “hür insan” ve “kul” ayrımı açıkça görülmektedir. Bu ayrım, kölelerin sosyal yapıda bir statüye sahip olduğunu ancak tam bir birey olarak kabul edilmediklerini göstermektedir. *Kul* ve *Kün* gibi terimler, “bir başkasına bağlı olan kişi” anlamında kullanılmakta; *künsüz* (cariye) ise “kadın köleler” için tercih edilmekteydi. Ayrıca *kulsıg* kelimesi, “köleye yakışır” anlamında kullanılarak kölelerin toplumdaki yerini belirlemektedir.⁴⁵⁸

4.1 Türklerde Kölelik Anlayışı

Türklerin yaşam biçimlerini anlamak için ilk ana yurdu olarak bilinen Orta Asya'nın bozkır kültürüne odaklanmak gerekir. Orta Asya'nın geniş bozkır alanları, Türklerin göçebe yaşam tarzını şekillendiren temel etkenlerden biri olmuştur. Bu yaşam tarzı, Türklerin sosyal yapısını derinden etkilemiş ve onları esnek, dinamik ve mücadeleci bir toplum haline getirmiştir. Göçebe kültürde halkın temel ihtiyaçları genellikle hayvancılıkla karşılanır ve ekonomik düzen bu üretim modeline dayanır. Bu bağlamda göçebe toplumlar, tarım temelli yerleşik toplumlara kıyasla köle emeğine daha az

⁴⁵⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati Türk*, Haz. Besim Atalay, (Kral Basımevi, 1943), 375, 593.

⁴⁵⁸ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, (Türk Tarih Kurumu, 1992), 5.

ihtiyaç duymuştur. Buna karşın, savaşlar sırasında ele geçirilen esirlerin köleleştirilmesi gibi durumlar, köleliğin belli bir ölçüde var olmasına neden olmuştur.⁴⁵⁹ Ancak bu durum esirlerin toplumsal düzene entegre edilmesiyle sınırlı kalmıştır. Göçebe yaşam tarzı, yerleşik hayata geçişle bir değişim göstermiş olsa da halklar, yarı göçebe özellikleri devam etmiştir. Bundan başka savaşlarda elde ettikleri esirleri genellikle köle olarak kabul eder ve bu esirler, aşiret liderleri arasında paylaştırılırdı.⁴⁶⁰

Bu sebeple savaş esirlerinin topluma entegre edilmesiyle sınırlı kalan kölelik, Türklerde kurumsallaşmış bir yapı haline gelmemiştir. Göçebe yaşam tarzı, köleliğin yaygınlaşmasını engelleyen en önemli faktörlerden biri olmuş; Türklerin özgürlük ve bağımsızlık değerlerine olan bağlılığı, kölelik sistemine yönelik tutumlarını şekillendirmiştir. Ancak, kölelik olgusu, Türk toplumunda tamamen ortadan kalkmamış; ekonomik, askerî ve sosyal ihtiyaçlara göre dönemsel olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum, Türk toplumunun kölelik sistemine yaklaşımının özgün ve insancıl bir nitelik taşıdığını göstermektedir.⁴⁶¹

4.1.1 Sosyal Hayat

Coğrafyanın toplumların yaşam biçimine doğrudan etkisi, her medeniyetin kendine özgü bir bilinç ve yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Örneğin, deniz kıyısında yaşayan toplumlar genellikle barışçıl ve rahat bir yaşam tarzı benimserlerken, bozkır coğrafyasında zorlu yaşam şartları sürenler, doğayla mücadele ederek hayatta kalmayı ve özgürlüklerini korumayı amaç edinmişlerdir. Dolayısıyla bu durum yarı göçebe Türk toplumlarının sosyal ve idarî yapısında sınıfsal ayrımların sonucu olan kast sistemi veya kölelik düzeninin ortaya çıkmasını engellemiştir. Türkler için vazgeçilmez önemli bir yaşam biçimi ve değer olan özgürlük, köleliğin kurumsallaşmasını büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Ancak, Türlerde köleliğin olmadığını söylemek mümkün değildir. Ekonomik, askerî ve dinî sebepler, zaman zaman köleliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, (Karacan Yayınları, 1982),131.

⁴⁶⁰ Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, (Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978), 6.

⁴⁶¹ Ahmet Gürkan, *İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, (Cihan Yayınları, 1966), 213.

⁴⁶² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (Ötüken Neşriyat, 2015), 46.

Bu bağlamda, Oğuz topluluklarında servet ya da mevkî farklılıklarının toplumsal düzeyde belirgin ayrımlar yaratmadığı görülür. Bu esir köleler, topluluk içinde tarım işçisi ya da sürü çobanı olarak çalıştırılırken; köle emeği, göçebe yaşamın temel ekonomik dinamikleri üzerinde belirleyici bir unsur olmamıştır. Kölelerin daha çok toplumsal düzeni destekleyen bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶³

4.1.2 Ekonomik Hayat

Türklerde göçebe yaşam tarzı ile yerleşik hayat arasındaki farklılıklar, kölelik kurumunun gelişiminde belirleyici olmuştur. Göçebe yaşam tarzı, ekonomik üretimi daha çok hayvancılık üzerine kurduğu için, köle emeğine duyulan ihtiyaçla sınırlı kalmıştır. Buna karşın, yerleşik hayata geçişle birlikte tarımsal üretim ve ekonomik faaliyetlerin artması, köle emeğine olan ihtiyacı artırmış ve kölelik sisteminin daha belirgin bir şekilde varlık göstermesine neden olmuştur.⁴⁶⁴

4.2 Türk Devletlerinde Kölelik

Türklerde kölelere yönelik yaklaşım, Avrupa ve Roma medeniyetlerindeki kölelik uygulamalarından farklıdır. Türkler, esir ve kölelere karşı daha insancıl bir tutum sergilemiş, kölelerin toplum içinde belirli bir saygınlık kazanmasına olanak tanımıştır. Bazı durumlarda köleler, efendilerinin kızlarıyla evlenmiş ve özgürlüklerini kazandıktan sonra bile, eski efendilerine bağlılık göstermeye devam etmişlerdir. Bu durum, Türk toplumunda kölelik kurumunun toplumsal uyum, anlayış ve alçakgönüllülük çerçevesinde değerlendirilebilir.

4.2.1 Hunlar (M.Ö. 220-M.S. 553)

Bilinen en eski Türk devleti olarak kabul edilen Hun Devleti'nde hükümdarlarına “Şan-Yu” ve “Tan-Hu” unvanları verilirdi.⁴⁶⁵ Tan-Hu öldüğünde yakınları, köleleri ve cariyelerinden birçoğunun bazen ölümünde ona eşlik ettiği bilinmektedir.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Mehmet Altay Köymen, “Alparslan Zamanı Türk Toplum Hayatı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 4, (1973): 7

⁴⁶⁴ Boris Vladamirtsov, *Moğolların İktimai Teşkilatı*, Çev. Abdulkadir İnan, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1944), 98

⁴⁶⁵ Ali Altınbaş, “İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk”, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, S.23 (2022):20.

⁴⁶⁶ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, (Turhan Kitabevi, 1987), 16.

Buradan Hunlar'da bugünkü anlamda köleciliğe dair bir anlayışlarının olmadığını, ancak insan gücünden ve emeğinden yararlandıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hun Devleti'nde köleler var olmakla birlikte kölelik kurumuna rastlanılmamaktadır.⁴⁶⁷

Hunlar gibi bazı toplumlarda kölelik sisteminin bu kadar (Avrupa/Roma/Germen) köklü olmadığı ve daha esnek sosyal yapılar olduğu bilinmektedir.⁴⁶⁸ Eski Türklerde kölelik, Hunlardan başlayarak çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Bu kurumun işleyişi ve kölelerin statüleri, farklı Türk topluluklarında değişiklik gösterebilmiştir. Hunlar döneminde köleler, genellikle ev içi hizmetlerde kullanılmıştır. Büyük evlerde uşak ve hizmetçi olarak görevlendirilen bu köleler, ev işleri ve günlük yaşamda hanelere yardımcı olmuştur. Bu durum, Hun toplumunda kölelerin statülerinin nispeten daha yüksek ve doğrudan haneye bağlı bir konuma sahip olduklarını göstermektedir.⁴⁶⁹

Türkler ve Moğolların ataları olarak kabul edilen Hun Devleti'nde kölelik ile cariyelik sistemi bireysel kölelikten ziyade “kabile köleliği” şeklinde işliyordu. Hunlar, savaşlarda esir alınan kişileri, genellikle ele geçirenlere “mülk” olarak verirdi. Hükümdar Şan Yu'nun ölümünden (M.Ö. 209) sonra yakınları ve cariyelerinin bir kısmının ona eşlik etmesi, Hunlarda cariyelik kurumunun varlığını açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, köleliğin yaygın bir sistem olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁷⁰

Hunlarda görülen kabile köleliği uygulamasında bazı köleler, devlet hizmetlerinde direk kullanılmışlardır. Fethedilen veya boyunduruk altına alınan kabilelerin, topluca imparatorluğun hizmetine verilmesi anlamına gelen “kabile köleleri”, doğrudan hükümdara bağlı olarak onun çadırı veya sarayı için çalışanlar, gerektiğinde askerî destek birimleri ya da angarya iş gücü sağarlardı.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Hakan Şanlıbayrak, “III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik” (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 42.

⁴⁶⁸ Reşat Ekrem, *Bizans Tarihi (Şarki Roma İmparatorluğu) 395-1453*, (Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1934), 23.

⁴⁶⁹ W. Eberhard, “Tobalarda Köle Usulü”, *Belleten* 10, S. 37 (1946): 255.

⁴⁷⁰ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, (Turhan Kitabevi, 1987), 16

⁴⁷¹ Mehmet Güler. "Evlat ve Köle Alım Satım Belgelerine Göre Eski Uygurlarda Kölelik Anlayışı." *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 4, S.2 (2024): 213-214.

Hunlar, ele geçirdikleri topraklardan gelen insanları, zorla ordularına katarak bir tür köleleştirme yöntemi uygulamışlardır.⁴⁷² Fakat savaş esirleri, Hun toplumu içinde özel bir statüye sahip olmuştur. Örneğin, hükümdar Tan-Hu, esirlerin mülkiyet hakkını teslim ettiğini göstermek için esiri tutsak alana sembolik bir kadeh şarap sunardı. Böylece karşı tarafın esir üzerindeki mülkiyet hakkını onaylıyordu. Esirlerin mülkiyetine ilişkin bir başka gelenek te esirin boynuna ip bağlamaktı ve köleliğin kabul edilen sembollerinden biri olarak görülürdü. Hun toplumunda köleler, her ne kadar özel bir statüye sahip olsalar da göçebe yaşam tarzı nedeniyle daha çok hayvan güdümünde veya tarım işlerinde kullanılmıştır. Esirlerin bir kısmı ise kurtuluş bedeli talep etmek amacıyla köle statüsünde tutulmuştur.⁴⁷³ Bu gibi sembolik uygulamalar, savaş esirlerinin toplumsal ve hukukî statüsünü ortaya koymaktadır.⁴⁷⁴ Kaynakta köleliğin göstergesi olarak verilen boynuna ip bağlamak örneği, günümüzde devlet ya da özel sektörlerde çalışan kişilerin kravat takma zorunluluğu uygulaması ile aynı anlama gelebileceği düşüncesini oluşturmuştur.

Hunlarda bireysel mülkiyete dayalı kölelik yerine kabileye bağlı bir kölelik sisteminin varlığı, Hun toplumunda sosyal ayrıcalıkların bulunmasını ve bireysel kölelik sisteminin gelişmesini engellemiştir. Göçebe bir yaşam tarzını benimseyen Hunlar, ekonomilerini büyük ölçüde hayvancılık üzerine kurmuştu ve hayvancılıkla ilgili işlerde köle emeği kullanılmıştır. Ancak, kölelerin ekonomik değeri sınırlı kalmıştır.⁴⁷⁵

4.2.2 Tobalar

Baykal Gölü çevresinde yaşayan Türk Toba boyları, M.S. 261 yılında güneye doğru göç ederek Şansi eyaletinin kuzeyine, Tatung-Fu civarına yerleştiler. Bu dönemde liderleri O-Liu, 310 yılında “Büyük Tanju” unvanını aldı ve kısa süre sonra “Tai Kralı” unvanını kazandı. Çin’in Ts’in sülalesi, 315 yılında bu devleti resmen tanıdı. Tobalar, başlangıçta esirleri geleneksel olarak çiftçi ve çoban olarak çalıştırıyorlardı.

⁴⁷² Anar T. Sadyrova, Muratbek M. Imangazinov, Saylauhan K.Kozhagulov, Gulmira S. Suleimenova and Arailym A. Amanzholova, "Myth and Historical Facts about Rome and the Huns Leader Attila." *International Journal of Environmental and Science Education* 11, S. 12 (2016): 5303.

⁴⁷³ Abdülkadir İnan, “Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri”, Zeki Vecdî Togan'a Armağan (Türk Tarih Kurumu, 2010): 4

⁴⁷⁴ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, (Turhan Kitabevi, 1987), 16.

⁴⁷⁵ İbrahim Kafesoğlu, “Kültür ve Teşkilat” *Türk Dünyası El Kitabı* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1976): 759.

Ancak, M.S. 409 yılında Çin'in doğu bölgelerini fethettiklerinde ele geçirilen esirlerin nasıl değerlendirileceği büyük bir sorun haline geldi. Toba hükümdarı Min-Yuen-Ti-Tai-Tçung, Çinli danışmanlarının önerileri doğrultusunda esirleri, aşiret beylerine köle olarak dağıtmanın merkezî otoriteyi zayıflatacağını düşünerek bu uygulamadan kaçınmıştır. Bunun yerine, esirlerin kendi topraklarında çalıştırılmasını sağlamış ve ülkenin gıda üretimine katkıda bulunmalarına olanak tanımıştır. Ancak bu tekil olay, Tobalar arasında köleliğin tamamen sona erdiği anlamına gelmemektedir.⁴⁷⁶

Şöyle ki, Tobalarda kölelik daha farklı bir işleyişe sahipti. Kölelerin bir kısmı üretim alanlarında, tarım ve hayvancılık gibi alanlarda çalıştırılırken diğer bir kısmı da çoban olarak büyük otlaklarda görevlendirilmiştir.⁴⁷⁷ Bu sistemin tarımın fazla yaygın olmadığı, ancak hayvancılığın önemli olduğu yarı-göçebe veya yerleşik Türklerde de uygulandığını söylemek mümkündür.

4.2.3 Gök Türkler (552-744)

Gök Türk Kağanlığı, Orta Asya'da geniş bir coğrafyada hüküm süren bir devlettir. Bu kağanlıkta köleliğin önemli bir yer tuttuğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁷⁸ Gök Türkler döneminde kölelik, Hun ve Toba toplumlarında görülen kölelik uygulamalarıyla benzer bir mantıkta işlemiştir. Ancak, göçebe yaşam tarzının dinamizmi ve Türk toplumunun özgürlük anlayışı, köleliğin yaygın ve sistematik bir yapı haline gelmesini önlemiştir. Bu durum, kölelik sisteminin diğer medeniyetlerden farklı bir şekilde ele alındığını ve daha insancıl bir çerçevede uygulandığını ortaya koymaktadır.

Gök Türklere dair en temel ve en eski kaynak, VIII. yüzyıldan kalma Orhun Yazıtları'dır. Gök Türklerin siyasî, sosyal ve kültürel yaşamına dair önemli bilgiler sunan yazıtlarda yer alan “kul” ve “cariye” kelimeleri, Göktürklerde kölelik kurumunun varlığını gösteren en somut kanıtlardır. “Hakanlık olan hakanını sükuta uğratmış. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, evladını kul eyledi. Pakize kız evladı cariyeye oldu, evladını cariyeye eyledi...” gibi birçok yerde kul ve cariyeye kelimeleri

⁴⁷⁶ Nihat Engin, “Osmanlı Devleti'nde Kölelik” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 26

⁴⁷⁷ W. Eberhard, “Tobalarda Köle Usulü”, *Belleten* 10, S. 37 (1946): 255

⁴⁷⁸ Orkun H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, (Devlet Basımevi, 1936), 39.

geçmektedir.⁴⁷⁹ Orhun Yazıtları'nda yer alan "kul" ve "cariye" ifadeleri, dönemin kölelik anlayışını somut bir şekilde yansıtmaktadır. Kül Tegin Anıtı'nın doğu yüzünde geçen "Tabgaç halkının kağanı, bey olacak erkek çocuklarımızı köle yaptı, hanımefendi olacak kız çocuklarımızı ise cariye yaptı." ifadesi, Gök Türklerin esaret deneyimlerini ve kölelik düzenini açıkça belgelemektedir.⁴⁸⁰

Kaynaktan Gök Türkler'de kölelik uygulamalarının daha çok hizmet ilişkileri çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Esir kölelerin büyük kısmı, steppe toplumunun dinamikleri gereği, erkeklerden ziyade kadınlardan oluşurdu. Zira Gök Türk savaşçıları, tehlikeli olabileceği düşünülen yetişkin erkek esirleri genellikle öldürmekte, buna karşılık kadın esirleri hizmetçi veya cariye olarak yaşamına devam ettirmekteydi. Kadın kölelerin varlığı, Gök Türk toplumunda erkeklerin daha fazla askerî faaliyetlere odaklanabilmesini sağlıyor, zira ev içi ve gündelik işlerin önemli bir kısmı, bu köle kadınlar ve hür kadınlar tarafından üstleniliyordu.⁴⁸¹

Gök Türk kağanlarının ve devlet ileri gelenlerinin emrinde köle statüsünde hizmetkarlar bulunmaktaydı. Örneğin, İstemi Yabgu'nun VI. yüzyılda Bizans İmparatoru'na gönderdiği hediyeler arasında bir Kırgız kadın kölenin de yer alması, Gök Türk hükümdarlarının himayesinde bulunan kölelerin diplomatik armağan olarak dahi kullanılabildiğini göstermektedir. Bu olay, kölelerin aynı zamanda bir prestij unsuru ve ticarî meta olarak görülebildiğine işaret eder.⁴⁸²

Gök Türk toplumu esasen "beyler", "hür Türkler" ve "kullar (esirler)" şeklinde üç sosyal sınıfa ayrılıyordu.⁴⁸³ **Kul** terimi, Gök Türk yazılı metinlerinde (Orhun Yazıtları dahil) en az 14 kez geçmekte olup, bu da hür olmayan bir sınıfın mevcudiyetine işaret etmektedir. Köleler çoğunlukla savaşlarda ele geçirilen tutsaklar idi. Nitekim Çin kaynakları, Gök Türklerin savaşta ele geçirdikleri düşman esirlerini köleleştirdiğini

⁴⁷⁹ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994), 32, 35, 39, 41, 50, 66, 168, 177,

⁴⁸⁰ KÜL-TEĞİN: *Orhun Yenisey Yazıtları, VI-VII. YY.*, Haz. Samdan Z.B. (Türksoy Yayınları, 2003), 150.

⁴⁸¹ Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38, S.1 (1981): 97.

⁴⁸² Mehmet Güler, "Evlat ve Köle Alım Satım Belgelerine Göre Eski Uygurlarda Kölelik Anlayışı." *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 4, S.2 (2024): 213-214.

⁴⁸³ Ali Altunbaş, "İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk". *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, S.23 (2022): 24.

belirtmektedir.⁴⁸⁴ Dolayısıyla Gök Türk (Tu-Kiyu) Devleti'nde en büyük köle kaynağı savaş yolu ile esir edinmedir.⁴⁸⁵

Ancak sistematik bir yapıdan ziyade, savaş esirlerinin toplumsal düzene entegre edilmesiyle sınırlı bir uygulama olan kölelik, toplumsal yapıda büyük bir yer tutmamakla birlikte, özgür bireyler ve köleler arasında belirgin bir ayrım olduğu bilinmektedir. Çin kaynakları, Gök Türklerin savaşlarda ele geçirdikleri esirleri köleleştirdiğine dair kayıtlar sunmaktadır. Kaynaklara göre Gök Türk toplumunda köleler, genellikle savaş esirleriydi ve savaş esirlerinin toplumsal düzen içinde köle olarak kullanıldığı görülmektedir.⁴⁸⁶

Bundan başka köleler, büyük ölçüde ekonomik ve sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak, toplumun göçebe yaşam tarzı ve özgürlük anlayışı, köleliğin kalıcı ve sistematik bir yapı haline dönüşmesini engellemiştir. Köleler, genellikle tarım ve hayvancılık gibi alanlarda çalıştırılmış, toplumsal iş bölümüne dahil edilmişlerdir.⁴⁸⁷

Gök Türk töresinde köleler, hukuken efendilerinin malı sayılır ve en alt statüyü oluştururdu. Töre geleneğinde hürriyet, Türk kimliğinin önemli bir unsuru sayıldığından, kölelik istenen bir durum değildi; lakin savaşların kaçınılmaz sonucu olarak varlığı kabullenilirdi. Bu durum, kölelerin hukukî statüsünü geçici mal mahiyetine büründürebiliyordu; zira bir düşman esiri, karşı taraf fidye ödeyince serbest kalabiliyordu. Gök Türk hukukunda kölelere tanınan haklar konusunda sınırlı bilgi vardır. Orhun Yazıtları'nda geçen "kul" ve "küçüg" (kadın köle) sözcükleri, bu kişilerin tam manasıyla hür olmadığını ortaya koysa da, toplumsal konumları hakkında ayrıntıya girmez.⁴⁸⁸ Yine de, bazı töre uygulamalarından kölelerin belirli ölçüde korunabildiğini çıkarabiliriz: Örneğin, Gök Türklerde suç ve ceza bağlamında, *kendinin köle olduğunu inkar eden kölenin kulağının kesilmesi...* şeklinde bir

⁴⁸⁴ Bahaddin Ögel, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", *Belleten* 19, S.75 (1955): 345

⁴⁸⁵ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, (Turhan Kitabevi, 1987), 24.

⁴⁸⁶ Orkun H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, (Devlet Basımevi, 1936) 39.

⁴⁸⁷ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, (Turhan Kitabevi, 1987), 129.

⁴⁸⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati Türk*, Haz. Besim Atalay, (Kral Basımevi, 1943), 414.

yaptırımdan söz edilir ki bu, kölelerin statülerini gizlemelerinin ağır bir ihlal sayıldığını gösterir.⁴⁸⁹

4.2.4 Uygurlar (744/5-840)

Uygur Kağanlığı, Orta Asya’da güçlü bir devlet kurmuş ve VIII. ve XIII. yüzyıllar arasında önemli bir medeniyet inşa etmiştir. Bu medeniyeti oluşturan Uygur toplumunda kölelik sistemi mevcuttu. Şöyle ki, Uygur toplumunda erkek köleler “karabaş”, “kul”, “kütay” veya “oğlan” olarak adlandırılırken, kadın köleler için “küng” ya da “eşi karabaş” gibi ifadeler kullanılmıştır.⁴⁹⁰

Gök Türkçe ve Uygurca’da köle ve cariye kavramlarını ifade eden kelimelerin anlamları ve kullanımları, Uygur dönemi köleliğine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Hem Gök Türkçe’de hem Uygurca’da **kul** kelimesi, “köle” veya “başka birine tabi olan hizmetçi” anlamına gelmektedir. Bu kelime erkek köleler için kullanılır ve kölelerin statülerini ve kölelik kurumunu açıkça ifade eder. Uygurca’da **küng** kelimesi “dişi kul” olarak değerlendirilmiş ve kul gibi genel bir anlam kazanmamıştır. Bu kelime Uygurca’da doğrudan doğruya **Karabaş** kelimesinin karşılığı olarak “cariye” veya “kadın köle” anlamına gelen Küng kelimesiyle eş anlamlıdır ve kölelik statüsündeki kadınları ifade eder. Uygur metinlerindeki **küngüz** kelimesi de “cariye” karşılığında olup; küng ve karabaş kelimeleriyle eş anlamlıdır ve kölelik statüsündeki kadınları ifade eder.⁴⁹¹

Savaşlarda yenilen kabilelerin üyeleri ve esir alınan savaşçılar, köle olarak kabul edilirdi. Bununla birlikte ata erkil aile yapısının hakim olduğu Uygur toplumunda bir baba, diğer oğullarına danıştıktan ve onayını aldıktan sonra, bir oğlunu velayet hakkı nedeniyle köle olarak satabilir ve böylece kölelik sistemine katkıda bulunabilirdi. Bu durum, aile içi anlaşmazlıklar veya maddî zorluklar gibi nedenlerden dolayı gerçekleşebiliyordu. Borçlarını ödeyemeyen kişiler de kölelik statüsüne

⁴⁸⁹ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, (Turhan Kitabevi, 1987), 25.

⁴⁹⁰ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, (Turhan Kitabevi, 1987), 129.

⁴⁹¹ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, (Türk Tarih Kurumu, 1992), 5

düşebiliyordu.⁴⁹² Dolayısıyla kölelik, Uygurlarda hem sosyal hem de ekonomik düzenin bir parçasıydı.

Göçebe bir yaşam tarzından yerleşik hayata geçiş, Uygurlar arasında kölelik sisteminin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Yerleşik yaşam tarzı, tarımsal üretim ve ekonomik faaliyetlerde köle emeğine olan ihtiyacı artırmıştır. Savaşlar sonrasında ele geçirilen esirler, genellikle köle olarak edinilmiş ve aile yapısının bir parçası haline getirilmiştir. Köle sahipleri, köleler üzerinde mutlak tasarruf haklara sahip olup; kölesini satabilir, miras olarak devredebilir ya da özgür bırakabilirdi.⁴⁹³

Uygur Kağanlığı'nın Ötüken'den Tarım Havzası'na uzanan coğrafyasında şehir hayatı gelişirken, ziraî faaliyetlerde ve sulama işlerinde kölelerin kullanılmış olmasının yanı sıra, hayvancılık alanında çobanlık ta kölelerin üstlendiği kritik görevler arasındaydı. Gök Türk ve diğer bozkır devletlerinde sürü yönetimi, ekonomik hayatın temeliydi. Savaş esiri köleler veya borç yüzünden satılan kişiler, efendilerinin sürülerini gütmekle görevlendirilirdi. Kaynaklar, savaş tutsaklarının boyunlarına ip takılarak tıpkı bir tasma altında büyük sürülerde çobanlık yaptırıldığını aktarır.⁴⁹⁴

Anlaşılan Uygurlar, belirgin bir kölelik sistemine sahiptiler. Köleler, genellikle mağlup kabilelerin üyeleri, savaş esirleri ve onların soyundan gelen bireylerden oluşmaktaydı.⁴⁹⁵ Savaşlar, suçlu ve borçlu olanlardan elde edilen kölelerden başka, Orta Asya şehirlerindeki çarşı veya pazarlardan da köle ve cariye satın alınabilmekteydi. Bir ağabeyin öteki malları ile birlikte iki kölesini erkek kardeşine bıraktığını yazan bir vasiyet-name, kölelerin miras yoluyla devredilebildiğine dair örnektir.⁴⁹⁶

Uygur Kağanlığı dönemine ait köle satış belgeleri, bu müessesenin varlığını ve işleyişini daha açık ve kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Belgeler, kölelik

⁴⁹² Mikail Çoban, "Ortaçağ Türk Toplumlarında Kölelik ve Köle Ticarati" (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyeti Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 40; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 370

⁴⁹³ İbrahim Kafesoğlu, "Kültür ve Teşkilat" *Türk Dünyası El Kitabı* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1976): 759.

⁴⁹⁴ Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, haz. Erkin Ekrem, Serhat Küçük, (Türk Tarih Kurumu, 2014), 147.

⁴⁹⁵ Boris Vladamirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Çev. Abdulkadir İnan, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1944), 98

⁴⁹⁶ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, (Türk Tarih Kurumu, 1992), 4

kurumunun Uygur toplumunda önemli bir yere sahip olduğunu ve farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Uygurlarda kölelik statüsüne düşmenin çeşitli yolları vardı. Savaş esirleri ve suçlular, köle olarak kabul edilirken ayrıca, kadın ve çocuklar da borçlarını ödeyemediklerinde köle statüsüne düşebiliyor veya mal ve para karşılığında satılabiliyorlardı. Önceden köle olmayan kişilerin sonradan borçlanma gibi ekonomik nedenlerden dolayı köle olarak satıldığı da görülmektedir. Kişilerin satılmasından Uygurların köleleri mülk olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁷

Yerleşik hayata geçişle birlikte köleliği, hem ekonomik hem de sosyal yapılarına entegre etmiş Uygurlar, Soğd yazı kültürü ile hukuk belgeleri bırakmış ilk Türk topluluklarından olduğu için, kölelik konusunda daha somut verileri bulunmaktadır. Turfan Bölgesi'nde ortaya çıkarılan Uygurca hukukî belgeler, köle alım-satımı ve azadı konularında zengin bilgiler sunar. Uygurlar'da kölelerin değeri oldukça yüksekti. Örneğin bir Uygur belgesinde, bir kadın kölenin 100 top kumaş karşılığında takas edildiği, bir diğer belgede ise başka bir kölenin 47 gümüş satır (dönemin Uygur para birimi) karşılığında satıldığı kayıtlıdır. Hatta bir köle, bir atın değerinin 100-150 katına alıcı bulabilmiştir.⁴⁹⁸ Bu kayıtlar, kölelerin belirli hukukî şartlara uygun biçimde alınıp satıldığını ve ekonomik değerlerinin oldukça yüksek olduğunu gösterir.

Köle sayısının az oluşu da kölelerin değerini ve kıymetini artıran bir unsurdu.⁴⁹⁹ Bu durum köle sisteminin ve ticaretinin temellerini güçlendirmişti. Bir kölenin yüksek bedellerle alınıp-satılması köleliğin yaygın olmaktan ziyade münferit ve elit bir olgu olduğunu ve belli bir tabakanın köle edinebildiğini düşündürmektedir.

Uygur dönemindeki yazılı belgeler ve mahkeme kararları sayesinde kölelik sistemi, daha detaylı bir şekilde anlaşılabilir. Belgeler, Uygurlarda kölelik uygulamaları, köle ticareti ve kölelerin özgürleştirilmesi gibi konulara ışık tutmaktadır.⁵⁰⁰ Konuyla ilgili toplam 14 Uygurca belge, kölelik sistemine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu belgelerin üçü daha önce köle olmayan kişilerin köleleştirilmesi, sekizi mevcut kölelerin başkalarına satılması, biri kölelerin

⁴⁹⁷ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, (Türk Tarih Kurumu, 1992), 4

⁴⁹⁸ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, (Turhan Kitabevi, 1987), 25.

⁴⁹⁹ Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38, S.1 (1981): 99.

⁵⁰⁰ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, (Turhan Kitabevi, 1987), 129.

özgürleştirilmesi, biri köleler arası evliliklerin düzenlenmesi ve biri de Orta Asya şehirlerinden köle ve cariye satın alınması üzerine oluşturulmuştur. Ayrıca bir vasiyet-namede bir ağabeyin diğer mallarıyla birlikte iki kölesini, erkek kardeşine miras bıraktığı ifade edilmektedir.⁵⁰¹

Bununla birlikte kölelerin sınırlı da olsa bazı haklara sahip olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Belgeler, bir kölenin efendisinin izniyle evlenebildiğini ve hatta gerektiğinde mahkemeye müracaat edebildiğini göstermektedir.⁵⁰² Bir köle ile bir cariyenin evlenmelerine izin verilmesi durumu, kölelerin toplumda belli haklara sahip olduğunun ve aile kurabildiklerinin ispatıdır.

Bunlardan başka Uygur Kağanlığı'nda Maniheizm ve Budizm etkisiyle saray hizmetlerinde köle kullanımının daha insanî koşullarda olduğu, kölelerin saray atölyelerinde zanaatkar olarak da çalıştırılabildiği düşünülmektedir. Nitekim Uygurlar dönemine ait bazı belgeler, kültürlü (okuma yazma bilen) kölelerin varlığına değinir; bu da bu kişilerin katiplik, tercümanlık gibi görevlerde veya dinî kurumlarda hizmet edebileceğini akla getirmektedir.⁵⁰³

4.3 İslamiyet Sonrası Türklerde Kölelik

İslamiyet öncesinde Türk toplumlarında kölelik, Hunlardan başlayarak sosyal hayatta belirli bir yere sahip olmuştur. Ancak, bu durum genellikle göçebe yaşam tarzının ekonomik ve sosyal dinamikleriyle sınırlı kalmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte İslamiyet'te olduğu gibi kölelik, tamamen ortadan kaldırılamamış; aksine hem sosyal hem de ekonomik gerekçelerle belirli ölçülerde varlığını sürdürmüştür. İslam dini, köleliği bütünüyle yasaklamasa da bu kuruma yeni bir ahlakî çerçeve kazandırmış ve kölelerin daha insanî koşullarda yaşamalarını sağlamaya yönelik düzenlemeler getirmiştir. Böylece, kölelik Türk sosyal hayatında yeni anlamlar ve işlevler kazanmaya başlamıştır.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ İbrahim Kafesoğlu, "Kültür ve Teşkilat" *Türk Dünyası El Kitabı* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1976): 759.

⁵⁰² Arsal Sadri Maksudi, *Hukuk Tarihi* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Basımevi, 1941), 370

⁵⁰³ Güler, Mehmet. "Evlat ve Köle Alım Satım Belgelerine Göre Eski Uygurlarda Kölelik Anlayışı." *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 4.2 (2024): 213-214.

⁵⁰⁴ Erdoğan Merçil, "Gulam", *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 180

Buna rağmen Türk toplumlarında kölelik, göçebe yaşam tarzının ve özgürlük anlayışının etkisiyle büyük ölçüde sınırlı kalmış, yerleşik hayata geçişle birlikte bazı farklılıklar göstermiştir. Uygurlar gibi yerleşik yaşam biçimini benimseyen Türk topluluklarında, kölelik sosyal ve ekonomik düzenin daha belirgin bir parçası haline gelirken, göçebe yaşam tarzını sürdüren Türkler arasında köleliğin daha insancıl ve esnek bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte İslamiyet'in kabulü, Türk toplumlarının sosyal ve kültürel yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir.

Türkler, geleneksel toplum yapılarında köleliğe yer vermişlerdir. İslamiyet'i kabul ettikten sonra geleneksel kölelik sistemlerini İslamî kölelik sistemiyle değiştirerek sürdürmüşlerdir. İlk zamanlarda İslam ülkelerine köle olarak getirilen Türkler, zamanla Müslüman olmuşlar ve kurdukları devletlerinde kölelik sistemini İslamî esaslara uygun şekilde uygulamışlardır. Bu uygulamalar, bazı hükümdarların ve idareciler ile asker olarak görev yapan birçok Türk'ün bizzat köleliği deneyimlemelerinin etkisiyle gerçekleşmiştir.⁵⁰⁵

Bu sebeple Orta Çağ Türk toplumlarında kölelik, sadece emek gücünden yararlanmayı değil, aynı zamanda kölelerin askerî, idarî ve ekonomik alanlarda etkili roller üstlenmelerini sağlayan bir sosyal yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk-İslam devletleri, kölelik kurumunu İslam'ın insanî kurallarına uygun şekilde düzenlemiş ve bu sistem üzerinden devlet idaresine katkı sağlayacak bireyler yetiştirmiştir. Esirler ve köleler, özellikle hassa birliklerinde ve devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmiş, hatta zamanla bu bireylerden bazıları yeni devletlerin kurulmasına öncülük etmişlerdir.⁵⁰⁶

Bu dönemde kölelerin sadece bir sınıf olarak değil, bireysel başarılarıyla toplumsal hiyerarşide yukarı çıkabildikleri, liyakate dayalı bir sistem içinde değerlendirilmeleri, dönemin kölelik anlayışındaki yaklaşımını yansıtır. Kölelik, Türk toplumlarında salt bir baskı aracı değil, aynı zamanda devletin ve toplumun şekillenmesinde aktif bir

⁵⁰⁵ Nihat Engin, "Osmanlı Devleti'nde Kölelik" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 25

⁵⁰⁶ İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten* 47, S.187 (1983): 809.

unsur olmuştur. Bu durum, Türk-İslam devletlerinin yönetim anlayışını ve insan merkezli yaklaşımlarını anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır.⁵⁰⁷

4.3.1 Samaniler (819-999)

Türk kökenli bir gulam (köle) olan (tahmini 880/81 doğumlu) Alp Tegin, Samanî emiri Ahmed b. İsmail'e satılmış; hassa askerleri arasında zekâsı ve yeteneği ile hızla yükselerek önemli mevkilere ulaşmıştır.⁵⁰⁸ 961 yılında, Samaniler için tehlike oluşturacak kadar güç ve ün kazanan Alp Tegin, taht kavgasına dahil olmuştur. Bu mücadelede yanında 2200 Türk gulam bulundurması, köle ve azatlı kölelerden oluşan askeri birliklerin İslam devletlerinde yaygınlaştığını göstermektedir. Abbasiler (750-1258) zamanında başlayan bu uygulama, Gazneliler gibi diğer İslam devletlerinde de benimsenmiştir.⁵⁰⁹

4.3.2 Karahanlılar (840-1212)

Orta Asya Türkistan coğrafyasında X. ve XII. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş bir Türk devleti olarak bilinen Karahanlılar, İslamiyet ile ilk kez Samanoğulları Devleti (819-1005) ile yaptıkları mücadeleler sırasında tanışmıştır.⁵¹⁰ Bu süreç, Karahanlıların kurucusu olarak kabul edilen Satuk Buğra Han (942-955)'in Müslümanlığı kabul etmesiyle daha da ileriye taşınmış ve onun liderliğinde hem hükümdar hem de halk, İslamiyet'i benimsemiştir.⁵¹¹ İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti olma özelliğini taşıyan Karahanlılar'da bu kabul, toplumun sosyal ve ekonomik yapısında derin değişimlere yol açmıştır, denilebilir.

Karahanlı Devleti'nde kölelerin nasıl elde edildiğine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak diğer benzer köle sistemlerine sahip devletlerde olduğu gibi, kölelerin temin edilmesinde en yaygın yöntemin satın alma olduğu söylenebilir. Bu duruma Kaşgarlı Mahmud'un "Bu oğlanı bir at karşılığında aldım."⁵¹² ifadesi örnek

⁵⁰⁷ İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten* 47, S.187 (1983): 809.

⁵⁰⁸ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu, 1989), 1.

⁵⁰⁹ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu, 1989), 3.

⁵¹⁰ Ali Aksu, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları." *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, S.1 (2001): 286.

⁵¹¹ Ömer Sanur Hunkan, "Satuk Buğra Han" *TDV İslam Ansiklopedisi* 36, (2009): 181.

⁵¹² Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati Türk*, Haz. Besim Atalay, (Kral Basımevi, 1943): 373

gösterilebilir. Burada **oğlan** kelimesiyle kölelere atıfta bulunan ve genellikle satın alma yoluyla temin edilen kölelerin saray hizmetlerinde ve saray koruculuğunda görev alan, ayrıca orduyu oluşturan askerlerin genç yaşta hizmete alındığı...⁵¹³ bilinmektedir.

Bu örnek, Karahanlı devlet ve toplum yapısında kölelerin varlığını açıkça göstermektedir. Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda yazdığı "Divan-ü Lügati't-Türk" adlı eseri, bu dönemde köleliğin toplumsal hayattaki yerini yansıtan zengin dil malzemesi sunar. Kaşgarlı, genel olarak köle karşılığı "kul" kelimesinin kullanıldığını, ayrıca kölelerin niteliğine göre *gümüş tegin* "ten rengi gümüş gibi parlak köle", *güç tegin* "güçlü kuvvetli köle" veya *çağrı tegin* "yırtıcı, saldırgan köle" gibi tabirlerin olduğunu ve cinsiyet farkı gözetmeksizin onlara "karabaş" denildiğini aktarır. Bu ifadeler, Karahanlı toplumunda kölelerin yaygınlığını ve çeşitli özelliklerine göre sınıflandırıldığını göstermektedir.⁵¹⁴ Divan'da kölelere dair pek çok terim ve deyim bulunması, Türklerde kölelerin ve kölelik kurumunun varlığını destekler mahiyettedir.

Karahanlılarda İslam'ın benimsenmesinin ardından cihat anlayışı kafirlere karşı yürütülen savaşlar ve esaret pratiği için güçlü bir motivasyon kaynağı haline gelmiştir. Yusuf Has Hacib (1017-1077), "Kutadgu Bilig" adlı eserinde kafirlere nasıl davranılması gerektiği üzerine detaylı açıklamalar yapar ve savaşlardan elde edilen ganimetlerin yanı sıra esir alınan oğul ve kızların köle veya cariye yapılmasını önerir. Bu esirlerden elde edilen servetin, devlet hazinesinin güçlendirilmesi için kullanılmasını tavsiye eder.⁵¹⁵

Karahanlılar, kölelik sistemini İslamiyet'in prensiplerine uygun şekilde yeniden organize etmişlerdir. İslamiyet'in kölelik konusundaki düzenlemeleri, kölelerin hakları ve efendilerinin onlara karşı sorumlulukları konusundaki belirli kurallar, Karahanlılar tarafından büyük ölçüde benimsenmiştir. Buna rağmen Karahanlılar dönemine ait kölelik ile ilgili bilgi çok yoktur. Selçuklularda olduğu gibi

⁵¹³ Ömer Sanur Hunkan, "Yûsuf Hâs Hâcib ve Kutadgu Bilig'de Elçilik Mansıbı" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13, S.4 (2016): 104.

⁵¹⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati Türk*, Haz. Besim Atalay, (Kral Basımevi, 1943): 375.

⁵¹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, hzl. Mustafa S. Kaçalin, (T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü), 284.

Karahanlılarda da ölen hükümdarın köleleri yeni hükümdarın hizmetine girerlerdi.⁵¹⁶ Savaşlar sonucu ele geçen askerlerin devlet-ordu teşkilatına katıldıklarına dair Karahanlı-Samanî mücadelesinde mağlup olan Samanî askerlerinin Karahanlılara memlûk (köle) olarak katılmaları örnek olarak gösterilebilir.

4.3.3 Gazneliler (963-1186)

İslamiyet'in ilanından sonra Orta Asya'da kurulan bir Türk devleti olan Gaznelilerde⁵¹⁷ kölelik, savaşlarda ele geçirilen esirler ve köle ticareti yoluyla temin edilen bireylerle sürdürülmüştür. Özellikle Gazneli Mahmud (998-1030)'un Hindistan seferleri sırasında ele geçirilen ganimetler arasında çok sayıda köle de bulunmaktaydı. Bu köleler, genellikle askerî eğitim alarak ordunun önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Gazne ordusunda yer alan köle askerler, "gulam" adı verilen özel bir sınıf oluşturmuştur. Bu askerler hem savaş alanında hem de iç güvenlikte stratejik roller üstlenmişlerdir. Gaznelilerde kölelik sistemi, sadece askerî bir unsur olarak değil, aynı zamanda saray hizmetleri ve bürokraside de önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Sarayda çalışan köleler, devlet yönetiminde etkili olan elit bir sınıfın parçası haline gelmişlerdir. Gaznelilerdeki bu yapı, kölelerin birer hizmetkar olmaktan öte, devletin devamlılığını sağlayan önemli unsurlar olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.⁵¹⁸

Bundan başka meziyetli ve yetenekli kölelerin efendilerinin kızlarıyla evlenmeleri ayrıca dikkat çeken önemli bir husustur. Alp Tegin (901-963)'in kölesi ve evlatlığı Sebük Tegin (977-997)'i kızına eş olarak seçmesinde onun zekası, liyakati ve gelecekte büyük başarılarla imza atma potansiyeli etkili olmuştur. Sebük Tegin'in efendisinin kızıyla evlenmesi ise siyasî kariyeri açısından büyük bir avantaj sağlamıştır. Türk-İslam devletlerinde kölelerin toplumsal entegrasyonu ve yükselmesi, gulam sistemi gibi uygulamalar sayesinde sıkça karşılaşılan bir durumdu. Bu tür evlilikler, kölelerin sadece hizmetkar veya asker olarak değil, toplumun farklı katmanlarına entegre olarak stratejik roller üstlenebildiğini göstermektedir.⁵¹⁹

⁵¹⁶ Erdoğan Merçil, "Gulam", *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 181.

⁵¹⁷ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *TDV İslam Ansiklopedisi* 13, (1996): 480.

⁵¹⁸ Bosworth, Clifford E. *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, (Edinburgh University Press, 1963): 98.

⁵¹⁹ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007), 7.

Gazneli Devleti’nde memlûklerin temini, diğer İslam devletlerinde olduğu gibi köle ticareti ve savaş esirleri yoluyla yapılmaktaydı. Bu yöntem, bölgesel farklılıklar ve Harezm Bölgesi’nin fethi ile bazı değişiklikler getirmiştir. Gazneliler, Harezm bölgesini fethetmeden önce Maverâü’n-nehir ve Horasan gibi büyük şehirlerin köle pazarlarından esir satın alarak orduyu takviye etmişlerdir.⁵²⁰ Harezm Bölgesi’nin fethi ile birlikte bu bölgenin köle pazarlarına erişim imkânı bulmuşlar; bu sayede, farklı etnik kökenlerden ve becerilere sahip memlûkleri orduya dahil edebilmişlerdir.⁵²¹

4.3.4 Büyük Selçuklular (1037-1157)

Toplum genelinde Selçuklu çağında kölelik, diğer İslam toplumlarından farklı değildi. Şehirlerde zenginler, evlerinde hizmetçi ve cariye olarak köle çalıştırır, tarlalarda ve sürülerde köle emeğinden yararlanırdı. Ancak Selçukluların özgün katkısı, devletin askerî ve idarî mekanizmasına “kul sistemini” entegre etmeleridir. Böylece, bir yandan geleneksel boy beyleri ve onların serbest kuvvetleri denge altında tutulmuş diğer yandan devlete bağlı, maaşlı ve profesyonel bir yönetici-asker zümresi oluşturulmuştur. Bu bakımdan Selçuklu köleleri, toplum içindeki sıradan kölelerden ziyade, devlet nezdinde ayrıcalıklı bir sınıf teşkil etmiştir denilebilir. Elbette saray dışındaki binlerce köle de günlük hayatın her alanında bulunmaktaydı fakat onların toplumsal ağırlığı, devletin çekirdeğini oluşturan gulamlara nispetle daha az belirgindi.⁵²²

4.3.4.1 Abbasî Dönemi Selçuklular

Türklerin Müslüman oluşu, kölelik kavramına İslamiyet’in getirdiği düzenlemeler ve insanî yaklaşım çerçevesinde yeni bir boyut kazandırmıştır. İslam, kölelik sistemini tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, kölelere daha iyi yaşam koşulları sağlama, onları özgürleştirme ve topluma entegre etme yönünde güçlü teşvikler sunmuştur. Türkler, bu değerleri benimseyerek kölelik kurumunu yeniden şekillendirmiştir. Özellikle Abbasî döneminde (750-1517) Türkler, köle olarak edinildikten sonra askerlik ve devlet yönetiminde önemli görevler üstlenmiş, bu süreçte sadece kölelikten

⁵²⁰ Erdoğan Merçil, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 182.

⁵²¹ Güler Nuhoglu, “Gaznelilerde Devlet Teşkilatı”, *Türkler Ansiklopedisi* 5, (Yeni Türkiye Yayınevi, 2002): 299.

⁵²² Çoşkun Erdoğan, “Selçuklu Devlet Teşkilatında Gulam Sistemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 41.

kurtulmakla kalmamış; aynı zamanda devlet mekanizmasının temel taşlarından biri haline gelmiştir.

Abbasiler döneminde, “mevalî sistemi” çerçevesinde gelişen ve dönüşen köle askerlik uygulaması, farklı bir boyut kazanarak devletin en önemli ve vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu süreçte Türkler hem İslam dinine hem de “Gulam-Memlûk” sistemine uyum sağlama süreci yaşamışlardır. Bozkır kültüründen gelen özgürlük anlayışına sahip olan Türkler, Orta Doğu’nun siyasî, askerî ve sosyal düzeniyle uyum sağlayarak kendilerine yönetme, hükmetme ve savaşma gibi üstünlükler kazandıran bu sisteme adapte olmuşlardır.⁵²³

Abbasî Halifesi Mansur (754-775) döneminde Fergana’nın fethi sonucunda ilk defa Türkler hizmete alınmıştır. Bu süreç, Türklerin Abbasî sarayında aktif roller üstlenmeye başlamasının temelini oluşturmuştur.⁵²⁴ Özellikle Harun Reşit dönemi (786-809), Abbasilerin en parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilirken, Türk varlığının sarayda belirgin bir şekilde hissedilmesi ve yönetim kademelerinde etkisini artırması da bu döneme rastlamaktadır.⁵²⁵ Me’mun (813-833) döneminden itibaren profesyonelleşmiş ve uzmanlaşmış bir ordu modeline geçiş yapıldığı söylenebilir. Bu yeni ordu düzeninin temelini ise büyük ölçüde Türk kölelerden oluşan askerî birlikler oluşturmuştur.⁵²⁶

Bu gelişmelerin ardından Horasan’a vali olarak atanan Fadl b. Yahya, (786) bölgenin idarî ve askerî yapısını güçlendirmek amacıyla birçok cami ve ribat inşa ettirmiştir. Bununla birlikte, çevresinde önemli bir güç oluşturan Fadl b. Yahya, büyük bir kısmı Türklerden oluşan binlerce kişilik bir topluluk toplamıştır. Topladığı bu grubun önemli bir kısmını Bağdat’a getiren Fadl b. Yahya, 20.000 kişilik bir askerî güç ile halifenin desteğiyle “el-Abbasiyye” adı verilen yeni bir birlik kurarak merkezî hilafet ordusuna önemli bir katkı sağlamıştır.⁵²⁷

⁵²³ Coşkun Erdoğan, “Selçuklu Devlet Teşkilatında Gulam Sistemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 19.

⁵²⁴ Tahsin Yazıcı, “Fergana”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 12, (1995): 375-376.

⁵²⁵ Ekrem Pamukçu, *Bağdat’ta İlk Türkler*, (Kültür Bakanlığı, 1994), 19.

⁵²⁶ Mehmet Azimli, “Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, S.2 (2002): 34

⁵²⁷ Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasilerin İlk Dönemlerinde Kölelik”, (Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 68.

Abbasî döneminde Türkler, başlangıçta esir ya da köle olarak orduya alınmış olsalar da zamanla bulundukları konumda yükselmiş, askerî ve idarî alanlarda önemli mevkilere ulaşmışlardır. Özellikle Halife Mu'tasım (833-842), Türklerin fiziksel güçleri ve sadakatlerinden etkilenecek onları saray muhafızlığı gibi kritik görevlere yerleştirmiştir. Türklerin askerî yetenekleri, ata binicilik ve okçuluk konusundaki üstün becerileri, onları ideal hale getirmiştir. Türk askerleri, görev aldıkları süreçte köle statüsünden “ücretli asker” statüsüne geçiş yapmış, bazıları komutanlık gibi yüksek makamlara kadar yükselmiştir. Bu yükseliş, onların kölelik statüsünden tamamen farklı bir konuma ulaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Türkler, Abbasî ordusuna başta köle olarak alınsalar da ilerleyen süreçte devletin önemli kademelerinde yer alanlar için kölelikten söz edilemez.⁵²⁸

4.3.5 Memlûkler (1250-1517)

Memlûk kelimesi Arapça kökenli “mülk” kökünden türemiş, sözlükte “sahip olunan şey” anlamına gelir. Kavramsal açıdan değerlendirildiğinde ise kölelerden seçilerek yeteneklerine göre eğitilen, hükümdarın özel askerî birliğinde görev yapan ve zamanla hem saray hem de idarî alanlarda önemli roller üstlenen ücretli askerleri ifade eder. İslam coğrafyasındaki farklı bölgelerde memlûk yerine “gulam” ve Kuzey Afrika’da “abid” kelimeleri kullanılmıştır. Endülüs’te ise özellikle Slav kökenli paralı askerlerden oluşan özel muhafız birlikleri için “sakalibe” adı kullanılmış olup, bu terim de “memlûk” anlamına gelmektedir.⁵²⁹

Memlûkler, özelde Eyyubiler (1171-1260)’in Mısır ordusunda yer alan ve genellikle Türk ve Çerkez kökenli kölelerden oluşan askerî bir sınıfı ifade eder. Bu askerler, liyakatlerine dayalı olarak eğitilmiş ve hem hükümdarın özel birliklerinde hem de yönetim kademelerinde önemli roller üstlenmiştir.⁵³⁰ Orta Çağ İslam dünyasında köle askerlerden oluşan bir sınıf olarak ortaya çıkan Memlûkler, zamanla güçlü bir siyasî yapıya dönüşmüş ve 1250 yılında kendi devletlerini kurmuşlardır.⁵³¹

⁵²⁸ Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasilerin İlk Dönemlerinde Kölelik”, (Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 78.

⁵²⁹ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 29, (2004): 87.

⁵³⁰ Muhammet Fatih Zengin, “Ortaçağ Türk Devletlerinde Türk Memlûkleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 1,2.

⁵³¹ İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 29, (2004): 90.

Memlûk Devleti (1250-1517), Eyyûbîlerin çöküşü ile Osmanlıların Mısır'ı ele geçirmesi arasında Mısır ve Suriye coğrafyasında hüküm sürmüş, köle kökenli askerlerin (Memlûklerin) kurduğu istisnai bir askeri aristokrasi devletidir. İslam tarihinde zamanla "Memlûk" terimi, ıstılahi bir mana kazanarak "harplerde esir düşerek veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz insan" anlamına gelmiştir. "Memlûk" teriminin "köle"nin genel anlamından "özel statüye sahip beyaz, köle kökenli asker" anlamına evrilmesi, bu grubun askeri ve idari alandaki benzersiz rollerini vurgulamıştır.⁵³²

Memlûkler, tarih sahnesindeki önemlerini Moğollara ve bölgedeki Haçlılara karşı kazandıkları zaferlere borçludular. Güçlü bir kara ordusuna ve hatırı sayılır bir donanma gücüne sahiptiler. Düzenli orduları, subay ve asker düzeyinde, köle pazarlarından temin edilen Türk, Çerkez, Kürt, Rum ve Rus kökenli köle askerlerin eğitiminden oluşuyordu. Bu askerler, özel olarak askerî amaçlarla yetiştirilerek ordunun temelini oluşturuyordu.⁵³³

Bu sınıf, köle olduklarını asla bir utanç kaynağı saymamış, aksine memlûk kimliğini bir **imtîyâz ve asalet belirtisi** olarak görmüştür. Örneğin Sultan Baybars (1260-1277), Kıpçak Türklerinden olup Sivas'ta esir alınmış ve köle tüccarı tarafından satın alınarak Mısır'a getirilmiştir.⁵³⁴ Zamanla memlûklar, sosyal statüye bağımlılığa rağmen devlet kademelerinde hızla yükselerek sultanlığa kadar ulaşabilmiş, kölelikten yetişmiş olmaları bu yükselişe engel olmamıştır.

Sultan, Suriye veya Mısır gibi bölgelere köle tüccarları tarafından getirilen genç erkek kölelerden bazılarını satın alırdı. Bu köleler genellikle uzak köle pazarlarından, ailelerinden koparılmış ya da kaçırılmış bir şekilde tüccarlara satılmış olurdu. Memlûk ile onu satan tüccar arasında saygıya dayalı bir ilişki bulunurdu ve bu tüccarlara genellikle "hoca" denirdi. Memlûkler, ilerleyen yıllarda tüccarlarına belirli miktarda haraç öderdi; bu uygulama yazılı bir kanuna dayanmasa da gelenekler tarafından şekillendirilmişti. Memlûk Sultanı, köle satın alımı için gereken finansmanı Beytül-

⁵³² Peter Malcolm Holt, "Memluk Sultanlığında Devlet Yapısı", *Belleten* 52, S.202 (1988): 228

⁵³³ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *TDV İslam Ansiklopedisi* 29, (2004): 93.

⁵³⁴ Kazım Yaşar Koprıman, "I Baybars", *TDV İslam Ansiklopedisi* 5, (1992): 221.

mal'den temin ederdi. Askerî merkezlere getirilen memlûkler, genellikle 10 ila 14 yaş arasındaki gençlerdi.⁵³⁵

Bu genç köleler özel olarak tasarlanmış eğitim kurumlarında (Tibak/Tibâk) yoğun bir askeri, dini ve idari eğitimden geçirilirlerdi. Bu eğitim süreci (çoğunlukla) tamamlandığında, "memlûk" statüsüne geçer, azat edilir ve Sultan'ın özel ordusuna katılırlardı.⁵³⁶

Mısır-Suriye'deki Memlûk döneminin karakteristik özelliklerinden biri asabiyye denilen grup dayanışmasıdır. Her sultanın ve emirlerin kendine bağlı özel memlûk grubu vardı; aynı üstaddan eğitim alan "huşdâşlar" yaşadıkları ortak eğitim yılları boyunca birbirlerini kardeş, efendilerini de baba kabul ederdi.⁵³⁷ Memlûkler, mensup oldukları asabiyyet grubuna karşı büyük sadakat besler, farklı gruplardan kişilere kuşkulu davranırdı. Bu toplumsal yapı içinde kölelik, sistemin vazgeçilmez bir gereği sayılmış ve iktidar aktörlerinin devamlılıkları için bir teminat olarak görülmüştür.

Memlûklerin kültür hayatında da köleliğin yansımaları görülür. Haremdeki **cariyeler**, sadece hükümdarların zevcesi olmayıp saray içi hizmetlerin büyük kısmını yürütmüş ve istihbârî amaçlarla kullanılmıştır. Memlûk sultanlarına dış ilişkilerde bilgi sağlamak üzere hediye edilen cariyelerden bir kısmı casus görevi de görmüştür; gönderildikleri sarayda olan biteni saraya iletmek cariyelerin önemli görevlerindendi. Memlûklerin kültür hayatında da köleliğin yansımaları görülür. Haremdeki cariyeler, sadece hükümdarların zevcesi olmayıp saray içi hizmetlerin büyük kısmını yürütmüş ve istihbârî amaçlarla kullanılmıştır.⁵³⁸ Memlûk sultanlarına dış ilişkilerde bilgi sağlamak üzere hediye edilen cariyelerden bir kısmı casus görevi de görmüştür; gönderildikleri sarayda olan biteni saraya iletmek cariyelerin önemli görevlerindendi. Memlûk cariyelerinin etnik kökeni çeşitlilik gösterir; Yunan, Ermeni, Türk, Habeşî veya Moğol kökenliler bu hizmette bulunmuştur. Ancak özel seçilmiş cariyelerin satın alınıp getirildiği, bunların belirli eğitimlerden geçirildikleri bilinmektedir

⁵³⁵ André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu*, (Epsilon Yayıncılık, 2005): 36.

⁵³⁶ David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 4, S.1 (1989): 226.

⁵³⁷ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûklarda Asabiyye", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.21, (2008): 5.

⁵³⁸ Abdullah Ekinci, Esra Yavuz, "Memlûk Devleti'nde Cariyelerin Sosyal Hayatta Etkisi", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.22, (2020): 62.

4.3.6 Türkiye Selçukluları (1075-1308)

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Karadeniz'in kuzeyinde özellikle Suğdak bölgesi köle ticaretinde önemli bir tedarik merkezi olmuş ve bu bölgeye ilgisi dikkat çekmiştir.⁵³⁹ Selçuklu dönemi kölelik kurumu incelendiğinde kölelerin ağırlıklı olarak asker olarak yetiştirilmek amacıyla satın alındığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, genellikle Kıpçak ve Rum kökenli köleler tercih edilmiştir. Devlet kademelerinde yükselen önemli şahsiyetlerin kimlikleri, isimlerinin başına "Abdullah" eklenmesiyle ayırt edilmiştir. Bu durum, küçük yaşta esir edilen bu kişilerin gayrî-müslim isimlerini kullanmaktan kaçınılması ve çoğunlukla babalarının isimlerinin bilinmemesinden kaynaklanmıştır. Azad-namelerden elde edilen bilgilerden İslam inancına göre köle azad etmenin büyük bir sevap olarak görülmesi sebebiyle kölelerin özgürleştirilmesine dair uygulamalar da gerçekleştirilmiştir.⁵⁴⁰

Selçuklu Devleti'nde kölelik sisteminin İslam hukuku ve geleneklerinin etkisi altında şekillenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Köleler genellikle savaş esirlerinden elde edilmiş, savaşta direniş gösteren bölgelerin halkı köleleştirilmiştir. Ancak İslamiyet, köleliği düzenleyerek insanî bazı kurallar getirmiştir. Köle azat etme, Kur'an ve hadislerle teşvik edilmiştir. Selçukluların kölelik sistemi farklı alanlarda işlevseldi. Köleler hem ev işlerinde hem de devlet görevlerinde kullanılmıştır. Örneğin, sarayda hizmet eden cariyeler ve askerî birimlerde yer alan gulamlar (askerî köleler) önemli bir yer tutuyordu. Ayrıca, köle kökenli bireylerin liyakat temelinde devletin üst kademelerine yükselebilmeleri mümkündü. Köle ticareti Selçuklu ekonomisinin bir parçasıydı. Köle pazarlarında Slav, Gürcü ve Rum kökenli köleler yaygındı. Ancak kölelik, Avrupa'daki sistemden farklı olarak toprak köleliğine dayanmıyordu. Selçuklular kölelerin özgürleştirilmesini sıkça uygulamış ve bu süreçte hem ekonomik hem de sosyal entegrasyonu sağlamıştır.⁵⁴¹

⁵³⁹ Mikail Çoban, "Ortaçağ Türk Toplumlarında Kölelik ve Köle Ticareti" (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyeti Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 40.

⁵⁴⁰ Osman Turan, "Selçuklu Türkiye'si ve Dünya Ticareti", *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Haz. Altan Çetin ve Bilal Koç, (Türk Tarih Kurumu, 2014): 83-84

⁵⁴¹ Nazlı Altınsoy, "Selçuklu Anadolu'sunda Kölelik", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, S.3 (2019): 338-345.

Selçukluların Türk köleleri kullanma biçiminde farklı bir yöntem izledikleri görülmektedir. Bu köleleri genellikle eğitime ve yetiştirme yoluna gitmişlerdir. Kölelerin genelde ev temizliği, hayvan bakımı gibi işlerde kullanıldığı durumların aksine, Türk köleleri devlet hizmetleri için eğitilmiştir. Hatta birçok Türk kölenin, ülkede ve orduda önemli pozisyonlara getirildiği bilinmektedir.⁵⁴²

4.3.7 Diğer Türk Beylikleri

Anadolu Beylikleri'nde Memlük Sistemi'nin uygulandığı görülmektedir. Artukoğulları Beyliği (1102-1409)'nde beylerin yanı sıra oğulları da birçok köle satın almış, bunları eğitmiş ve hassa birlikleri ile komutanlarını bu kölelerden seçmişlerdir. Örneğin, Artukoğulları'nın Hasankeyf (Hısn-ı Keyfa) (1232-1524) kolunun beyi Kutbeddin Sökmen (1185-1201), ölümünden önce kardeşi Mahmud'u hoş karşılamadığı için, kölesi ve aynı zamanda damadı olan Ayaz'ı veliaht olarak belirlemiştir. Ancak, Kutbeddin Sökmen'in 1201'deki ölümünden sonra Ayaz kısa bir süre bey olarak kalmış, daha sonra beyliğin ileri gelenleri tarafından bu makamdan alınarak; yerine Mahmud getirilmiştir.⁵⁴³

Kastamonu ve çevresinde siyasî varlık gösteren Çobanoğulları Beyliği (1211-1309)'nden Hüsameddin Çoban (1211-?)'ın ele geçirdiği Suğdak'tan Sinop ve Kastamonu bölgelerine ticaret için çok sayıda köle getirildiği bilinmektedir.⁵⁴⁴ Bu durum köle ticaretinin yanı-sıra Türk beyliklerinde kölelik sisteminin varlığına ve kabul gördüğünü göstermektedir.

4.3.8 Osmanlı (1299-1922)

Selçuklular'dan devralınan kölelik sistemi, Osmanlı döneminde önemli bir değişim ve gelişim sürecine girmiştir. Selçuklular'dan sonra Osmanlılar tarafından zirveye taşınan

⁵⁴² Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, (Millî Eğitim Basımevi, 1976), 117.

⁵⁴³ Mikail Çoban, "Ortaçağ Türk Toplumlarında Kölelik ve Köle Ticareti" (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyeti Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 76.

⁵⁴⁴ Andrew Charles Spencer Peacock, "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası, çev. Murat Keçiş ve Ali Mıynat, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29, S:47 (2010): 245.

kölelik müessesesi, sadece kölelerin statüsü ve kullanım alanlarıyla sınırlı kalmamış; din, devlet ve sosyal hayat üzerinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında kölelik müessesesi pek uygulanmamış, fethedilen topraklardaki Müslüman olmayan halkın özgür bir şekilde yaşamalarına izin verilmiştir. Orhan Bey (1324-1362)'in hükümdarlığı döneminde İznik ve Bursa'nın fethi sırasında esir alınmamış ve isteyenlerin şehirleri terk edebileceği bildirilmiştir. Buna rağmen, halkın çoğu yerinden ayrılmamıştır. Dul kadınların çocuklarına ve kendilerine bakacak kimseleri olmadığını belirtmeleri üzerine Orhan Bey, askerlerine bu kadınlarla evlenmeyi ve evlenenlerin İznik'te muhafız olarak kalmalarını teşvik etmiştir.⁵⁴⁵

Osmanlı Devleti'nde esir alma uygulaması, I. Murad (1359-1389)'ın Rumeli fetihleriyle birlikte sistematik hale gelmiştir. Savaşlar, esirlerin temel kaynağını oluştururken bu uygulamanın ana hedefi, düşmanların yeniden tehdit oluşturmasını engellemektir. I. Murad, "Acemi Ocağı"nı kurarak bu sistemi pekiştirdi. Ocak, savaşlarda ele geçirilen esirlerin beşte biri ile Osmanlı topraklarındaki Hristiyan ailelerden toplanan çocuklardan oluşmaktaydı. Devlete alınan bu beşte birlik paya "pençik" adı verildi ve bu uygulamayı düzenleyen kanunlar çıkarıldı.⁵⁴⁶

Acemi Ocağı'nda "Yeni Çeri" olarak eğitilen ve sonrasında devlet kademelerinde hatta vezirlik ve sadrazamlık gibi en üst makamlara yükselen köle kökenli birçok önemli şahsiyet yer aldı. Selçuklularda görülen "Gulam Sistemi"'nin Osmanlı versiyonu olan bu uygulama, 1362'de Pençik Kanunu ile "Acemi Oğlanlar" adıyla kurumsallaştı.⁵⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde kölelik sistemi, Orta-Doğu'daki diğer İslam devletlerinden esinlenerek zamanla kendi sosyo-politik yapısına uyarlanmış ve bütünleştirilmiştir. Bu sistemde köleler, saray, devlet ve ordu gibi çeşitli alanlarda yoğun olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde kölelik sistemi tek bir kaynaktan değil, çeşitli yöntemlerle oluşturuluyordu. Savaş, köle temininin en yaygın yollarından biri olsa da

⁵⁴⁵ Nihat Engin, "Osmanlılarda Kölelik", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 246

⁵⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* (Türk Tarih Kurumu, 1984), 4-5.

⁵⁴⁷ Gül, Abdulkasım. "Anadolu'dan Devşirme ve Anadolu Yeniçerileri." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 53 (2023): 101.

ticaret, adam kaçırma, aile satışları ve hediyeler de bu sistemde önemli rol oynamıştır. Köleler, sarayda hizmetçi, cariye ve hadım olarak, orduda asker ve savaş esiri olarak, devlet idaresinde ise çeşitli görevlerde istihdam edilmişlerdi.

Osmanlı'nın önemli şehirlerinden olan *Bursa, Edirne ve İstanbul*'da en büyük ve en önemli köle pazarları bulunmaktaydı. Bu pazarlara, Karadeniz, Akdeniz ve Balkanlar'dan köleler getirilirdi. Belgrad, Sofya, Üsküp, Kefe, Şam, Bağdat, Erzurum, Kahire, Mekke ve Medine gibi önemli şehirlerde de köle pazarları vardı. Bu pazarlar, bölgesel ticaretin ve köleliğin önemli merkezleriydi. Seyyahlar için de ilgi çekici bir yer konumundaydılar.⁵⁴⁸ İstanbul'da en önemli esir pazarı, Fatih'te bulunan “Esir Hanı” olarak bilinen pazardı. 1846 yılında İstanbul'daki esir pazarları resmî olarak kapatılmış olsa da köle ticareti arka sokaklarda ve gizlice devam etmiştir. Fatih'te siyah köleler, Tophane ve Karabağ'da ise beyaz köleler satılmaktaydı.⁵⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde köle alım satımı, resmî olarak 1847'ye kadar devlet kontrolünde yapıldı. Köle ticaretinin gerçekleştiği mekanlara “köle pazarı” denilmekteydi. Köle pazarları, genellikle şehrin merkezinde, kalabalık ve gözle görülür yerlerde kurulurdu. Köleler, cinsiyetlerine, yaşlarına, ırklarına ve becerilerine göre kategorize edilir ve farklı fiyatlara satılırdı. Sağlık durumları, becerileri ve geçmişleri hakkında alıcılara bilgilendirilen köleler, pazarlarda açıkta teşhir edilir ve potansiyel alıcılar tarafından incelenirdi. Köle üzerine pazarlıklar sık sık yaşanır ve köleler en yüksek fiyata satılmaya çalışılırdı.⁵⁵⁰

4.3.8.1 Harem

Osman Bey (1299-1324), Yar Hisar Bey'in kızını oğlu Orhan ile evlendirmesi, benzer şekilde İmralı Adası'na adını veren Kara Ali Bey'in bu ada papazının kızıyla evlenmesini kölelik ve cariye anlayışından çok, siyasî evlilik olarak değerlendirmek daha uygun olur.

⁵⁴⁸ İzzet Sak, “Şerîye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17 ve 18.yy)” (Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 165.

⁵⁴⁹ Toledano Ehud, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, çev. Y. Hakan Erdem, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 44-45.

⁵⁵⁰ İzzet Sak, “Şerîye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17 ve 18.yy)” (Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 165.

Osmanlı Devleti'nde kölelik sistemi, karmaşık bir yapıya sahipti ve sadece devlet hesabına kullanılan kölelerden ibaret değildi. Kölelik, Osmanlı toplumunun her kesiminde uygulanmamıştır. Konaklar, köşkler ve saraylarda daha yaygınken, alt kesimlerde pek rağbet görmemiştir. Kölelerin statüsü ve maruz kaldıkları koşullar, efendilerine ve kölelerin cinsiyetine göre değişiklik göstermiştir. Erkek kölelerden ayak işinde yararlanılırken cariyeler odalık olarak alınmıştır. Kölelere efendileri, anne ve babaları gibi davranmıştır.⁵⁵¹

II. Mehmet (1444-1446), Fatih (1451-1481) döneminde Osmanlı sarayında harem ayrı bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Harem padişahın eşleri, cariyeleri ve çocuklarının ikamet ettiği ve kendi hiyerarşisi olan bir yapıya dönüşmüştür. Harem, cariyelik sisteminin kurulup gelişmesinde ve rağbet görmesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur. Cariyeler, köle ticareti yoluyla haremde hizmet etmek üzere satın alınmış kadın kölelerdi. Haremdeki cariyeler, padişahın gözde cariyesi olma şansına sahip olmanın yanı sıra sarayda önemli mevkilere de yükselebilmişlerdir.⁵⁵²

İlk Osmanlı beyleri, Türk törelerine göre Türk kızlarıyla evlenirken zamanla cariyelik kurumunun yaygınlaşması ve Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566)'ın Hürrem ile evlenmesi, cariyelik kurumunun en önemli dönüm noktası olmuştur. Kanunî'den sonra gelen padişahlar da cariyelerle evlenmeyi tercih etmeye başlayınca bu durum, Türk hanedanları ve bazı devlet adamları tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. II. Osman (1618-1622) padişah olduğunda cariyelik kurumunu kaldırmayı ve Türk kızlarıyla evlenme geleneğini geri getirmeyi amaçlamıştır. Ancak, Genç Osman olarak bilinen kısa saltanatı trajik bir şekilde sona ermiş ve bu planı hayata geçirememiştir. Kendisinden sonra gelen padişahlar da cariyelerle evlenmeye devam etmişler ve bu gelenek XIX. yüzyıla kadar sürmüştür.⁵⁵³

4.4 İslamiyet Sonrası Türklerde Kölelik Anlayışı

Türk devletlerinde kölelik kurumu, genellikle savaş esirleri ve satın alınan kişilerden oluşan, sosyal hiyerarşinin en alt tabakasını teşkil eden bir müessese olarak karşımıza

⁵⁵¹ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, (Türk Tarih Kurumu, 1992), 17.

⁵⁵² İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, (Türk Tarih Kurumu, 1992), 15.

⁵⁵³ Vahide Aktoprak, "İslam Hukuku'nda Kadınların Köleliği ve Hakları" (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 27.

çıkar. Bu dönemde “köle” veya “kul” terimleri hür olmayan bireyleri tanımlamaktadır. Köleler, hukuken bir eşya veya mal statüsünde görülmekle beraber, toplumsal pratikte efendilerinin hizmetkarları, savaş ganimetinin bir parçası veya devlet hizmetinde yetiştirilen gulamlar olarak farklı roller üstlenmiştir.⁵⁵⁴

Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Memlükler ve Anadolu Beylikleri gibi farklı siyasî yapıların kölelik sistemini kendi sosyo-politik ihtiyaçlarına göre dönüştürmesi, kölelerin sadece bir hizmet unsuru değil, aynı zamanda devlet mekanizmasının ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu durum, kölelik sisteminin Türk toplumlarında statik bir yapıya sahip olmadığını ve zamanla şekillenerek toplumun siyasî, ekonomik, askerî ve kültürel yapısına entegre olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁵⁵ Bu bağlamda kölelik hem bireyler hem de devletler için önemli bir kaynak olmuş; daha sonra Orta Çağ Türk devletlerinde kölelik anlayışı ve sistemi, İslam Hukuku’nun belirlediği ilkeler çerçevesinde şekillenmiştir.⁵⁵⁶

4.4.1 Siyasî ve İdarî Hayat

Türk-İslam devletlerinde köleler, yalnızca fiziksel güç olarak kullanılmamış, aynı zamanda özel eğitim programları sayesinde yöneticilik ve diplomasî gibi konularda yetkin bireyler haline getirilmişlerdir.⁵⁵⁷

Gaznelilerde ve diğer Orta Çağ Türk-İslam devletlerinde “Gulam Sistemi” büyük önem taşımaktaydı. Başarıyla uygulanmış olan bu sistem, kölelerin sadakat ve liyakat temelinde toplumun üst kademelerine yükselmesine imkân tanımıştır. Kaynaklarda “Gulamane-ı Saray” olarak anılan bu özel birlikler, genellikle sultanların güvenliğinden sorumlu muhafız kıtalarını oluşturmuyordu. Sultan Mahmud (998-1030)’un bu birimlere özel bir önem verdiği, muhafızlarını genç, çevik, cesur ve disiplinli gulamlardan seçtiği bilinmektedir.⁵⁵⁸ Gazneli sarayında yetişen gulamlar, aynı zamanda idarî ve askerî roller üstlenmiş, kritik görevler almış hatta bazıları valilik gibi stratejik

⁵⁵⁴ Ali Altunbaş, “İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk”. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, S.23 (2022): 24.

⁵⁵⁵ İsmail Parlatır, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten* 47, S.187 (1983): 183-184.

⁵⁵⁶ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 237.

⁵⁵⁷ Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasilerin İlk Dönemlerinde Kölelik”, (Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 138.

⁵⁵⁸ Muhammet Hanifi Palabıyık, “Gazneli Devleti Saray Teşkilatı”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 183-184.

pozisyonlara atanmıştır. Bu örnekler, kölelerin sadece alt sınıf bireyler olarak değil, aynı zamanda toplumun üst kademelerine çıkabilen bireyler olarak değerlendirildiğini göstermektedir.⁵⁵⁹

Harezmşahların (1077-1231) atası olarak bilinen Anuş Tegin (1077-1097), Türk kökenli bir memlûk olarak tanınmaktadır. Anuş Tegin hakkında elimizde çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Melik Şah (1072-1092)'ın komutanlarından Bilge Tegin tarafından bir köle pazarında satın alınmıştır. Anuş Tegin zekâsı, çalışkanlığı ve bilgeliği sayesinde devlet ileri gelenlerinin dikkatini çekmiş ve bu özellikleriyle devletin önemli kademelerinde görev almayı başarmıştır. Selçuklu Sultanı Melik Şah'a taştardalık⁵⁶⁰ yapan Anuş Tegin, bir süre sonra Harezm Şah olarak atanmış; ancak Harezm'e gitmek yerine, bölgeyi naipiler aracılığıyla yönetmeyi tercih etmiştir.⁵⁶¹

Memlûkler'de de genç yaşta alınan köleler, sıkı bir askerî eğitimden geçirilmiş, liderlik becerileri geliştirilmiş ve sadakatle bağlı oldukları yönetimlerde etkili roller üstlenmişlerdir.⁵⁶²

4.4.2 Sosyal Hayat

Türk toplumlarında kölelik, diğer birçok eski medeniyetlerde olduğu gibi sosyal, ekonomik ve hukukî yönleriyle toplumsal düzenin bir parçası olmuştur. Türklerin göçebe-bozkır yaşam tarzı ve savaşçı kimlikleri, köleliğin varlığını şekillendiren temel unsurlar arasında yer almıştır.⁵⁶³ Nizamü'l-mülk, "Türk toplum yapısında kölelere insancıl muamele edilmesi gerektiğini vurgulamış ve köleler ile hizmetkarların yaptıkları hizmetlerin hemen takdir edilmesi gerektiğini..." belirtmiştir. Eserinde, bu takdirin nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştirilmesi gerektiğine dair ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Arslan Durdu. "Gazneli Mahmûd'un Askerî Kişiliği." *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 62 (2024): 401.

⁵⁶⁰ Sarayda hükümdarların el yıkama ve abdest alma ihtiyaçlarını karşılamak üzere leğen ve ibrik getirme görevini üstlenen görevlilere taşt-dâr ile ibrik-dâr adı verilirdi.

⁵⁶¹ Hasan Geyikoğlu, "Harezmşahlar ve Doğu Anadolu" *Türkler Ansiklopedisi* 4, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 917

⁵⁶² Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, "XIX. yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15, S.2 (2016): 972.

⁵⁶³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (Ötüken Neşriyat, 2015), 210.

⁵⁶⁴ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, (Timaş Yayınları, 2010), 159.

Kölelerin hukukî statüsü üzerine yazılı belgeler sınırlı olsa da eski Türk hukuku ve geleneksel töreler çerçevesinde değerlendirildiğinde, kölelere insanlık dışı muamelede bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Köleler, efendilerinin mülkiyetinde olsalar da, hayvan gibi alınıp satılmaları yaygın bir uygulama değildi. Köleler, belirli koşullar altında özgürlüklerine kavuşabiliyor ve toplum içinde yükselme şansı elde edebiliyordu.⁵⁶⁵ Bununla birlikte kölelerin bazı haklara sahip olduğu; Gök Türkler ve Uygurlar gibi Türk devletlerinde kölelerin belli bir ölçüde korunmaya alındığı bilinmektedir. Töreye göre, köle sahipleri kölelerine kötü muamele yapamaz ve onları öldüremezdi. Kölelerin evlenmelerine izin veriliyor ve aile kurmaları belirli ölçülerde teşvik ediliyordu.⁵⁶⁶

Türk-İslam devletlerinde kölelerin toplumsal entegrasyonu yalnızca askerî alanla sınırlı kalmamış; hane içindeki köleler, aile bireyleri gibi görülmüş ve günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Saraylarda çalışan köleler, devletin idarî mekanizmasının önemli bir parçasını oluştururken, ev içi görevlerde bulunan köleler aile hayatını kolaylaştırmıştır. Özellikle efendilerinin evinde doğan köleler, sosyal ilişkiler açısından daha avantajlı bir konuma sahip olmuş, bu durum onların topluma daha hızlı entegre olmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda kölelerin, tarımsal üretim ve zanaatkarlık gibi alanlarda aktif rol oynadığı bilinmektedir. Bu durum, kölelerin ekonomik sistem içinde de önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.⁵⁶⁷

4.4.2.1 Kadın köleler (cariyeler)

Savaş sonrası esir alınan kadınlar, İslam hukukuna göre belirli koşulları yerine getirmeleri halinde cariyе statüsü kazanırdı. Bir kadının cariyе olarak kabul edilmesi için temel şart, devlet başkanının bu durumu onaylamasıydı. Cariyelik, genellikle savaş ganimeti olarak ele geçirilmiş veya meşru yollarla bir kişiye intikal etmiş kadınlar için geçerli bir statüydü.⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (Ötüken Neşriyat, 2015), 210.

⁵⁶⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil, (Kabalcı Yayınları, 2007), 315

⁵⁶⁷ Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, "XIX. yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15, S.2 (2016): 972.

⁵⁶⁸ Sedat Bıçak, "Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIV yy.)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 92.

Cariyelere verilen isimler, onlara nasıl bir bakış açısıyla yaklaşıldığını anlamaya yardımcı olabilir. Örneğin, cariyelere “avunçu” (kendisiyle avunulan), “kaçaç” (Çin ipeği), “as”, “kırnak” ve “künğ” gibi isimler verilmiştir. Yetişkin cariyelere ise “yinçek kız” veya “yinçe kız” denilerek onların özel bir statüde olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁶⁹

Saray haremeleri, kölelerin en güzel ve yetenekli olanlarının sıkça yer aldığı mekanlardı. Sultanların haremeleri genellikle esirlerle doluydu. Örneğin, II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246)’in bir eşi ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249–1254, 1257-1262, 1262-1266)’ın annesi Rum kökenli bir köleydi. Sultan eşlerinin hizmetinde Hristiyan kökenli kadınlardan oluşan özel bir halayık ve köle grubu bulunuyordu. Hem yerli hem de dışarıdan getirilen köleler arasından güzellikleriyle dikkat çekenler seçilir ve saray hizmetine alınırdı. Bu özenle giydirilmiş Hristiyan köleler, saray törenlerinde konuklara içecek ve yiyecek sunma görevini üstlenirlerdi.⁵⁷⁰ Cariyeler, bulundukları saray, köşk veya evlerde hizmetçilik yapmanın yanı sıra, düzenlenen sosyal etkinliklerde şarkı söylemek gibi yeteneklerini sergileyerek aile ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Örneğin, Konya’da Eminateddin Mikail’in hanımının cuma akşamları kadınlar için düzenlediği toplantılarda cariyelerin şarkı söyledikleri kaydedilmiştir.⁵⁷¹

Şehirlerde köleler, ekonomik ve sosyal yaşamın her alanında yer bulmaktaydı. Hür ve asil bir birey çalıştırmak yerine köle çalıştırmayı değerlendirmek durumunda kalındığında genellikle tercih, hür bireyden yana olmaktaydı. Köleler, zengin aileler ve önemli devlet adamları için bir statü sembolü olarak görülürdü. Cariye ise dönemin popüler kültüründe, evin bir süsü olarak kabul edilen bir unsur haline gelmişti. Bazı varlıklı aileler, kızlarını evlendirirken ekonomik güçleri ölçüsünde çeyiz olarak birkaç cariye hediye etmeyi tercih ediyordu.⁵⁷²

Bununla birlikte köle ve cariyelerin sahipleri tarafından bizzat evlendirilmesi yaygın bir uygulamaydı. Bunun yanı sıra, evlendirdikten sonra onları özgürlüklerine

⁵⁶⁹ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 317.

⁵⁷⁰ Nazlı Altunsoy, “Selçuklu Anadolu’sunda Kölelik”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, S.3 (2019): 341

⁵⁷¹ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 317.

⁵⁷² Halil Sahillioğlu, “Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-80 Özel Sayısı*, (1980): 70.

kavuşturan kişiler de görülmekteydi. Ayrıca, özgür erkeklerle evlenen cariyeler olduğu gibi, özgür kadınlarla evlenen erkek kölelere de rastlanmaktaydı.⁵⁷³ Yine de kadın kölelerin statüsü, erkek kölelerden farklı bir yapıya sahipti. Harem teşkilatlarında görev alan kadın köleler, sadece hizmetçi değil, aynı zamanda sultanların eşleri veya cariyeleri olarak da önemli bir statüye sahip olabiliyordu. Haremdeki bu köleler, bazen devlet yönetiminde dolaylı yoldan etkili olmuş, saray politikalarında aktif roller üstlenmiştir. Ayrıca, azat edilen kadın kölelerin evlenerek topluma entegre olduğu, hatta bazılarının özgür bireyler olarak ekonomik hayatın bir parçası haline geldiği bilinmektedir.⁵⁷⁴

Cariyelere genellikle kölelere yapılan türde kötü muameleler yapılmamış olsa da, zaman zaman azarlandıkları ve dayak yedikleri olaylar yaşanmıştır. Mevlana (1207-1273), kızının kendi cariyesine kötü davrandığı bir olaya tanık olmuş ve kızını sert bir şekilde uyararak, cariyeyi azad etmesine vesile olmuştur. Mevlana, bu olayda insanlık onurunu vurgulamış ve “Tanrı’dan başka kimse kimsenin kölesi değildir.” diyerek kölelik kavramına derin bir ahlakî eleştiri getirmiştir. Bu olay, cariyelere olan bakış açısında insanî bir boyutun da mevcut olduğunu ve zaman zaman bu tür düşüncelerin toplumsal uygulamalara etki ettiğini göstermektedir.⁵⁷⁵

4.4.3 Ekonomik Hayat

Kölelikten azad edilen bireyler özgürlüklerini kazandıktan sonra toplum içinde kendilerine bir yer edinerek farklı mesleklerde çalışmaya başlamış ve hayatlarını bu şekilde idame ettirmişlerdir. Bunun yanı sıra efendileriyle yaptıkları yazılı anlaşmalar sayesinde özgürlüklerine kavuşan ve ticaretle ya da zanaatkarlıkla uğraşarak kendi gelirlerini elde eden, geleceğe dair planlar yapan bireyler de mevcuttur. Azad edilenlerin, toplumun üst kademelerine yükselme fırsatları da bulunmaktaydı. Bu tür

⁵⁷³ İzzet Sak, “Şerîye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17 ve 18.yy)” (Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 63.

⁵⁷⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “12-13. Asırlarda Anadolu’daki Fikir Hareketleri ile İctimai Müesseselere Bakış”, *III. Tarih Kongresi*, (1948): 293.

⁵⁷⁵ Seher Karadağ, “Kuruluş ve Yükselme Dönemi Türkiye Selçuklu Devletinde Günlük Yaşam (1075-1237)”, (Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 31.

imkanlar, özellikle itibarlı ve varlıklı kişilerin azad ettiği bireyler için daha yaygın bir durumdu.⁵⁷⁶

İslam hukuku, kölelerin azat edilmesini hem bireysel bir sorumluluk hem de toplumsal bir erdem olarak değerlendirmiştir. Azat edilen köleler, özgür bireyler olarak toplumda farklı roller üstlenmişlerdir. Tüccar, zanaatkar ya da tarım işçisi olarak ekonomik hayatta aktif bir şekilde yer almışlar; bazen eski efendilerinin yanında idarî görevlerde veya askerî hizmetlerde çalışmaya devam etmişlerdir. Örneğin, Memlûk Sultanlığı'nda azat edilen köleler, kısa sürede ordu içinde yükselerek üst düzey pozisyonlara gelmişlerdir. Gaznelilerde ise azat edilen kölelerin bir kısmı yerel yöneticilik görevlerinde bulunmuş, bu durum azat sürecinin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kurumsal bir entegrasyon mekanizması olarak işlediğini göstermiştir.⁵⁷⁷

Bu dönemde savaşlar, ticaret, kaçırma veya hediyeleşme gibi çeşitli yollarla edinilmiş köleler, devletlerin sosyo-ekonomik yapılarına önemli katkılar sağlamıştır. Kölelik, sadece bireylerin statüsünü belirleyen bir unsur olmanın ötesinde çağın şartlarında hem ekonomik ve hem de askerî yapıyı güçlendiren temel bir kaynak olmuştur.

4.4.4 Askerî Hayat

Türk devletlerinde kölelik kurumu, İslamiyet'in kabulünden itibaren köklü değişimlere uğramış, kölelik sistemi sosyal, ahlakî ve hukukî açıdan yeniden düzenlenmiştir. Bu süreçte kölelerin azat edilmesi dinî bir erdem olarak teşvik edilmiş, özgürleşme toplumsal düzenin önemli bir parçası haline gelmiştir. Azat etme uygulamaları, yalnızca bireylerin statülerini değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda toplumda adalet ve eşitlik anlayışının güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, kölelerin eğitimi İslam hukuku tarafından desteklenmiş, özellikle “gulam” adı verilen askerî köleler bu eğitimden yararlanarak devlet yönetiminde etkili ve önemli roller üstlenmiştir. Bu düzenlemeler, kölelik kurumunun daha insanî bir çerçeveye oturmasını sağlamıştır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ Ömer Barkan, “Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Türk Tarih Kurumu C.6*, S.5-6 (1966): 26.

⁵⁷⁷ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 246.

⁵⁷⁸ İsmail Parlatır, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten* 47, S.187 (1983): 183-184.

Böylece Türk-İslam devletlerinde köleler, yalnızca birer “mal” olarak görülmekten ziyade, birey olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.⁵⁷⁹

4.4.5 Hukukî Hayat

İslam Hukuku’nda köleler, hukukî işlemlere ve mülkiyet kurallarına tabî birer “mal” statüsündeydi. Bu durum, onların alınıp satılabilmesini, bağışlanabilmesini, kiraya verilebilmesini ve miras yoluyla intikal edebilmesini mümkün kılıyordu. Ayrıca, köleler ortak mülkiyet kapsamında da değerlendirilebilirdi. Ticaret hukukunda bir mal olarak kabul edilmeleri nedeniyle sahipleri, köleleri ekonomik bir değer unsuru olarak kullanabilir, satışa çıkarabilir ya da farklı mallarla takas edebilirdi. Kölelerin sahip olduğu tüm mallar hukuken efendilerine ait sayıldığından bireysel mülkiyet hakları bulunmazdı. Bu nedenle, köleler miras yoluyla mal edinemedikleri gibi, kendi çocukları üzerinde de miras hakkına sahip değillerdi.⁵⁸⁰

İslam ceza hukukunda kölelere yönelik cezaî uygulamalar, özgür bireylerden farklılık göstermektedir. Genel ilke olarak hadd cezaları gerektiren suçlar söz konusu olduğunda kölelere verilen cezalar(,) özgür erkeklere uygulanan cezaların yarısı kadar belirlenirdi. Bu uygulamanın kölelik tarihine bakıldığında yalnızca İslam Hukuku’nda görüldüğüne dikkat çekilmiştir. Bu nedenle, kölelerin ceza hukukundaki statüsü, belirli suçlar açısından hafifletilmiş cezalar almalarına imkan tanıyordu. Ancak, hırsızlık ve irtidat gibi suçlar için cezanın hafifletilmesi mümkün olmadığından özgür bireylere uygulanan cezalar, kölelere de aynı şekilde tatbik edilmekteydi. Bununla birlikte, tarihsel kaynaklarda kölelerin statüsüne bağlı olarak bazı durumlarda ceza almadıklarını gösteren örnekler de bulunmaktadır. Örneğin, kayıtlı bir belgede, suç işlemiş olmasına rağmen köle olduğu için cezalandırılmayan bir vakaya rastlanılmıştır.⁵⁸¹

İslamiyet’in kabulüyle birlikte, Türk devletlerinde köleliğin hukukî çerçevesi İslam Hukuku’na göre şekillenmeye başlamıştır. Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular gibi devletlerde kölelerin statüsü, İslamî kurallar çerçevesinde belirlenmiş

⁵⁷⁹ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi* 5, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 322.

⁵⁸⁰ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 239.

⁵⁸¹ Sibel Bagatur, “Osmanlı’da Kölelik”, (Yüksek Lisans Tezi, Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 26.

ve kölelerin hakları artırılmıştır. Kölelere iyi davranılması zorunlu hale getirilmiş, kölelerin serbest bırakılması teşvik edilmiş ve belirli şartlar altında kölelerin hukuk önünde bazı hakları korunmuştur.⁵⁸²

Köleler yalnızca maddî bir mülkiyet unsuru olarak değerlendirilmemiş, aynı zamanda belirli manevî haklara da sahip olmuşlardır. Hukukî bir meselede bir kölenin mahkemeye başvurarak davacı sıfatıyla hakkını araması mümkündür. Bunun yanı sıra, kendisine karşı açılan bir ceza davasında sanık olarak bulunabilir, savunma yapabilir ve haklarını koruyabilirdi. Bu durum, kölelerin tamamen haklardan yoksun olmadığını ve belirli hukukî süreçlerde aktif rol alabildiklerini göstermektedir.⁵⁸³

Diğer taraftan gulamlar, kölelik sistemi içerisinde belirgin farklılıklar gösteren bir grup olarak dikkat çekerdi. Örneğin, eğitim süreçlerini başarıyla tamamladıktan sonra evlenme hakkına sahip olabilirlerdi ve bu evliliklerden doğan çocuklar hür bireyler olarak kabul edilirdi. Buna karşın, kölelerin böyle bir hakkı bulunmamaktaydı. Ayrıca, gulamların verdiği şahitlik hukukî anlamda geçerli sayılabilirken, kölelerin şahitlikleri genellikle yasal olarak kabul görmezdi.⁵⁸⁴

Türklerde köleler, sosyal ticarî ve askerî ihtiyaçların bir ürünü olarak varlığını sürdürmüştür. Türklerin insanî yaklaşımı ve, İslamî kurallar, kölelerin statüsünü diğer toplumlara kıyasla daha korunaklı kılmıştır. Bu durum, hukuk sisteminin adalet arayışındaki rolünü ve sosyal etkileşimlerin tarihsel süreçteki önemini gözler önüne serer.

4.4.6 Eğitim Hayatı

Kölelik kurumu, aynı zamanda toplumsal hareketliliği teşvik eden bir araç olarak işlev görmüştür. Eğitim ve liyakat yoluyla kölelerin devlet yönetiminde yüksek mevkilere gelmesi, bu sistemin en dikkat çekici yönlerinden biridir. Memlûk Sultanı Baybars (1260-1277), köle kökenli olmasına rağmen liderlik yetenekleri sayesinde Mısır ve

⁵⁸² Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002): 187.

⁵⁸³ İzzet Sak, “Şerîye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17 ve 18.yy)” (Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 70.

⁵⁸⁴ Çoşkun Erdoğan, “Selçuklu Devlet Teşkilatında Gulam Sistemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 37.

Suriye’yi Moğol istilasından koruyarak önemli bir devlet adamı olarak tarihe geçmiştir.⁵⁸⁵

4.5 Köle Edinme Yolları

Orta Çağ Türk-İslam devletlerinde kölelik, çok yönlü sosyal ve ekonomik bir kurum olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde köle temini, özellikle savaşlar, ticaret, hediyeler ve bazen de yasa dışı uygulamalar (kaçırma) yoluyla gerçekleşmiştir.⁵⁸⁶ Bu bölümde köle edinme yollarından birisi olan köle ticareti ayrıca ve detaylıca konu başlığı olarak ele alınacaktır.

4.5.1 Savaşlar

Orta Çağ’da köle ediniminin temel kaynağı savaşlardı. İslam Devleti’nin fetihlerle genişlemesi sonucunda Türkler, Berberiler ve İranlılar esir edilerek bu sistemde görev alacak şekilde istihdam edildiler.⁵⁸⁷ Ancak İslam Hukuku, savaş esirlerinin statüsünü belirlerken özgür bırakma, fidye karşılığında serbest bırakılma veya köleleştirilme gibi çeşitli seçenekler sunmaktaydı. İslam hukuku gereği esirlerin köle yapılabilmesi için ise Müslüman olmamaları şarttı.⁵⁸⁸

Hukuk, her gayri-müslime fidye karşılığında özgür olma imkanı sunmuş; ancak bu bedeli ödeyemeyen kişiyi, esir alarak çeşitli şekillerde değerlendirmiştir. Bu esirlerin bir kısmı sur inşaatında çalıştırılırken diğer bir kısmı askerler arasında dağıtılmış veya ticaret unsuru olarak kullanılmıştır. Bu tür köle uygulamaları, savaşların sadece askerî değil, aynı zamanda ekonomik bir kaynak olarak da görüldüğünü gözler önüne sermektedir.⁵⁸⁹ Nitekim İslamiyet’in kabülünden sonra Türklerin de kölelik konusunda kısmen de olsa İslam Hukuku’na dayanarak hareket ettiklerini söylemek mümkündür.

⁵⁸⁵ Arslan Durdu. "Gazneli Mahmûd’un Askerî Kişiliği." *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 62 (2024): 401.

⁵⁸⁶ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 237.

⁵⁸⁷ Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi* 5, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 320-321.

⁵⁸⁸ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 237.

⁵⁸⁹ Nazlı Altunsoy, "Selçuklu Anadolu’sunda Kölelik", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, S.3 (2019): 339

4.5.2 Kaçırma

Kaçırma yoluyla köle edinimi, hukuken yasaklanmış olmasına rağmen, bazı bölgelerde yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Kafkasya, Orta Asya ve Hindistan bölgelerinde yerel kabilelerin ve korsanların insanları kaçırarak köleleştirdiği bilinmektedir. Özellikle Kafkasya’da komşu topluluklardan kaçırılan çocuklar ve gençler, büyük ticaret merkezlerine getirilerek satılmıştır. Hindistan sınırında yapılan baskınlarda ele geçirilen esirler ise genellikle Bağdat ve Basra gibi şehirlerde ticarî bir meta olarak kullanılmıştır.⁵⁹⁰

4.5.3 Hediye

Orta Çağ Türk-İslam Devletleri’nde köle temininin bir diğer kaynağını “hediye” olarak verilen esirler oluşturmaktaydı. Devlet yöneticileri veya sultanlara, bağlı hanlıklar ya da başka ülkelerden gönderilen hediyeler arasında köleler ve cariyeler de yer almaktaydı. Bu tür hediyeler, dönemin diplomatik ilişkilerinde ve güç göstergelerinde önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹¹ Bir bölge valisinin, bir emirin ya da bir hükümdarın başka bir hükümdara değerli bir armağan sunması şeklinde gerçekleşen bu durum, kölenin bir mailyetten diğerine aktarılmasını sağlardı.⁵⁹²

Her ne kadar yaygın olmasa da zaman zaman gelirlerin yetersiz kaldığı durumlarda vergi karşılığı insan gönderilmesi uygulamasına da başvurulmuştur.⁵⁹³

4.6 Haçlı Seferlerinin Türk-İslam Dünyasında Kölelik Kurumu Üzerindeki Etkisi

Haçlı Seferleri (XI–XIII. yüzyıllar) sırasında savaş alanında ve savaş sonrası dönemde esir alımı ve köle ticareti belirgin biçimde artmıştır. Anadolu’ya geçen Haçlı orduları, fethettikleri yerlerde karşılaştıkları insanları katletmekte, direnen sivilleri kılıçtan

⁵⁹⁰ Toledano Ehud, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, çev. Y. Hakan Erdem, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 14.

⁵⁹¹ Mustafa Zeki Terzi, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 179.

⁵⁹² Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 239.

⁵⁹³ Mustafa Zeki Terzi, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 178.

geçirip mallarını yağmalamakta; az sayıdaki tutsak ise genellikle ganimet olarak görmektedir. Örneğin İznik kuşatmasında ele geçirilen Türklerin kafaları kılıçla kesilip mancınıklarda kale içine atılırken, sağ kalan esirler doğrudan Bizans İmparatoru'na satılmıştır.⁵⁹⁴ Bu uygulama, Haçlılar'ın Anadolu'yu hızla geçerken esasen ganimet ve esir edinmeye odaklandığını göstermektedir. Öte yandan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan da Haçlı akınlarına karşı koyarken çok sayıda Haçlı askerini esir almıştır. Çağdaş kaynaklara göre Kılıçarslan, savaş alanında sadece çocuk ve genç Haçlıları öldürmeyip esir etmiş; bu esir ve ganimetleri İznik'e götürmüştür. Görüldüğü üzere her iki taraf da esir alıp bunları köle veya fidye vasıtasıyla kullanma eğilimindeydi

Haçlı Seferleri döneminde Anadolu'daki savaştan geriye kalan en acı sonuçlardan biri şüphesiz artan köle sayısı oldu. Özellikle I. Haçlı Seferi'yle ele geçirilen Antakya'da tutsak edilen çok sayıda çocuk ve gencin varlığı, köle arzını patlamaya uğratmış ve fiyatların dramatik biçimde düşmesine yol açmıştır.⁵⁹⁵ Kaynaklara göre, Antakya'nın fethi sonrasında “çocuk ve genç esirler o kadar ucuzlamıştı ki kölelerin bile kölesi olmuştu”. Aynı dönemde Anadolu kıyılarında Akdeniz'in önemli köle pazarları işlev gördü. Anadolu Selçuklu sınırları içinde Konya'daki “Yabanlı Pazarı” başta olmak üzere, ayrıca Foça, Antalya, Alanya gibi liman şehirlerinde kölelerin alınıp satıldığı belgelenmişti. Bu pazarlar üzerinden çoğu kez Rum, Ermeni gibi gayrimüslim köleler ticareti yapılmış, ancak Haçlı Seferleri'yle birlikte farklı coğrafyalardan getirilen esirler de bu pazarlarda işlem görmüştür.⁵⁹⁶ Türk seferleri ve Haçlı kuşatmaları sonucunda esir edilen Müslüman nüfusun bir kısmı, bu piyasalarda satılarak zenginlik kaynağı haline gelmiş; zira dönem kaynakları esirlerin önemli bir ganimet unsuru olduğunu vurgulamaktadır.

Ayrıca Haçlılar'ın elde ettiği büyük esir yükü, barış anlaşmalarına yansımıştır. Savaş sonrası hüküm veya anlaşmalarda tutsakların serbest bırakılması sık sık müzakere

⁵⁹⁴ Anonim Haçlı Tarihi, Çev. Ergin Ayan, (Selenge Yayınları,2013): 53.

⁵⁹⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*, Çev. Hüseyin Polat, (Türk Tarih Kurumu, 2016): 55.

⁵⁹⁶ Zeynep Güngörmez, “Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 2, S.4 (2017): 101.

konusuydu.⁵⁹⁷ Antlaşma metinlerinde esirler karşılığında kale ve şehir devri koşulları yer almakta, bu sayede finansal bir çıkar elde edilmektedir.

Haçlı Seferleri ekonomisi, özellikle Akdeniz ticaret yollarında köle ticaretini hızlandırmıştır. Fetih ve akınlar sırasında savaş esiri olarak alınan köleler, hem doğrudan savaş komutanlarına hem de şark ve batıdaki tüccarların gözüne hitap eden bir meta haline gelmiştir. Çeşitli kaynaklar, *Memlûk Sultanlığı*'nın 13. yüzyılda köle kökenli askerî sınıfından büyük güç kazandığına dikkat çeker. Memlûk ordusunda Türkistan ve Daş-te Kıpçak bölgelerinden getirilen kölelerden eğitilen sultan ve emirlerin (örneğin Baybars ve Kalavun'un) başarıları, Haçlı seferlerinin bu katı hiyerarşide nasıl bir rol oynadığına işaret eder.⁵⁹⁸ Bu durum Haçlıları endişelendirmiş ve Papalık, Memlûklere giden köle sevkiyatının durdurulması çağrısı yapmıştır. Ancak kutsaldan ziyade parayı ön plana çıkaran İtalyan denizci devletler ve bunlar arasında özellikle Cenevizliler, bu ticaretten aslan payını almak için Papalık'ın çağrılarına kulak asmamış, hatta kulaklarını tıkamayı tercih etmişlerdir. Onların bu tavırları, köle ticareti üzerinden Haçlı Seferleri'nin gerçek amaçlarından birinin ne olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Papalığın ve Haçlıların köle sevkiyatını durdurma çağrılarına rağmen İtalyan denizci devletlerinin ticari çıkarlarını ön planda tutması, Haçlı Seferleri'nin dini motivasyonlarının ötesinde, derin ekonomik çıkarlar tarafından da yönlendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, kutsal savaş retoriği ile ticari pragmatizm arasındaki gerilimi ve hatta çelişkiyi gözler önüne sermektedir. Ekonomik çıkarların, dini direktifleri bile geçersiz kılabildiği karmaşık bir dönemin resmini çizmektedir.

4.7 İpek Yolu

“İpek Yolu”, antik dönemde Çin'den başlayıp Avrupa'ya uzanan ve kültürlerarası etkileşimi şekillendiren tarihî bir ticaret ağıdır.⁵⁹⁹ “İpek Yolu”, Orta Çağ köle

⁵⁹⁷ Ali Ertuğrul, Buşra Koçaslan, “Zincire Vurulmak: Haçlı Seferleri Sürecinde Esaret ve Kölelik”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 21, S.81, (2022): 393

⁵⁹⁸ Nadir Karakuş, “Haçlı Seferlerinde Köle Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23, (2023): 119.

⁵⁹⁹ Özkan Karaca, “Tarihin İz Dokunduğu Ve Ses Verdiği Güzergah İpek Yolu”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41, S.71 (2002): 159.

ticaretinin yapılmasında ve kölelerin ulaşımında da önemli bir güzergahtı.⁶⁰⁰ “İpek Yolu”, sadece ticari malların değil, aynı zamanda dinlerin, fikirlerin, teknolojilerin ve insan gücünün de taşındığı büyük bir medeniyet köprüsüydü. Çin’in ipeği, Hint altkıtasının baharatları, Orta Asya’nın atları ve Batı’nın değerli metalleri bu yol aracılığıyla el değiştirirken, tüccarlarla birlikte köleler de bu geniş coğrafyada dolaşıma girdi. Doğudan Batı’ya ve Batı’dan Doğu’ya akan bu yoğun insan trafiği, özellikle Orta Çağ’da köle ticaretinin de bu güzergâh üzerinden yapılmasına imkân tanıdı. Farklı imparatorlukların kontrolündeki bu yol boyunca köleler; savaş esirleri, borçlular ya da kırsal alanlardan toplanan insanlar arasından temin ediliyor, kervanlarla taşınarak farklı kültür ve toplumlara ulaştırılıyordu. Böylece İpek Yolu, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve demografik dönüşümlerin de aracı hâline gelmişti.

4.7.1 İpek Yolu Güzergahları

Yaklaşık 6.400 kilometrelik bu rotanın başlangıç noktası, Çin’in Şi’an (Xi’an) şehridir. Buradan kuzey-batı istikametinde ilerleyen yol, Çin Seddi’nin savunma hatlarını takip ederek Gobi Çölü’nün güney sınırlarına ulaşır. Bu bölgede, Dunhuang gibi vaha şehirleri, kervanların su ve erzak ikmali yaptığı kritik duraklar olarak öne çıkar. Taklamakan Çölü’nün tehlikeli kum fırtınalarından kaçınmak için yol, çölün güney ve kuzey kenarlarını dolaşan iki alternatif güzergaha ayrılır. Güney kolu, *Hotan* ve *Yarkent* gibi kadim şehirlerden geçerken, kuzey kolu *Turfan* ve *Kaşgar*’ı takip eder. Her iki kol da Pamir Dağları’nda birleşir. “Dünyanın Çatısı” olarak bilinen bu dağlık bölge, zorlu geçitleri ve yüksek rakımıyla kervanlar için en zahmetli etaplardan birini oluşturur. Dağları aştıktan sonra yol, Afganistan topraklarına girer. Burada *Belh* (Baktriya) ve *Kabil* gibi şehirler, hem ticarî hem de kültürel bir köprü görevi görür. Afganistan’ın Hindukuş Dağları’ndan geçen kervanlar, *Mezar-ı Şerif* ve *Herat* üzerinden İran platosuna doğru ilerler. Horasan Bölgesi’nden geçerek İran’ın *Nişabur* ve *Rey* şehirlerine ulaşır.⁶⁰¹

⁶⁰⁰ Özkan Karaca, “Tarihin İz Dokunduğu Ve Ses Verdiği Güzergah İpek Yolu”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41, S.71 (2002): 159.

⁶⁰¹ Özkan Karaca, “Tarihin İz Dokunduğu Ve Ses Verdiği Güzergah İpek Yolu”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41, S.71 (2002): 159.

İpek Yolu, Anadolu coğrafyasına üç ana hat üzerinden erişim sağlıyordu.

Kuzey Kolu: Erzurum'dan başlayıp Erzincan, Tokat, Amasya, Sinop ve Kastamonu'ya uzanan bu hat, kervanların Karadeniz limanlarına (Sinop gibi) ulaşmasını sağlıyordu. Bu limanlar, Avrupa ve Kafkasya ile ticarî bağlantıların merkeziydi.

Güney Kolu: Bitlis ve Malatya'dan geçerek Kayseri, Kırşehir, Konya, Isparta ve Antalya'ya ulaşan bu güzergâh, Akdeniz limanlarına (Antalya ve Alanya) bağlanıyordu. Buradan deniz yoluyla Avrupa'ya açılan ticaret, baharat ve değerli taşların Batı'ya taşınmasında kritik noktaydı. Güneydeki diğer terminal nokta, Denizli-Ak Han sınırları içindeki Ak Han Kervansarayı, güney kolun batıya açılan kapısıydı. Buradan hareket eden kervanlar, 20-30 km. sonra Büyük Menderes Nehri'ne ulaşıyor ve nehir boyunca Efes, Milet gibi Ege liman kentlerine erişiyordu. Bu limanlar, İpek Yolu'nun Avrupa ile son temas noktalarından biriydi.⁶⁰²

4.8 Köle Ticareti

Kölelik, insanlık tarihi boyunca birçok toplumda sosyal, ekonomik ve siyasî bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Orta Asya'dan İslam dünyasına kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Türkler, köle ticaretinde hem alıcı hem de satıcı olarak önemli bir rol oynamışlardır. Türk devletlerinde köle ticareti savaş esirleri, borç köleliği ve kaçırma yoluyla şekillenmiş, belirli köle pazarları ortaya çıkmıştır. Ancak Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte köle ticaretine dair anlayış ve uygulamalar değişikliğe uğramış, İslam Hukuku'nun belirlediği çerçevede bazı düzenlemelere tabî tutulmuştur.⁶⁰³ Burada, Osmanlı öncesi Türklerde köle ticareti ve köle pazarları ele alınmaya çalışılacaktır.

İslamiyet'ten önce kurulan Türk devletlerinden Gök Türk Kağanlığı'nın ardılı olarak VIII. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Uygur Kağanlığı (745-840), kölelik kurumunu daha sistemli ve hukukî belgelere yansıyan bir biçimde uygulamıştır. Uygurların başlangıçta Gök Türkler gibi bozkır kültürü içinde oldukları, ancak 744'te kendi kağanlıklarını kurduktan sonra özellikle Tibet, Çin ve Soğd etkileriyle daha yerleşik

⁶⁰² Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu", *Kekibec Dergisi*, S.29 (2010): 139-142

⁶⁰³ Erdoğan Merçil, "Gulam", *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 180.

bir yönetim ve ticaret ağı benimsedikleri bilinmektedir. Nitekim Uygur Kağanlığı dönemine ait kaynaklarda, köle alım-satımının yasal sözleşmelerle düzenlendiği görülür. Türk tarihinde köleliğe dair en eski doğrudan belge niteliği taşıyan bu satış sözleşmeleri, Uygurlar devrinden kalmadır.⁶⁰⁴ Uygurlar döneminde köle ticareti kurallara bağlanmış, yazılı sözleşmelerle kayıt altına alınmış ve toplumun ekonomik-sosyal dokusunun parçası haline gelmiştir. Bu miras, Uygurlardan sonraki Türk-İslam devletlerinde daha da genişleyerek devam edecektir.⁶⁰⁵

Karahanlı (840-1212) ve Gazneli (963-1186) devletlerinin hakimiyet sahasında Semerkant, Buhara, Belh, Merv ve Nişabur gibi şehirler hem ticarî zenginlikleri hem de köle pazarlarıyla tanınıyordu. Karahanlı topraklarında İslamiyet'i kabul etmiş yerli halktan köle edinmek dinen mümkün olmasa da, çevre bölgelerdeki pagan Türk boyları ve Çin sınırındaki Kaşgar civarındaki Budist krallıklarla yapılan savaşlar, esir temini sağlıyordu. Kaşgar, Yedisu ve Fergana bölgelerinde yakalanan esirlerin Semerkant ve Buhara üzerinden satıldığı bilinmektedir. Samaniler (819-999) devrinden beri meşhur olan Buhara esir pazarı, X. yüzyılda Orta Asya'nın en hareketli köle ticareti merkezlerinden biriydi; bu durum Karahanlılar döneminde de devam etmiştir. Bu pazarlarda özellikle genç Türk gulamlar ve cariyeler, yüksek fiyatlara alıcı buluyordu. Anlaşılan Horasan'daki pazarlarda Türk köleleri değerliydi.⁶⁰⁶ Deyim yerindeyse bulunmaz Hint kumaşıydılar.

İslamiyet, köleliği yasaklamamış ancak kölelerin özgürleştirilmesini teşvik eden ve onlara insanca muamele edilmesini zorunlu kılan bir hukuk anlayışı geliştirmiştir. Kur'an-ı Kerim'de kölelerin serbest bırakılması, günahların affı için bir kefaret olarak kabul edilmiş;⁶⁰⁷ hadislerde de kölelerin iyi muamele görmesi gerektiği, onların beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarının sahipleri tarafından karşılanmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Bu anlayış, Müslüman Türk devletlerinin kölelik düzenlemelerine de yansımıştır. Türkler, İslamiyet'i kabul etmeden önce de savaş esirlerini köleleştirme uygulamasına

⁶⁰⁴ İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten* 47, S.187 (1983):", s.809.

⁶⁰⁵ Güler, Mehmet. "Evlat ve Köle Alım Satım Belgelerine Göre Eski Uygurlarda Kölelik Anlayışı." *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 4.2 (2024): 213.

⁶⁰⁶ İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten* 47, S.187 (1983): 810.

⁶⁰⁷ Bakara, 2/177; Maide, 5/89

sahipti, ancak İslam hukukunun benimsenmesiyle bu uygulamalar şeriat çerçevesinde düzenlenmiştir. Köleler, ticaret yoluyla veya savaş esiri olarak elde edilirken, özgürleştirilme süreçleri de belirli kurallara bağlanmıştır.⁶⁰⁸

4.8.1 İpek Yolu’nda Köle Şehir Merkezleri

Orta Çağ Türk devletlerinde köle ticareti, hem devam eden bir ekonomik uğraş hem de devlet mekanizmasının bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Savaşlar ve akınlar, bu ticareti besleyen ana kaynak olmuş; esir alınan on binlerce insan, dönemin ticaret yolları üzerinden padişahların saraylarına, kumandanların ordularına ve tacirlerin pazarlarına taşınmıştır. İpek Yolu kervanları ve deniz aşırı ticaret ağları içinde köleler de diğer mallarla birlikte alınıp satılmıştır. Köle pazarları, Maverai’-n-nehir’den Anadolu’ya uzanan coğrafyada uluslararası fuarlar niteliğindeydi ve bu pazarlarda etnik kökeni, dinî, dili farklı insanlar meta değeri görmüştür. Buna rağmen, İslam Hukuku’nun ve geleneklerinin etkisiyle, kölelere muamelenin bazı sınırları ve insanî boyutları gözetilmeye çalışılmış; kölelerin kültürel asimilasyonu ve din değiştirmesiyle, zamanla hürriyetini kazanması sık rastlanan bir durum olmuştur.

Orta Çağ’da köle ticareti, ekonomik açıdan büyük önem taşımaktaydı. Orta Asya Türk bölgelerinden **Bağdat**’a kadar uzanan ticaret yollarında yoğun bir hareketlilik yaşanıyordu. Köleler, bu ticarî faaliyetlerin temel unsurlarından biri haline gelmişti.⁶⁰⁹ Bağdat, Abbasiler zamanından beri Doğu’nun en büyük esir pazarına sahipti. IX. yüzyılda Zencî ve Türk kölelerin yoğun ticaretiyle bilinen Bağdat pazarı, XI-XII. yüzyıllarda da önemini sürdürdü.⁶¹⁰

Gazne (Ghazni) şehri, Gaznelilerin başkenti olarak XI. yüzyıl başlarında muazzam bir servet ve insan akınına sahne oldu. Sultan Mahmud’un Hindistan’dan getirttiği esirlerin bir kısmı Gazne’de saraya ve orduya alınırken, önemli bir kısmı da halka satıldı veya diğer ülkelere gönderildi. Gazne’deki köle pazarlarında her yaştan ve cinsiyetten Hintli kölelere rastlamak mümkündü. Bu dönemde hatta esir fiyatlarının

⁶⁰⁸ Erdoğan Merçil, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 180.

⁶⁰⁹ Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.18 (2005):130

⁶¹⁰ Fatih Güzel, “XIII. Yüzyılın Başlarında Bağdat Şehrinde Sosyal Durum”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, S.2 (2016): 8.

çok düştüğü, kölelerin adeta sürüyle pazara getirildiği tarihçilerce belirtilir. Gazne dışında, Gaznelilerin Hindistan'daki fetih noktalarında da yerel köle pazarları oluşmuştu. Özellikle Pencap bölgesinde *Lahor* ve *Multan*, esir ticaretinin yapıldığı önemli merkezler oldu. Gazneli idaresi altında bu şehirlerde toplanan esirler, tüccarlar vasıtasıyla Orta Asya ve Orta Doğu piyasalarına sürülüyordu. Örneğin, XI. yüzyılın başlarında Bağdat Abbasî sarayının bile Gazneli Mahmud tarafından gönderilen Hint cariyelerle şenlendiği, Abbasî halifesinin Mahmud'a bu nedenle unvanlar ihsan ettiği kaynaklarda anlatılır. Bu durum, Gazne-Pencap hattının ne denli etkin bir köle arz yolu olduğuna işaret etmektedir.⁶¹¹

Türk-İslam dünyasında *Semer kand*, *Şaş*, *Nahşeb* ve *Buhara* gibi şehirler, köle ticaretinin merkezleri olarak bilinmektedir. Karahanlılarda kölelerin çoğunlukla ticaret yoluyla temin edildiğine dair Kaşgarlı Mahmud'un "*Bu oğlanı bir ata satın aldım.*" ifadesi, Türklerde İpek Yolu güzergahı üzerinde köle ticaretinin yapıldığını ortaya koymaktadır.⁶¹²

Selçukluların 1055'te Bağdat'a girmesiyle birlikte Abbasî hilafetinin koruyuculuğunu üstlenmeleri, Selçuklu topraklarında klasik İslam köle pazarlarının faaliyetini devam ettirmiştir.⁶¹³ Selçuklular, özellikle Türkistan'dan çeşitli Türk boylarından köle alımı yapmışlardır. Askerî birliklerini köle ticaretiyle temin etmiş, bu birliklerde çoğunlukla Karluk, Çiğil ve Yağma Türkleri yer almıştır. Bu uygulamalar, köle temininde ticaretin önemini ortaya koyarken, aynı zamanda dönemin ekonomik sistemine de ışık tutmaktadır.⁶¹⁴

Örneğin, ünlü Selçuklu veziri Nizamü'l-mülk (1018-1092)'ün sultan Melik Şah (1072-1092) için Bağdat'tan seçkin gulamlar satın aldığı, bunları Enderun (saray)'da yetiştirerek hükümdarın hizmetine verdiği rivayet edilir. Yine *İsfahan*, *Rey* ve *Hemedan* gibi Selçuklu başkentlerinde kurulan pazarlarda, Orta Asya'dan gelen Türk gulamlar, Kafkasya'dan gelen köleler ve bazen de Avrupa'dan (Frenk veya Slav

⁶¹¹ Erdoğan Merçil, "Gazeli Ordusunda Görev Alan Hintliler", *Belleten* 70, S.259 (2006): 836.

⁶¹² Haneî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler; Devlet ve Saray Teşkilatı*, (Araştırma Yayınları, 2002), 211

⁶¹³ Fatih Güzel, "XIII. Yüzyılın Başlarında Bağdat Şehrinde Sosyal Durum", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, S.2 (2016): 8.

⁶¹⁴ Mehmed Fuat Köprülü, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten* 8, S.31 (1944): 433.

menşei) esirler alınıp satılıyordu. Haçlı Seferleri çağında *Urfa*, *Antakya* gibi yerlerde esir edilen Avrupalıların *Şam* ve *Halep* pazarlarında satışa çıkarıldığı kayıtlıdır. Halep ve Şam şehirleri, özellikle Zengiler ve Eyyübiler (XII. yy.) döneminde Afrika'dan getirilen zenci kölelerin ve Frenk (Avrupalı) esirlerin işlem gördüğü kozmopolit pazarlara sahipti.⁶¹⁵

Haçlı Seferleri sırasında, 1096 yılında Türkler, Haçlılardan birçok köle, esir ve at ganimet olarak ele geçirmişlerdi. Savaş sonrasında ele geçirilen bu esirler, ticarî bir meta olarak değerlendirilerek farklı pazarlarda satışa sunulurdu. Nitekim 1159 yılında Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180)'un Kilikya Seferi dönüşünde Anadolu topraklarına girmesi üzerine, Türkmenler gerçekleştirdikleri akınlarla Bizanslılardan yirmi bin at ve katır ele geçirmişti. Haçlılardan elde edilen ganimetler, yalnızca Anadolu ile sınırlı kalmayıp İran'a kadar uzanan ticaret ağlarında alınıp satılan kıymetli ürünler arasında yer almaktaydı.⁶¹⁶

Selçuklu devlet adamları ve askerî kumandanlar da Bağdat ve çevresindeki pazarlardan köle alımı yapmışlardır. Türkiye Selçukluları'nın Batı Anadolu uçlarında ise *Selçuk* (Ayasuluk), *İzmir* gibi limanlar üzerinden Ege Adaları (Girit, Rodos, Sakız vb.)'ndan gelen kölelerin ticareti yapılmaktaydılar.⁶¹⁷

4.8.2 İpek Yolu'nda Köle Pazarları

Orta Doğu ve Orta Asya'da *gulam* ve *mamluk* ihtiyacı ise genellikle satın alma yoluyla karşılanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye Selçukluları'nın da benzer bir yöntemle gulam temin ettiği düşünülebilir. Köle ticareti sayesinde İslam dünyasına gönderilen kölelerin büyük bir kısmı Anadolu'daki pazarlar üzerinden satılmıştır. Anadolu, köle ticaret yollarının kesişim noktalarından biri olarak önemli bir konumdaydı.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Nazlı Altunsoy, "Selçuklu Anadolu'sunda Kölelik", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, S.3 (2019): 342.

⁶¹⁶ Yaşar Bedirhan. (2016). Milletler Arası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçukluları Devrinde Üretimi yapılan, İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları, *Journal of International Social Research* 9, S.43 (2016) S: 625.

⁶¹⁷ Nazlı Altunsoy, "Selçuklu Anadolu'sunda Kölelik", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, S.3 (2019): 342.

⁶¹⁸ Erdoğan Merçil, "Gulam", *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 180.

Özellikle Kırım'dan temin edilen köleler, Karadeniz'in *Sinop* ve *Samsun* limanlarına getirildikten sonra *Sivas*, *Kayseri* ve *Halep* gibi önemli ticaret merkezlerinde satışa sunulurdu. Sivas, köle ticaretinde dağıtım merkezi olarak öne çıkıyordu. Selçuklu Dönemi'ne ait vakayi-nameler, menakıb-nameler ve vakfiyeler incelendiğinde Anadolu'da Yabanlu Panayırı, Ziyaret Bazarı, Yılgun/İlgün Bazarı, Azine/Ezine Bazarı, Alameddin-i Bazarı, Pınar Bazarı ve Dunaysar Bazarı gibi pazar ve panayır alanlarının bulunduğu görülmektedir.⁶¹⁹

4.8.2.1 Yabanlu panayırı/pazarı

Yabanlu Pazarı, Kayseri ile Pınarbaşı arasında yer alan önemli bir ticaret merkeziydi. İpek Yolu güzergahında bulunan bu pazarda, köle ticaretinin yanı sıra tarım, hayvancılık ve savaş aletleri gibi birçok alanda ticaret yapılmaktaydı. Rusya, Çin, Afganistan, Irak, İran, Suriye ve Kırım gibi çeşitli bölgelerden gelen tüccarlar, burada geniş çaplı ticarî faaliyetlerde bulunurdu.⁶²⁰

Türkiye Selçukluları (1077-1308) döneminde köle ve cariye ticareti, özellikle gayrî-müslim topluluklardan sağlanan bireyler üzerinden yürütülmekteydi. Yabanlu Pazarı gibi büyük ticaret merkezlerinde Rum, Türk ve Frenk kökenli köleler ile cariyeler alınıp satılırdı. Bu ticaretin önemli kaynaklarından biri de savaş ganimetleriydi.⁶²¹

4.8.2.2 Ziyaret pazarı

Anadolu Selçuklu dönemi ticaretinde önemli ancak az bilinen bir merkez olan Ziyaret Pazarı, Kayseri-Kırşehir güzergâhında konumlanmıştı. Devletin himayesi altında faaliyet gösteren ve sıkı denetim mekanizmalarıyla yönetilen bu pazar, dönemin ekonomik yaşamında önemli bir rol oynuyordu.⁶²²

⁶¹⁹ Kemal Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I-Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri" *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, S. 1 (2006): 209.

⁶²⁰ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar)*, (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985), 19.

⁶²¹ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar)*, (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985), 23, 24.

⁶²² Dilber Usul, "Selçuklular Zamanında Kayseri'de İlmî ve Kültürel Faaliyetler", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007): 39.

4.8.2.3 Sivas köle pazarı

XIII ve XIV. yüzyıllarda Küçük Asya'nın en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Sivas, Yabanlu Pazarı gibi büyük pazarlarıyla doğu ve batı dünyasının tüccarlarını bir araya getiren hareketli bir ticaret şehriydi. Bu pazarlar, farklı coğrafyalardan gelen tüccarların mallarını alıp sattıkları merkezler arasında yer alıyordu.⁶²³ Özellikle Mısır Memlûkleri için satın alınan kölelerin büyük bir kısmı Sivas üzerinden temin edilirdi. Anadolu'da satılan Kıpçak Türk çocukları, Müslüman olarak yetiştirilerek Mısır ve Selçuklu devletlerinde önemli görevlere getirilirdi. Moğollara karşı büyük zaferler kazanan Memlûk Sultanı Baybars (1260-1277) da Sivas'ta satılan Kıpçak kölelerinden biri olarak tarih sahnesine çıkmıştır.⁶²⁴

4.8.2.4 Boyabad panayırı/pazarı

Türkiye Selçuklu Devleti'nde köle ticaretinin yapıldığı başka önemli şehirler de bulunmaktaydı. Bunlardan biri, Karadeniz Bölgesi'nde Sinop'un Uzunova Yaylası'nda her yıl ekim ayında kurulan ve yaklaşık üç hafta süren Boyabad Panayırı'ydı. Başlangıçta bölgesel ölçekte faaliyet gösteren bu pazar, kuzey ülkelerinden getirilen kölelerin alım satımının yapıldığı bir merkez konumundaydı. Zamanla ticarî etkinliğin artması ve Oğuz boylarının bölgeye yerleşmesiyle birlikte kalıcı bir yerleşim alanına dönüşmüştür.⁶²⁵ Sinop köle pazarında satılan kızların Rus, Alan, Rum, Kıpçak, Karluk ve Keşmir gibi farklı diyarlardan geldikleri övgüyle anlatılır.⁶²⁶

4.8.2.5 Ayvas panayırı

Bunun yanı sıra, Niksar yakınlarında kurulan “Ayvas Panayırı” da Anadolu'daki köle ticaretinin önemli merkezlerinden biri olarak bilinmekteydi.⁶²⁷

⁶²³ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar)*, (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985), 18.

⁶²⁴ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (Ötüken Neşriyat, 2019), 392.

⁶²⁵ Kemal Özcan. “Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I-Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, S. 1 (2006): 210.

⁶²⁶ Anonim, *Haçlı Tarihi*, haz. Ergin Ayan, (Selenge Yayınları, 2013), 53-54.

⁶²⁷ Kemal Özcan. “Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I-Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, S. 1 (2006): 211.

4.8.2.6 Yapraklı panayırı

Bu pazar, Antalya veya Alanya (Alaîyye)'dan başlayarak Selçuklu başkenti Konya üzerinden Ankara, Çankırı ve Kastamonu güzergahını izleyerek Karadeniz kıyısındaki önemli bir ticaret ve askeri deniz üssü olan Sinop'a ulaşan ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Her yıl eylül ayında kurulan bu pazarda, Karadeniz ötesinden gelen kuzey ülkelerinin köle ve cariyeleri, Kıbrıs ve Çukurova'dan getirilen hayvanlar ile Suriye, Yemen ve Hindistan'dan gelen çeşitli malların ticareti yapılmaktaydı.⁶²⁸

4.8.2.7 Mısır pazarı

Memlük Devleti (1250-1517), kurulduktan sonra ihtiyaç duyduğu köleleri Altun Ordu Hanlığı (1242-1502)'ndan sağlamaya devam etmiştir. Altun Ordu toprakları, aynı zamanda Kıpçak ülkesi olarak da bilinmekteydi ve buradan getirilen köleler arasında birçok önemli isim yer almıştır. Örneğin, Memlük sultanlarından Kutuz (657-658/1259-1260), Baybars (658-676/1260-1277) ve özellikle Kıpçakların Burc oğlu boyuna mensup olduğu bilinen Seyfeddin Kalavun (678-689/1279-1290) gibi...⁶²⁹

Memlükler için Mısır, ticaretin merkezi konumunda bulunmuş ve bölge ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Bu ticaret merkezleri, adeta günümüz fuar alanlarına benzer bir işleve sahip olup, dünyanın dört bir yanından tüccarları kendine çekmiştir. Katılım için büyük çaba gösteren tüccarlar, ihtiyaç duydukları malları temin ederken ellerindeki fazla ürünleri de burada satma imkanı bulmuştur. Köle ticaretinin yapıldığı pazarlara genel anlamda “Suk ü'l-Rakik” adı verilirken, kadın kölelerin satıldığı pazara ise “Suk al-Cariye” adı verilmiş ve bu isimler, yaklaşık bir asır boyunca kullanılmıştır.⁶³⁰ Bu pazarlarda köle satışına ayrılmış özel alanlar bulunmaktaydı. Satış öncesinde kölelerin belirli bir süre bekletildiği iki odalı mekanlar oluşturulmuş, ardından Fustat ve Bağdat'taki pazarlara yönlendirilmişlerdir. Bunun

⁶²⁸ Kemal Özcan. “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I-Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, S. 1 (2006): 211.

⁶²⁹ Laszlo Rasonyi, *Türk Devleti'nin Batıdaki Varisleri ve Müslüman Türkler*, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1983), 68.

⁶³⁰ Ayalon, David. "Memlük Devletinde Kölelik Sistemi." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 4. (1989): 215-216

yanı sıra, Kahire’de Medrese Husamiyah yakınında bulunan bir başka köle pazarı da uzun yıllar boyunca faaliyet göstermiştir.⁶³¹

4.8.3 Pazar Satış Adabı

Orta Çağ Türk-İslam dünyasında kölelerin fiyatları, sahip oldukları yeteneklere ve fiziksel özelliklere göre değişiklik göstermekteydi. IX ve X. yüzyıllarda, kölelerin değerleri genel olarak 200 dirhem ile 150 dinar arasında değişirken, herhangi bir becerisi olmayan kölelerin 100 dirhem civarında satıldığı bilinmektedir. Buna karşılık, şiir, edebiyat, müzik gibi sanatsal yeteneklere sahip ya da dış görünüşüyle dikkat çeken kölelerin fiyatları 300 dirheme kadar yükselebilmekteydi. Konu üzerine yapılan çeşitli araştırmalar, köle ticaretinin dönemin ekonomik yapısıyla doğrudan ilişkili olduğunu ve bireylerin vasıflarına göre fiyatlandırıldığını ortaya koymaktadır.⁶³²

Pazarda “satılan malın iadesi olmaz.” prensibi geçerli olduğundan, tüccarların alıcıları aldatması sıkça karşılaşılan bir durumdu. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri, alıcının genç ve güzel bir kız satın aldığını düşünerek işlemi tamamlaması, ancak tüccarın yanından uzaklaştığında aslında bir erkek köle aldığını fark etmesi şeklinde gerçekleşmiştir.⁶³³

4.9 Gulam Sistemi

Türk-İslam Devletleri’nde kölelerin en yaygın olarak kullanıldığı alanlardan biri askerlik olmuştur. Bu devletlerde köleler, askerî sistemlerin temel unsurlarından biri olarak yer almış ve bu çerçevede geliştirilen gulam ve memlûk sistemleri dikkat çekmiştir.

Gulam kelimesi, köken itibarıyla Arapça olup, anlamında “erkek çocuk, genç, azatlı köle, hizmetkar ve efendisine bağlı muhafız...” gibi ifadeler yer alır. Kavramsal olarak

⁶³¹ Ayalon, David. "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 4. (1989): 215-216

⁶³² Eren İzbul, “Orta Çağ’da Harezmi Ticareti”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılı Özel Sayısı)*, (2023): 84-85.

⁶³³ Faruk Sümer, *Yabanlı Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar)*, (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985), 14-15.

ise bu terim, Orta Çağ İslam Devletleri'nde askerî, idarî ve saray teşkilatlarında görev alan köleleri ifade etmek için kullanılmıştır.⁶³⁴

Gulam sistemi, İslam medeniyetine özgü bir kurum olarak ortaya çıkmış ve köle kavramıyla ilişkili ilk izlerine Halife Ömer (634-644) döneminde rastlanmıştır. Bu sistem, Emeviler (661-750) döneminde gelişmeye başlamış; özellikle Muaviye (661-680)'nin liderliğinde Horasan fetihlerinde Türklerin askerî hizmetlerde yer almasıyla dikkat çekmiştir.⁶³⁵ Abbasiler (750-1258) döneminde ise tamamen kurumsallaşarak olgunlaşmış ve İslam devletlerinin idarî ve askerî yapısının temel bir unsuru haline gelmiştir. Gulam sistemi, Bizans, Sasani ve diğer devletlerde görülen köle askerlik ve ücretli askerlik uygulamalarından farklı olarak, İslam dünyasına özgü bir yapı sunmuş ve zamanla Afrika'dan Asya'ya, Endülüs'ten Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada kurulan İslam devletlerinde vazgeçilmez bir unsur olarak benimsenmiştir.⁶³⁶

Türk-İslam devletlerinde ise gulam sistemi, diğer medeniyetlerden farklı bir şekilde yapılandırılmıştır. Bu sistem, kölelerin yalnızca fiziksel emeğini kullanmakla kalmamış, aynı zamanda onların potansiyellerini geliştirme ve topluma değer katma amacını gütmüştür. Kölelik, bir toplumsal baskı mekanizması değil, bireylerin eğitilerek ve özgürleştirilerek topluma kazandırıldığı bir sistem olarak işlev görmüştür. Bu yaklaşım, Türklerin sosyal adalet anlayışını ve kölelik kurumuna insancıl yaklaşımını açıkça yansıtmaktadır. Osmanlı öncesi Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu örnekleri, Türk-İslam devletlerinde kölelerin toplumsal ve siyasal statüsünün paradoksal bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Köleler, hukukî açıdan "mal" olarak görülüp, hürriyetlerinden yoksun bırakılmış olsalar da özellikle "gulam sistemi" ile sarayda ve devlet idaresinde, orduda ve bürokratik yapıda vazgeçilmez unsur haline gelmişlerdir. Sultanın güvenilir kulları olan bu kişiler, bazen hür soylulara denk, güç ve nüfuz kazanabilmişlerdir. Türk toplumunda kölelik ve kölelik kurumu doğal karşılanmış; köleler, toplumun her alanında kullanılmışlardır. Köle askerler ise devletin kaderini tayin eden idarî, siyasî ve askerî yapılarda başrol oynamıştır.

⁶³⁴ Mustafa Zeki Terzi, "Gulam", *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 178-180.

⁶³⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "İran", *TDV İslam Ansiklopedisi* 22, (2000): 396

⁶³⁶ Erkan Göksü, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler". *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 S.24 (2007): 65-84.

4.9.1 Karahanlılar (840-1212)

XI. yüzyılda İran'a hakim olan Türk hanedanları, ordu ve saray teşkilatlarında önemli rol oynayan köle askerlere (gulam) büyük önem vermişlerdir. Bu durum, Karahanlı Devleti'nde de geçerlidir. Karahanlı hükümdarları ve devlet ileri gelenleri, ordularını ve saraylarını büyük ölçüde gulam birliklerden oluşturmuştur. Gulam birlikleri, Karahanlı hükümdarlarının ve devlet ileri gelenlerinin gücünü ve statüsünü temsil etmekteydi. Bu köle askerler, saraylarda ve özel törenlerdeki önemli rol ve görevleriyle Karahanlı ordusunun önemli bir bileşeniydiler. Özellikle ok atma ve atlı savaşta oldukça becerikli olan gulam birlikleri, Karahanlıların askerî gücüne önemli katkılarda bulunmaktaydılar. Satın alınarak veya savaş esiri olarak ele geçirilen gulamların Karahanlı Devletine dahil edilmeleri, onların hükümdarlarına ve devlet ileri gelenlerine karşı büyük bir sadakat ve bağımlılık duygusu geliştirmelerine neden olmuştur. Satın alınan veya savaş esiri olarak ele geçirilen acemi gulamlar, başta hükümdar sarayı olmak üzere devlet ileri gelenlerinin kapılarında özel bir eğitimden geçirilirlerdi. Bu eğitimde gulamlara savaş becerilerinin yanı sıra saray adabı ve disiplin öğretilirdi. Karahanlı hükümdarlarına ait gulamların sayısı, Selçuklu Sultanı Sencer (1118-1157) zamanında 12.000'i bulmuştur. Bu durum, gulam birliklerinin Karahanlı Devleti'nde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu açıkça göstermektedir.⁶³⁷

Karahanlılar, yönetim sistemlerinde kısmen geleneksel kabilevî askerî yapıyı sürdürseler de Samanilerden miras kalan gulam sistemini de uyguladılar. Karahanlı ordusundaki köle askerlerin sayısı hakkında sınırlı bilgi olsa da Batı Karahanlı (1042-1212) sahasında XII. yüzyıl başlarında gulam ordusunun mevcudu için 12.000 rakamı verilir. Bu oldukça yüksek sayı, Karahanlılarda köle askerlerin ne derece yaygınlaştığını ortaya koymaktadır. Ancak Karahanlı Devleti tam manasıyla merkezileştirilmediği için, muhtemelen her bir prens veya ordu komutanı kendi hizmetinde gulamlar bulunduruyordu. Örneğin tarihî kayıtlarda, Karahanlı hizmetinde bulunan ve 1025 yılına dek Karahanlılara hizmet ettiği bilinen Beg Tüzün adlı bir generalden bahsedilir. Kendisi köle kökenli bir asker olup; yüksek kumandanlık

⁶³⁷ Erdoğan Merçil, "Gulam", *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 184.

mertebesine çıkararak, kölelerin askerî hiyerarşide yükselebilmesine örnek gösterilebilir.⁶³⁸

Karahanlılarda savaşlarda ele geçirilen esirler, gulam sisteminin temel kaynağını oluşturuyordu. Örneğin, Harun Buğra Han (970-993), Hacib İnanç liderliğindeki Samanî ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Bu zaferin sonucunda Hacib İnanç da dahil olmak üzere pek çok komutan ve asker esir alınarak, Türk topraklarına götürülmüştü.⁶³⁹

Karahanlılar, komşu devletlerle diplomatik ilişkilerinde bile kölelerden faydalanmışlardır. Örneğin Karahanlı hükümdarı Yusuf Harun Kadir Han (1026-1032), Gazneli Sultan Mahmud'a hediye olarak birçok Türk gulamı göndermiştir.⁶⁴⁰ Siyasî idare bu dönemde ikiye bölünmesine rağmen Batı Karahanlı hükümdarlarından İlig Nasr Han (1068-1080) 500 seçkin Türk okçudan oluşan özel bir gulam muhafız birliğine sahipti.⁶⁴¹ Bu durum Karahanlı devlet ve askerî teşkilatında “gulam” adı verilen devşirme kölelerin hâlâ önemli bir yer tuttuğunu ve gulamlardan etkin bir şekilde yararlanıldığını göstermektedir.

Satın alma yoluyla temin edilen gulamlar, saraylarda ve devlet ileri gelenlerinin konaklarında özel eğitime tabi tutulmuşlardır. Bu eğitim, onların hem askerî hem de idarî işlerde kullanılabilmelerine olanak sağlamıştır. Vezir, hacib ve kapıcı başı gibi önemli mevkilerde bulunan emirlerin de kendi gulamlarına sahip olmaları, bu sınıfın Karahanlı devlet teşkilatındaki yaygın kullanımını göstermektedir.⁶⁴²

4.9.2 Gazneliler (963-1186)

Gazneliler Devleti, bizzat köle kökenli yöneticiler tarafından kurulmuş bir hanedandır. Gaznelilerin kurucusu Alp Tegin (961-963), Samanî emirinin bir gulamı idi. O'nun halefi ve damadı Sebük Tegin (977-997) de yine Alp Tegin'in yetiştirdiği bir köle askerdir. Bu köle asıllı komutanlar, X. yüzyılın sonlarında Gazne merkezli bağımsız

⁶³⁸ Jürgen Paul, “Karahalılar”, *Türkler Ansiklopedisi 4*, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 462.

⁶³⁹ Ömer Soner Hünkan, *İpek Yolumun Muhafızları Steplerden Kentlere Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Ordusu*, (Otorite Yayınları, 2015), 134.

⁶⁴⁰ Erdoğan Merçil, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi 14*, (1996): 181.

⁶⁴¹ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi 5*, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 326.

⁶⁴² Erdoğan Merçil, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi 14*, (1996): 182.

bir devlet kurarak “Sultan” unvanını benimsediler.⁶⁴³ Hatta bu köle yöneticiler içinde zamanla bağımsız hanedan kuracak kadar yükselenler dahi olmuştur. Nitekim Gazneli idaresinde önemli roller üstlenmiş bazı gulam kumandanların torunları, Gazneliler sonrasında Hindistan’da ve Horasan’da yeni devletler kurmuşlardır. Gurlular (1148-1215) ve Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526)...gibi⁶⁴⁴

Kölelikten gelen Gazneli sultanlar, devleti idare ederken aynı yöntemi geniş ölçüde devam ettirdiler ve çok sayıda köleyi hizmete aldılar. Sultan Mahmud (998-1030)’un oğlu Mesud (1030-1041) devrinde sadece saray gulamlarının sayısı 4.000 ile 6.000 arasında değişiyordu. Bu gulamlar arasından terfi eden ve “salar-ı gulaman” (gulamlar kumandanı) unvanını alan kişiler de yine köle kökenliydi, yani köleler kendi aralarından çıkan subaylarca sevk ve idare ediliyorlardı.⁶⁴⁵

Gaznelilerde kölelerin konumu hem hizmet ettikleri alana hem de kökenlerine göre değişmekteydi. Saray içinde ve orduda istihdam edilen gulamlar, genellikle Türk ve diğer Kafkas kökenli beyaz köleler idi. Bunlar eğitilmiş, cesur ve sadık olmaları için genç yaşta hizmete alınıp, titiz bir talim-terbiye görürlerdi. Sultan Mahmud, özel saray muhafız kıtasını bizzat genç gulamlardan teşkil etmişti ve onların cesaret, çeviklik ve itaate son derece önem verirdi.⁶⁴⁶

Gulamlar, hukuken sultanın mülkü kabul edildikleri halde fiilen devlet aristokrasisinin bir unsuru gibiydiler. Örneğin gulam kökenli kumandanlar eyalet valisi yapılabiliyor, büyük servet biriktirebiliyorlardı. Sarayda ise gulamlar, mirahur (ahır ağası), emir-i camedar (hazine ve elbise sorumlusu), emir-i silahdar (silahdar ağası), çetrdar (sultanın şemsiye/şahik taşıyıcısı) ve taştdar (ibrikdar, çeşnigir) gibi önemli mevkilere yükselebiliyorlardı. Bu görevler devlet protokolünde yüksek rütbeler olarak kabul edilir ve onları işgal eden köleler sultanın en güvendiği hizmetkarları arasında sayılırdı.⁶⁴⁷

⁶⁴³ Erdoğan Merçil, *Gazneli Devlet Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu, 1982), 2.

⁶⁴⁴ Gülseri Okudan, *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmud*, (İKSAD, 2020), 103.

⁶⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, (Türk Tarih Kurumu, 1984), 33.

⁶⁴⁶ Muhammet Hanifi Palabıyık, “Gazneli Devleti Saray Teşkilatı”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 184.

⁶⁴⁷ Erdoğan Merçil, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 181.

Toplum nazarında saray ve ordu hizmetindeki köleler, zanaatkar veya çiftçi tabakadan daha farklı bir konuma sahiptiler. Bir yandan kulu (kölesi) oldukları efendilerine karşı hukuken mutlak itaat ve bağlılık içindeydiler; öte yandan sultana yakın görevlerde halk üzerinde nüfuz ve itibara sahip olabiliyorlardı. Ancak en alt düzeyde örneğin şehirlerde pazar yerlerinde hamallık yapan, ev işlerinde hizmetçilik eden ya da ziraatta çalıştırılan köleler de mevcuttu ve bunlar sosyal hiyerarşide en altta yer alıyordu. Genel olarak Gazneli dönemi toplumunda kölelik, son derece doğal bir olgu olarak kabul edilmiş; bu kölelerin sayısı fetihlerle katlanarak Gazne diyarında hatırı sayılır bir sınıf meydana getirmiştir.⁶⁴⁸

Gazneli sultanlarından başka devlet ileri gelenleri de şahsî hizmetlerinde çok sayıda köle bulundururlardı. Vezirler, emirler kendilerine bağlı gulamları, eğitir ve gerektiğinde devlet işlerinde kullanırlardı. Bu duruma bir örnek, Sultan Mahmud'un ünlü veziri Ebu'l-Abbas Fazl b. Ahmed el-İsferayinî, güzel fizikli, fakat dilsiz (konuşamayan) bir gulamını Sultan Mahmud'un huzuruna getirdiğinde sultan, bu köleyi kendisine vermesini istemiştir. Vezir, kölesini vermeyi reddedince, sultanın hışmına uğramış ve görevinden azledilmiştir.⁶⁴⁹ Bu rivayet, Gaznelilerde kölelerin ne kadar değerli bir "mal" olarak kabul edildiği ve sultanın kendisine gerekli gördüğü bir köleyi isteyebilmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu rivayetten Gaznelilerde kölelerin ne kadar değerli bir "mal" olarak kabul edildiği, sultandan başka saray ileri gelenlerinin de hizmetinde kölelere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

4.9.3 Büyük Selçuklular (1040-1157)

Selçuklu ordusunun temelini özgür göçebeler, Türkmen gulamlar ve köle Türklerden oluşturmaktaydı. Bununla birlikte Selçuklular, Gaznelilerden devraldıkları mirası, kölelik uygulamasında da sürdürmüşlerdir. Köleler, sadece savaşlarda değil, ordu, saray ve toplum hayatında çeşitli görevlerde istihdam edilmişler ve önemli rol oynamışlardır.⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ Güller Nuhoglu, Beyhaki tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 299

⁶⁴⁹ Gülseri Okudan, *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmud*, (İKSAD,2020), 103.

⁶⁵⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Kuruluş Devri)* 2, (Türk Tarih Kurumu, 1989), 45.

Selçuklu askerî teşkilatı, beş temel insan unsura dayanıyordu: Gulamlar, ümera (gulamlık sisteminden yetişen lider Türkmen ümeraları), vasal devlet kuvvetleri, şehir ile bölge kuvvetleri ve gönüllüler. Gulamlar arasında Türk asıllı bireyler çoğunlukta idi ve özellikle Karluk, Yağma ve Çiğil Türklerinden oluşuyorlardı. Dayanıklılıkları ve itaatkarlıklarıyla öne çıkan bir grup olarak tanınırlardı. Sultan Sencer (1118-1157) dönemine kadar bu unsurlar, Selçuklu askerî yapısında etkili bir rol üstlenmiştir.⁶⁵¹ XI. yüzyılda İran'a hakimiyet kuran Türk hanedanlıkları, askerî yapılanmalarında genellikle kabile gruplarından ziyade gulam birliklerine güvenmişlerdir. Gulamlar, bu dönemde hem sarayda hem de orduda önemli roller üstlenmiş, hanedanlıkların askerî gücünün omurgasını oluşturmuşlardır.⁶⁵²

Büyük Selçuklular, tıpkı Gazneliler gibi devlet teşkilatında köle asıllı unsurlardan geniş ölçüde yararlanmışlardır. Devlet, Oğuz boylarına mensup özgür beyler tarafından kurulmasına karşın Selçuklular yerleşik düzenini benimserken, Gazneli ve Abbasî modellerini izlemiş, gulam sistemini kurumsallaştırmışlardır. Saray teşkilatı içinde gulam yetiştirme düzeni oluşturulmuş, özel olarak satın alınan genç köleler, sarayda eğitilerek çeşitli hizmetlere atanmıştır.⁶⁵³

Büyük Selçuklu Devleti'nde kölelik sistemi, sadece basit işlerde değil aynı zamanda devlet yönetiminde de önemli bir yer tutmuştur. “Gulam-Ümera” olarak adlandırılan kölelerden yetişen yöneticiler, sarayda ve orduda kritik görevler üstlenerek devletin işleyişinde hayati rol oynamışlardır. Özellikle, Tuğrul Bey (1040-1063) döneminden Melik Şah (1072-1092)'a kadar uzanan zaman diliminde Sav-Tegin isimli bir gulam-ümeranın sıradan kölelerden çok daha fazlası olduğu bilinmektedir. Has Hadim, Serheng, Hacib ve Emirlik gibi önemli devlet görevlerinde bulunan Sav-Tegin, liyakat ve becerileriyle yükselerek devletin en üst kademelerine kadar tırmanmıştır. Sav-Tegin'in sadece siyasi ve askerî alanda değil, aynı zamanda maddî açıdan da oldukça güçlü bir konumda olduğu görülmektedir. Ölümünde geride bıraktığı 200.000 dinar, 15.000 elbise, 5.000 at, 1.000 deve ve 30.000 koyun gibi muazzam servetten, gulam-

⁶⁵¹ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 237.

⁶⁵² Erdoğan Merçil, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 182.

⁶⁵³ Oktay Altın, “Selçuklularda Gulam Sistemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 50.

ümeranın sadece köle değil, aynı zamanda devlet adamı ve yönetici olarak da önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵⁴

Sultan Mesud (1031-1040) da diğer Gazneli sultanlar gibi gulam sistemine ve gulamların eğitimine önem vermiştir. Dandanakan Savaşı (1040)'nda Sultan Mesud'un gulamlarının lideri Begdoğdu (Beydoğdu) idi. Savaş sırasında Sultan Mesud, Beydoğdu ve Ertegin'i 21 Mayıs akşamı gulamları ile birlikte huzuruna çağırdı. Reis Beydoğdu'nun Sultan'ın huzuruna çağırılması Gazneli ordusunun komuta kademesi ile gulamlar arasında gerginliğe yol açtı. Bu durum, savaş sırasında gulamların performansını olumsuz etkiledi ve Gazneli ordusunun yenilmesinin sebeplerinden biri oldu.⁶⁵⁵

Güherayın isimli bir gulam-ümerâ, önce Tuğrul Bey'in sonra Alp Arslan (1063-1072)'in hizmetinde bulunmuş ve Bağdat Şahneliği görevi üstlenmiştir. "Şahnelik", Selçuklu Devleti'nin önemli şehirlerinden birinin yönetiminden sorumlu bir görevdir.⁶⁵⁶ Melik Şah (1072-1092) döneminde, gulam-ümeralar daha da önemli bir konuma gelmiştir. Gümüş Tegin, bu dönemde "Candarlık" görevinde bulunmuş ve Berkayaruk devrinde ise atabeylik yapmıştır. "Atabeylik", *hükümdarın reşit olmadığı veya tahttan çekildiği durumlarda devleti yönetme görevidir*. Gümüş Tegin'in atabey olarak atanması, gulam-ümeranın siyasî alandaki gücünü ve nüfuzunu açıkça göstermektedir. Sadece köle vasfında olmayan, devletin siyasî ve idarî kademesinde görev alabilen güçlü ve etkili yönetici gulam-ümeraların, liyakat ve becerileri sayesinde yükselerek aynı zamanda askerî alanda önemli görevler üstlenmeleri Büyük Selçuklu'nun meritokratik yönetime sahip bir devlet olduğunun göstergesidir.⁶⁵⁷

Nizamü'l-mülk (1018-1092) gibi önemli devlet adamlarının köleleri, efendilerinin ölümünden sonra bile önemli siyasî ve askerî roller üstlenebilmişlerdir. Selçuklu kölelerinin sadece basit işlerde değil, devlet yönetiminde de önemli bir güce sahip olabildiklerini gösteren bu durum her köle için geçerli olmamıştır. Öldürülen emirlerin

⁶⁵⁴ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 251, 258

⁶⁵⁵ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Kuruluş Devri) 2*, (Türk Tarih Kurumu, 1989), 330.

⁶⁵⁶ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 251-252

⁶⁵⁷ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 251-252.

veya prenslerin köleleri, hükümet tarafından dağıtılarak bir tehdit oluşturmaları engellenmiştir.⁶⁵⁸

Sultan Sencer (1118-1157)'in köleleri arasında Çinli, Tatar, Guz (Oğuz), Kıpçak, Yagma, Kay, Kırgız, Bulgar, Çigil, Halluh (Karluk), Kasan, Hazar, Kimak ve Türkmenler gibi Asya kökenli gruplar yer alıyordu. Ancak Sencer'in köleleri sadece Asya kökenlilerden oluşmuyordu. Kafkas, Rum, Slav ve Afrika kökenli kölelerin de varlığına dair bilgiler mevcuttur.⁶⁵⁹ Kaynaklarda, Yaruh-Tegin, Bay-Tegin, Humar-Taş ve Porsuk gibi “Hacib” ünvanı alan gulam-ümera mevcuttur. Haciblik, *“hükümdarla halk arasında aracılık eden ve sarayın girişini kontrol eden önemli bir görevdir. Bu görevi üstlenen gulam ümeranın, hükümdara yakın olması ve önemli bir güce sahip olması...”* anlamına gelir.⁶⁶⁰

Büyük Selçuklularda gulam sistemi, askerî, siyasî ve idarî alanlarda önemli roller üstlenmeyi sağlayan bir yapıydı. Bu sistem, Selçuklulara Abbasiler, Gazneliler ve Karahanlılar gibi devletlerden geçmiş, merkezî otoriteyi güçlendirmek için etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Gulamlar, genellikle savaş esirleri veya satın alınan kölelerden temin edilirdi. Özellikle çocuk yaşta alınanlar, profesyonel asker ve idareci olarak yetiştirilirdi. Gulamların temini sırasında savaş esirlerinin devlete entegrasyonu, satın alma yöntemleri ve Türkmen topluluklarından sağlanan unsurların sistem içinde yer aldığı görülür.⁶⁶¹

4.9.4 Harzemşahlar (1077-1231)

Büyük Selçuklular'da halk arasında yaygın olarak farklı işlerde çalıştırılan köle ve cariyelerin statüsü ve imkanları, köle sahiplerine göre büyük farklılıklar göstermiştir. Sultanlar ve üst düzey yöneticiler, kölelerini sıradan halka nazaran çok daha fazla ayrıcalık ve imkanlarla donatmışlardır. Bu durum, kölelerin yükselmelerine ve önemli makamlara gelmelerine zemin hazırlamıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri,

⁶⁵⁸ Mehmed Fuad Köprülü, “Osmanlıların Etnik Mensei”, *Belleten* 7, S.28 (1943):242.

⁶⁵⁹ Mehmed Fuad Köprülü, “Osmanlıların Etnik Mensei”, *Belleten* 7, S.28 (1943):244

⁶⁶⁰ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007), 7.

⁶⁶¹ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, (Türk Tarih Kurumu, 2021), 237.

Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli komutanlarından Bilge Tigin'in köle olarak satın aldığı Anuş Tigin Garçaî (1077-1097)'dir.⁶⁶²

Selçuklu saray gulamları arasından yükselerek, güç ve fırsat bulduğunda müstakil devlet kurabilen en meşhur ve çarpıcı örnek, Selçuklu Sultanı Melik Şah devrinde sarayın taştdarı (ibrikdar) olan gulam Anuş Tigin'dir.⁶⁶³ Saraydaki başarısı üzerine Harezm valiliğine atanmış; orada adeta özerk bir han gibi hüküm sürmüş ve ondan sonra gelen nesil Harezmşahlar Devleti'ni kurmuştur. Bu örneğe rağmen Selçuklular, sadakatini kanıtlamış ve yetenekli köle asıllı kimselere önemli idarî görevler vermekten çekinmemiştir.⁶⁶⁴ Bu hadise Selçuklu saray hiyerarşisinde yükselip, eyalet yöneticisi olabilen hatta kendi hanedanını kuracak bir mevkie erişen bir gulam için oldukça önemli ve dikkat çekicidir.

4.9.5 Türkiye Selçukluları

Selçuklu saray teşkilatında gulamlar, idarî yapının temel taşlarından birini oluşturuyordu. Eğitim süreçleri boyunca yalnızca askerî beceriler kazandırılmamış, aynı zamanda devlet yönetiminde kritik roller üstlenmeleri için gerekli bilgi ve yetkinliklerle donatılmışlardı. Bu eğitim, gulam hanelerde sistematik bir şekilde verilir ve devlet hizmetinde sadakat ile etkinliklerini artırmayı hedeflerdi. Özellikle sarayda yürütülen işlerde, sultanların özel danışmanları ve görevli memurlar olarak önemli bir yer tutmuşlardır. Bu durum, gulamların yalnızca askerî değil, aynı zamanda siyasî ve bürokratik alanlarda da aktif olduklarını göstermektedir.⁶⁶⁵

Türkiye Selçuklu döneminde kölelikten yetişip önemli makamlara ulaşan pek çok gulam, devlet yönetiminde ve sosyal hayatta etkili roller üstlenmiştir. Bu kişilerden biri olan Emir Celaledin Karatay, üstlendiği görevler ve müslim ve gayri-müslim ayrımı yapılmaksızın herkes yardım ve cömertliğiyle tanınmıştır. Şemseddin Altun-Aba da gayrimüslim bir köle olarak dikkat çeker. Vakfiyesinde yeni Müslüman olanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Hristiyan, Yahudî ve Mecusiler için

⁶⁶² İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu, 1984), 1.

⁶⁶³ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I*, (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999), 193.

⁶⁶⁴ Çoşkun Erdoğan, "Selçuklu Devlet Teşkilatında Gulam Sistemi", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 41.

⁶⁶⁵ Erkan Göksü, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler". *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 S.24 (2007): 66.

yemek, kıyafet, sünnet olma ve temel dini bilgileri öğrenme konularına özel bir önem vermiştir. Emir Eminateddin Mikail ise Rum kökenli bir Müslüman olarak Anadolu'nun divan ve hesap işlerini düzenlemiş, Hoca Müstevfî Sadeddin Ebu Bekir Erdebili tarafından azat edilmiştir. Selçuklu emirlerinden biri olan Şemseddin Has Oğuz, İbni Bibi tarafından övülmüştür. Mübarizeddin Çavlı, çaşnigirlikten başlayarak Sivas subaşılığı ve Elbistan emirliği gibi kritik görevlere atanmış ve Sultan Alaeddin Keykubad (1220-1237) döneminde Ermenilere karşı düzenlenen bir seferde önemli bir rol oynamıştır. Emirü'l-ümeralık makamını üstlenen Şemseddin Yavtaş, Mübarizeddin Er-Tokuş, Seyfettin Turuntay, Cemaleddin Ferruh Lala ve Alemüddin Kayser gibi isimler, gulam-hanede eğitim alarak devletin kilit pozisyonlarına yükselmişlerdir. Bu dönemde kölelikten azat edilen kişilere vakıf yönetimlerinin devredilmesi yaygın bir uygulama olmuştur. Ayrıca, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246)'e karşı düzenlenen bir suikast girişimini engelleyen ve geçmişte Hristiyan olan bir emir olarak Mergedac da önemli bir yer tutmaktadır.⁶⁶⁶

4.9.6 Saray Teşkilatı'nda Gulamlar

Kurucularının gulam kökenli olduğu bilinen ve gulam sistemini etkin bir şekilde uygulayan devletlerden Gaznelilerde, saray görevlilerinin en üst düzey temsilcisi olarak kabul edilen *hacib-i bozorg*, genellikle Türk gulamlar arasından seçilirdi. Bu makamın sahibi, sarayda teşrifatın en üst düzey sorumlusu olmanın yanı sıra, sefer sırasında başkomutanlık görevini de üstlenirdi. Diğer hacibler ise kıdemlerine bağlı olarak sarayda farklı görevlerde bulunurlardı. Gulamlar, başlangıçta orduda nefer olarak yer alsalar da aldıkları eğitim ve kazandıkları tecrübeler sayesinde pek çok önemli göreve yükselme imkanı bulurlardı. Bu görevler arasında *vekil-i der*, *emir-i hares*, *ağaçi*, *perdedar*, *mihter-i saray*, *debir-i saray*, *ahur-ı saray*, *hazinedar*, *camedar*, *devatdar*, *alemdar*, *çetrdar*, *silahdar*, *çetgendar*, *candar*, *rikabdar*, *taşdar*, *hansa*, *çaşnigir*, *şarabdar*, *saki*, *resuldar*, *mertebedar*, *sipedar*, *ferraş* ve *filban* gibi

⁶⁶⁶ Nazlı Altunsoy, "Selçuklu Anadolu'sunda Kölelik", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, S.3 (2019): 344.

unvanlar bulunmaktaydı. Bu durum, gulamların Gazneli sarayında ve ordusunda ne kadar geniş bir alanda görev yaptıklarını göstermektedir.⁶⁶⁷

Selçuklu sarayında ise birçok farklı görevde bulunmuşlar ve sarayın önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu görevlerin yanı sıra, hükümdarın özel muhafız birliklerini oluşturarak askerî alanda da etkin bir rol üstlenmişlerdir. Yeteneklerine göre askerî eğitime tabî tutulan bu gulamlar, devletin merkez ordusunu meydana getiriyordu. Orta Çağ Türk-İslam devletlerinde yaygın olarak görülen ve “gulaman-ı has” veya “gulaman-ı dergah” gibi adlarla anılan bu birlikler, doğrudan hükümdara bağlıydı ve sarayın güvenliği ile yönetim işlerinde önemli bir yer tutuyordu. Gulaman-ı dergah, saray gulamlarını ifade ederken, “gulaman-ı has” ise hükümdarın özel hizmetinde görev yapan gulamlar olarak tanımlanır. Bu kişiler, savaş ve barış zamanlarında sultanın hizmetinde bulunmanın yanı sıra, gerektiğinde sultanın bizzat katılmadığı askerî operasyonlara da iştirak ediyorlardı. Ayrıca, sultanın emirleri doğrultusunda devlet adamlarının tevkifi, mihmandarlık ve refakatçılık gibi görevler de üstlenmişlerdir.⁶⁶⁸

Köle kökenli gulamlar, devletin bürokratik kademelerinde de kendilerini göstermişlerdir. Devlet protokolünde önemli sayılan *mirahur* (ahır bakıcısı), *silahdar*, *camedar*, *taştdar* vb. makamlara getirilmiş bu kişiler, görünürde sultanın “özel hizmetkarları” idiler, fakat fiiliyatta devlet yönetiminde etkili rollere sahiptiler. Hükümdarın huzurundaki törenlerde, seferde, saray idaresinde kritik görevler yürütüyorlardı.⁶⁶⁹

Bundan başka sultan adına divan toplantılarına katılabilir ve saray bürokrasisinde kritik kararların alınmasında etkili olabilirdi. Aynı zamanda malî işlerden sorumlu olan bazı gulamlar, devlet gelirlerinin kontrolü ve vergi düzenlemelerinde kilit roller üstlenmiştir. Selçuklu saray teşkilatında gulamlar, neredeyse tüm önemli pozisyonlarda görev almışlardır. Bu görevler; *Haciblik*, *Emir-i Ahur*, *Emir-i Alem*,

⁶⁶⁷ Güller Nuhoglu, “Gaznelilerde Devlet Teşkilatı”, *Türkler Ansiklopedisi V*, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 542-550.

⁶⁶⁸ Muhammet Hanifi Palabıyık, “Gazneli Devleti Saray Teşkilatı”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 183.

⁶⁶⁹ Erdoğan Merçil, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi 14*, (1996): 181.

Emir-i Hares, Candar, Camedar, Şarabdar, Silahdar, Taştardar veya Abdar, Çaşnigir, Serheng veya Çavuşluk bu görevlerden bazılarıdır.⁶⁷⁰

Saraydaki gulamlar arasında en dikkat çeken görevlilerden biri de *kapıcı başlı*lardı. Saray içinde ve dışında hükümdarın güvenliğini sağlamak, kapıcı başının temel görevlerindendi. Bunun yanı sıra, hükümdarın özel koruma birliği olan yortuğ ile dışarı çıktığında askerî düzeni sağlama sorumluluğu da kapıcı başına aitti. Bu görevler, kapıcı başının askerî bir geçmişe sahip gulamlar arasından seçildiği ihtimalini oldukça güçlendirmektedir. Yusuf Has Hacib de kapıcı başlıların önemine ve sorumluluklarına dikkat çeker. Ona göre, “*kapıcı başının hükümdarın güvenliğini sağlamak için belirli görevli gruplara özen göstermesi gereklidir.*” Bu gruplar arasında *idişçi* (şarap sorumlusu), *töşekçi* (döşek sorumlusu), *aş çıka* (aşçı), *tuğ çıkaları* (tuğ sorumluları) ve *ava*, sefere ya da gezilere çıkan hükümdarın yanında görev yapan *kuşçı* (doğancı), *kişçi* (kürk hayvanı avcısı) ve *ok yayçı* (okçular) yer almaktadır. Bu kişiler, kapıcı başının emrinde çalışan ve onun talimatları doğrultusunda hareket eden koldaş üyeleri olarak değerlendirilmektedir. Yusuf Has Hacib, sarayda sürekli görev yapmaları gereken bu kişilerin, küçük yaşlardan itibaren eğitilmelerinin önemine vurgu yaparken, gulam kökenli olma ihtimalinin de yüksek olduğunu ifade eder.⁶⁷¹

Bunun yanı sıra *candarlık*, *silahdarlık* ve *alemdarlık* gibi görevler de önemli yer tutmaktadır. Bu görevlerde bulunanların askerî sınıfa mensup oldukları kesin olmakla birlikte, gulam kökenli olma ihtimalleri de oldukça yüksektir.⁶⁷²

4.9.7 Gulamların Eğitimi

Bir gulamın eğitimi, üç temel beceri ve vasfın kazandırılmasına yönelik olarak şekillendirilmiştir. İlk olarak gulamın İslam dinini öğrenmesi ve bu dinî kültürel temelleri benimsemesi son derece önemliydi. Çünkü bu dönemde devletlerin yaptıkları her türlü mücadele, dinî bir meşruiyet zeminine dayanıyordu. Bu nedenle, dinî

⁶⁷⁰ Coşkun Erdoğan, “Selçuklu Devlet Teşkilatında Gulam Sistemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 70-74.

⁶⁷¹ Oktay Altın, “Selçuklularda Gulam Sistemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019),

⁶⁷² Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 72.

motivasyonla donatılmış bir gulam, görevlerini yerine getirirken sadece maddî değil, aynı zamanda manevî bir ödül kazandığına inanmalıydı.⁶⁷³

Eğitimin ikinci önemli ayağı, sadakat bilincinin güçlendirilmesini hedefleyen psikolojik eğitimdi. Bir insanın başka bir birey için fedakarlıkta bulunması, hatta gerektiğinde onun uğruna hayatını adanması, ancak güçlü bir psikolojik tatmin ve bağlılık duygusuyla mümkün olabilirdi. Bu sistemde gulamlardan sorgusuz sualsiz itaat, hükümdara ölesiye bağlılık ve işlevselliği sürekli kılacak bir davranış disiplini bekleniyordu. Çocuk yaşlardan itibaren aile bağlarından uzaklaştırılan gulamlar, tamamen hükümdarlarına adanmış bir bağlılık duygusuyla yetiştiriliyordu. Bu nedenle gulam sistemi, devamlılığını sağlayabilmek için psikolojik eğitime büyük önem vermektedir. Bu eğitim, hükümdarın “iẖsan” adı altında gulamı maiyetine almasıyla başlayan; sadakat ve aidiyet duygularını pekiştiren özel bir süreçti.⁶⁷⁴

Üçüncü temel unsur ise askerî eğitimdi. Küçük yaşlarda fiziksel özellikleri ve zihinsel kapasitelerine göre değerlendirilen gulamlar, savaş taktikleri, stratejik düşünme ve fiziksel dayanıklılık gibi pek çok alanda kapsamlı bir eğitimden geçmekteydi. Bu eğitimle amaçlanan bir gulamın her türlü çatışma ve mücadele ortamında üstün başarı gösterebilmesi için gereken yetkinlikleri kazanmasıydı. Gulamlar, Orta Çağ’ın profesyonel savaşçıları olarak hazırlanır ve tüm savaş sanatlarında uzmanlaşacak şekilde eğitilirlerdi.⁶⁷⁵

4.10 Türklerde Köle Azadı Uygulaması

Kölelik, tarih boyunca pek çok medeniyetin toplumsal ve ekonomik yapısında yer alan bir kurum olmuştur. İslam öncesi Türk toplumlarında köle azadı genellikle efendinin tek taraflı iradesiyle gerçekleşirdi. Efendi, “sen hürsün” gibi bir beyanla kölesini azat edebilirdi. Bu işlem sözlü olabileceği gibi, yazılı bir azat-name düzenlenerek de yapılabilirdi. Nitekim Uygur dönemine ait bir belgede, kölenin azat edilmesine dair

⁶⁷³ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi* 5, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 332.

⁶⁷⁴ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi* 5, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 332.

⁶⁷⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, (Timaş Yayınları, 2010), 178.

kayıt bulunması, Orta Asya Türk toplumlarında yazılı azat belgelerinin kullanıldığını göstermektedir.⁶⁷⁶

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türklerde kölelik anlayışı, İslam Hukuku'nun ilkeleri doğrultusunda şekillenmiştir. Müslüman Türk devletlerinde kölelik yalnızca bir mülkiyet ilişkisi olarak görülmemiş, aynı zamanda kölelerin belirli şartlar altında özgür bırakılması teşvik edilmiştir. Köle azadı, önemli bir sosyal ve ahlakî yükümlülük olarak kabul edilmiş, bu durum Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Harezmşahlar gibi devletlerde kendini göstermiştir. Türk-İslam devletlerinde kölelik ve köle azadı uygulamaları, her devletin sosyo-politik şartlarına göre farklılıklar gösterse de temelinde benzer anlayışlara dayanıyordu. Köle istihdamı ve gerektiğinde azadı, hem dinî hassasiyetlerin hem de idarî gerekliliklerin bir parçasıydı.⁶⁷⁷

İslam Hukuku, köleliği tamamen ortadan kaldırmamış ancak kölelerin özgürlüğe kavuşmasını teşvik eden çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Kur'an'da kölelerin serbest bırakılması hayırlı bir iş olarak görülmüş, kefaret hükümleri çerçevesinde köle azadına dair ayetlere yer verilmiştir.⁶⁷⁸ Muhammed peygamberin de köle azadını teşvik ettiği ve bizzat kendisinin birçok köleyi özgürlüğüne kavuşturduğu bilinmektedir.⁶⁷⁹ Dinî görüşler ve uygulamalar, Müslüman Türk devletlerinde de kölelik kurumunun İslamî hükümler çerçevesinde şekillenmesine neden olmuştur. İslam Hukuku'nda köle azadının farklı yöntemleri mevcuttu. Bunlardan:

İtak (Hürriyetine kavuşturma): Efendinin hiçbir karşılık almaksızın kölesini serbest bırakmasıdır. Bu, en faziletli yöntemlerden sayılırdı. Muhammed peygamberin evlat edindiği Zeyd bin Harise'yi özgürlüğüne kavuşturması klasik bir itak örneğidir.⁶⁸⁰

Mükatebe (Azatlık Sözleşmesi): Köle ile efendisi arasında yapılan ve kölenin belli bir meblağı ödemesi şartıyla hürriyetini kazanmasını öngören sözleşmedir. Kur'an-ı Kerim, kölelerin hürriyetine kavuşmak için efendileriyle böyle bir sözleşme yapmasını

⁶⁷⁶ Mehmet Güler. "Evlat ve Köle Alım Satım Belgelerine Göre Eski Uygurlarda Kölelik Anlayışı." *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 4, S.2 (2024): 218.

⁶⁷⁷ Abdülkerim Özeydin, "Karahanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi* 24, (2001): 404.

⁶⁷⁸ Bakara 2/177; Nisa 4/92.

⁶⁷⁹ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, (2002): 242.

⁶⁸⁰ Bünyemin Eral, "Zeyd Bin Haris", *TDV İslam Ansiklopedisi* 44, (2013): 319.

teşvik etmiştir⁶⁸¹ ve kölelik hukukunda mükatebe yaygın bir uygulamaydı. Örneğin, bir köle kendi çalışmasıyla veya üçüncü şahısların yardımıyla belirlenen bedeli ödeyebiliyor ise, bu bedel taksitle de olsa ödendiğinde köle hür olurdu. Orta Çağ Türk devletlerinde de mükatebe usulü biliniyor ve uygulanıyordu. Devlet büyükleri ve zenginler, bazen kendi köleleriyle mukatebe akdi yaparak onların serbest kalmasına imkan tanırırdı.⁶⁸²

Tedbir (Şartlı Azat): Efendinin, kölesini kendi ölümüne bağlı şartla azat etmesidir. Bu durumda efendinin vefatı anında köle kendiliğinden hürriyetine kavuşurdu. Özellikle çocuk sahibi cariyeler için tedbir yolu sıkça kullanılmıştır; zira İslam Hukuku'nda efendiden çocuk doğuran cariyeye (ümmü veled), efendinin ölümüyle otomatik olarak azat kabul edilir ve satılamazdı. Türk devletlerinde de sultanlar ve emirler, kendilerinden çocuk sahibi olan cariyelerini genelde satmaz, ölümlelerinden sonra hürriyetine kavuşmalarını vasiyet ederlerdi.⁶⁸³

Kefaret Yoluyla Azat: Dinen bazı günah veya hataların telafisi için örneğin, zihar kefareti, yemin kefareti gibi durumlarda köle azat etmek gerekebilirdi. Bu da kölelerin azat edilmesinin bir başka yoluydu. Devlet ricali ve halk, işledikleri hatalar karşısında dinî vecibeyi yerine getirmek üzere köle azat edebiliyordu.⁶⁸⁴

4.10.1 Karahanlılar

Karahanlı Devleti (X.-XI. yüzyıllar), ilk Müslüman Türk devleti olarak, İslamiyet'in kölelik ve azat konusundaki hükümlerini kendi bünyesine dahil etmiştir.⁶⁸⁵ Karahanlılar'da köleler genellikle saray hizmetlerinde ve ordu içinde kullanılırdı. Kaynaklar, Karahanlı sarayında hizmet gören Gulamlar olduğundan bahseder. Bu kölelerin çoğu, fethedilen bölgelerden elde edilen esirler veya Türkistan'ın kuzeyindeki bozkırlardan satın alınan gençlerdi. Karahanlı sultanları, İslamî

⁶⁸¹ Nur 24/33

⁶⁸² Kuru, Fatma. "İslam Hukukunda Kitâbet (Mükâtebe) Akdi ve Osmanlı Tatbikatı." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64, S.2 (2023): 407-440.

⁶⁸³ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-80 Özel Sayısı*, (1980): 82.

⁶⁸⁴ Şak, İzzet. "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)" *Osmanlı Araştırmaları* 9, (1996):181.

⁶⁸⁵ Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi* 24, (2001): 404.

prensiplere uygun olarak kölelerine iyi muamele etmiş, özellikle sadık hizmetkarlarını özgürlükle ödüllendirmekten geri durmamıştır.⁶⁸⁶

Her ne kadar Karahanlılar dönemi için spesifik köle azadı fermanları hakkında sınırlı bilgi bulunsa da, genel İslam geleneğinin bu dönemde de geçerli olduğu söylenebilir. Örneğin Karahanlı hükümdarları fetihten sonra Müslüman olan esirleri azat ederek; onlara devlet kademelerinde görev vermişlerdir. X. yüzyıl coğrafyacısı İbn Havkal, o dönemde en makbul kölelerin Türk ülkelerinden getirilenler olduğunu ve Horasan Bölgesi'nde Türk köle ve cariyelerin çok yüksek fiyatlara alıcı bulunduğunu belirtir.⁶⁸⁷ Bu kayıt, Karahanlı döneminde Türk kölelerinin hem içeride hem dışarıda talep gördüğünü ve ekonomik değer taşıdığını gösterir. Karahanlılar, halihazırda kendileri de Türk soyundan oldukları için, özellikle Müslüman olmuş Türk kölelerine ayrı bir yakınlık göstermiş, bazen bu kişileri gulam statüsünden çıkartarak hür birer asker veya memur haline getirmiştir.⁶⁸⁸ Köle kökenlilerden birinin yükselmesine en çarpıcı örnek, Karahanlılar'ın devamı sayılabilecek Harezmşahlar Devleti'nin kurucusu Anuş Tegin (1077-1097)'dir.⁶⁸⁹

4.10.2 Gazneliler

Gazneli Devleti (X.-XI. yüzyıllar) bizzat köle kökenli komutanlar tarafından kurulmuştur ve bu yönüyle köle azadının devlet kademelerinde ne derece önemli olabileceğini gösteren bir vakadır. Gaznelilerin kurucusu Alp Tegin (961-963), Samanî Devleti (819-1005) hizmetinde bulunan bir Türk gulamı idi.⁶⁹⁰ Alp Tegin, Samanî Emiri Ahmed bin İsmail (907-914)'e köle olarak satılmış, askerî yetenekleriyle sıvrılınca Emir Nasr bin Ahmed (914-943) tarafından azat edilmiştir.⁶⁹¹

Hürriyetini kazandıktan sonra Samanî ordusunda komutanlığa yükselen Alp Tegin, bir süre sonra merkezdeki mücadelelerden uzaklaşıp Gazne şehrini ele geçirerek burada bağımsız bir güç oluşturdu. Bu durum Gazneli Devleti'nin çekirdeğini teşkil eder.⁶⁹²

⁶⁸⁶ Mustafa Zeki Terzi, "Gulam", *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996):178.

⁶⁸⁷ Emine Opçin, "İbn Havkal'ın Sûretü'l - Ard Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 341.

⁶⁸⁸ Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi* 24, (2001): 412.

⁶⁸⁹ İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten* 47, S.187 (1983): 809-810.

⁶⁹⁰ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007), 2.

⁶⁹¹ Göksu, Erkan. "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına." *Türk Dünyası Araştırmaları* 96", S. 191 (2011): 98

⁶⁹² Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi* 4, (Yeni Türkiye Yayınları,2002): 480.

Alp Tegin'in manevî oğlu ve ardılı Sebük Tegin (977-997) de benzer şekilde kölelikten gelmiş bir kumandandır. Sebük Tegin, Alptegin'in kölesiyken onun güvenini kazanıp azat edilmiş ve Alp Tegin'in vefatından sonra Gazne'de liderliği üstlenmiştir.⁶⁹³

Bu örnekler, Gazneli Devleti'nin temelinde azat edilmiş köle-komutanların olduğunu göstermektedir. Gazneli Mahmud (997-1030) döneminde sarayda ve orduda çok sayıda gulam bulunmaktaydı. Sultan Mahmud'un özellikle Hindistan seferlerinde ele geçirdiği esirleri, gulam olarak yetiştirdiği ve zamanla bunları önemli mevkilere getirdiği bilinmektedir.⁶⁹⁴ Mahmud'un en güvendiği emirlerden olan Ayaz da köle kökenli olup, efendisi Mahmud'un sevgisini ve takdirini kazanarak hürriyetine kavuşmuş ve Gazne sarayında nüfuz sahibi olmuştur.⁶⁹⁵

Gaznelilerde köle azadı genellikle liyakat ve sadakate bağlı bir ödül mekanizması gibi işlemiştir. Hükümdar, başarılı bir gulamını azat edip ona ikta (toprak) veya unvan vererek taltif ederdi. Bu sayede devlet, bağlılığını ispatlamış kişileri hürleştirip; daha büyük sorumluluklar vererek hem onların gönlünü kazanmış, hem de halk nazarında "kullarını yükselten adil sultan" imajını pekiştirmiştir.⁶⁹⁶ Gazneliler'deki bu uygulama, daha sonraki Türk-İslam devletlerindeki "köle asıllı vezirler ve kumandanlar" geleneğinin de habercisidir.

4.10.3 Büyük Selçuklular

Selçuklu Devleti (XI.-XII. yüzyıllar), Abbasî mirası olan "Gulam Sistemi"ni en kurumsal biçimde uygulayan Türk devletlerinden biridir. Selçuklu sultanları, iktidarlarının ilk dönemlerinden itibaren fethettikleri topraklardaki esirlerden ve köle pazarlarından devşirdikleri gençleri, saraylarında gulam olarak eğitmişlerdir.⁶⁹⁷ Selçuklu sarayında gulamların eğitim gördüğü "gulam-hane" adı verilen teşkilatlar bulunmaktaydı. Burada devşirme köle çocuklara askerî eğitim, dil ve din bilgisi öğretilir, saraya sadakat aşılardı. Bu gulamlar içinden kabiliyetli olanlar, saray

⁶⁹³ Muhammet Hanefi Palabıyık, "Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi* 4, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 509

⁶⁹⁴ Arslan Durdu, "Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği." *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 62 (2024): 407.

⁶⁹⁵ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi* 4, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 493.

⁶⁹⁶ Mustafa Demirci, "İktâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 22, (2000): 43

⁶⁹⁷ Clifford E. Bosworth, *The History of the Seljuq State*, (Routledge, 2011), 89.

muhafızı, özel harem ağası, maliyeci veya vali gibi görevlere yükselebiliyordu. Selçuklu ordusunun önemli bir kısmı, savaşlarda esir alınan veya satın alınan kölemen askerlerden oluşuyordu. Selçuklular, özellikle Okruz (Oğuz dışı Türk) unsurlardan ve Kafkasya, Rus, Rum diyarlarından getirilen gulamları kullanmıştır.⁶⁹⁸

Devlet politikası olarak, bu köle askerlerin belirli bir hizmet süresi veya önemli bir başarı sonrasında azat edilip memlûk (azatlı köle asker) statüsüne kavuşturulması yaygındı. Bu hem hukukî bir zorunluluk (yüksek makamlara getirilecek kişinin hür olması gereği) hem de bir motivasyon yöntemi idi. Selçuklu sarayında öne çıkan pek çok devlet adamı köken olarak gulamdı. Örneğin Sultan Melik Şah (1072-1092)'ın güvendiği emirlerden birçoğu önceleri sarayın kölesiyken azat edilmiş ve emirlik payesi almıştır. Selçuklularda “kulluk” ile “emirlik” arasında bir geçişkenlik söz konusuydu. Sadakatini ispat eden bir köle, özgürlüğe kavuşup bir eyaletin valisi dahi olabilirdi.⁶⁹⁹

4.10.4 Türkiye Selçukluları

Bu dönemde, köle azadı sayesinde toplumsal mobilite mümkün hale gelmiş; aslen köle olan bir kişi, hürriyetine kavuştuktan sonra devletin en üst kademelerine kadar çıkabilmiştir. Selçuklu sonrası Türkiye Selçuklu Devleti'nde de bu gelenek devam etmiş, hatta bir adım öteye giderek devlet adamı yetiştirme modeli halini almıştır.⁷⁰⁰ Türkiye Selçukluları'nda “kapı kulu” (sultanın kapısının kulları) diye anılan asker ve hizmetkar sınıfının kaynağı Rum, Rus ve Kıpçak gibi bölgelerden satın alınan ya da savaşlarda esir alınan kölelerdi. Bunlar arasından saray terbiyesiyle yetiştirilenler içinde Mübarizüddin Ertokuş⁷⁰¹, Celaleddin Karatay⁷⁰², Emir Şemseddin Has Oğuz⁷⁰³, Seyfeddin Torumtay⁷⁰⁴ gibi değerli devlet adamları çıkmıştır. Mesela Celaleddin

⁶⁹⁸ Erkan Göksü, “Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler”. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 S.24 (2007): 71.

⁶⁹⁹ Erdoğan Merçil, “Gulam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (1996): 183-184.

⁷⁰⁰ Nazlı Altunsoy, “Selçuklu Anadolu'sunda Kölelik”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, S.3 (2019): 344.

⁷⁰¹ Oktay Aslanapa, Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Âbideler. *İslam Tetkikleri Dergisi* 2, (1957): 97.

⁷⁰² Claude Cahen, *Osmanlılar'dan önce Anadoluda Türkler*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 266

⁷⁰³ İbni Bibi, *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye II*, Çev. Mürsel Öztürk, (Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014), 93.

⁷⁰⁴ Aykut Özbayraktar, “Seyfeddin Torumtay'ın Siyasî Hayatı ve Amasya'daki Faaliyetleri”, *Uluslararası Amasya Sempozyumu* (2017): 445.

Karatay (ö. 1254) aslen Kıpçak kökenli bir köle iken azat edilip yükselerek I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) ve oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) dönemlerinde atabeglik ve naiblik yapmıştır.⁷⁰⁵

Adı geçen bu kişiler, köle azadı uygulamasının yetenekli ve gerekli insan kaynağının elde edilmesinde sistematik bir yöntem olarak uygulandığını gösterir. Bu sebeple Selçuklular ve diğer Türklerin devlet politikaları gereği kölelik sistemlerinde yeterince yetiştirilmiş köleleri, duruma göre özgürleştirip, ödüllendirmek; öte yandan yeni köle istihdamının döngüsel biçiminin sürekliliğini sağlamak üzerine kuruluydu denilebilir.

4.10.5 Osmanlı

Osmanlı Devleti'nde köleler, çeşitli yollarla özgürlüklerini kazanarak topluma katılabiliyorlardı. Efendisi, öldükten sonra kölesine “Hürsün...” diyerek vasiyet yoluyla özgürlüğünü kazandırabilirdi. Yaşarken de “Bundan sonra hürsün...” diyerek kölesine anında özgürlük verebilirdi. Köle, bedelini ödeyerek hürriyetine kavuşabilirdi. Yine efendisi cariyesiyle evlenerek veya onu başka bir erkekle evlendirerek cariyesine özgürlüğünü verebilirdi. Bu sayede cariyeye, yasal olarak efendisinin kölesi olmaktan kurtulurdu. Osmanlı'da kölelik için belirli bir süre öngörülmüştü. Bu süre, sarayda ve sosyal hayatta beyaz köleler için 9 yıl, siyah köleler için ise 7 yıl olarak belirlenmişti. Süre dolduğunda kölelere “azatlık kağıdı” verilir ve özgürlüklerine kavuşurlardı.⁷⁰⁶

4.11 Azadlı Kölenin Durumu

Köle azadı, hukukî açıdan kölenin tam ehliyetli bir birey haline gelmesini sağlarken, sosyal açıdan hem köle hem de efendi için önemli sonuçlar doğururdu. Azat edilen birey, artık mülk statüsünden çıkıp toplumun hür bir üyesi haline gelirdi. Bu sayede mal edinme, miras bırakma, evlenmede serbestlik, mahkemede tanıklık gibi haklara sahip olurdu. Bununla birlikte, azatlı kölelerin toplumda konumlarını tam olarak bulması zaman alabilirdi; zira doğuştan hür olan aristokrasi ile sonradan hür olanlar

⁷⁰⁵ Zehre Odabaşı, “Celâleddin Karatay'ın Hayatı ve Siyasi Kariyeri”. *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan, SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, (2013): 579

⁷⁰⁶ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, (Türk Tarih Kurumu, 1992), 17.

arasında fiilî bir ayrım olabiliyordu. Bazı azatlılar, efendilerinin himayesinde kariyerlerine devam ederek üst makamlara yükselmiş; bazıları ise sivil hayat içinde esnafılık, çiftçilik gibi işlerle meşgul olmuştur. Köle azadının toplum için bir diğer yansıması, köle nüfusunun tedricen azalması ve özgür nüfusa karışmasıdır. İslam toplumlarında sürekli bir kölelikten arındırma eğilimi olduğu için, düzenli azatlarla nesiller içinde köle kökenli aileler özgür hale gelmişlerdir. Bu durum uzun vadede köleliğin toplam nüfus içindeki oranını düşürüyor ve köle-efendi arasındaki kesin ayrımı yumuşatıyordu.⁷⁰⁷

Özellikle hükümdarların hizmetindeki gulamlar arasında üstün başarı gösterenlerin azat edilip yüksek görevlere getirildiği örnekler vardır. Azat işlemi sonrasında köle artık azatlı (azat edilmiş) statüsüne kavuşur ve hukuken hür bir kişi olurdu.⁷⁰⁸ Ancak genellikle toplumsal bağlamda eski efendisiyle bir vela (mevla) ilişkisi devam eder(;) yani azatlı köle, onu azat edenin mevlası (koruyucusu/patronu) olarak anılırdı. Bu ilişki, hem minnettarlık hem de gerektiğinde himaye sağlama açısından önemliydi. Azat edilen köle, çoğunlukla efendisinin ailesine bağlı kalmaya devam eder, hatta bazen o aileden biriyle evlenerek akrabalık tesis edebilirdi.⁷⁰⁹

Türk-İslam Devletleri'nde köle azadı uygulamaları, bu devletlerde görece meritokratik bir yönetici zümrenin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Kişinin doğuştan hür bir soydan gelmesi şart olmaksızın, devlet hizmetinde başarılı olması durumunda kölelikten çıkıp yüksek mevkilere ulaşabilmesi, devlet mekanizmasının dinamik ve canlı kalmasını sağlamıştır. Bu durum, Türk-İslam Devletleri'nin farklı etnik ve sosyal kökenlerden yetenekleri ve kültürleri, bünyesine katabilmesine imkân vermiştir. Örneğin, Kıpçak bozkırından getirilen bir genç köle, iyi bir eğitim ve hizmet süreci sonunda Konya sarayının baş veziri olabiliyordu; ya da Fars kökenli bir esir, azat edilip Karahanlı ordusunda komutanlık yapabiliyordu. Bu çeşitlilik, devletlere hem insan kaynağı zenginliği katmış hem de bir nebze toplumsal adalet duygusu aşlamıştır (kul dahi olsan çalışkan ve yetenekli isen vezir olabilirsin düşüncesi vardır).

⁷⁰⁷ Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi* 24, (2001): 404.

⁷⁰⁸ Altan Çetin, "Selçuklu Teşkilâtı'nın Memlûklere Tesiri", *Belleten* 68, S.251 (2004): 117.

⁷⁰⁹ Celal Erdönmez, "Tanzimat Devri'nde Kıbrıs'ta Azat Edilmiş Kölelerin Hukukî Ve Sosyo-Ekonomik Durumları (1839-1876)", *Belleten* 78, S.282 (2014): 712.

Görüldüğü üzere, Türk-İslam Devletleri'nde devletin zirvesinde “kölelikten özgürlüğe” uzanabilen bir. oluşum söz konusudur. Devlet politikaları, genel olarak sadakat anlayışı üzerine kurulmuş; ödüllendirme ve liyakat ekseninde köle azadını. gerekli ve lüzumlu kılmıştır. Hiçbir sultan, kendisine bağlı ve yararlı bir köleyi hürriyete kavuşturmaktan imtina etmemiş; bilakis bunu kendi otoritesini pekiştirmenin ve çevresine güçlü bir mesaj vermenin yolu olarak görmüştür. Köle azadı aynı zamanda İslamiyet'teki “mevalî sistemi” ile paraleldir: Azat edilen köle, efendisinin manevî ailesi olarak kalır; böylece kölenin topluma uyumu sağlanırdı. Bu yönüyle devlet erki, kullarına bir aile reisi üyesi gibi davranmış; zamanı geldiğinde de onları serbest bırakıp birer “oğul” veya “kardeş” gibi önemli bir sıfat vermiştir.

Orta Çağ Türk Devletleri'nde kölelik kurumu, toplumsal hiyerarşi ve devlet yapısının önemli bir parçası olmuş; ancak bu kurum, katı tahakküm mekanizması olmanın ötesinde İslam Hukuku ve gelenekleriyle yumuşatılmış; zamanla yok olması hedeflenen bir yapı şeklinde işlenmiştir. Köle azadı, bu sürecin önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir. Gerek bireylerin dinî ve ahlakî nedenlerle kölelerini özgür bırakmaları, gerekse devletlerin sadakatli olan, liyakatli ve işini iyi yapan köleyi ödüllendirmek üzere azat etmeleri veya üstün bir mertebeye getirmeleri, birçok köleyi toplum içinde hür bir konuma yükselmiştir. Bu süreç, durum, sadece insanî açıdan değil, siyasî ve sosyal açıdan da kayda değerdir: Azat edilen kölelerden kimisinin devlet adamı, komutan, vali olması; hatta bazılarının devlet kurarak tarihe damga vurması önemli bir husustur. Bu yönüyle bakıldığında, Orta çağ Türk-İslam devletlerinde köle azadını toplumsal. Yapının oluşumunda değerli kılmaktadır.

4.12 Köleliğin Kaldırılması

Kölelik karşıtı ilk hareket, bazı İngiliz soyluları tarafından geldi. Kral John (1199-1216) kölelik karşıtı hareketlere karşılık olarak büyük ferman olarak bilinen “Magna Carta Fermanı”nı (1215) imzaladı. Bu belge, *insan haklarının ve özgürlüklerinin satın alınamayacağına* dair önemli bir ilke ortaya koysa da somut sonuçlar açısından sınırlı kaldı. Belgenin tarihî bağlamı, içeriği, etkisi ve günümüzdeki önemi göz önünde bulundurulursa insan hakları mücadelesinin uzun ve karmaşık yolculuğunda attığı ilk adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu ferman ile İngilizlerin köleliği

sonlandırmak için öncülük ettiği görülmektedir. İngilizler, Amerika sömürgeciliğine son vererek köle ticaretini resmen yasakladığını 1807 yılında açıkladı.⁷¹⁰

1815 yılında gerçekleştirilen “Viyana Kongresi”nde alınan kararlardan bazıları köle ticareti üzerine olmuştur. Hazırlanan bildiride Amerika’daki ve Avrupa devletlerinin sömürgelerinde bulunan kölelerin özgürlüklerinin verilmesi üzerine anlaşmışlardır.⁷¹¹ 1884’te “Berlin Konferansı” sonrası “Berlin Umumî Senedi” ile konferansa katılan 14 devlet (Almanya, Avusturya-Macaristan, Uluslararası Kongo Topluluğu, İspanya, Danimarka, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Hollanda, Portekiz, Rusya, İsveç-Norveç, Osmanlı İmparatorluğu) köleliğe ve köle ticaretine karşı çıktı. 1890 yılında yapılan “Brüksel Konferansı”nda köle ticareti kesinlikle yasaklanmıştır.⁷¹²

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)’nin ardından uluslararası barışı ve iş birliğini teşvik etmek amacıyla 1920 yılında Cenevre’de “Milletler Cemiyeti” kurulmuştur. Bu kuruluşun temel amaçlarından biri de köleliğin tüm dünyada kaldırılmasıdır. 1926 yılında Cenevre’de 28 devletin katıldığı bir toplantıda köleliğin kaldırılması konusunda bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmenin 2. Maddesi uyarınca devletler, *“köle ticaretini engellemeyi, en kısa sürede bütün kölelik biçimlerini kaldırmayı taahhüt etmiştir.”* 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi”nin 4. Maddesi, *“köleliğin ve köle ticaretinin her türlü biçiminin yasaklandığını...”* açıkça ifade eder. Bu madde, köleliğe kesin olarak karşı çıkmış ve tüm üye devletleri bu uygulamayı yasaklamaya çağırmıştır. Birleşmiş Milletlere bağlı komisyonlar, Arap Yarımadası’nda köleliğin halen devam ettiği gerçeğini ortaya koymuştur. Bunun üzerine düzenlenen konferansta üye devletler, köle ticaretinin ve kölelik benzeri uygulamaların önüne geçilebilmesi için gerekli önlemleri almayı üstlenmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti, 1964 yılında 1926 kölelik sözleşmesini onaylamıştır.⁷¹³

⁷¹⁰ Nuri Bülent Esen: *Kölelik ve Hürriyet*, (Nebioğlu Yayınevi), 102,

⁷¹¹ Duymaz, Erkan, “Modern Kölelik Avrupa Konseyi Hukukunda Kölelik, Kulluk ve Zorla Çalıştırma Yasakları Üzerine Bir İnceleme”, *Legal Hukuk Dergisi*, S. 123 (2013): 68.

⁷¹² Muzaffer Karaarslan. "Kölelik Yasağının Tarihsel Gelişimi." *Yaşar Hukuk Dergisi* 4, S.1 (2022): 60-81.

⁷¹³ İsmail Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, (Türk Tarih Kurumu, 1992), s 2-3.

5. SONUÇ

Bu yüksek lisans tezi, insanlık tarihinin kadim ve tartışmalı kurumlarından biri olan köleliği, Orta Çağ Hristiyan ve Türk-İslam toplumları bağlamında derinlemesine incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma, kölelik olgusunu yalnızca tarihsel bir gerçeklik olarak ele almakla kalmamış, aynı zamanda sosyolojik, hukuki ve dini boyutlarıyla çok yönlü bir perspektifle analiz etmiştir. Özellikle bu iki medeniyetin kölelik kurumuna yaklaşımlarındaki benzerlikler ve farklılıklar, karşılaştırmalı bir metodolojiyle ortaya konulmuştur. Tezin temel amacı, kölelik kurumunu modern insan hakları, özgürlük ve adalet kavramları ışığında eleştirel bir bakış açısıyla sorgulamak ve günümüz dünyasındaki etkilerine dair farkındalık oluşturmaktır.

Kölelik, insanlık tarihi boyunca farklı coğrafyalarda karşılaşılan evrensel bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Mezopotamya, Antik Mısır, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinden başlayarak, Orta Çağ boyunca hem Avrupa hem de Türk-İslam coğrafyasında ekonomik, sosyal ve siyasi sistemlerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu tez, her iki medeniyetin kendi özgün kültürel, hukuki ve dini kodları çerçevesinde köleliği nasıl yorumladığını ve uyguladığını göstermiştir. Orta Çağ Hristiyan toplumlarında kölelik, büyük ölçüde Roma İmparatorluğu'ndan miras kalan hukuki yapılar ve geleneklerle şekillenirken, Türk-İslam toplumlarında ise fetih ve savaş esirlerine dayalı bir gelenek olarak İslam hukuku kurallarıyla uyumlu hale getirilmiştir.

Kölelik kurumunun varlığı, her iki medeniyette de çeşitli edinme yöntemleriyle sürdürülmüştür. Bu yöntemler, genellikle savaşlar, ekonomik zorluklar ve toplumsal dışlanma gibi faktörlerden beslenmiştir.

Hem Hristiyan hem de Türk-İslam toplumlarında köle edinmenin en yaygın ve temel yolu savaş esirliği olmuştur. Antik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar bu uygulama, pek çok medeniyette ekonomik ve sosyal bir araç olarak benimsenmiştir. Roma İmparatorluğu'ndan miras kalan bu gelenek, Bizans ve Germen krallıklarında da devam etmiş; savaşlarda yenilen tarafın askerleri ve sivilleri köleleştirilerek iş gücü

veya ganimet olarak kullanılmıştır. Örneğin, IX. yüzyılda Bizans ve Müslümanlar arasında gerçekleşen sınır akınlarında her iki taraf da ele geçirdikleri esirleri köleleştirerek sayılarını artırmaya çalışmışlardır. Türk-İslam devletlerinde de fetihler ve savaşlar, özellikle gayrimüslimlerin köleleştirilmesi için temel kaynak teşkil etmiştir. İslam hukuku, savaş esirlerinin fidye karşılığında serbest bırakılmasına imkan tanımış, ancak fidye ödeyemeyenlerin köleleştirilmesine izin vermiştir.

Her iki medeniyette de kölelik, sadece savaş esirliğiyle sınırlı kalmamış, iç toplumsal dinamiklerden de beslenmiştir. Borçlarını ödeyemeyen bireylerin köleleştirilmesi, mahkeme kararıyla köleleşme, terk edilen çocuklar ve yoksulluk nedeniyle kendini veya çocuklarını satanlar köle statüsüne düşebilmiştir. Özellikle Orta Çağ Avrupası'nda borç köleliği, ekonomik sıkıntı çeken bireylerin başvurduğu bir yöntem olarak öne çıkmıştır. Benzer şekilde, suç işleyenler de mahkeme kararlarıyla köleleştirilebiliyordu. Türk-İslam toplumlarında da borç yüzünden köle olmak ve işlenen suç yüzünden kölelik gibi haller köleliğin oluşmasındaki temel sebeplerden olmuştur.

Köle ticareti, her iki medeniyette de önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur.

Hristiyan Dünyası: Akdeniz, özellikle Venedik, Cenova ve Marsilya gibi İtalyan şehir devletleri, köle ticaretinin merkezi konumundaydı. Vikingler de Baltık ve İskandinav bölgelerinde köle ticaretinde aktif rol oynamış, İrlanda, İngiltere ve kıta Avrupası'na düzenledikleri saldırılarda çok sayıda insanı köleleştirerek Doğu Avrupa ve İslam dünyasına satmışlardır. Korsanlık ve haydutluk, denizlerde ve karalarda insan kaçırma yoluyla köle edinmenin önemli bir kaynağıydı.

Türk-İslam Dünyası: İpek Yolu, Orta Asya'dan Bağdat'a uzanan geniş bir coğrafyada köle ticaretinin ana damarıydı. Buhara, Gazne, Semerkant gibi şehirler önemli köle pazarlarıydı. Kaçırma, hukuken yasak olsa da bazı bölgelerde yaygın bir yöntemdi. Türk-İslam devletlerinde kölelerin "hediye" olarak diplomatik ilişkilerde kullanılması, Hristiyan dünyasındaki ticari ve askeri odaklı köle edinme yöntemlerinden farklı bir boyut sunmaktadır. Bu durum, kölelerin sadece işgücü veya savaş ganimeti olarak değil, aynı zamanda bir prestij ve diplomatik araç olarak da görüldüğünü ortaya

koymaktadır. Hristiyan toplumlarında köle edinme yöntemleri arasında "hediye" olarak köle edinme belirgin bir kategori olarak yer almazken, Türk-İslam edinme yöntemlerinde "hediye" açıkça belirtilmiştir. Bu fark, kölelerin sadece ekonomik bir kurum olmanın ötesinde, devletlerarası ilişkilerde de bir rol oynadığını gösteren bir nüanstır.

Köleler, her iki medeniyette de ekonominin ve toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında temel bir iş gücü kaynağı olarak kullanılmıştır.

Tarım ve Üretim: Her iki medeniyette de köleler, tarım sektöründe (zeytin, üzüm, tahıl üretimi) ve madencilikte yoğun iş gücü olarak kullanılmıştır. Bu alanlar, kölelerin en ağır ve zorlu koşullarda çalıştırıldığı yerlerdi. Özellikle büyük plantasyonlarda, köleler insanlık dışı koşullarda sömürülmüştür. Türk-İslam toplumlarında da tarım ve hayvancılıkta köle emeği önemliydi.

Ev Hizmetleri: Köleler, hem Hristiyan hem de Türk-İslam toplumlarında ev içi hizmetlerde, çocuk bakımında ve kişisel asistanlıkta yaygın olarak kullanılmıştır. Roma'da köleler, kapıcı, aşçı, kuaför, masör gibi pek çok farklı görevde bulunurken, çok sayıda köleye sahip olmak prestij ve zenginliğin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Saray haremeleri, özellikle Türk-İslam dünyasında cariyelerin önemli bir statüye ulaşabildiği özel bir alandı.

Askerî ve İdarî Roller: Kölelerin askeri ve idari rollerdeki kullanımı, iki medeniyet arasında belirgin bir farklılık göstermektedir.

Hristiyan Dünyası: Roma'da kölelerin askerlik yapması kesinlikle yasaklanmış, bu onurlu bir vatandaşlık görevi olarak görülmüştür. Köleler daha çok destek personeli, kürekçi veya nadiren acil durumlarda silahlı olarak kullanılmıştır.

Türk-İslam Dünyası: Türk-İslam devletleri, Gulam ve Memlûk sistemleri aracılığıyla köleleri ordunun ve devletin çekirdek gücü haline getirmiştir. Bu sistemde köleler, küçük yaşta seçilip özel eğitimlerden geçirilerek yüksek askeri ve idari mevkilere (komutanlık, valilik, hatta sultanlık) yükselebilmişlerdir. Gaznelilerde Alp Tegin örneğinde olduğu gibi, köle kökenli bireylerin efendilerinin kızlarıyla evlenerek siyasi

kariyerlerinde avantaj sağlamaları da mümkündü. Bu durum, Türk-İslam toplumlarında köleliğin sadece bir iş gücü kaynağı olmanın ötesinde, bir sosyal mobilite aracı olarak da işlev gördüğünü göstermektedir. Hristiyan toplumlarında kölelerin askeri rollerinin kısıtlı olduğu ve genel olarak en alt sosyal tabakayı oluşturduğu belirtilirken, Türk-İslam toplumlarında Gulam ve Memlük sistemleri, kölelerin komutan, vali hatta sultan olabildiğini göstermektedir. Bu doğrudan karşılaştırma, Türk-İslam sisteminde kölelikten azatlılığa geçişin ve sonrasındaki kariyer fırsatlarının çok daha geniş olduğunu, dolayısıyla bir tür meritokratik yapıya izin verdiğini ortaya koymaktadır. Bu, sadece bir kullanım alanı farkı değil, aynı zamanda kölelik kurumunun toplumsal işleyişi ve bireysel fırsatlar üzerindeki temel felsefi farkını göstermektedir.

Kamu Hizmetleri ve Vasıflı Köleler: Her iki medeniyette de köleler, kamu hizmetlerinde ve vasıflı işlerde istihdam edilmiştir. Roma'da kamu köleleri, devletin mülkiyetinde olup yolların, köprülerin ve kamu binalarının yapımı ve onarımı gibi altyapı projelerinde görev almışlardır. Ayrıca hekim, filozof, öğretmen, sekreter gibi entelektüel ve vasıflı işlerde de köleler çalıştırılmıştır. Türk-İslam toplumlarında da köleler, kamu inşaat projelerinde ve vasıflı işlerde kullanılmıştır.

Kölelerin hukuki statüsü ve sahip oldukları haklar, Hristiyan ve Türk-İslam medeniyetlerinde önemli farklılıklar göstermiştir.

Mülkiyet Anlayışı;

Hristiyan Dünyası (Roma Hukuku Etkisi): Köle, Roma hukukunda res (eşya) olarak kabul edilmiş, hiçbir yasal kişiliği bulunmamış ve efendisinin mutlak mülkiyetine tabi tutulmuştur. Efendinin köle üzerinde sınırsız yetkisi vardı, hatta öldürme hakkı bile meşru görülebiliyordu.

Türk-İslam Dünyası (İslam Hukuku Etkisi): İslam hukukunda köleler mal statüsünde kabul edilse de aynı zamanda insan olarak belirli ahlaki ve insani haklara sahiptiler. Kölelerin mahkemeye başvurma, savunma yapma ve haklarını arama imkanı vardı. Bu durum, kölelerin sadece birer eşya olmaktan öte, belirli bir hukuksal özne konumuna sahip olduklarını göstermektedir.

Cezai Sorumluluk;

Hristiyan Dünyası: Roma hukukunda suçlulara verilen cezalar, kişinin toplumsal statüsüne göre farklılık gösteriyordu; köleler, hür kişilere göre daha ağır cezalara çarptırılıyordu. İşkence yaygın ve yasal bir sorgulama yöntemi idi.

Türk-İslam Dünyası: İslam ceza hukukunda hadd cezaları gerektiren suçlarda kölelere uygulanan cezalar, özgür erkeklere verilen cezaların yarısı kadardı. Ancak hırsızlık ve irtidat gibi suçlar için ceza hafifletilmez ve özgür bireylere uygulanan cezalar, kölelere de aynı şekilde tatbik edilmekteydi. Bu, İslam hukukunun kölelere yönelik daha insancıl bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

Mal Edinme (Peculium) ve Aile Kurma (Contubernium);

Hristiyan Dünyası: Roma hukukunda kölelerin peculium (küçük mal varlığı) edinme hakkı vardı, ancak bu mülkiyet efendinin kontrolündeydi ve hukuken efendiye aitti. Köleler yasal evlilik hakkına sahip değildi (conubium), ancak contubernium adı verilen yasal olmayan birliktelikler kurabiliyorlardı. Bu birlikteliklerden doğan çocuklar genellikle köle kabul edilirdi.

Türk-İslam Dünyası: Aile kurma teşvik edilmiş, özellikle Gulam askerlerin evlenmesine izin verilmiş ve çocukları özgür doğmuştur. Bu durum, kölelerin aile bağlarının tanınması ve nesiller arası köleliğin kırılması açısından önemli bir farktır.

Eğitim Hakkı;

Hristiyan Dünyası: Kölelerin eğitimi genellikle efendinin çıkarları doğrultusunda (daha yüksek satış değeri veya özel hizmetler için) sınırlı ve mesleki bir nitelik taşıyordu.

Türk-İslam Dünyası: Gulam sistemi, kölelerin kapsamlı askeri, idari ve dini eğitim almasını sağlamıştır. Bu eğitim, onların devlet yönetiminde ve orduda yükselmeleri için bir araç olmuştur.

Kölelerin istismarı ve dini metinlerin/kurumların köleliğe bakışı, her iki medeniyette de farklılıklar göstermiştir.

Fiziksel ve Cinsel İstismar;

Hristiyan Dünyası: Roma'da kölelere yönelik fiziksel ve cinsel istismar yaygındı ve çoğu zaman yasal olarak meşru görülüyordu. Kölelerin işkence görmesi, hatta öldürülmesi efendinin yetkisindeydi. Fahişe köleler ve cinsel sömürü yaygın bir olguydu ve kilisenin tutumu bu konuda tutarsızdı.

Türk-İslam Dünyası: İslamiyet, kölelere insanca muamele edilmesini teşvik etmiş, fiziksel istismarı ve özellikle kadın kölelerin fuhşa zorlanmasını yasaklamıştır. Peygamber Muhammed'in kölelere iyi davranılması yönündeki emirleri ve kendi uygulamaları, bu alanda daha koruyucu bir çerçeve sunmuştur.

Dini Metinlerin ve Kurumların Rolü;

Hristiyanlık: İncil, köleliği doğrudan yasaklamamakla birlikte, sevgi ve eşitlik ilkeleriyle insani muameleyi teşvik etmiştir. Kilise, köle azadını bir erdem olarak görmüş ancak Hristiyan olmayanların köleleştirilmesini genellikle meşru kabul etmiştir.

İslamiyet: Kur'an-ı Kerim, köle edinmeyi emretmemekle birlikte, mevcut kölelik kurumunu düzenlemiş, köle azadını yüceltmiş (kefaret yoluyla), iyi muameleyi dini bir sorumluluk haline getirmiştir. Halifeler ve devlet, köle azadını teşvik eden politikalar uygulamıştır.

Köle azat etme pratiği, her iki medeniyette de kölelerin hukuki ve sosyal statülerinde önemli değişimlere yol açmıştır.

Azat Etme Yöntemleri;

Hristiyan Dünyası (Roma Hukuku Etkisi): Roma hukukunda köle azadı, manumissio adı verilen çeşitli yöntemlerle (örneğin, değnekle azat etme Manumissio Vindicta,

vasiyetnameyle Manumissio Testamento, nüfus sayımıyla Manumissio Censu, kilisede Manumissio in Ecclesia, dostlar arasında Manumissio Inter Amicos, mektupla Manumissio Per Epistulam, yemek masasında Manumissio per Mensam) gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemler genellikle resmi prosedürlere ve efendinin iradesine bağlıydı. Kilisede azat etme, dini bir boyut katsa da genel motivasyon daha çok bireysel veya hukukiydi.

Türk-İslam Dünyası (İslam Hukuku Etkisi): İslam hukukunda köle azadı, İtak (karşılıksız azat etme), Mukatebe (köle ile efendi arasında yapılan bedel ödeme sözleşmesi), Tedbir (efendinin ölümünden sonra azat etme) ve Kefaret (belli günahlar için fidye olarak azat etme) gibi yöntemlerle teşvik edilmiştir. İslamiyet'te "Allah'ın rızasını kazanmak için" ve "bazı günahların diyeti olarak" köle azadının teşvik edildiği ve hatta devletin gelirlerinden pay ayırdığı belirtilmiştir. Bu durum, İslam toplumlarında köle azadının sadece bir yasal prosedür olmaktan öte, daha derin bir dini ve toplumsal teşvikle desteklendiğini göstermektedir. Bu, azat etme pratiğinin yaygınlığı ve motivasyonu açısından önemli bir farklılık yaratmıştır.

Azadlıların Hukuki ve Sosyal Durumu

Hristiyan Dünyası: Roma'da azat edilen köleler (liberti/libertae), hukuken özgür olsalar da, doğuştan özgür bireylerle aynı haklara sahip değillerdi. Eski efendileriyle (patron) arasında obsequium (saygı) ve operae (hizmet) gibi yükümlülükler içeren bir bağ devam ederdi. Siyasi hakları sınırlıydı, senatör olamazlar, bazı evlilik yasaklarına tabiydiler. Geç Orta Çağ'da köleliğin yerini alan serflik sistemi, eski kölelerin ve yoksul köylülerin toprağa bağlı yarı-özgür bir statüde kalmasına neden olmuştur. Bu durum, azatlıların toplumsal entegrasyonunun sınırlı kaldığını ve tam bağımsızlığa ulaşamadıklarını göstermektedir.

Türk-İslam Dünyası: Türk-İslam toplumlarında azatlılar (azatlı), tam hukuki kapasiteye sahipti; mülk edinebilir, miras bırakabilir, evlenebilir ve mahkemede tanıklık yapabilirlerdi. Eski efendileriyle vela (patronaj) ilişkisi devam etse de, bu ilişki genellikle daha az kısıtlayıcıydı ve azatlıların toplumsal hiyerarşide yükselmesine engel teşkil etmiyordu. Özellikle Gulam sisteminden yetişen azatlılar,

devlet adamı, komutan, vali gibi yüksek mevkilere ulaşabilmiş, hatta Memlûkler örneğinde olduğu gibi kendi devletlerini kurabilmişlerdir. Türk-İslam dünyasında Hristiyan dünyasındaki gibi yaygın ve kurumsallaşmış bir serflik sistemi bulunmamaktadır. Azadlıların toplumsal entegrasyonu ve sosyal mobilite potansiyeli, iki medeniyet arasında en belirgin farklılıklardan birini oluşturmaktadır. Hristiyan dünyasında azatlılar genellikle alt sınıflara ait kalırken ve serfliğe geçişle bağımlılıkları sürerken, Türk-İslam dünyasında azatlılar, özellikle Gulam sistemi sayesinde, meritokratik bir yükselişle toplumun en üst katmanlarına dahil olabilmişlerdir. Bu durum, Türk-İslam toplumlarının daha dinamik ve sosyal hareketliliğe daha açık bir yapıya sahip olduğunu, kölelik kurumunun bu toplumlarda bir 'kariyer yolu' olarak da işleyebildiğini göstermektedir.

Köle Ayaklanmaları ve Toplumsal Direnişin Karşılaştırması;

Köle ayaklanmaları, kölelik sistemlerinin baskıcı doğasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu alanda iki medeniyet arasında önemli farklılıklar gözlemlenmektedir.

Hristiyan Dünyası: Roma İmparatorluğu ve Orta Çağ Hristiyan toplumlarında büyük ölçekli ve sıkça görülen köle ayaklanmaları yaşanmıştır. Sicilya Köle Savaşları (Birinci, İkinci) ve Spartaküs Ayaklanması gibi isyanlar, kölelerin maruz kaldığı ağır çalışma koşulları (madenler, tarım) , ekonomik eşitsizlikler , idari baskı ve insanlık dışı muamele gibi nedenlerle patlak vermiştir. Nika Ayaklanması gibi halk ve köle isyanları da Bizans'ta yönetimin kırılganlığını göstermiştir. Bu isyanlar, genellikle kanlı bir şekilde bastırılmış ve kölelerin yaşam koşullarında kalıcı bir iyileşme sağlamamıştır. Hristiyan dünyasındaki köle ayaklanmalarının sıklığı ve şiddeti, bu sistemdeki köleliğin daha katı, dışlayıcı ve baskıcı bir yapıya sahip olduğunu, dolayısıyla köleler için tek çıkış yolunun isyan olduğunu ima etmektedir.

Türk-İslam Dünyası: Türk-İslam toplumlarında Hristiyan dünyasındaki Spartaküs benzeri büyük ölçekli ve yaygın köle ayaklanmalarına dair detaylı bir bilgi veya vurgu bulunmamaktadır. Bu durum, Türk-İslam sistemindeki kölelerin genel olarak daha iyi muamele görmesi, Gulam sisteminin sağladığı sosyal mobilite ve entegrasyon imkanları nedeniyle büyük çaplı kolektif direnişin daha az yaşanmış olabileceğini

düşündürmektedir. Kölelerin devlet mekanizmasına entegre edilmesi ve liyakate dayalı yükselme fırsatları, isyan motivasyonunu azaltmış olabilir. Hristiyan dünyasında köle ayaklanmalarının nedenleri arasında "kötü yaşam ve çalışma koşulları", "ekonomik eşitsizlikler" ve "idari baskı" gibi faktörler açıkça belirtilirken, bu durum sistemin temelden baskıcı ve fırsatsız olduğunu göstermektedir. Türk-İslam bölümünde ise, kölelerin askeri ve idari pozisyonlara yükselme, hatta devlet kurma potansiyeli vurgulanmaktadır. Bu iki farklı sistemin sonuçları olarak, Hristiyan dünyasında büyük isyanların olması ve Türk-İslam dünyasında benzer büyük isyanların metinde belirtilmemesi, daha fazla fırsat ve daha insancıl muamelenin kolektif direnişin motivasyonunu azaltabileceği şeklinde bir çıkarım yapılmasını sağlamaktadır.

Orta Çağ Hristiyan ve Türk-İslam toplumlarında kölelik, insanlık tarihi boyunca var olan evrensel bir kurum olarak karşımıza çıkmıştır. Her iki medeniyette de köleler, temel olarak savaş esirlerinden elde edilmiş ve tarım, ev hizmetleri, zanaat ve kamu işleri gibi alanlarda önemli bir iş gücü sağlamıştır. Ekonomik fayda ve toplumsal düzenin sürdürülmesi, kölelik kurumunun her iki sistemde de varlığını sürdürmesinin temel nedenleri olmuştur.

Kölelik kurumunun her iki medeniyetteki evrimi ve dönüşümü, dini öğretiler, hukuki düzenlemeler, ekonomik ihtiyaçlar ve sosyal yapılar tarafından şekillendirilmiştir. Hristiyan dünyasında Roma hukukunun katı mülkiyet anlayışı ve kölelerin res olarak görülmesi, azatlıların dahi tam entegrasyonunu sınırlamıştır. Kilisenin insani muamele teşvikleri olsa da köleliğin kaldırılmasına yönelik radikal bir adım atılmamış, bunun yerine serfliğe doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Köle ayaklanmaları, sistemin içsel gerilimlerini ve baskıcı doğasını gözler önüne sermiştir.

Türk-İslam dünyasında ise İslamiyet'in köle azadını teşvik eden ve kölelere belirli ahlaki/insani haklar tanıyan yaklaşımı, Türk toplumlarının özgürlük anlayışıyla birleşerek daha esnek bir kölelik sistemi oluşturmuştur. Gulam ve Memlûk sistemleri, kölelere askeri ve idari kariyer imkanları sunarak sosyal mobilitiyi artırmış, bu da büyük ölçekli köle ayaklanmalarının daha az görülmesine katkıda bulunmuştur. İslamiyet'in kölelik kurumuna getirdiği insancıl düzenlemeler, özellikle köle azadının

teşviki ve azatlıların toplumsal entegrasyonundaki başarı, Hristiyan dünyasındaki uygulamalardan belirgin şekilde ayrılmaktadır. Türklerin göçebe yaşam tarzından gelen özgürlük anlayışı ve Gulam sisteminin meritokratik yapısı, köleliğin bir tahakküm aracı olmanın ötesinde, devletin insan kaynağını zenginleştiren bir mekanizma olarak da işlev görmesini sağlamıştır.

Hristiyan dünyasında, özellikle Roma hukukunun etkisiyle, köleler büyük ölçüde res (eşya) olarak kabul edilmiş, yasal kişilikleri bulunmamış ve efendilerinin mutlak mülkiyetine tabi tutulmuşlardır. Bu durum, efendilerin köleler üzerinde sınırsız yetkiye sahip olmasına, hatta onları öldürme hakkının bile meşru görülmesine yol açmıştır. Kölelere uygulanan cezalar hür kişilere göre daha ağırdı ve işkence yaygın bir sorgulama yöntemi idi. Askerlik gibi onurlu görevler kölelere yasaklanmış, daha çok destek personeli veya kürekçi olarak kullanılmışlardır. Azat edilen köleler (liberti/libertae) dahi, doğuştan özgür bireylerle aynı haklara sahip olamamış, eski efendilerine karşı belirli yükümlülükleri (obsequium, operae) devam etmiş ve siyasi/sosyal hakları sınırlı kalmıştır. Geç Orta Çağ'da serfliğe geçiş, azatlıların tam bağımsızlığa ulaşmasını engellemiştir. Köle ayaklanmalarının sıklığı ve şiddeti, Hristiyan sistemindeki köleliğin daha katı ve baskıcı doğasını yansıtmaktadır.

Buna karşılık, Türk-İslam toplumlarında kölelerin konumu, İslam hukukunun getirdiği insancıl yaklaşımlar ve Türklerin özgürlük anlayışıyla daha farklı bir seyir izlemiştir. İslam hukukunda köleler mal statüsünde kabul edilse de aynı zamanda insan olarak belirli ahlaki ve insani haklara sahip olmuşlardır. Kölelerin mahkemeye başvurma ve haklarını arama imkânı bulunmaktaydı. Cezai sorumluluklarında, hadd cezalarında özgürlere göre yarı oran uygulanması, İslam hukukunun daha koruyucu bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. En önemlisi, Türk-İslam devletlerinde geliştirilen Gulam ve Memlük sistemleri sayesinde köleler, ordunun ve devletin çekirdek gücü haline getirilmiş, özel eğitimlerden geçirilerek komutanlık, valilik ve hatta sultanlık gibi yüksek askeri ve idari mevkilere yükselebilmişlerdir. Bu sistem, köleliğin bir sosyal mobilite aracı olarak işlev görmesini sağlamıştır. Aile kurma teşvik edilmiş, Gulam askerlerin çocukları özgür doğmuştur. İslamiyet, kölelere insanca muamele edilmesini teşvik etmiş, fiziksel istismarı ve özellikle kadın kölelerin fuhşa zorlanmasını yasaklamıştır. Köle azadı, Kur'an ve hadislerle yüceltilmiş, dini bir sorumluluk haline

getirilmiş ve halifeler ile devlet tarafından teşvik edilmiştir. Azatlılar, tam hukuki kapasite kazanmış, mülk edinebilmiş, miras bırakabilmiş ve yüksek sosyal/askeri/idari mevkilere yükselbilmişlerdir. Türk-İslam dünyasında Hristiyan dünyasındaki gibi yaygın ve kurumsallaşmış bir serflik sistemi bulunmamaktadır.

Bu kıyaslamalar ışığında, Orta Çağ'da kölelerin genel konumunun Türk-İslam toplumlarında Hristiyan toplumlarına kıyasla daha iyi olduğu sonucuna varılabilir. Türk-İslam sistemi, kölelere daha fazla hukuki ve ahlaki koruma sağlamış, sosyal hareketliliğe daha geniş imkanlar sunmuş ve azatlıların topluma entegrasyonunu daha başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu durum, Türk-İslam medeniyetinin kölelik kurumuna yönelik daha insancıl ve meritokratik bir yaklaşım benimsediğini açıkça göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Agnes, Wergeland. "Slavery in Germanic Society During the Middle Ages." *Journal of Political Economy* 9/1 (1900): 98-120.
- Ağır, Abdullah Mesut. "Memluktarda Asabiyye." *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21 (2008): 1-16.
- Akbaş, Mehmet. "Asrı Saadetin İlk Müezzinleri." *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2014): 1-17.
- Akgül, Hikmet Gül. "Antik Çağ'da Kölelik." Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2022.
- Akgündüz, Ahmed. *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.
- Akıncı, Şahin. *Roma Hukuku*. Ankara: Sayram Yayınları, 2024.
- Akkuş, Suzan. "Eski Ön Asya Topluluklarında Kölelik Müessesesi." Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2007.
- Aksu, Ali. "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları." *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001): 281-310.
- Aksu, Ali. "Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar." *İSTEM* 8 (2006): 63-81.
- Aktaş, Canan. "Antik Roma'da Köleler ve Meslekleri." Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2022.
- Altınsoy, Nazlı. "Selçuklu Anadolu'sunda Kölelik." *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2019): 338-349.
- Altop, Serpil. *Roma Hukuku'nda Kölelik*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2002.
- Altunbaş, Ali. "İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk." *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/23 (2022): 15-31.
- Anderson, John. "The Servile State." *Australasian Journal of Psychology and Philosophy* 21/2-3 (1943): 115-132.
- Arslan, Kahan Onur. "Köleliğin Evrimi ve Modern Devlete Görünümü." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022.

- Aslanapa, Oktay Selçuk. "Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Âbideler." *İslam Tetkikleri Dergisi* 2 (1957): 997-111.
- Ateş, Sevim. "Antik Yunan ve Roma'da Ceza Yöntemleri; İşkence Teknikleri ve İşkence Aletleri." Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2023.
- Atkinson, J. E.. "The Nika Rots and Hooliganism." *Acta Patristica et Byzantina* 1 (1990): 119-133.
- Aurelius, Marcus. *Kendime Düşünceler*. Çev. Yunus Emre Ceren. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Aydın, Mahmut "Bir Dinin Adı Olarak 'Hristiyanlık': Ortaya Çıkış Serüveni." *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim* 86 (2023): 55-76.
- Aydın, Mehmet Akif. "Aile." *TDV İslam Ansiklopedisi* 2. TDV Yayınları, (1989): 196-200
- Aydın, Mehmet Akif ve Hamidullah, Muhammed. "Köle.", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26. TDV Yayınları, (2002): 237-246.
- Ayolan, David. "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 4/1 (1989): 211-247
- Azimli, Mehmet. "Abbâsiler Dönemi Türklerden Oluşturulan Özel Ordu ve Aile İlişkileri." *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/1 (2010): 157-163.
- Azimli, Mehmet. "Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)." *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2002): 554-568.
- Azzam, Abruddahman. *Edebi Risalet*. Çev. H. Hüsnü Erdem. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1948.
- Baran, Şafak. "Felsefenin Gözüyle Kuran'da Kölelik ve Cariyelik." Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Barkan, Ömer. "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)." *Türk Tarih Kurumu* 6/5-6 (1966): 1-479.
- Barrow, Reginald Haynes. *Slavery in the Roman Empire*. Florida: Routledge, 2022.
- Bartlett, Robert. *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350*. New jersey: Princeton University Press, 1993.

- Baybars el-Mansûrî. *et-Tuhfetu'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*. çev. Hüseyin Polat, Ankara: Türk Tarih Kurumu, (2016).
- Bedirhan, Yaşar. "Milletler Arası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçukluları Devrinde Üretimi Yapılan, İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları." *Journal of International Social Research* 9/43 (2016): 331-342.
- Berki, Şakir. *Roma Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1949.
- Bıçak, Sedat. "Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIV yy.)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Biestry, Stephen. *Antik Dünya – Mısır, Roma Yunan*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Blackburn, Robin. "The Old World Background to European Colonial Slavery." *The William and Mary Quarterly* 54 (1997): 65-102.
- Blanck, Horst. *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*. Çev. İslam Tanrıkut. İstanbul: Arion Yayınevi, 1999.
- Bloch, Marc. *Feudal Society I The Growth of Ties of Dependence*. London and New York: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1962.
- Boswell, Jonn. *The Kindness of Strangers: The Abandonment of Children in Western Europe from Late Antiquity to the Renaissance*. Neww York: Pantheon Books, 1990.
- Bosworth, Clifford E. *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1963.
- Bosworth, Clifford E.. *The History of the Seljuq State*. Florida: Routledge, 2011.
- Bozkurt, Gülnihal. "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38/1 (1981): 65-103.
- Bradley, Keith R.. "The Age at Time of Sale of Female Slaves." *Arethusa* 11/1-2 (1978): 243-252.
- Burks, Andrew Mason. "Roman Slavery: A Study of Roman Society and Its Dependence on Slaves." Doktora tezi, East Tennessee State University, 2008.
- Bury, John B.. "The Nika Riot." *The Journal of Hellenic Studies* 17 (1897): 92-119.

- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Canatan, Yaşar. "İrak'ta Türk Varlığı." *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2021): 22-31.
- Cartwright, Mark. "Orta Çağ Avrupa'sında Ticaret." *World History Encyclopedia*.
- Cato, Marcus Porcius. *Tarım Üzerine*. Çev. Mehmet Seferbay. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021.
- Clot, André. *Kölelerin İmparatorluğu*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2005.
- Çağatay, Neşat. *İslam Dönemine dek Arap Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Çalış, Halit. "Rakabe." *TDV İslam Ansiklopedisi* 34. TDV Yayınları (2007): 427-428.
- Çambay, Kübra. "Emevi ve Abbasi İdaresinde Kölelik." Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018.
- Çetin, Altan. "Selçuklu Teşkilatı'nın Memlûklere Tesiri." *Belleten* 68/251 (2004): 105-130.
- Çetin, Osman. "Hürmüzân-ı Fârisî." *TDV İslam Ansiklopedisi* 18. TDV Yayınları (1998): 498.
- Çoban, Mikail. "Orta çağ Türk Toplumlarında Kölelik ve Köle Ticareti." Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyeti Üniversitesi, 2023.
- Dalby, Andrew. *Antik Çağ Yemekleri ve Yemek Kültürü*. Çev. Betül Avunç. İstanbul: Homer Yayınları, 2001.
- David, Ayalon. "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 4 (1989): 211-247.
- Davis, Robert C.. *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean the Barbary Coast, and Italy 1500-1800*. Londra: Palgrave Macmillan, 2004.
- Davutoğlu, Ahmet. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi 1*. Samsun: Sönmez Yayınları, 1977.
- Deighton, Hilary J.. *Eski Roma Yaşantısında Birgün*, Çev. Hande Kökten Ersoy. İstanbul: Homer Kitabevi, 1999.

- Demircan, Adnan. *İslam Tarihi İlk döneminde Arap-Mevali İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayıncılık, 1996.
- Demirci, Mustafa. “İktâ.” *TDV İslâm Ansiklopedisi* 22. TDV Yayınları (2000): 43-47.
- Demirci, Mustafa. “Samerra.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 36. TDV Yayınları (2009): 70-71.
- Diakov, V. ve Kovalev, S.. *İlkçağ Tarihi Cilt: 1: Ortadoğu, Uzakdoğu*. Eski Yunan. Çev. Özdemir İnce. İstanbul: Yordam Kitap, 1987.
- Dixon, Suzanne. *The Roman Family (Ancient Society and History)*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1992.
- Doğan, Orhan ve Erdoğan, Aysel. "XIX. yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/2 (2016): 971-986.
- Duman, Mehmet Zeki. “İslam’ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı.” *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (2011): 1-54.
- Durdu, Arslan. "Gazneli Mahmûd’un Askerî Kişiliği." *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 62 (2024): 401-416.
- Eco, Umberto. *Antik Yunan*. Çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Ehud, Toledano. *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*. Çev. Y. Hakan Erdem. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Ekinci, Abdullah ve Yavuz, Esra. “Memlûk Devleti’nde Cariyelerin Sosyal Hayatta Etkisi.” *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 22 (2020): 62.
- Emiroğlu, Haluk. “Roma Hukukunda Eksik Borç (Obligatio Naturalis) Olarak Doğan Borçlar.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 51/4 (2002): 73-82.
- Engin, Nihat ve Akyüz, Vecdi. “Asr-ı Saadet’te Kölelik ve Cariyelik.” *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. Ed. Vecdi Akyüz. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Engin, Nihat. “Osmanlı Devleti’nde Kölelik.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992.
- Engin, Nihat. “Osmanlılarda Kölelik.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 26. TDV Yayınları (2002): 246-248.

- Epstein, Steven A.. *Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000-1500*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Eral, Bünyemin. "Zeyd Bin Haris." *TDV İslam Ansiklopedisi* 44. TDV Yayınları (2013): 319-320.
- Erdoğan, Çoşkun. "Selçuklu Devlet Teşkilatında Gulam Sistemi." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010.
- Erdoğan, Belgin ve Tahiroğlu, Bülent. *Roma Hukuku Meseleleri*. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995.
- Erdönmez, Celal. "Tanzimat Devri'nde Kıbrıs' ta Âzat Edilmiş Kölelerin Hukukî ve Sosyo-Ekonomik Durumları (1839-1876)." *Belleten* 78/282 (2014): 699-756.
- Ergin, Gürkan. "Roma Toplumunda Kölelik Eleştirisi ve Köleliğe Empati." *CEDRUS* 2 (2014): 355-376.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2009.
- Erişgin, Özlem Söğütlü. "Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun (Partus Ancillae) Hukuksal Yazgısı Hakkında." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 61/4 (2012): 1407-1436.
- Ertuğrul, Ali ve Koçaslan Buşra. "Zincire Vurulmak: Haçlı Seferleri Sürecinde Esaret ve Kölelik." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 21/81 (2022):391-408.
- Esin, Emel. *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Faszcza, Michał N.. "The Social Perception of the Spartacus Revolt and the Decimation of Crassus' Soldiers in 71 BC." *Spartacus: History and Tradition* (2018): 85-98.
- Fayda, Mustafa. "Fey." *TDV İslam Ansiklopedisi* 12. TDV Yayınları (1995): 511-513.
- Fendioğlu, Hasan Tahsin. *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik ve Cariyelik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Finley, Moses I.. *Ancient Slavery and Modern Ideology*. New York: Viking Press, 1998.
- Freeman, Charles. *Mısır-Yunan ve Roma Antik Akdeniz Medeniyeti*. Çev. Suat Kemal Angı. Ankara: Dost Yayınları, 1996.

- Gardner, Jane F.. *Women in Roman Law and Society*. Florida: Routledge, 1986.
- Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Geyikoğlu, Hasan. "Harezmşahlar ve Doğu Anadolu." *Türkler Ansiklopedisi* 4. (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 917-925.
- Gibb, Hamilton Alexander Rosskeen. *İslam'da Dini Düşünce Yapısı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997.
- Göksu, Erkan. "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına." *Türk Dünyası Araştırmaları* 96/191 (2011): 97-116.
- Göksü, Erkan. "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler." *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 7/24 (2007): 65-84.
- Gönenç, Fulya İlçin. *Roma Hukukunda Kadın*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2010.
- Green, Peter. "The First Sicilian Slave War." *Past & Present* 20 (1961): 10-29.
- Guillov, Andre. "La civilisation byzantine (Bizans Medeniyeti) [Collection "Les Grandes Civilisations" XIV, dirigée par Raymond Bloch]. Paris, Arthaud yaymevi 1974, 620 sahife, metin dışı 206 siyah- beyaz (héliogravure) resim, renkli 8 levha, 42 plân ve harita, ciltli." Çev. Semavi Eyice, *Belleten* 42/166 (1978): 305-318.
- Güler, Mehmet. "Evlat ve Köle Alım Satım Belgelerine Göre Eski Uygurlarda Kölelik Anlayışı." *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 4/2 (2024): 212-226.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Günel, Gökçe. "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu." *Kekibeç Dergisi* 29 (2010): 133-146.
- Güngör, Cahit. "Çağdaş Tefsirde "Kölelik" Yorumu." Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Güngörmez, Zeynep. "Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler." *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 2/4 (2017): 87-105.
- Günveren, Güzide Burcu. "Ius Civile'nin Tanıdığı Azat Etme Muameleleri ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları." *İstanbul Hukuk Mecmuası* 76/ 2 (2018): 529-557.

Gürkan, Ahmet. *İslâm Kültürünün Garbı Medenîleşirmesi*. İstanbul: Cihan Yayınları, 1966.

Gürkan, Salime Leyla. “Yahudilik.”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 43. TDV Yayınları (2013): 187-197.

Gürün, Kamuran. *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Karacan Yayınları, 1982.

Güzel, Fatih. “Abbâsî Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnâs et-Türkî.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018): 1295-1301.

Güzel, Fatih. “XIII. Yüzyılın Başlarında Bağdat Şhrinde Sosyal Durum.” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (2016): 1-25.

Hacip, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. Haz. Yaşar Çağbayır. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Hamidullah, Muhammed. “Abd.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 1. TDV Yayınları (1988): 57.

Hamidullah, Muhammed. *İslam’da Devlet İdaresi*. Çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.

Hatalmış, Ali. “Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik.” Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.

Henrion, Roger. "Satiricon et Manumissio per mensam." *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 22/1 (1943): 198-204.

Hilton, Rodney and Dyer, Christopher. *Bond men made free: Medieval peasant movements and the English rising of 1381*. Florida: Routledge, 2004.

Hizmetli, Sabri. “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999): 27-54.

Holt, Peter Malcolm. “Memluk Sultanlığında Devlet Yapısı.” *Belleten* 52/202 (1988): 227-246.

Hornung, Erik. *Mısır Bilimine Giriş*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.

https://www.papyrusportal.de/receive/GiePapyri_schrift_00028310

- Hunkan, Ömer Sanur. “Satuk Buğra Han.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 36. TDV Yayınları (2009): 181-182.
- Hunkan, Ömer Sanur. “Yûsuf Hâs Hâcib ve Kutadgu Bilig’de Elçilik Mansıbı.” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 13/4, (2016): 102-122.
- Hünkan, Ömer Soner. *İpek Yolunun Muhafızları Steplerden Kentlere Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Ordusu*. Ankara: Otorite Yayınları, 2015.
- İbni Bibi. *el-Evâmîrü’l-‘Alâ’iyye fî’l-Umûri’l-‘Alâ’iyye II*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014.
- İnan, Abdülkadir. “Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri.” *Zeki Vecdi Togan’a Armağan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- İnan, Afet. *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- İzbul, Eren. “Orta Çağ’da Harezm Ticareti.” *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılı Özel Sayısı)* (2023): 75-94.
- İzgi, Özkan. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Haz. Erkin Ekrem ve Serhat Küçük. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Joshel, Sandra R.. *Slavery in the Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Kültür ve Teşkilat.” *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1976.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Kara, Canan. “Antik Roma’da Ev Yaşantısı.” Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2019.
- Karaarslan, Muzaffer. “Roma Hukukunda Peculium.” Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi, 2017
- Karaca, Özkan. “Tarihin İz Dokunduğu ve Ses Verdiği Güzergâh İpek Yolu.” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41/71 (2002): 154-173.
- Karadağ, Seher. “Kuruluş ve Yükselme Dönemi Türkiye Selçuklu Devletinde Günlük Yaşam (1075-1237).” Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2016.

- Karadeniz, Ahmet. "Hazarlar Döneminde İtil Havzasında Ticaret." Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2022.
- Karadeniz, Çelebican Özcan. "Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 43/1-4 (1993): 299-313.
- Karadeniz, Çelebican Özcan. "Roma Hukukunda "Peculium" Müessesesi." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 25 (1968): 179-194.
- Karadeniz, Çelebican Özcan. *Roma Hukuku / Tarihi- Kaynaklar- Genel Kavramlar- Kişiler Hukuku- Hakların Korunması*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2014.
- Karakoç, Eren. "Antik Roma'da Ölüm Cezaları". *Akademik Bakış Dergisi* 54 (2016): 506-516.
- Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferlerinde Köle Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2023): 118-133.
- Karakuş, Züleyha. "Hz. Peygamber'in Köle ve Cariyeleri." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Kaser, Max. "VII. Die Anfänge Der Manumissio Und Das Fiduziarisch Gebundene Eigentum." *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 61/1 (1941): 153-186.
- Katruff, Ceran Soydan. "Roma Hukukunda Kölelik Kavramıyla Günümüzdeki Yapay Zekâ Kavramının Haksız Fiil Hukuku Bakımından Karşılaştırılması." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2023.
- Kıranşal, Abdülaziz. *Genç Dava Adamlarına*. Ankara: MG V Yayinevi, 2020.
- Kızıltoprak, Süleyman. "Memlük." *TDV İslam Ansiklopedisi* 29. TDV Yayınları (2004): 87-90.
- Kitapçı, Zekeriya. *Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- Klein, Martin A.. *Historical Dictionary of Slavery and Abolition*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2014.
- Klooster, Wim. "Slave Revolts, Royal Justice, and a Ubiquitous Rumor in the Age of Revolutions." *William & Mary Quarterly* 71/3 (2014): 401-424.

- Koçbey, Fulya Kocakuşak “Epigrafiik Kaynaklar Işığında Antik Roma'da Kadın Köleler ve Azatlı Kadınlar Arasındaki 'Mater Familias' Örnekleri.” Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2023.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Bizans Tarihi (Şarki Roma İmparatorluğu 395-1453)*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1934.
- Koprarnan, Kazım Yaşar. “Mısır Memlûkleri.” *Türkler Ansiklopedisi* 5. Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 99-122.
- Köprülü, Mehmed Fuat. “Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar.” *Belleten* 8/31 (1944): 421-452.
- Köymen, Mehmet Altan. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Köymen, Mehmet Altay. “Alparslan Zamanı Türk Toplum Hayatı.” *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 4 (1973): 1-70.
- Köymen, Mehmet Altay. *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- Kurt, Hasan. “Said B. Osman B. Affan.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 35. TDV Yayınları (2018): 572-573.
- Kuru, Fatma. “İslam Hukukunda Kitâbet (Mükâtebe) Akdi ve Osmanlı Tatbikatı.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/2 (2023): 407-440.
- Kül-Tegin. *Orhun Yenisey Yazıtları VI-VII. YY.*. Haz. Samdan Z.B. Ankara: Türksoy Yayınları, 2003
- Laiou, Angeliki E.. “Arzu, Aşk ve Delilik, Bizanslıların Gözüyle Cinsel İlişki.” *Cogito Dergisi* 17 (1999): 179-210.
- Levtchenko, M. V.. *Bizans Tarihi*. Çev. Maide Selen. İstanbul: Doruk Yayınevi, 2007.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğuda Irk ve Kölelik*. Çev. Enver Gürsel. Çanakkale: Truva Yayınları, 2006.
- Mahaffy, John Pentland. “The slave wars against Rome.” *Hermathena* 7/16 (1890): 167–182.
- Maksudi, Aarsal Sadri. *Hukuk Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Basımevi, 1941.

- Malay, Hasan. *Çağlar Boyu Kölelik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2010.
- Marzo, Salvatore Di. *Roma Hukuku*, Çev. Umur Ziya. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1959.
- Mazaheri, Ali. *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*. Çev. Bahriye Üçok. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972.
- McLaughlin, Megan. *Consorting with Saints: Prayer for the Dead in Early Medieval France*. Cornell: Cornell University Press, 1990.
- Merçil, Erdoğan. "Gazelli Ordusunda Görev Alan Hintliler." *Belleten* 70/259 (2006): 833-844.
- Merçil, Erdoğan. "Gazneliler." *TDV İslam Ansiklopedisi* 13, TDV Yayınları (1996): 480-484.
- Merçil, Erdoğan. "Gazneliler." *Türkler Ansiklopedisi* 4, Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 479-508.
- Merçil, Erdoğan. "Gulam." *TDV İslam Ansiklopedisi* 14. TDV Yayınları (1996): 180-184.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007.
- Miller, William Ian. *The Mystery of Courage*. Cambridge: Harvard University Press, 2000.
- Morton, Peter Charles Francis. "Refiguring the Sicilian Slave Wars: From Servile Unrest to Civic Disquiet And Social Disorder." Doktora Tezi, The University of Edinburgh, 2012.
- Muldoon, James. "Spiritual Freedom-Physical Slavery: The Medieval Church and Slavery." *Ave Maria L. Rev.* 3 (2005): 69.
- Namık, Orkun H.. *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Devlet Basımevi, 1936.
- Nemanja, Vujčić. "Large Scale Slave Revolts in Ancient Greece: An Issue of Absence or an Absence of Issue?." *Athens Journal of History* 9/3 (2023): 225-248.
- Nicosia, Eleonora. "Manumissio per epistulam." *Revue internationale des droits de l'antiquité* 47 (2000):221-234.

- Nizamülmülk. *Siyasetname*. Haz. Sadık Yalsızuçanlar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010
- Nuhoğlu, Güller. “Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür.” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Nuhoğlu, Güller. “Gaznelilerde Devlet Teşkilatı.” *Türkler Ansiklopedisi* 5. (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 286-308.
- Odabaşı, Zehre. “Celâleddin Karatay’ın Hayatı ve Siyasi Kariyeri.” *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan, SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları* (2013): 575-602.
- Okandan, Recai. *Umumi Hukuk Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1951.
- Okudan, Gülseri. *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmud*. Ankara: İKSAD, 2020.
- Opçin, Emine. “İbn Havkal’ın Sûretü'l-Ard Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015.
- Ögel, Bahaddin. “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri.” *Belleten* 19/75 (1955): 331-376.
- Ögel, Bahaddin. *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964.
- Özbayraktar, Aykut. “Seyfeddin Torumtay’ın Siyasî Hayatı ve Amasya’daki Faaliyetleri.” *Uluslararası Amasya Sempozyumu* (2017): 443-462.
- Özcan, Kemal. “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I-Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri.” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2006): 205-224.
- Özdemir, Mehmet Nadir. “Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi.” *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (2005): 211-230.
- Özdemir, Mehmet Nadir. “Abbasilerin İlk Dönemlerinde Kölelik.” Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi, 2004.
- Özdemir, Mehmet Nadir. “Orta Çağ’da “Kölelik” Üzerine Bir Değerlendirme.” *Şarkiyat* 12/2 (2020): 209-223.

- Özdemir, Mehmet Nadir. *İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı*. İstanbul: Gökkube Yayınları, 2006.
- Özdemir, Sait. “Antik Roma'da Hekimlik Mesleği.” Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Özel, Ahmet. *İslam Devlet Hukukunda Savaş Esirleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “İran.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 22. TDV Yayınları (2000): 395-400.
- Özsunar, Erdal. *Roma Hukukunda Hekim ve Hekimin Sorumluluğu*. Adana: Karahan Kitapevi, 2014.
- Palabıyık, Hanefi. *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler; Devlet ve Saray Teşkilatı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002
- Palabıyık, Muhammet Hanefi. "Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler." *Türkler Ansiklopedisi* 4. Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 509-521.
- Palabıyık, Muhammet Hanifi. “Gazneli Devleti Saray Teşkilatı.” Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Pamukçu, Ekrem. *Bağdat'ta İlk Türkler*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994.
- Paolella, Christopher. *Human Trafficking in Medieval Europe: Slavery, Sexual Exploitation, and Prostitution*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020.
- Parlatır, İsmail. “Türk Sosyal Hayatında Kölelik.” *Belleten* 47/187 (1983): 805 – 830.
- Parlatır, İsmail. *Tazminat Edebiyatında Kölelik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Paul, Jürgen. “Karahalılar.” *Türkler Ansiklopedisi* 4. (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 460-468.
- Peacock, Andrew Charles Spencer. “Kırım’a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad’ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası.” Çev. Murat Keçiş ve Ali Mıynat. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29/47 (2010): 70-92.
- Pipes, Daniel. *Slave Soldiers And Islam*. Yale: Yale University Press, 1981.

- Pulleyblank, Edwin G. "The Origins and Nature of Chattel Slavery In China", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 1/2 1958: 185-220.
- Quiroga, Pedro López Barja de. "La fundación de Carteya yla manumissio censu." *Latomus* 56 (1997): 83-93.
- Raif, Ogan. *İslam Hukuku*. İstanbul: Alkaya Basımevi, 1956.
- Ramsay, MacMullen. "Late Roman Slavery." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 36/3 (1987): 359-382.
- Rasonyl, Laszlo. *Türk Devleti'nin Batıdaki Varisleri ve Müslüman Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1983.
- Rice, Tamara Talbot. *Bizans'ta Günlük Yaşam*. Çev. Bilgi Altınok. İstanbul: Özne Yayınları, 2020.
- Rio, Alice. "Freedom and Unfreedom in Early Medieval Francia: *The Evidence of the Legal Formulae*." *Past and Present* 193/1 (2006): 7-40.
- Ross, David. *Aristoteles*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Roux, Jean-Paul. *Türklerin Tarihi*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.
- Russel, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi, Antik Çağ*. Çev. Muammer Sencer. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- Sadyrova, Anar T.. Muratbek M. Imangazinov, Saylauhan K.Kozhagulov, Gulmira S. Suleimenova and Arailym A. Amanzholova, "Myth and Historical Facts about Rome and the Huns Leader Attila." *International Journal of Environmental and Science Education* 11/12 (2016): 5299-5310.
- Sağlam, Tugay. "Roma Cumhuriyetinde Kölelik: Spartaküs Örneği." *Journal of Social Sciences and Humanities Dergisi* 1/2 (2017): 76-90.
- Sahillioğlu, Halil. "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri." *ODTÜ Gelişme Dergisi* 1979-80 Özel Sayısı (1980): 67-138.
- Sak, İzzet. "Şerîye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17 ve 18.yy)." Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi, 1992.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız. Ömer*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Sayın, Yiğit. *Roma'da Köle ve Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.

Schwarz, Andreas B.. *Roma Hukuku Dersleri*. Çev. Türkan Rado. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1965.

Sutherland, Samuel S.. "The Study of Slavery In The Early And Centralmiddle Ages: Old Problems and New Approaches." *History Compass* 18/11 (2020): 1-12.

Sümer, Faruk. *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.

Sümer, Faruk. *Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985.

Şahin, Ozan Giray. "Lex Sempronia Tiberiana": Tiberius Gracchus'un Toprak Reformu ve Toplumsal Kökenleri", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/1 (2020): 183-238.

Şak, İzzet. "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)." *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 6 (1996): 159-197.

Şanlıbayrak, Hakan. "III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik." Fırat Üniversitesi, 2007.

Şeşen, Ramazan. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2001.

Tahiroğlu, Bülent. "Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler." *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 40/1-4 (1974): 689-700.

Tahsin Yazıcı, "Fergana", *TDV İslam Ansiklopedisi* 12. TDV Yayınları (1995): 375-377.

Tekin, Oğuz. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Terzi, Mustafa Zeki. "Gulam." *TDV İslam Ansiklopedisi* 14. TDV Yayınları (1996): 178-180.

Tocqueville, Alexis De. *Sömürge ve Kölelik*. Çev. Burak M. Nuri Gücin, Hasan Turunçkapı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.

Tosun, Mebure ve Yalvaç, Kadriye. *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

Treggiari, Susan. "Libertine ladies." *The Classical World* 64/6 (1971): 196-198.

- Turan, Osman. “Selçuklu Türkiye’si ve Dünya Ticareti.” *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*. Haz. Altan Çetin ve Bilal Koç. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Türkoğlu, Halide Gökçe. “Roma Hukukunda Humanitas ile Maiestas Populi Romani Arasındaki Bağlantı.” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 96 (2011): 229-268.
- Uludağ, Süleyman. “Âbid.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 1. TDV Yayınları (2019): 307.
- Uşul, Dilber. “Selçuklular Zamanında Kayseri’de İlmi ve Kültürel Faaliyetler.” Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Uzunaslan, Abdurrahman. “Antik Roma’da Gladyatör Oyunları.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2005): 15-58.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Üçer, Mehmet. *Roma Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018.
- Üçok, Çoşkun ve Mumcu, Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1987.
- Ülgen, Pınar. *Ortaçağ Avrupa’sında Kölelik*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- Üzüm, Hamza. “Tanah ve Talamut’ta Kölelik.” *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2013): 163-182.